

VALENCE DEVERBATIVNÍCH SUBSTANTIV V ČEŠTINĚ

VERONIKA KOLÁŘOVÁ

Disertační práce

Univerzita Karlova v Praze
Matematicko-fyzikální fakulta
Ústav formální a aplikované lingvistiky
Praha, 2005

Disertační práce byla vypracována v rámci doktorandského studia, které uchazeč absolvoval v Ústavu formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze v letech 1999-2006.

Uchazeč:	Mgr. Veronika Kolářová
Školitel:	Prof. PhDr. Jarmila Panevová, DrSc. Ústav formální a aplikované lingvistiky, MFF UK
Školící pracoviště:	Ústav formální a aplikované lingvistiky, MFF UK Malostranské náměstí 25, 118 00 Praha 1

PODĚKOVÁNÍ

Především bych chtěla poděkovat své školitelce, prof. Jarmile Panevové, a to nejen za profesionální, odborné vedení mé disertační práce, ale i za nesmírně vstřícný osobní přístup, ochotu naslouchat a diskutovat, neúnavné povzbuzování a obrovskou trpělivost. Dále bych chtěla poděkovat svým konzultantům prof. Petrovi Sgallovi a dr. Markétě Lopatkové za to, že celou moji práci obětavě přečetli a poskytli mi cenné rady a připomínky.

Mé speciální poděkování patří také kolegyni Marii Mikulové za to, že ode mě převzala péči o manuál pro značkování tektogramatické roviny PDT, čímž mi umožnila soustředit se na dokončování mé disertační práce, a dr. Alevtině Bémové za sdílení bohatých osobních zkušeností s anotacemi valenčních vlastností substantiv v PDT.

Moje poděkování patří samozřejmě i všem mým přátelům a blízkým, těm, kterým ještě můžu poděkovat osobně, i těm, kterým už ne. Bez jejich lásky, pomoci, podpory a trpělivosti by tato práce jistě nemohla v její současné podobě vzniknout.

Tato disertační práce byla také podporována následujícími granty: MŠMT LN00A063, GA405/03/0377, MSM0021620838, GA-UK 352/2005 a 1ET100300517.

OBSAH

I	ÚVOD	9
II	PŘÍSTUPY K VALENCI SUBSTANTIV V ZAHRANIČÍ I V BOHEMISTICKÉ TRADICI.....	11
II.A	POJEM VALENCE SUBSTANTIV	12
II.B	ZAHRANIČNÍ PŘÍSTUPY K VALENCI SUBSTANTIV	12
II.B.1	<i>Transformační generativní gramatika v zahraničí.....</i>	<i>13</i>
II.B.2	<i>FrameNet.....</i>	<i>14</i>
II.B.3	<i>Nomlex a NomBank</i>	<i>18</i>
II.B.4	<i>Model „smysl $\Leftrightarrow$ text“</i>	<i>19</i>
II.C	VÝVOJ VALENČNÍCH TEORIÍ SUBSTANTIV V BOHEMISTICKÉ TRADICI	21
II.C.1	<i>Karlíkova modifikovaná valenční teorie</i>	<i>24</i>
II.C.2	<i>Transformační generativní gramatika v českém prostředí.....</i>	<i>26</i>
II.C.3	<i>Valence substantiv z hlediska lexikologického</i>	<i>27</i>
II.C.4	<i>Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení.....</i>	<i>30</i>
II.D	FUNKČNÍ GENERATIVNÍ POPIS.....	31
II.D.1	<i>Základní charakteristika FGP</i>	<i>31</i>
II.D.2	<i>Valenční teorie FGP</i>	<i>34</i>
II.D.3	<i>Substantiva v PDT-vallexu</i>	<i>53</i>
III	VYBRANÉ OKRUHY ZKOUMÁNÍ V OBLASTI VALENCE DEVERBATIVNÍCH SUBSTANTIV	56
III.A	VERBÁLNÍ VS. DĚJOVÁ SUBSTANTIVA	57
III.B	POVRCHOVÉ VYJÁDŘENÍ VALENČNÍCH DOPLNĚNÍ DEVERBATIV	59
III.B.1	<i>Hierarchie forem valenčních doplnění.....</i>	<i>59</i>
III.B.2	<i>Obecná pravidla pro posuny v povrchových realizacích participantů u substantiv označujících děj</i>	<i>60</i>
III.B.3	<i>Syntaktická (strukturní) homonymie Gen a Adj_{pos}/Pron_{pos}.....</i>	<i>62</i>
III.B.4	<i>Kombinatorika obsazování valenčních pozic a specifické posuny v povrchových realizacích participantů.....</i>	<i>64</i>
III.B.5	<i>Obecné principy při obsazování valenčních pozic deverbativ</i>	<i>69</i>
III.B.6	<i>Pokusy o algoritmizaci obecných pravidel.....</i>	<i>70</i>
III.B.7	<i>Slovosledné postavení valenčních doplnění deverbativ</i>	<i>75</i>
III.B.8	<i>Adjektivní vyjádření valenčních doplnění</i>	<i>76</i>
III.C	ELIPSY VALENČNÍCH DOPLNĚNÍ DEVERBATIV	79
III.C.1	<i>Povrchová vypustitelnost valenčních doplnění</i>	<i>79</i>
III.C.2	<i>Elipsy a koreferenční vztahy ve valenčních rámcích substantiv</i>	<i>79</i>
III.D	SUBSTANTIVA S DATIVNÍ VALENCÍ	82
III.D.1	<i>Povrchové a hloubkové syntaktické funkce bezpředložkového dativu.....</i>	<i>82</i>
III.D.2	<i>Frekvence bezpředložkového dativu.....</i>	<i>84</i>
III.D.3	<i>Funkce dativního doplnění při vyhledávání nominalizovaných konstrukcí se třemi bezpředložkovými pády v ČNK.....</i>	<i>85</i>

IV	POUŽITÉ DATOVÉ ZDROJE A PROGRAMOVÉ NÁSTROJE (A JEJICH VYUŽITÍ PRO ZKOUMÁNÍ VALENČNÍCH VLASTNOSTÍ SUBSTANTIV).....	89
IV.A	ČESKÝ NÁRODNÍ KORPUS (ČNK)	90
IV.A.1	<i>Korpusové manažery</i>	90
IV.A.2	<i>Problémy při vyhledávání syntaktických vztahů v ČNK.....</i>	90
IV.A.3	<i>Vyhledávání dativních doplnění substantiv v ČNK.....</i>	93
IV.B	PRAŽSKÝ ZÁVISLOSTNÍ KORPUS (PDT)	103
IV.B.1	<i>Tři roviny anotací PDT</i>	103
IV.B.2	<i>Vyhledávání syntaktických vztahů v PDT pomocí nástroje NetGraph.....</i>	106
IV.B.3	<i>Vyhledávání substantiv s dativním doplněním na analytické rovině PDT.....</i>	107
IV.C	VYHODNOCENÍ VYHLEDÁVÁNÍ V OBOU KORPUSECH	115
IV.C.1	<i>Lemmatizace a problém polysémie.....</i>	115
IV.C.2	<i>Relativní četnost dativních doplnění ze statistického pohledu</i>	116
V	SUBSTANTIVA JAKO SOUČÁST SLOŽENÝCH PREDIKÁTŮ V PDT ...	119
V.A	SLOŽENÉ PREDIKÁTY Z HLEDISKA SÉMANTIKY.....	120
V.A.1	<i>Sémantické vlastnosti slovesné části SP</i>	121
V.A.2	<i>Sémantické vlastnosti jmenné části SP</i>	122
V.B	SLOŽENÉ PREDIKÁTY Z HLEDISKA VALENCE	123
V.B.1	<i>Valence slovesné části složených predikátů</i>	123
V.B.2	<i>Konkurence mezi valenčním doplněním slovesa a substantiva</i>	127
V.B.3	<i>Valence jmenné části složených predikátů</i>	128
V.B.4	<i>Totožnost valenčních členů slovesné a jmenné části.....</i>	133
V.C	DÍLČÍ ZÁVĚR	140
VI	ADNOMINÁLNÍ DATIV ODPOVÍDAJÍCÍ POZICI DATIVU ADVERBÁLNÍHO.....	141
VI.A	SUBSTANTIVA S VALENČNÍM RÁMCEM OBSAHUJÍCÍM POTENCIÁLNĚ TŘI BEZPŘEDLOŽKOVÉ PÁDY	142
VI.A.1	<i>Úvodní poznámky</i>	142
VI.A.2	<i>Substantiva dávání</i>	145
VI.A.3	<i>Substantiva mluvení.....</i>	159
VI.A.4	<i>Srovnání valenčního chování substantiv dávání a substantiv mluvení</i>	186
VI.A.5	<i>Další substantiva s valenčním rámcem obsahujícím potenciálně tři bezpředložkové pády</i>	187
VI.B	SUBSTANTIVA S DALŠÍMI VALENČNÍMI RÁMCI OBSAHUJÍCÍMI DATIV	190
VII	ADNOMINÁLNÍ DATIV ODPOVÍDAJÍCÍ POZICI ADVERBÁLNÍHO AKUZATIVU NEBO GENITIVU.....	192
VII.A	SUBSTANTIVA ODVOZENÁ OD SLOVES MLUVENÍ S ADDR(4) NEBO ADDR(2) .	194
VII.A.1	<i>Různé formy vyjádření Adresátu u substantiv odvozených od sloves mluvení s ADDR(4) nebo ADDR(2).....</i>	195

VII.A.2	<i>Užití různých forem vyjádření Adresátu jako náznak posunu ve významu substantiva</i>	201
VII.A.3	<i>Faktory podporující výrazové posuny Ak → Dat/PS a Gen → Dat/PS</i>	204
VII.B	SUBSTANTIVA S PAT(3) PŘEJATÝM OD SLOVESNÉ ČÁSTI SLOŽENÝCH PREDIKÁTŮ	205
VII.B.1	<i>Typy substantiv s PAT(3) přejatým od slovesné části SP</i>	205
VII.B.2	<i>Faktory podporující výrazový posun Ak → Dat u substantiv vstupujících do SP</i>	206
VII.B.3	<i>Rozdíly mezi substantivy vstupujícími do SP a substantivy mluvení</i>	207
VII.B.4	<i>Různé formy vyjádření Patientu u substantiv vstupujících do SP</i>	207
VII.C	SUBSTANTIVA OZNAČUJÍCÍ VÝSLEDEK DĚJE	211
VII.D	DÍLČÍ ZÁVĚR	213
VIII	DATIVNÍ VALENCE U DEVERBATIVNÍCH SUBSTANTIV SE ZABUDOVANOU ROLÍ	214
VIII.A	VÝBĚR ZKOUMANÝCH SUBSTANTIV	215
VIII.B	DERIVAČNÍ PROGRAM	216
VIII.C	OVĚŘOVÁNÍ VALENCE ČINITELSKÝCH JMEN, ZEJMÉNA DOPLNĚNÍ S VÝZNAMEM ADDR	216
VIII.C.1	<i>Vymezení zkoumaných činitelských jmen</i>	217
VIII.C.2	<i>Vyhledávání dokladů činitelských jmen s valenčním doplněním v dativu</i> ..	217
VIII.C.3	<i>Činitelská jména s Adresátem v genitivu nebo ve tvaru posesiva</i>	220
VIII.C.4	<i>Srovnání počtu výskytů různých forem Adresátu u činitelských jmen</i>	221
VIII.D	OVĚŘOVÁNÍ VALENCE POJMENOVÁNÍ NÁSTROJŮ A POJMENOVÁNÍ MÍST	221
VIII.E	SUBSTANTIVA S ADDR(3) A ZABUDOVANÝM PATIENTEM	222
VIII.F	SPECIFICKÝ POSUN DAT → GEN / ADJ _{POS} /PRON _{POS} U SUBSTANTIV SE ZABUDOVANÝM AKTANTEM	225
VIII.F.1	<i>Porušení obecných pravidel pro posuny v povrchových realizacích participantů</i>	225
VIII.F.2	<i>Strukturní homonymie u substantiv se zabudovaným aktantem</i>	225
VIII.F.3	<i>Důsledky posunu ve významu substantiv pro význam zkoumaného valenčního doplnění</i>	226
VIII.G	DÍLČÍ ZÁVĚR	226
IX	ZÁVĚR	228
X	SEZNAM ZKRATEK	230
XI	LITERATURA	232
XII	SUMMARY	238

Obrázky

• Princip posouvání aktantů	38
• Zpracování valence substantiva <i>balení</i> v PDT-vallexu	55
• Problematika automatického výběru relevantního valenčního rámce základového slovesa deverbativních substantiv	72
• Substantivum <i>poskytnutí</i> se všemi třemi aktanty vyjádřenými pomocí bezpředložkových pádů (nalezeno na analytické rovině PDT; zobrazeno lemma a analytická funkce)	87

Tabulky

• Struktura valenčního rámce slovesa v FGP	37
• Výskyty dativního doplnění u substantiva <i>dodávka</i> v ČNK z hlediska přesnosti vyhledávání	93
• Redukce počtu dokladů v ČNK	98
• Přehled lemmat verbálních a dějových substantiv s dativním doplněním v ČNK z hlediska předpokládaných valenčních rámců	102
• Přehled lemmat nedeverbativních a specifických deverbativních substantiv s dativním doplněním v ČNK	102
• Výskyty dativního doplnění u substantiva <i>dodávka</i> v PDT z hlediska přesnosti vyhledávání	107
• Poměr deverbativních a nedeverbativních substantiv s valenčním doplněním v dativu	109
• Deverbativní substantiva s valenčním doplněním v dativu z hlediska slovo tvorby	110
• Verbální substantiva s nejvyšším počtem dativních doplnění	111
• Dějová substantiva s nejvyšším počtem dativních doplnění	111
• Specifická deverbativní substantiva s nejvyšším počtem dativních doplnění	111
• Doklady verbálních a dějových substantiv s dativním doplněním z hlediska valenčních rámců	113
• Přehled lemmat substantiv s dativním doplněním v PDT z hlediska valenčních rámců	114
• Valenční chování verbálních a dějových substantiv dávání a mluvení ze statistického hlediska	118
• Deriváty sloves dávání: frekvence lemmatu v ČNK	148
• Doklady dativních doplnění u verbálních substantiv dávání v ČNK	150
• Doklady dativních doplnění u dějových substantiv dávání v ČNK	151
• Srovnání valence VS a DS dávání	151
• Deriváty sloves mluvení: frekvence lemmatu v ČNK	161
• Doklady sloves mluvení s nominalizací PAT pomocí substantiva v akuzativu (ČNK)	165
• Doklady substantiv mluvení s nominalizací PAT pomocí substantiva v genitivu (ČNK)	166
• Doklady dativních doplnění u verbálních substantiv mluvení v ČNK	171
• Doklady dativních doplnění u dějových substantiv mluvení v ČNK	172
• Srovnání valence VS a DS mluvení	172
• Srovnání valenčního chování substantiv dávání a substantiv mluvení	186
• Doklady dativního doplnění u různých substantiv s možností tří bezpředložkových pádů	188
• Doklady různých vyjádření ADDR u verbálních substantiv mluvení v ČNK	199
• Doklady různých vyjádření ADDR u dějových substantiv mluvení v ČNK	199
• Doklady různých vyjádření PAT u substantiv označujících „projev hodnocení“ (ČNK)	211
• Doklady různých vyjádření PAT u substantiv s významem „dotyku“ (ČNK)	211
• Doklady PAT(3) u substantiv označujících výsledek děje (ČNK)	212
• Srovnání počtu výskytů různých forem Adresátu u činitelských jmen v ČNK	221

I ÚVOD

Tato disertační práce se věnuje problematice valence deverbativních substantiv v češtině. Kromě přehledu zahraničních i českých přístupů k otázkám valence substantiv (oddíl II) a shrnutí dosavadních poznatků týkajících se některých vybraných problémů v oblasti valence českých deverbativních substantiv (zejména vztahu mezi povrchoým vyjádřením valenčních doplnění deverbativních substantiv a formou odpovídajících valenčních doplnění u příslušného základového slovesa, viz oddíl III) přináší tato disertační práce vlastní výsledky zkoumání, a to jednak v podobě detailních studií věnovaných uceleným skupinám deverbativních substantiv, jednak v podobě teoretických závěrů vyplývajících z prozkoumaného jazykového materiálu.

Z obrovského množství českých substantiv, u nichž je možné předpokládat valenční potenciál, jsem si pro detailní analýzu vybrala deverbativní substantiva s dativní valencí. Jazykový materiál jsem čerpala ze dvou českých elektronických korpusů, Českého národního korpusu a Pražského závislostního korpusu (výběr konkrétních lexikálních jednotek podrobených detailnímu zkoumání i způsob vyhledávání jejich valenčních doplnění v uvedených korpusech popisují v oddíle IV). Jako teoretický rámec pro popis valenčních vlastností zkoumaných substantiv jsem si zvolila funkční generativní popis (viz oddíl II.D).

Kritéria, kterými jsem se řídila při třídění zkoumaných substantiv, shrnuji v oddíle II.D.2.2.4. Skupiny vymezené v tomto oddíle v zásadě odpovídají jednotlivým hlavním oddílům této disertační práce: valenční vlastnosti substantiv, u nichž adnominální dativ odpovídá pozici dativu adverbálního, popisují v oddíle VI, specifickému valenčnímu chování substantiv, u nichž adnominální dativ odpovídá pozici adverbálního akuzativu nebo genitivu, se věnuji v oddíle VII, a nakonec v oddíle VIII předkládám výsledky ověřování dativní valence u substantiv se zabudovanou rolí. V průběhu práce s jazykovým materiálem jsem zjistila, že valenční vlastnosti některých ze zkoumaných substantiv mohou být ovlivněny jejich výskytem v rámci tzv. složených predikátů, proto jsem se rozhodla začlenit do své disertační práce i oddíl zabývající se problematikou těchto specifických konstrukcí (oddíl V).

Ve své disertační práci jsem chtěla soustředit své dosavadní poznatky týkající se různých skupin deverbativ s dativním valenčním potenciálem. Některé oddíly této práce tedy již byly v předběžných verzích publikovány (např. části oddílu IV v Řezníčková, 2003; oddíl VI.A.3.3.1 v Kučerová – Řezníčková, 2003; oddíl VII v Kolářová, 2004; oddíl VIII v Klímová – Kolářová-Řezníčková, v tisku), jiné byly teprve předneseny na konferenci (oddíly VI.A.2 a VI.A.3). Rovněž mé zkušenosti s anotacemi valenčních vlastností substantiv v PDT jsou součástí některých publikací (např. oddíl V viz Cinková – Kolářová, 2005; části oddílu II.D.2.2 viz Mikulová et al., 2005; k některým otázkám souvisejícím s oddílem III.C.2 viz Panevová – Řezníčková – Uřešová, 2002; Řezníčková,

2002; Kučová – Kolářová – Žabokrtský – Pajas – Čulo, 2003; nejnověji viz Mikulová et al., 2005).

Kromě detailního a na korpusovém materiálu založeného popisu valenčního chování vybraných skupin substantiv s dativní valencí považuji za výsledek své práce i některé teoretické závěry vyplývající z prozkoumaného materiálu, zformulované v podobě sekundárních zásad (principů), které se uplatňují při obsazování valenčních pozic deverbativ (oddíl III.B.5.2). Jednotlivé specifické posuny v povrchových realizacích participantů, na jejichž základě byly sekundární principy zformulovány (tj. např. posuny Ak → Dat a Dat → Gen, viz oddíl III.B.4), byly sice již alespoň částečně v odborné literatuře podchyceny, šlo však dosud o stručné poznámky roztroušené v pracích jednotlivých autorů, bez náznaku vzájemných souvislostí. Rovněž jazykový materiál, na němž byly některé specifické posuny v povrchových realizacích participantů v dosavadní odborné literatuře dokumentovány, je velmi omezený. Díky bohatému korpusovému materiálu jsem mohla jednotlivé specifické posuny nejen identifikovat (viz např. oddíl IV.B.3), ale i doložit daleko větším počtem substantiv, což mi umožnilo nalezená substantiva následně roztřídit do syntakticky nebo sémanticky ucelených skupin (viz zejména oddíl VII).

Vzhledem k tomu, že se dosud patrně žádná z odborných prací nepokoušela k ověřování valenčních vlastností českých substantiv systematicky využít korpusový materiál, předkládám i popis vyhledávání valenčních doplnění substantiv v českých korpusech a zamyšlení nad možnostmi vyhodnocení výsledků tohoto vyhledávání (oddíl IV).

II PŘÍSTUPY K VALENCI SUBSTANTIV V ZAHRANIČÍ I V BOHEMISTICKÉ TRADICI

II.A	POJEM VALENCE SUBSTANTIV	12
II.B	ZAHRANIČNÍ PŘÍSTUPY K VALENCI SUBSTANTIV	12
II.B.1	<i>Transformační generativní gramatika v zahraničí</i>	13
II.B.2	<i>FrameNet</i>	14
II.B.2.1	Teoretické předpoklady FrameNetu.....	14
II.B.2.2	Substantiva v lexikální databázi FrameNetu.....	16
II.B.3	<i>Nomlex a NomBank</i>	18
II.B.3.1	Nomlex	18
II.B.3.2	NomBank.....	18
II.B.4	<i>Model „smysl ⇔ text“</i>	19
II.B.4.1	Teoretická východiska pro chápání valence v rámci MST	19
II.B.4.2	Substantiva ve Výkladově kombinatorickém slovníku současné ruštiny	20
II.C	VÝVOJ VALENČNÍCH TEORIÍ SUBSTANTIV V BOHEMISTICKÉ TRADICI	21
II.C.1	<i>Karlíkova modifikovaná valenční teorie</i>	24
II.C.2	<i>Transformační generativní gramatika v českém prostředí</i>	26
II.C.3	<i>Valence substantiv z hlediska lexikologického</i>	27
II.C.4	<i>Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení</i>	30
II.D	FUNKČNÍ GENERATIVNÍ POPIS.....	31
II.D.1	<i>Základní charakteristika FGP</i>	31
II.D.2	<i>Valenční teorie FGP</i>	34
II.D.2.1	Slovesná valence v FGP	34
II.D.2.1.1	Kritéria pro odlišení aktantů a volných doplnění	34
II.D.2.1.2	Kritéria pro odlišení obligatomích a fakultativních doplnění (dialogový test).....	35
II.D.2.1.3	Struktura valenčního rámce slovesa.....	37
II.D.2.1.4	Kritéria pro určování aktantů a tzv. princip posouvání aktantů.....	37
II.D.2.1.5	Zavedení kvazivalenčních doplnění.....	38
II.D.2.1.6	Studium valence sloves s ohledem na jejich sémantickou třídu.....	39
II.D.2.2	Valence substantiv v FGP.....	39
II.D.2.2.1	Typy substantiv s valencí.....	40
II.D.2.2.2	Repertoár aktantů a volných doplnění u substantiv.....	41
II.D.2.2.3	Specifika deverbativ z hlediska zastoupení valenčních doplnění ve valenčním rámci.....	42
II.D.2.2.3.1	Substantiva označující děj.....	42
II.D.2.2.3.2	Posun k substantivnímu užití	44
II.D.2.2.3.3	Zabudování role.....	48
II.D.2.2.4	Vymezení okruhu substantiv zkoumaných v této práci.....	52
II.D.3	<i>Substantiva v PDT-vallexu</i>	53

II.A POJEM VALENCE SUBSTANTIV

Valenci se nejčastěji rozumí schopnost lexikální jednotky, především slovesa, vázat na sebe jiné výrazy a mj. tak zakládat větné struktury (srov. např. Svozilová – Prouzová – Jirsová, 1997, s. 7). Podrobnější definici valence najdeme např. v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (dále ESČ, 2002, s. 517-518), podle něhož lze za valenci považovat počet a povahu míst (argumentů), které na sebe sloveso (popř. slovo jiného slovního druhu) váže jako pozice obligatorní nebo potenciální (fakultativní). V rámci některých teoretických přístupů je pak chápání pojmu valence ještě blíže upřesňováno (viz oddíly II.B, II.C a II.D).

Problematika valence substantiv je ve většině teorií zkoumána na pozadí valence slovesné, je tedy často oblastí zkoumanou až druhotně. Není proto tak dobře teoreticky propracovaná jako valence slovesná a zůstávají zde některé otevřené otázky (vybrané okruhy zkoumání v oblasti valence substantiv shrnuje oddíl III této disertační práce). Rovněž slovníkové zpracování této problematiky je ve srovnání se slovesy méně časté a méně rozsáhlé.

Většina valenčních přístupů pohlíží na problematiku valence především jako na jev syntaktický (ať už z pohledu závislostní, nebo složkové syntaxe), je však užitečné i její zkoumání z hlediska lexikologického. Dále se jednotlivé přístupy liší mírou zapojení sémantiky do zkoumání valenčních vlastností substantiv. V české lingvistické literatuře podávají přehled slovesných valenčních teorií od 40. let 20. st. až do počátku 80. let např. Panevová (1980, s. 22-28) a Sgall a kol. (1986, s. 110n a s. 129), přehled prací zabývajících se vedle valence slovesné i valencí substantiv, časově ohraničený koncem 70. let 20. st., najdeme např. u Novotného (1980, s. 60-62) a u Piřhy (1984, s. 226). Nejnovější trendy v oblasti zkoumání valence sloves, včetně přehledu českých i zahraničních valenčních slovníků a elektronických databází, shrnuje např. disertační práce Z. Žabokrtského (2005); pouze některé z těchto přístupů se však kromě valence slovesné věnují i otázkám valence substantiv.

II.B ZAHRANIČNÍ PŘÍSTUPY K VALENCI SUBSTANTIV

V tomto oddíle se zaměřuji na nejvýraznější současné zahraniční přístupy k problematice valence substantiv, a to zejména na takové školy, z jejichž teoretických předpokladů vznikla i nějaká konkrétní lexikální databáze zachycující valenci substantiv, ať už v psané, nebo elektronické podobě. Vlivnou zahraniční teorií, z níž vyšla i řada podnětů týkajících se problematiky nominalizací, je bezesporu transformační generativní gramatika (viz oddíl II.B.1). Na vznik lexikálních databází, postihujících mimo jiné i valenci substantiv, se zaměřují zejména projekt zvaný FrameNet (viz oddíl II.B.2), vzájemně propojené projekty Nomlex a NomBank (viz oddíl II.B.3) a tzv. model smysl $\Leftrightarrow$ text (viz oddíl II.B.4).

Kromě uvedených teoretických přístupů a lexikálních databází, stručně popsaných v následujících oddílech, existují jistě i další zahraniční projekty, které o zpracování valence substantiv alespoň uvažují. Jedná se zejména o tzv. Pronominal Approach¹. V rámci tohoto teoretického přístupu vzniklo patrně hned několik valenčních slovníků. Jedná se jednak o dva valenční slovníky zvané Proton valency dictionaries² (jeden z těchto slovníků obsahuje 3700 francouzských sloves, druhý 4200 holandských sloves), jednak o tzv. Odense Valency Dictionary (OVD). Podle některých zdrojů³ by měl OVD obsahovat informaci o valenci 4000 dánských sloves a 720 dánských substantiv, tuto skutečnost se mi však nepodařilo ověřit. Někteří lingvisté hlásící se k tomuto teoretickému přístupu se problematikou valence substantiv podrobněji zabývají (srov. Van Durme, 1997, Kirchmeier-Andersen, 1997, Eynde, 1998).

II.B.1 Transformační generativní gramatika v zahraničí

V současné době je patrně nejvlivnější zahraniční lingvistickou teorií tzv. transformační generativní gramatika (TGG), spojená především se jménem N. Chomského. Hlavní myšlenky a postupný vývoj transformační generativní gramatiky od konce 50. let 20. st. až po nejnovější trendy byly již velmi podrobně popsány (srov. zejména Sgall a kol., 1986, s. 11-62, Hajičová – Panevová – Sgall, 2002a, s. 32-82, a Veselovská, 2001a), v této disertační práci tedy stručně shrnu pouze otázky související s pojetím problematiky valence substantiv v rámci zmíněné teorie. Při tomto popisu budu vycházet z postřehů českých lingvistů, kteří na transformační generativní gramatiku přímo navazují (např. Veselovská, 2001b, srov. zde níže oddíl II.C.2), případně s ní alespoň konfrontují svá stanoviska (např. Karlík, 2000b, Karlík, 2004a, Karlík, 2004b, srov. i zde níže oddíl II.C.1, dále Sgall a kol., 1986).

Transformační generativní gramatika má být podle Karlíka (Karlík, 2000b, s. 181) teoretickým modelem reprezentujícím mentální lidskou schopnost označovanou jako znalost jazyka, musí proto obsahovat modul nazývaný „slovník“ a modul nazývaný „syntax“. Současně bývá v organizační struktuře gramatiky v syntaktickém modulu jeden komponent, v němž jsou údaje ze slovníku zpracovávány do podoby syntaktické reprezentace struktur konstruovaných lexemi opatřenými různými flexémy, tj. různými slovoformami. „Často se přitom předpokládá ještě další komponent, nebo komponenty, kterými se pomocí různých mechanismů (např. transformací) převádí hloubková lexikálně-syntaktická struktura, nebo sémantická struktura do struktury povrchové.“ (Karlík, 2000b, s. 181). Pro transformační gramatiku je pak klíčové stanovit, do kterého z modulů (tj. slovník vs. syntax) patří různé typy (anglických) nominalizací. Tento teoretický problém zaznamenal v TGG výrazný posun, přičemž dodnes existuje více modelů. Jedním z prvních pohledů byl podle Karlíka a Veselovské (Karlík, 2004b, s. 74, Karlík, 2004a, s. 33-34, Veselovská, 2001b, s. 11) tzv. transformacionalistický přístup ke slovníku, známý od Leese (1960), vykládající anglické nominalizace jako výsledek transformací (tedy např. struktura s deverbativním substantivem *the enemy's destruction of*

¹ http://bach.arts.kuleuven.be/PA/pa_intro.html

² <http://bach.arts.kuleuven.be/PA/proton.html>

³ Zejména podle http://www.id.cbs.dk/~ska/ska_cv_en%20long.htm.

the city byla považována za transformaci příslušné aktivní věty *The enemy destroyed the city*).⁴ Tento přístup byl však brzy opuštěn a nahrazen tzv. lexikalistickou (lexikální) hypotézou, zformulovanou N. Chomským (1970, 1972). Chomsky (1972, s. 60) rozlišuje následující tři typy anglických nominalizací: (a) gerundive nominals (*John's refusing the offer*), (b) derived nominals (*John's refusal of the offer*) a (c) „mixed“ forms (*John's refusing of the offer*). Zatímco „gerundive nominals“ jsou regulovány syntaktickými pravidly a jsou výsledkem syntaktických transformací, „derived nominals“ jsou regulovány mechanismem morfologie jakožto komponentu slovníku a na bázi transformací je nelze interpretovat; u tzv. „mixed forms“ je pak konstatována nejasná a smíšená charakteristika (Karlík – Nübler, 1998, s. 107, Karlík, 2000b, s. 185, Karlík, 2004b, s. 74, Veselovská, 2001b, s. 12, Sgall a kol., 1986, s. 33n). Podle Karlíka (Karlík, 2000b, s. 185, Karlík, 2004b, s. 74-75) je v dalším vývoji transformační generativní gramatiky Chomského hypotéza označována za tzv. slabou lexikalistickou hypotézu a objevují se další proudy nazývané silná lexikalistická hypotéza (podle této hypotézy jsou derivace, kompozice, ale i flexe regulovány jedním principem, totiž morfologií jakožto komponentem slovníku, srov. di Sciullo - Williams, 1987) a syntaktická hypotéza (podle níž je naopak morfologie, tj. derivace, kompozice i flexe, součástí aparátu syntaxe, srov. Baker, 1988).

Dalším vývojem v rámci TGG prošlo podle Veselovské (2001b, s. 12) jednak rozlišení jednotlivých podtypů anglických nominalizací, jednak formální zachycení transformací u syntakticky derivovaných substantiv. Nové rozdělení anglických nominalizací přináší Grimshaw (1991); toto rozdělení reflektuje poměr verbálních a nominálních vlastností u jednotlivých typů substantiv: (i) k lexikálním jednotkám jsou řazena jednak (ia) „result nominals“ (tzv. resultativní substantiva, označující výsledek aktivity), jednak (ib) „event nominals“ (tzv. dějová substantiva, jedná se o podtyp Chomského „mixed nominals“); (ii) k syntaktickým transformátům patří (iia) „complex event nominals“ (tzv. komplexní dějová substantiva, jde o druhý podtyp Chomského „mixed nominals“) a (iib) „gerunds“ (tj. gerundiální tvary); k bližší charakteristice jednotlivých typů srov. Veselovská, 2001b, s. 12-13. Formální zachycení syntaktických transformátů (frázový (složkový) graf s komplexní povahou hlavy a tzv. morfosyntaktický model trojí inserce) pak navrhuji autoři Borer (1997) a Emonds (1997) (srov. blíže Veselovská, 2001b, s. 15-17).

II.B.2 FrameNet

II.B.2.1 Teoretické předpoklady FrameNetu

FrameNet⁵ je podle autorů Fillmore, Johnson a Petruck (Fillmore – Johnson – Petruck, 2003, s. 235) počítačový lexikografický projekt, který z velkých elektronických textových korpusů extrahuje informaci o vzájemně propojených sémantických a syntaktických vlastnostech anglických slov, přičemž využívá jak manuální práci anotátorů,

⁴ Tento přístup je blízký klasickým valenčním teoriím, v českém prostředí např. Novotný, 1980, srov. zde níže oddíl II.C, ale také např. valenční teorii funkčního generativního popisu, srov. zde níže oddíl II.D.

⁵ <http://framenet.icsi.berkeley.edu/>

tak automatické procedury, a získanou informaci pak prezentuje pomocí různých typů výstupů na Internetu. Název „FrameNet“, inspirovaný jménem projektu zvaného „WordNet“ (Fellbaum, 1998), reflektuje fakt, že projekt je založen na teorii tzv. sémantiky rámců („frame semantics“) a že se zabývá propojením (neboli sítí, „networks“) významů, v nichž jsou slova užívána.

Teorie sémantiky rámců je jedním z lingvistických přístupů zabývajících se lexikálním významem. Je založena na práci Ch. Fillmora a jeho spolupracovníků a je propracovávána v posledních zhruba 30 letech (srov. např. Fillmore, 1975, Fillmore, 1977a, Fillmore, 1985; teorie sémantiky rámců však v určitých rysech navazuje i na Fillmorovu pádovou gramatiku („case grammar“), vypracovanou ke konci 60. let 20. století, viz např. Fillmore, 1968, Fillmore, 1977b, Sgall a kol., 1986, s. 47n). Hlavní myšlenka teorie sémantiky rámců spočívá v tom, že významy slov musejí být popsány ve vztahu k sémantickým rámcům – schematickým reprezentacím pojmových struktur a vzorců přesvědčení, činností, institucí, představ atd., které poskytují základ pro smysluplnou komunikaci v dané mluvní komunitě (Fillmore – Johnson – Petruck, 2003, s. 235). FrameNet identifikuje a popisuje sémantické rámce, dále pak analyzuje významy slov, přičemž již odkazuje přímo ke konkrétním sémantickým rámcům, a studuje syntaktické vlastnosti slov (sleduje, jak sémantické vlastnosti získávají syntaktickou formu).

Základními jednotkami lexikální analýzy jsou ve FrameNetu rámec („frame“) a lexikální jednotka („lexical unit“, LU), definovaná jako propojení slova s jeho významem (srov. např. adjektivum *hot* ‚horký‘ v kontextu teploty a totéž adjektivum, *hot* ‚pálivý‘, v kontextu jídla). Lze tedy říci, že jednotlivé významy slova odpovídají různým sémantickým rámcům. Je-li význam slova založen na nějakém rámci, pak dané slovo tento rámec tzv. evokuje (odtud pak tzv. „frame-evoking words“). Hlavním předmětem zájmu jsou pak pro FrameNet slova s valencí (především slovesa, ale i substantiva, adjektiva, adverbia a předložky)⁶. Sémantické valenční vlastnosti slova jsou ve FrameNetu vyjádřeny v termínech různých druhů entit, které se mohou účastnit v rámcích evokovaných daným slovem. Tyto entity (role) jsou nazývány členy rámce („frame elements“, FEs, srov. Fillmore – Johnson – Petruck, 2003, s. 237). Tak např. sémantický rámec „Transfer“ tvoří tři členy: Donor, Theme (Téma) a Recipient. U každého rámce je pak uveden popis vztahů mezi jednotlivými členy rámce (pro valenční rámec Transfer: Někdo (Donor) vlastní něco (Téma), a způsobí, že někdo jiný (Recipient) vlastní Téma, např. tím, že způsobí, že Téma je přemístěno k Recipientovi). Příkladem slova s takovým rámcem je např. sloveso *to give* ‚dát‘. Vzorce konkrétní gramatické realizace členů v nějakém valenčním rámci jsou formálně zachyceny pomocí trojice položek⁷ (Fillmore – Johnson – Petruck, 2003, s. 238): (a) typu členu rámce („frame element“, FE, např. Donor), (b) typu

⁶ Některá z těchto slov jsou někdy označována jako predikátová slova („predicating words“), substantiva bývají někdy nazývána „frame-bearing nominals“, srov. např. Boas, 2003.

⁷ Uvedené položky jsou považovány za roviny a takto jsou i zobrazovány v anotačním softwaru používaném v rámci projektu. V plné verzi dat je kromě těchto tří položek uveden i kompletní popis rámce, jeho členů, vztahy mezi rámci a další lexikální údaje shrnující valenční vlastnosti zachycené ve valenčních vzorcích anotované lexikální jednotky.

fráze („phrase type“, PT, např. NP) a (c) gramatické funkce („grammatical function“, GF, např. Object). Tyto vzorce jsou označovány za „valenční vzorce“ („valence patterns“) a umožňují rozlišit různou povrchovou realizaci členů daného rámce (např. *The teacher gave the student a book / The teacher gave a book to the student* ,Učitel dal studentovi knihu‘).

II.B.2.2 Substantiva v lexikální databázi FrameNetu

Hlavním výstupem celého projektu je lexikální databáze FrameNetu („FrameNet lexical database“), která podle autorů Ruppenhofer – Ellsworth – Petruck – Johnson (2005) obsahuje více než 8900 lexikálních jednotek, z nichž je více než 6100 plně anotováno, ve více než 625 sémantických rámcích, doložených ve více než 135000 anotovaných větách. Je však třeba poznamenat, že tyto údaje neposkytují informaci o počtu jednotlivých slovních druhů podrobených detailní analýze, není tedy zřejmý ani počet anotovaných substantiv. Pravidla anotace jednotlivých slovních druhů však popsána jsou.

Podle uvedené publikace (Ruppenhofer – Ellsworth – Petruck – Johnson, 2005)⁸ se FrameNet při anotacích zaměřuje především na tři základní typy substantiv (valenční vlastnosti přitom vykazují především substantiva typu (i) a (ii)⁹):

- (i) substantiva označující nějakou událost („nouns that denote events“; např. *withdrawal* ,ukončení‘ ,*replacement* ,nahrazení‘);
- (ii) substantiva označující příbuzenské a jiné mezilidské vztahy („relational nouns“; např. *brother* ,bratr‘ ,*girlfriend* ,přítelkyně‘);
- (iii) artefakty („artifact nouns“; např. *house* ,dům‘ ,*vest* ,vesta‘).

Při anotaci substantiv jsou v řadě případů aplikovány stejné metody jako při anotacích sloves. Některá substantiva se však vyskytují v takových konstrukcích, které si zasluhují zvláštní pozornost. Jedná se zejména o následující konstrukce:

- (a) složené predikáty („support verb constructions“ nebo „support expressions“, např. *take revenge* ,pomstít se‘ ; k problematice složených predikátů srov. zde zejména oddíl V);
- (b) víceslovná jmenná spojení („noun compounds“; FrameNet rozlišuje složeniny chápané jako jedinečné lexikální jednotky, např. *firing squad* ,oddíl hasičů‘ ,*sugar daddy* ,milénec‘ ,*wine bottle* ,vinná láhev / láhev vína‘ , od složenin založených na substantivech s valenčním rámcem, např. *health risk* ,ohrožení zdraví / zdravotní rizika‘ ,*water flow* ,proud vody‘);
- (c) tzv. existenciální věty („existential sentences“, např. *There [was] an argument between players* ,Proběhla nějaká hádka mezi hráči‘ ,*There [ensued] a discussion about the current program* ,Následovala diskuse o aktuálním programu‘);

⁸ Tato publikace je dostupná na adrese

http://framenet.icsi.berkeley.edu/index.php?option=com_wrapper&Itemid=126.

⁹ Hlavním důvodem pro vyčlenění a následnou anotaci substantiv typu (iii), tedy artefaktů, je snaha identifikovat nejběžnější predikáty, které řídí fráze řízené těmito artefakty, a tak dokumentovat případy, kdy tato běžná substantiva fungují jako valenční členy svých řídících predikátů, např. *She had a [white Descriptor] [silk Material] [blouse Garment] on, and ...* ,Měla na sobě bílou hedvábnou blůzu a ...‘

(d) eliptické konstrukce („null instantiation with noun targets“, např. *Revenge is sweet* ‚Pomsta je sladká‘, (*Smithers was convicted after two hours of deliberation* ‚Smithers byl usvědčen po dvou hodinách rokování‘) *His role in that conviction is now under investigation* ‚Jeho role v tomto usvědčení je nyní předmětem vyšetřování‘).

Pokud jde o valenční členy anotovaných substantiv, jsou ve FrameNetu rozlišovány níže uvedené typy (srov. rovněž Ruppenhofer – Ellsworth – Petruck – Johnson, 2005):

(1) rozvíjející členy substantiv („dependents of nouns“ (Dep), na jiném místě (Atkins – Fillmore – Johnson, 2003, s. 275) označované jako „internal positions“; jedná se především o jakékoliv post-nominální rozvíetí substantiva, např. *the fact [that cats have fur]* ‚fakt, že kočky mají srst‘, *a letter [to the President]* ‚dopis prezidentovi‘, *a story [about a young entrepreneur]* ‚příběh o mladém podnikateli‘, *your attempt [to scare me]* ‚tvůj pokus mě vystrašit‘, *our arrival [at the station]* ‚náš příjezd do stanice‘¹⁰; k rozvíjejícím členům jsou však řazeny i všechny „pre-nominální“ (substantivní, adjektivní¹¹, gerundiální nebo participiální) fráze, které zaplňují pozici valenčního členu, např. *[allergy] treatment* ‚léčba alergie‘, *[economic] policy* ‚hospodářská politika‘, ale i *[sleeping] cat* ‚spící kočka‘ a *[broken] lamp* ‚rozbitá lampa‘);

(2) externí argumenty („external arguments“ (Ext); existuje pouze několik konstrukcí, v nichž mají substantiva svůj vlastní externí argument - jedná se o subjekty sloves, s nimiž dané substantivum tvoří složený predikát, např. *[He] made a statement to the press* ‚On učinil prohlášení do tisku‘, dále pak o kontrolující členy v rámci substantivních konstrukcí s kontrolou, např. *[My] attempt at an agreement with Pat failed* ‚Můj pokus o dohodu s Pat selhal‘)¹²;

(3) genitivní determinátory („genitive determiner“ (Gen); za genitivní determinátor je považována jakákoliv posesivní jmenná fráze rozvíjející dané substantivum, např. *[your] book* ‚tvoje kniha‘, *[your work's] influence on the field* ‚vliv tvé práce na daný obor‘);

(4) kvantifikační determinátory („quantificational determiners“ (Quant); patří k nim jakékoliv pre-nominální rozvíetí substantiva vyjadřující množství, a to i neurčitý člen, pokud stojí ve funkci číslovky, např. *[two] cups of coffee* ‚dva šálky kávy‘, *[a] glass of wine* ‚jedna sklenice vína‘);

¹⁰ Jako rozvíjející členy jsou označována i taková post-nominální rozvíetí substantiva, která stojí v pozici jmenné části predikátu se sponou, např. *The fact is [that cats have fur]* ‚Fakt je, že kočky mají srst‘, *The letter was [to the President]* ‚Ten dopis byl prezidentovi‘, *The attempt was [to scare you]* ‚Ten pokus byl tě vystrašit‘.

¹¹ Patří sem i tzv. adjektiva přináležitosti („pertainym“ adjectives), neboli adjektiva typu „příslušející čemu“ nebo „týkající se čeho“ (např. *economic policy* ‚hospodářská politika‘ je politika týkající se hospodářství, *national welfare* ‚národní prosperita‘ je prosperita národa; srov. Atkins – Fillmore – Johnson, 2003, s. 280, pozn. 10).

¹² Oba tyto případy externích argumentů u substantiv jsou např. ve valenční teorii FGP (a následně i při anotacích PDT) zachycovány pomocí doplněných uzlů, přičemž je mezi tímto doplněným uzlem a jeho antecedentem zaznačena gramatická koreference (tedy kontrola v případě konstrukcí s kontrolou a tzv. kvazikontrola v případě složených predikátů; k této problematice srov. více oddíl III.C.2). Pro ostatní typy valenčních doplnění substantiv zachycovaných ve FrameNetu se mi však ve valenční teorii FGP (srov. oddíl II.D.2.2) nepodařilo najít jednoznačné paralely.

(5) přístavky („appositives“ (Appos); např. *Actor Robert Downey Jr. will walk down the aisle next year with girlfriend [Susan Levin] ,Herec Robert Downey Jr. se ožení příští rok s přítelkyní Susan Levin‘*).

II.B.3 Nomlex a NomBank

II.B.3.1 Nomlex

Nomlex¹³ (tj. Nominalization Lexicon) je slovník anglických nominalizací vytvořený v rámci projektu Proteus na New York University pod vedením C. Macleodové (srov. např. Macleod – Grishman – Meyers – Barrett – Reeves, 1998). Nomlex si neklade za cíl pouze popsat možná valenční doplnění nominalizací, ale snaží se hledat i vztah mezi těmito doplněními a odpovídajícími argumenty základových sloves. Jsou tu rozlišovány jednak hlavní slovesné argumenty (subjekt, přímý a nepřímý objekt), které mohou mít více variant u odpovídajících nominalizací, jednak volnější doplnění („oblique verbal complements“), která si u příslušných nominalizací svoji formu zachovávají v mnohem větší míře. Formální vztahy mezi slovesnými a substantivními argumenty jsou popisovány pomocí explicitních údajů v lexikálním hesle a obecných lingvistických omezení platných pro určitý konkrétní formální vztah.

Nomlex obsahuje hesla pro více než 1000 různých substantiv¹⁴ a zachycuje tak několik typů lexikálních nominalizací. Jednotlivá slova byla vybrána ze seznamu substantiv vyskytujících se v určité frekvenci v korpusech, se kterými kolektiv autorů pracoval (Brown a Wall Street Journal). Podle dostupných informací vyšla poslední verze slovníku Nomlex v elektronické podobě v říjnu roku 2001.

II.B.3.2 NomBank

Na výše popsaný slovník anglických nominalizací (tzv. Nomlex) navazuje projekt zvaný NomBank¹⁵. Tento projekt probíhá rovněž na New York University a jeho pracovní kolektiv tvoří i někteří z autorů slovníku Nomlex (např. A. Meyers, R. Reeves a C. Macleod). Projekt NomBank je však úzce propojen také s projektem Proposition Bank¹⁶ (zvaným někdy i PropBank) – společným cílem obou těchto projektů je doplnit rovinu sémantické anotace do korpusu Penn Treebank a v rámci této anotace zachytit predikáto-argumentovou strukturu sloves, participiálních modifikátorů a nominalizací. Zatímco autoři projektu PropBank (srov. např. Kingsbury – Palmer – Marcus, 2002) se zaměřují na slovesa, v rámci projektu NomBank mají být zpracována substantiva. Snahou obou projektů je používat stejný repertoár valenčních doplnění (rolí).

Pokud jde o pokrytí různých typů substantiv, jde NomBank dále než jeho předchůdce Nomlex. Kromě deverbativních substantiv (např. *decision* ‚rozhodnutí‘, *helper* ‚pomocník‘) zachycuje valenční chování deadjektivních substantiv (např. *incompetence*

¹³ <http://nlp.cs.nyu.edu/nomlex/index.html>

¹⁴ V některých případech je třeba pro jedno substantivum vytvořit hesel více, např. pro „*deduction1*“ odpovídající slovesu *deduct* a pro „*deduction2*“ odpovídající slovesu *deduce*, takže celkový počet hesel je 1025.

¹⁵ <http://nlp.cs.nyu.edu/meyers/NomBank.html>

¹⁶ www.cis.upenn.edu/~ace/

„nekompetence“, *ability* „schopnost“), substantiv označujících příbuzenské a jiné mezilidské vztahy (např. *father* „otec“, *friend* „přítel“, *president* „prezident“), substantiv označujících tzv. kontejnery (např. *barrage* „záplava“, *clump* „skupina“) a dalších. Navíc je nucen vzhledem k reálnému korpusovému materiálu zachycovat predikáto-argumentovou strukturu i u substantiv, která se vyskytují ve specifických konstrukcích, jako jsou např. tzv. složené predikáty (*John made a decision* „Jan udělal rozhodnutí“), predikáty jmenné se sponou (*His decision was to leave* „Jeho rozhodnutí bylo odejít“) a různé parentetické konstrukce.

Aktuálním výstupem projektu NomBank je elektronická databáze NomBank Version 0.8. Tato databáze vyšla v říjnu roku 2005. Kromě vlastní anotace obsahuje zejména lexikální hesla vytvořená v rámci projektu NomBank, ale také několik pomocných specializovaných slovníků. Celkový počet různých substantiv, u nichž bylo zachyceno valenční chování, je 2805, celkový počet výskytů těchto substantiv v anotovaných datech je 93809. Tento údaj však zahrnuje pouze výskyty substantiv s nějakým valenčním doplněním (případy, kdy se u daného substantiva žádné valenční doplnění nevyskytlo, sem nejsou zahrnuty; anotátoři tak ve skutečnosti museli prohlédnout mnohem větší množství výskytů). Zvláštní pozornost byla dosud při anotacích věnována substantivům s frekvencí vyšší než 600, substantiva s nižší frekvencí však budou předmětem zkoumání v dalších fázích projektu.

II.B.4 Model „smysl $\Leftrightarrow$ text“

II.B.4.1 Teoretická východiska pro chápání valence v rámci MST

Model „smysl $\Leftrightarrow$ text“ (MST) vznikl koncem 60. let a jeho předními představiteli jsou J. Apresjan, I. Mel'čuk, pro otázky valence pak také I. Boguslavskij (k detailnímu popisu tohoto modelu viz zejména Apresjan, 1995, s. 36n, dále také Sgall a kol., 1986, s. 67n, a Kováčová, 2005). Podle Sgalla a kol. se jedná o takový model jazyka, který by měl nejenom generovat řetězy hlásek, ale především zobrazovat smysl na takové řetězy a naopak. „Úkolem modelu „smysl $\Leftrightarrow$ text“ je sestavení fungujícího systému, který pro daný smysl (tzn. pro invariant ekvivalentních parafrází) vytváří všechna jeho možná alternativní vyjádření.“ (Sgall a kol., 1986, s. 67). Pro tvoření všech možných způsobů vyjádření daného smyslu je v tomto modelu zpracován systém parafrázování, přičemž jeho uskutečnění je podmíněno především širokým pojetím ekvivalence. V jednom z období vývoje modelu „smysl $\Leftrightarrow$ text“ se počítalo se čtyřmi rovinami – fonetickou, morfologickou, syntaktickou a sémantickou, přičemž každá z těchto rovin měla svou podobu hloubkovou a povrchovou. Jazykové parafrázování bylo součástí sémantické složky modelu a znamenalo především přechod od hloubkové lexikálně sémantické struktury ke všem ostatním lexikálně sémantickým strukturám (parafrázím), které jsou s ní ekvivalentní (srov. Sgall a kol, s. 68-69; k novějšímu rozčlenění rovin viz Kováčová, 2005). Struktura MST vyžaduje jednotný formální popis gramatiky a slovníku.

V modelu „smysl $\Leftrightarrow$ text“ je třeba každému lexikálnímu významu slova přiřadit jeho hloubkově syntaktickou strukturu, proto je pro každý lexikální význam slova stanoven jeho „valenční rámec“ („model' upravlenija“, srov. Apresjan, 1995, s. 119n, „Government Pattern“, srov. Mel'čuk – Žolkovskij, 1984, s. 49). Rozlišuje se při tom

valence sémantická a valence syntaktická (v Mel'čukově terminologii také sémantické a syntaktické aktanty, srov. Mel'čuk, 2003, a Mel'čuk, 2004a,b). Sémantické valence vycházejí bezprostředně z lexikálního významu slova a charakterizují ho jako konkrétní, jedinečnou lexikální jednotku, odlišnou od všech ostatních. Počet sémantických valencí se stanovuje z analýzy situace, kterou predikát prototypicky označuje a která je i výchoziskem pro interpretaci lexikálního významu daného predikátu (pro tzv. lexikografickou definici). Přesné chápání jednotlivých typů sémantických valencí bylo v průběhu vývoje MST upřesňováno¹⁷. Vyjádřením, odrazem sémantických valencí v syntaxi¹⁸ jsou pak syntaktické valence. Sémantické i syntaktické valence (včetně povrchové, morfologické realizace syntaktických valencí) jsou zachyceny ve „valenčním rámci“. Ten má formu tabulky, rozdělené do *n* sloupců podle počtu sémantických valencí. V každém sloupci jsou uvedeny možné povrchové realizace odpovídající sémantické valence (srov. Apresjan, 1995, s. 133n, Mel'čuk – Žolkovskij, 1984, s. 46-50).

Valenční rámec mají podle Apresjana (1995, s. 134) kromě sloves i různé typy substantiv a adjektiv, formálně nebo sémanticky odvozených od sloves. V jednom ze slovníků vytvořených v rámci modelu „smysl $\Leftrightarrow$ text“ (*Tolkovo-kombinatornyj slovar' sovremennogo ruskogo jazyka*, TKS) jsou tedy kromě slovesných valenčních rámců zachyceny i valenční rámce některých substantiv (srov. Mel'čuk – Žolkovskij, 1984; ke stručnému popisu zpracování valence substantiv v TKS viz oddíl II.B.4.2).

Při hledání ekvivalentních (široce synonymních) parafrází je důležité stanovit i povahu vztahu slovesných a nominalizovaných konstrukcí. Model „smysl $\Leftrightarrow$ text“ se tu hlásí ke Kuryłowiczovu (1936) rozlišení derivace syntaktické a derivace lexikální (při derivaci syntaktické se mění pouze syntaktická funkce slova fundovaného oproti slovu fundujícímu, při derivaci lexikální se mění jak syntaktická funkce fundovaného slova, tak především jeho lexikální obsah, srov. také zde oddíl II.D.2.2). Apresjan (1995, s. 164-168) však nezůstává u této základní dichotomie a upozorňuje na to, že existují i určité přechodné typy (k této problematice srov. zde oddíly II.D.2.2 a II.D.2.2.3.2). S vydělením různých typů substantiv v závislosti na typu slovotvorné derivace úzce souvisí i problematika mnohoznačnosti (homonymie) některých substantiv (Apresjan detailně popisuje typy pravidelných mnohoznačností u deverbativních i nedeverbativních substantiv, viz Apresjan, 1995, s. 193-203, srov. také zde oddíl II.D.2.2.3.2).

II.B.4.2 Substantiva ve Výkladově kombinatorickém slovníku současné ruštiny

Jedním ze slovníků vypracovaných v teoretickém rámci modelu „smysl $\Leftrightarrow$ text“ je i Výkladově kombinatorický slovník současné ruštiny (*Tolkovo-kombinatornyj slovar' sovremennogo ruskogo jazyka*, TKS). Tento slovník je, podle jeho autorů (srov. Mel'čuk – Žolkovskij, 1984, s. 40), pouze zlomkem celkově zpracovaného materiálu v rámci MST – obsahuje 250 hesel pro různé typy ruských sloves a substantiv. V TKS jsou obsaženy

¹⁷ Např. Apresjan (1995) uvádí celkem 25 typů valencí, které mohou být považovány za sémantické valence (např. subjekt, objekt, adresát, prostředník, příjemce, obsah, místo, výchozí bod, koncový bod, prostředek, podmínka, motiv, množství, čas; celý výčet viz Apresjan, 1995, s. 125-126).

¹⁸ Valenční teorie MST je pojednávána v teoretickém rámci závislostní syntaxe, viz také Mel'čuk, 1988.

následující typy substantiv: jména institucí, nástrojů, prostředků a způsobů dopravy (např. *nemocnice, kino, trouba, brýle, loď*), názvy měřitelných veličin (např. *rychlost*), jména činitelská (např. *lyžař*), jména abstraktních stavů (např. *vítězství*), jména abstraktních kvalit (např. *negramotnost*), názvy substancí (např. *čaj*), názvy fyzických objektů, zvířat a částí těla (např. *okno, vepř, srdce*), názvy „sociálních institucí“ (např. *manželství*) a projevů sociálních vztahů (např. *autorita*), viz Mel’čuk – Žolkovskij, 1984, s. 44-46.

TKS umožňuje reprezentaci tří následujících vztahů mezi slovy: (i) vztahy sémantické (paradigmatické), tedy např. synonymie, (ii) vztahy syntaktické (syntagmatické), tedy zejména valence, (iii) vztahy lexikální (tj. paradigmatické i syntagmatické), které zahrnují zejména tzv. lexikální funkce (vztahy k jiným lexémům), srov. Mel’čuk – Žolkovskij, 1984, s. 46-47.

Ve slovníku je dodržována následující struktura slovníkového hesla: 1. morfoloická informace, 2. stylistická specifikace, 3. (lexikografická) definice, 4. „valenční rámec“, 5. omezení pro „valenční rámec“, 6. příklady, 7. lexikální funkce, 8. tzv. ilustrace, 9. encyklopedická informace, 10. idiomy (k detailnímu vymezení jednotlivých položek viz zejména Mel’čuk – Žolkovskij, 1984, s. 47-61).

II.C VÝVOJ VALENČNÍCH TEORIÍ SUBSTANTIV V BOHEMISTICKÉ TRADICI

V tomto oddíle předkládám přehled prací o valenci českých substantiv, ze kterých čerpám.

Jedna z prvních diskusí spojených s problematikou valence českých substantiv proběhla již v polovině 50. let 20. století v Naší řeči (týkala se snahy vyhnout se shodné formální analýze podmětového a předmětového genitivu, srov. Klimeš, 1955, a Trávníček, 1956).

V 60. letech pak vychází hned několik prací zaměřených na valenci substantiv. V první řadě jsou to postřehy J. Panevové týkající se neshodného přívlastku v matematických textech (srov. Sgall – Panevová – Piťha – Pala, 1961, s. 182-186, nověji pak Panevová, 1966). Panevová zkoumá neshodný přívlastek z hlediska potřeb strojového překladu (jedná se zejména o stanovení typů neshodného přívlastku, způsobů jeho určení a možností odlišit jej od jiných větných členů formálně s ním shodných). Podle Panevové (srov. Sgall – Panevová – Piťha – Pala, 1961, s. 183) může být u substantiv rozlišována rekce různé síly: (i) nejsilnějším případem jsou ty přívlastky, které mají jen jeden možný tvar (např. *vliv na něco, odpověď na něco*), (ii) za druhý stupeň je považován typ, který už není vlastní rekcí v gramatickém smyslu, ale jedná se spíš o záležitost frazeologie a terminologie (např. *funkce v oboru, zbytek po x-tém členu*; závislý člen má v tomto významu také tvar jedině možný, ale od první skupiny se odlišuje tím, že tu nerozhoduje jen forma závislého členu, ale i jeho sémantika), (iii) třetí stupeň rekce lze pak vidět v těch případech, kdy tvar závislého členu určitého druhu je jen jeden z několika možných (např. *analogie k čemu i analogie s čím*).

Další příspěvek k analýze valence substantiv představovala v 60. letech studie A. Jirsové zabývající se vazbami u dějových¹⁹ podstatných jmen označujících duševní projevy (Jirsová, 1966). Jirsová na sémanticky uceleném vzorku podstatných jmen sleduje zejména rozdíly ve valenci základových sloves a od nich odvozených substantiv a dospívá k závěru, že dějová substantiva označující duševní projevy mají tendenci k předložkovým vazbám, které explicitněji vyjadřují významový vztah mezi podstatným jménem a jeho vazebným přívlastkem (Jirsová, 1966, s. 80).

Velký přínos pro studium problematiky valence substantiv v 60. letech jistě znamenala podrobná srovnávací rusko-česká studie H. Křížkové (Křížková, 1968); vedlejším produktem této práce je totiž řada velice zajímavých informací o valenci samotných českých substantiv. Křížková pracuje s rozsáhlým materiálem (3100 dokladů v plném kontextu, materiál byl excerpován především z beletrie a publicistiky, srov. Křížková, 1968, s. 85) a na jeho základě vypracovává i první, velmi cenné statistické údaje (srov. např. oddíl III.B). Práce se věnuje jak verbálním, tak dějovým substantivům. V úvodní části se Křížková vyjadřuje k tehdejší české tradici, v níž byla verbální substantiva považována za součást paradigmaticky slovesa (spolu s přičestími a přechodníky byla považována za slovesné tvary jmenné); podle autorčina názoru již verbální (i dějová) substantiva ztratila slovesný charakter a řadí se k ostatním substantivům (srov. Křížková, 1968, s. 84 a s. 144). První velký oddíl této srovnávací práce se věnuje syntaktickým funkcím tvarů substantiv verbálních a dějových (Křížková, 1968, s. 86-119), druhá kapitola popisuje determinaci substantiv verbálních a dějových (tamtéž, s. 119-131) a nakonec ve třetím oddíle je zkoumána morfologická charakteristika obou typů substantiv (tamtéž, s. 132-143). Je zřejmé, že pro problematiku valence substantiv je nejzásadnější kapitola druhá (k závěrům z této kapitoly odkazují zvláště v oddíle III.B), přestože i ve třetí kapitole se nachází řada zajímavých postřehů, týkajících se zejména problematiky oslabení a neutralizace vidového protikladu u dějových substantiv.

Rovněž některé drobné příspěvky k problematice valence substantiv, které vyšly v 60. letech, jsou velmi přínosné (jedná se zejména o postřehy H. Prouzové otištěné v rámci „Drobností“ v Naší řeči, srov. Prouzová, 1969, a zde oddíl VII).

Další rozsáhlá práce zaměřená na problematiku substantivní valence vzniká až na počátku 80. let. Jedná se o Novotného monografii²⁰ věnovanou valenci dějových substantiv v češtině (Novotný, 1980). Velkou část této práce (část A, srov. Novotný, 1980, s. 9-60) tvoří kapitoly zabývající se teoretickými otázkami (slovesné) valence, jako jsou pojem valence a pojmy příbuzné, postavení subjektu (a predikace) z hlediska valenční teorie a rovinová příslušnost valence. Ve druhé části (část B, srov. tamtéž, s. 60-124), věnované substantivní valenci, Novotný na základě valence základových sloves postupně probírá všechny základní typy valence u dějových substantiv, tedy (a) jednovalenční substantiva ze sloves bezpředmětových a předmětových, (b) dvouvalenční substantiva ze sloves pouze přechodných, pouze nepřechodných, bezpředmětově okolnostních a předmětově okolnostních, (c) trojvalenční substantiva ze sloves nepřechodně přechodných, pouze

¹⁹ K terminologii užívané v českém prostředí pro různé typy deverbativních substantiv, zejména *verbální substantiva* vs. *dějová substantiva*, srov. zde oddíl III.A.

²⁰ Je třeba poznamenat, že se jedná o dosud jedinou monografii věnovanou valenci českých substantiv.

nepřechodných a předmětově okolnostních, (d) nevalenční substantiva. Tento systematický přístup pomáhá vytvořit ucelený pohled na danou problematiku. Hlavním cílem je přitom „nastínit systém dějových substantiv v češtině z hlediska valence a ukázat v hlavních rysech, k jakým změnám ve valenci při transformaci sloves v dějová substantiva dochází“ (Novotný, 1980, s. 67). Jádrem zkoumání jsou pro Novotného substantiva s dějovým významem, na závěr každé kapitoly však dodává i nejtypičtější nedějové významy zkoumaných substantiv. Přestože se Novotný opírá o vlastní excerpci z jazyka stylu uměleckého, odborného i publicistického (srov. Novotný, 1980, s. 68), některé příklady nominalizovaných konstrukcí působí nepřirozeně a „přetížene“ (např. *předávka kolíku dalšímu běžci členem štafety, zkouška posluchačů z matematiky profesorem Novákem*, srov. tamtéž, s. 109-110). Skutečnou realizaci valenčního potenciálu dějových substantiv, velmi dobře popsaného v citované monografii, je tedy v některých případech třeba ověřit na korpusových datech (alespoň částečně se o to pokoušejí kapitoly věnované dějovým substantivům v oddílech VI a VII této disertační práce). Kromě mnoha obecných poznatků čerpám z Novotného monografie zejména závěry z oddílů věnovaných valenci trojvalenčních substantiv ze sloves nepřechodně přechodných (Novotný, 1980, s. 107-114) a trojvalenčních substantiv ze sloves pouze nepřechodných (tamtéž, s. 114-119).

V rámci důkladného studia problematiky tzv. analytických predikátů se v 80. letech valenci substantiv okrajově zabývala i E. Macháčková (1983, srov. zde oddíl V.B.3).

Společným rysem všech dosud uvedených přístupů k valenci substantiv je skutečnost, že tu valenční členy substantiv nebyly nijak sémanticky ohodnocovány (ve většině z nich se však rozlišoval např. genitiv subjektový a objektový). V tomto kontextu je tedy třeba zmínit ještě jednu syntaktickou valenční teorii, která právě sémantickou charakteristiku valenčních doplnění důkladně propracovává. Touto teorií myslím teorii větných vzorců zformulovanou Danešem a Hlavsou (srov. např. Daneš – Hlavsa, 1987). Přestože se autoři této teorie nezaměřují na valenci substantiv, jejich doménou je valence slovesná, poznatky této teorie jsou na problematiku valence substantiv aplikovatelné a ve své disertační práci je využívám. Jde zejména o sémantickou klasifikaci (sémantické třídy) sloves (k vymezení substantiv dávání a substantiv mluvení na pozadí jejich základových sloves srov. zde oddíly VI.A.2.1 a VI.A.3.1) a sémantické rozlišení participantů (k charakteristice participantu „informace“ u sloves (a substantiv) mluvení viz zde oddíl VI.A.3.3).

Valenční vlastnosti mají jak substantiva primární, tak substantiva odvozená od různých slovních druhů (především od sloves). Podle tradičních valenčních teorií může mít na valenční chování substantiva vliv i typ slovotvorného procesu (derivace), jehož výsledkem dané substantivum je. Otázkou slovnědruhových přechodů a převodů, kterým podléhají česká substantiva, se zabývali zejména M. Dokulil (1962 a 1982) a J. Filipec (1972). Blíže k této problematice srov. oddíl II.D.2.2.

Aktuální poznatky o valenci substantiv se také pochopitelně odrážely a odrážejí v soudobých českých gramatikách a syntaxích, a to zejména v Novočeské skladbě (srov. Šmilauer, 1966, s. 172-173), v Mluvnici češtiny III (dále MČIII, 1987, zejména s. 127-147), v Příruční mluvnici češtiny (dále PMČ, 1997, s. 503-510) a ve Skladbě češtiny (Grepel – Karlík, 1998, s. 175-209 a s. 326-332).

Naprostá většina novějších prací zabývajících se problematikou valence českých substantiv patří k některému z teoreticky vyhraněných valenčních přístupů. Těmto teoretickým přístupům i jednotlivým příspěvkům k valenci substantiv se podrobněji věnuji v následujících oddílech: jedná se o Karlíkovu modifikovanou valenční teorii (oddíl II.C.1), transformační generativní gramatiku (oddíl II.C.2), lexikologické pojetí valence (oddíl II.C.3), a nakonec funkční generativní popis (dále FGP; vzhledem k tomu, že jsem si FGP vybrala jako svoji teoretickou základnu, věnuji mu samostatnou kapitolu – viz oddíl II.D).

K nejnovějším trendům patří i práce o valenci substantiv založené na korpusových datech (srov. např. Nádeníček, 2004, Řezníčková, 2003, Kučerová – Řezníčková, 2003, Klímová – Kolářová-Řezníčková, v tisku, a Kolářová, 2004).

V následujících oddílech také podávám základní informaci o dvou valenčních slovnících zachycujících mimo jiné i valenci českých substantiv (jde jednak o tištěnou publikaci – Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení, srov. oddíl II.C.4, jednak o elektronický valenční slovník, tzv. PDT-vallex, viz oddíl II.D.3).

II.C.1 Karlíkova modifikovaná valenční teorie

Soustavně se problematice valence českých substantiv v posledních letech věnuje P. Karlík. V jeho pracích je možné sledovat výrazný posun od „standardní“ valenční teorie k jeho vlastní „modifikované valenční teorii“ (MVT).

Karlíkovy články napsané společně s N. Nüblerem (srov. Karlík – Nübler, 1998, Karlík – Nübler, 1999) přistupují k problematice vztahu mezi „větnou strukturou založenou na určitém tvaru slovesa“ a „nominální skupinou založenou na deverbálním substantivu“ z hlediska modelu transformací jakožto mechanismu umožňujícího popsat viditelné pravidelné změny jazykových forem v rámci standardní valenční teorie. Kromě těchto pravidelných změn, zformulovaných ve formě pravidel pro verbální substantiva (v Karlíkově terminologii deverbální substantiva typu I; srov. i zde oddíl III.B.2), byly v těchto článcích popsány základní rozdíly mezi verbálními a dějovými substantivy (tj. deverbálními substantivy typu I a II; srov. i zde oddíl III.A), podmínky, za kterých může valenční doplnění ve formě genitivu alternovat s formou posesivního adjektiva (srov. oddíl III.B.1), a dále např. okolnosti, za kterých může docházet k syntaktické homonymii (srov. oddíl III.B.3).

Zlom v Karlíkově pohledu na problematiku valence znamenají články z roku 2000. V prvním nově teoreticky podloženém článku Karlík představuje svoji hypotézu modifikované valenční teorie a popisuje, jak lze tuto metodu aplikovat vedle slovesné valence i na problematiku valence adjektiv a valence substantiv (srov. Karlík, 2000a, s. 178-179). Problematice valence substantiv v MVT je pak věnován Karlíkův druhý článek (Karlík, 2000b). Sám autor v jedné ze svých následujících prací (Karlík, 2002) vysvětluje, jak se MVT liší od standardní valenční teorie aplikované v článcích z let 1998 a 1999. Relevantní jsou přitom podle Karlíka zejména následující postuláty: MVT počítá s tím, že (1) elementy účastníci se syntaktických procesů mohou být jednotky menší než slovo, přesněji řečeno: slovoforma, (2) transpozice slovních druhů nejsou součástí transformací větných celků. MVT tedy nepředpokládá, že nominální skupiny obsahující výrazy typu

Petrovo důvěřování Marii a výrazy typu *Petrova důvěra Marii* jsou transformovány z větné struktury obsahující výraz typu *Petr důvěřuje Marii* (srov. Karlík, 2002, s. 13-14)²¹. Samotná MVT je přitom založena na rozlišování syntaktické a sémantické valence a její centrální principy lze formulovat pomocí následujících tezí (Karlík, 2000b, s. 182-183):

- (a) Lexikální jednotka, která je nositelem valence, vyžaduje určitý počet sémantických aktantů a přiděluje jim různé sémantické role. Karlík je odvozuje na základě sémantické dekompozice lexie na sublexikální predikáty (primitives) z lexikálněsémantické struktury lexii. Přitom se předpokládá jistá hierarchie sémantických rolí.
- (b) Lexikální jednotka, která je nositelem valence, otevírá současně syntaktické valenční pozice, které jsou rezervovány pro vyjádření sémantických aktantů. Nositel valence selektuje počet syntaktických valenčních pozic a jejich gramatickou formu; co do formy rozlišuje Karlík syntaktické valenční pozice s pádově fixovanou a s pádově nefixovanou formou.
- (c) Z hlediska vztahu mezi sémantickou a syntaktickou valenční strukturou je potřebné rozlišovat dvojí syntaktickou valenční strukturu, totiž strukturu makrovalenční, tj. jsou-li sémantické aktanty realizovány v syntaktické valenční pozici, a strukturu mikrovalenční, tj. jsou-li sémantické aktanty realizovány morfematically afixy.
- (d) U syntaktické valence se vedle makrovalence a mikrovalence, reflektující způsob realizace sémantických valencí, uplatňuje ještě jiná podstatná distinkce, totiž interní valence a externí valence. Tato distinkce by měla reflektovat to, jakou složkou nositele valence jsou syntaktické valenční pozice selektovány. Zatímco interní valenční pozice jsou selektovány lexikálním významem jednotky, která je nositelem valence, externí valenční pozice je selektována tím, co Karlík nazývá flexémem (tj. afixem, kterým je lexikální jednotka jakožto nositel valence vybavena).
- (e) MVT rozlišuje pád strukturní a pád nestrukturní, ve standardním významu obou termínů (k této problematice srov. zde oddíl III.B.1).

V teoretickém rámci MVT pak Karlík na základě souhry principů této teorie „předpovídá“, jakou syntaktickou strukturu budou mít různé typy nominálních skupin (zejména (1) deverbální substantiva typu I, např. *cestování Evy*, (2) činitelská jména, např. *krotitel lvů*, jména prostředků, např. *opékač topinek*, a názvy míst, např. *ošetřovna nemocných*, a dále (3) substantivizovaná adjektiva, např. *předsedající schůze*). Jde tedy o přístup „generativní“, nikoli deskriptivní, jako tomu bylo v článcích z roku 1998 a 1999 (srov. zde výše).

Některé z Karlíkových nejnovějších článků byly výrazně inspirovány pracemi jiných lingvistů. Tak např. v článku z roku 2002 Karlík reaguje na stať L. Veselovské popisující vztah českých verbálních a dějových substantiv v teoretickém rámci transformační generativní gramatiky (srov. zde níže oddíl II.C.2). Karlík konstatuje, že přístupy MVT a transformační generativní gramatiky jsou sice odlišné (k detailně popsaným rozdílům v přístupu obou zmíněných teorií srov. zejména Karlík, 2002, s. 14-15), přesto dospívají

²¹ V prvním článku věnovaném modifikované valenční teorii se však ještě o vztahu „sloveso“ → „substantivum“ mluví jako o slovnědruhové transpozici (srov. Karlík, 2000a, s. 178).

ke stejnému závěru, totiž že (a) verbální substantiva jsou výrazy, jejichž vnitřní struktura je regulována syntaktickými pravidly a jejichž jazykové vlastnosti a chování je možné z jejich vnitřní struktury pomocí v syntaxi obecně platných principů a pravidel odvodit, (b) dějová substantiva jsou výrazy, jejichž vnitřní struktura syntaktickými pravidly regulována není, tj. jsou to výrazy, které jsou derivovány už ve slovníku a opouštějí slovník jako hotové struktury (srov. Karlík, 2002, s. 14). Oba přístupy se tedy hlásí k Chomského lexikalistické hypotéze (srov. zde výše oddíl II.B.1) a ve své gramatice počítají kromě modulu nazývaného „syntax“ s modulem zvaným „slovník“.

K napsání dosud nejnovějšího článku věnovaného problematice verbálních substantiv Karlíka inspirovala stat' N. Nüblera tvrzením, že verbální substantivum nevyjadřuje kategorii slovesného rodu (srov. Nübler, 2002, a Karlík, 2004a, s. 33). Z počátku svého výkladu Karlík s Nüblerovými závěry zdánlivě polemizuje, po detailním prozkoumání dvou různých možností derivace vnitřních struktur výrazů *Pilátovo ukřižování Krista* a *Kristovo ukřižování Pilátem* však Karlík nakonec přijímá i v rámci MVT stejné stanovisko jako N. Nübler, tj. že verbální substantiva slovesný rod nevyjadřují.

Přestože modifikovanou valenční teorii nemohu pro odlišná teoretická stanoviska ve svém popisu valenčního chování českých deverbativních substantiv aplikovat (nepoužívám tedy ani její termíny), mnohé ze závěrů i z postřehů této teorie jsou velmi přínosné a ve své disertační práci je nemohu opominout.

II.C.2 Transformační generativní gramatika v českém prostředí

V teoretickém rámci transformační generativní gramatiky (srov. zde výše oddíl II.B.1) se problematikou syntaktické analýzy českých deverbálních substantiv zabývá L. Veselovská (2001b). V první části svého příspěvku tato autorka podává přehled prací některých předních zahraničních lingvistů, kteří se v rámci generativní syntaxe věnovali i nominalizacím (zejména Lees (1960), Chomsky (1972), Grimshaw (1991), Borer (1997) a Emonds (1997), srov. i výše oddíl II.B.1), v českém prostředí pak alespoň částečně čerpá z prací Karlíka a Nüblera (Karlík – Nübler, 1998, Karlík – Nübler, 1999, Karlík, 2000b; srov. i výše oddíl II.C.1). Druhý oddíl příspěvku je věnován českým deverbálním substantivům a jejich srovnání s anglickými gerundii. Veselovská v souladu s teorií transformační generativní gramatiky přijímá stanovisko, že zatímco česká verbální substantiva jsou syntaktickými deriváty (autorka je proto nazývá „syntakticky derivovaná substantiva“ (SDS)), česká dějová substantiva jsou výrazy, které jsou derivovány už ve slovníku (autorka je nazývá (syntakticky) „nederivovaná substantiva“). Veselovská pro derivaci českých verbálních substantiv předpokládá takový frázový graf, v němž je kategoriální hlava N (substantivum) chápána jako komplex dvou syntaktických hlav: lexikálního verbálního základu a derivačního nominalizačního sufixu (srov. Veselovská, 2001b, s. 15 a s. 17), přičemž dále předpokládá možnost tzv. cyklicity syntaktického procesu a tři roviny, na nichž může gramatikalizovaný segment vstoupit do derivace, tedy tzv. model trojí inserce: (a) úroveň hloubkové struktury, (b) úroveň syntaktických procesů, (c) postcyklická povrchová struktura (Veselovská, 2001b, s. 16; uvedenými předpoklady navazuje zejména na závěry autorů Borer (1997) a Emonds (1997)). Ve prospěch

syntaktické analýzy SDS pak uvádí zejména následující argumenty (Veselovská, 2001b, s. 18-23): definovatelná standardizovaná forma a produktivita, ztráta prototypických substantivních vlastností (např. sémantický rod a počitatelnost) a naopak některé verbální vlastnosti (např. možnost rozvíjení instrumentálem ve významu agentu, sensitivita vůči vidu, spojitelnost s reflexivním zájmenem-částicí, dále schopnost spojovat se s různými typy adjektiv, zejména s takovými, která obsah SDS specifikují s ohledem na čas a opakovatelnost děje (*časté přepisování*), s adjektivy, která signalizují přítomnost logického subjektu (*úmyslné přepisování*), a nakonec nemožnost spojení s adjektivy předpokládajícími konkrétní, fyzickou interpretaci SDS (**špinavé přepisování*)). Syntakticky derivovaná a nederivovaná česká substantiva se pak podle Veselovské shodují např. v následujících rysech: možnost rozvíjení demonstrativy, možnost rozvíjení vedlejší větou a schopnost vázat se s posesivem, které může být interpretováno jako subjekt, nebo objekt příbuzného verbálního tvaru. Je však třeba konstatovat, že některé příklady, na jejichž základě jsou vyvozovány uvedené závěry, nejsou přesvědčivé, ba dokonce je možné je označit za velmi problematické²² (srov. např. údajná nemožnost následujících konstrukcí: **všechna přezkušování*, **přezkušování našeho profesora_{AGENS}*, **po opravování*).

II.C.3 Valence substantiv z hlediska lexikologického

Některým syntaktickým přístupům výrazně oponuje Čermákův lexikologický pohled na problematiku valence (srov. zejména Čermák, 1991, Čermák, 1997, a Čermák – Holub, 1991). Podle Čermáka je totiž valence slova dána už v systému (tj. v *langue*) a má tedy lexikální povahu (nikoliv syntaktickou, v syntaxi se realizuje), nemůže být ovlivněna volbou mluvčího ani potřebami komunikace (textu), může být jen jako nabídnutá možnost realizována (syntakticky použita) či nikoliv (Čermák, 1997, s. 183). Valenci je tedy třeba studovat především v systému a až potom je možné se věnovat otázkám její povrchové realizace. Syntaktické přístupy tento postup porušují, zaměřují se na syntax a systémové, to jest především lexikální poměry, v podstatě opomíjejí (Čermák, 1991, s. 18). Podle Čermáka „je zřejmé, že „valenci“ je třeba v systémovém přístupu (tj. v *langue*) chápat především jako jednu z inherentních lexikálních vlastností slova, která se od jiných jeho syntagmatických vlastností liší rysem, který lze nazvat kategoriálním“ (Čermák, 1991, s. 18). Na valenci dále můžeme pohlížet jako na „vztah, dvoumístnou relaci (stranou ponecháváme možnosti valence vícemístné), a to jakožto specifikaci v hjemslevovském smyslu (v textu, v syntaxi je to pak selekce) o jedné konstantě a (aspoň) jedné proměnné, kterou je člen, na kterém se valence vyjadřuje; v užším smyslu se však také za valenci považuje i formální exponent valence (např. pád); pak už tu ale nejde o proměnnou, nýbrž o další konstantu, třebaže jinou než vlastní nositel valence (tj. např. *verbum*)“ (Čermák, 1991, s. 22). Základním požadavkem při lexikálním, systémovém popisu valence je solidní a vyčerpávající popis paradigmatický, přičemž je zřejmě nejzávažnější sémantická kategorizace ve smyslu virtuálních paradigmát. Každé slovo (především sloveso) je tedy třeba zařadit do jeho třídy (paradigmatu) podle společného významu a valence (výjimečně může jít i o třídu jednočlennou, popř. i valenci více), srov. Čermák, 1991, s. 27. Na

²² Sama autorka problematičnost některých příkladů uznává (srov. Veselovská, 2001b, s. 21, pozn. 10).

základě výše uvedených postulátů lexikologického přístupu nám bude zřejmější definice valence uvedená v publikaci *Jazyk a jazykověda* (Čermák, 1997, s. 396): Valence je tedy „kategoriální, třídní schopnost lexému, popř. fráze vázat jednu/více dalších formálních jednotek (někdy v určitém tvaru), signalizovaná formálně pozicí a/nebo exponentem“. K uvedeným skutečnostem je ještě třeba doplnit, že v lexikologickém přístupu mají valenci (třebaže různého typu) všechny slovní druhy, kromě interjekce (srov. Čermák, 1991, s. 25, ale i Čermák, 1997, s. 182).

Syntaktickým přístupům Čermák vyčítá kromě zaslepené syntaktické interpretace problematiky valence především naprostou výběrovost, nesystémovost, a tedy i nevyčerpávající charakter označení argumentů (valenčních doplnění, např. příjemce), která jsou podle Čermáka tvořena ad hoc a pouze na „pohodlné“ případy (Čermák, 1991, s. 22). Další problém syntaktických přístupů Čermák spatřuje vůbec v hranici mezi aktanty a volnými doplněními. Těmto problémům se však lexikologický přístup může vyhnout, „protože se bez silně arbitrárních, respektive relativních pojmů obsažených v dichotomii „aktant“ (resp. „participant“, či jeho subtypy) a „doplnění“ snadno obejde“, Čermák, 1991, s. 20. Dalším problémem, který v lexikálním popisu valence sám o sobě v podstatě neexistuje, je problém elipsy. Statut elipsy je však třeba prozkoumat v souvislosti s dichotomií, resp. vnitřním členěním valence na obligatorní a fakultativní, srov. Čermák, 1991, s. 21. V případě, že by se podařilo ověřit hypotézu, že obligatorní valence není nic jiného než paralelní (zdvojené) explicitní vyjádření toho, co už je obsaženo v samotném významu slova implicitně, mohla by být i problematika obligatornosti / fakultativnosti valence řešena plně v rámci lexikologického, a nikoli syntaktického přístupu (Čermák, 1991, s. 21-22).

Vedle valence, která je jednou ze syntagmatických vlastností slova, která má bezprostřední význam pro konstrukci gramatické stavby věty a je kategoriální povahy, je podle Čermáka (1991, s. 28) třeba rozlišovat „kolokabilitu“, spojitelnost slova, která má především individuální, a tudíž i výrazně sémantickou povahu (kolokabilitou slova *číst* je celé „kolokační paradigma“, např. slova *noviny*, *kniha*, *dopis* a *nápis*). V tomto smyslu je valence založena na primárnějším vztahu, kterým je kolokabilita. „Veškerá kolokabilita libovolných relevantních slov (např. *číst* - *knihu*, *kopat* - *jámu* ap.) je přitom zásadně podmíněna jejich sémantickou slučitelností, vzájemnou kompatibilitou, která mezi takovými slovy musí existovat jako předpoklad“ (Čermák, 1991, s. 28).

Čermákov výklad o podstatě valence provází myšlenka slovníku, zachycujícího vedle frazémů, idiomů a tzv. složených predikátů (kombinací verba a substantiva abstraktního²³) valenční vlastnosti slov, zejména sloves. Podle Čermáka (1991, s. 34) je povaha slovníku výrazně podmiňována jeho rozsahem. Základ slovníku by měl být ve slovníkové frekvenci a doplňkovým kritériem výběru by měl být zřetel systémový, a to především paradigmatický²⁴. Z hlediska vlastní organizace materiálu slovníku Čermák

²³ Čermák rozvažuje i tři možné postupy při slovníkovém popisu složených predikátů, totiž postup vycházející od verba, od substantiva, nebo od jejich spojení jako celku, a jako nejvýhodnější hodnotí postup druhý (vycházející od substantiva).

²⁴ Virtuální paradigmata (např. nástrojů) by měla být organizována především na principu vertikální inkluze, hyponymie (Čermák, 1991, s. 24).

doporučuje tu, která v sobě kombinuje maximálně vyvážený a zesílený ohled jak ke stránce paradigmatické, tak syntagmatické. Výrazně paradigmatický charakter by měl mít ještě zřetel „tematický“, podle něhož by se verba sdružovala do sémantických skupin, nikoli abecedně. Identifikace argumentů (valenčních doplnění) je vázána na míru jejich dalšího rozlišení, což se týká především bližšího rozdělení substantiv a adverbíí. Podle Čermáka se osvědčilo dělit substantiva aspoň na čtyři velká paradigmata, a to „člověk“ - „zvíře (živočich)“ - „abstraktní substantivum“ - „konkrétní substantivum“, u adverbíí pak navrhuje subkategorizaci „lokality“, „temporality“, „pragmatické povahy“, příp. i „kvantifikace“ (srov. Čermák, 1991, s. 24 a 35). Poznámky ke slovníkovému popisu verbální valence vycházejí z Čermákových zkušeností a práce na projektu popisu syntagmatiky, tj. valence a kolokability slova v češtině (viz Čermák – Holub, 1991). Hlavní myšlenky jsou nakonec shrnuty v podobě příkladů slovníkových hesel pro několik českých sloves (srov. Čermák, 1991, s. 39).

Valenci jednotlivých slovních druhů, tedy i substantiv, se podrobněji věnuje již zmíněná publikace *Syntagmatika a paradigmatika českého slova I.* (Čermák – Holub, 1991)²⁵. Valence substantiv je tu probírána u tří základních skupin: u substantiv (i) abstraktních, (ii) konkrétních a (iii) kvantitativních (Čermák – Holub, 1991, s. 17-36). Povaha valence abstraktních substantiv je v zásadě dána povahou sémantiky substantiva, resp. jeho třídy. K hlavním sémantickým třídám abstraktních substantiv patří podle Čermáka a Holuba (1991, s. 18-19) (I) třídy osobní (akce, emoce, intelekt a vůle) a (II) třídy neosobní (stav, jev, událost, proces, existence, vztah, kvantita, dimenze, pořadí a fyzická vlastnost). Kromě těchto případů je však možné rozlišovat i oblast vztahů, aspektů, popř. zřetele, které jsou společné více sémantickým třídám (k tomu viz Čermák – Holub, 1991, s. 19). Ve srovnání s abstraktními substantivy není valence konkrétní tak výrazná a složitá; sémanticky v ní sice lze zjistit některé jasnější oblasti, třídy, které jsou charakterizované stejnou valencí (např. oblast nástrojů nebo výrobků z něčeho), u většiny případů však jde jen o obtížně zobecnitelné náznaky určité třídivé povahy (tamtéž, s. 27). Čermák a Holub se proto zaměřují na povahu vztahu, aspektu, rysu, který je u konkrétní valencí vyjadřován, a to často bez jednoznačného vztahu k povaze substantiva (např. účel: (*papír*) *na*4, prostor: (*most*) *přes*4, posesivita: (*manželka*) *G*). Autoři si také všimají toho, že valence životných a neživotných konkrétní se dosti liší (tamtéž, s. 28). Na rozdíl od dvou předchozích skupin (abstrakt a konkrétní) mají substantiva kvantitativní jednoduchou a vždy pravidelnou valenci genitivní (tamtéž, s. 33). Lze u nich rozlišovat tři typy podle toho, zda vyjadřují (neurčitou) část nebo (známý) díl nebo skupinu: substantiva (i) partitivní (např. *hromada*, *spousta*), (ii) singulativní (např. *stroužek*, *stéblo*), (iii) numerativní (např. *hejno*, *smečka*, *sbírka*).

²⁵ V poslední době byla v rámci lexikologického přístupu podrobněji zpracována problematika valence adjektiv (viz Kopřivová, 2005).

II.C.4 Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení

V rámci projektu nazvaného „Lexikografické zpracování vazebnosti slov v současné češtině“²⁶, probíhajícího v letech 1999 – 2001 v Ústavu pro jazyk český, vznikl v pracovním kolektivu autorek Svozilová, Prouzová a Jirsová *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení* (SSSAVS; Svozilová – Prouzová – Jirsová, 2005). SSSAVS v jistém smyslu navazuje na předcházející publikaci stejného autorského kolektivu, valenční slovník nejčastějších českých sloves – *Slovesa pro praxi* (Svozilová – Prouzová – Jirsová, 1997), od tohoto valenčního slovníku se však v některých základních přístupech liší.

SSSAVS uvádí valenčně chápané vazby a spojení současné standardní slovní zásoby, při stanovení hesláře tedy nevychází primárně z frekvence lexikálních jednotek (jako tomu bylo v případě *Sloves pro praxi*), ale základním východiskem mu byly vazebné lexikální jednotky uvedené ve *Slovníku spisovné češtiny* (SSČ, vydání z roku 1994). Na rozdíl od *Sloves pro praxi* jsou tedy v SSSAVS zpracována nejen slovesa, ale také substantiva a adjektiva (podle autorek však mají slovesa ve slovníku opět největší rozsah²⁷). Je třeba zdůraznit, že se jedná o dosud jedinou tištěnou publikaci zachycující valenci českých substantiv a adjektiv slovníkovou formou (k elektronicky zpracovávanému valenčnímu slovníku českých sloves, substantiv a adjektiv v Pražském závislostním korpusu, tzv. PDT-vallexu, srov. zde oddíl II.D.3). Oproti *Slovesům pro praxi* také autorky vypustily repertoár sémantických rysů a u každého heslového slova, opatřeného údajem o slovním druhu a případným omezením stylovým nebo / i frekvenčním, udávají pouze příslušnou vazbu nebo výčet vazeb spolu s ilustračním materiálem (slovesné vazby jsou exemplifikovány celými větami s přihlédnutím k relevantním rysům valenčních členů, tedy např. s rozlišením subjektu životného a neživotného, vazby substantivní a adjektivní jsou doloženy charakteristickými spojeními; autorky tedy zcela upustily od formální reprezentace navržené ve *Slovesech pro praxi*). Autorky při práci použily také materiál lexikálního archivu Ústavu pro jazyk český, Českého národního korpusu a vlastní cílenou excerpci.

Vzhledem k tématu mé disertační práce se zde zaměřím na podání stručné charakteristiky zpracování valence substantiv v SSSAVS. Substantiva jsou v tomto slovníku uváděna pouze výběrově (srov. Svozilová – Prouzová – Jirsová, 2005, s. 8-9); zachycena jsou především deverbativní substantiva, z ostatních pak zejména ta, která mají podobné vazebné vlastnosti jako deverbativa (např. *vstupenka do divadla / na koncert* → *lístek do divadla / na koncert*; *řeč, hovor, projev o Praze* → *kniha o Praze, píseň o Viktorce*; *platba za auto, odměna za práci* → *cena za auto, peníze za stravu*), dále ta, která mají více než jednu relevantní vazbu, a také nedeverbativní substantiva s jedinou, avšak pro ně typickou, a tedy neopomenutelnou vazbou (např. *machinace s něčím, patina na něčem*). Rozhodující pro zařazení určitého (ať deverbativního, nebo jiného) substantiva

²⁶ Viz <http://www.gacr.cz/tables/01uok4.htm>.

²⁷ Konkrétní počet zpracovaných lexikálních jednotek v rámci jednotlivých slovních druhů však není uveden (celkově slovník obsahuje téměř 16 tisíc hesel).

do slovníku je tedy relevance jeho vazby. Za relevantní vazbu přitom není považován genitiv vlastnosti, ani genitiv přivlastňovací a vůbec široce přínaležitostní, ani genitivы partitivní, ani genitivы podmětové (spojení substantiva s podmětovým genitivem odpovídá podle autorek větné transformaci, např. *léčba je efektivní* → *efektivnost léčby*; *děložní čípek eroduje* → *eroze děložního čípku*)²⁸. Jeden i více genitivů těchto typů lze libovolně přiřadit téměř ke každému substantivu a slovník by jejich uváděním neúměrně narostl. Ze stejného důvodu, tedy kvůli úspoře místa, nejsou do slovníku zahrnuta ani některá systémově tvořená substantiva s předvídatelnými vazbami nebo se shodným repertoárem vazeb, jako má základové slovo (např. *potopit loď* → *potopení lodi*, *odolný vůči něčemu / proti něčemu / k něčemu* → *odolnost vůči něčemu / proti něčemu / k něčemu*). Substantiva, která se od svého základového slova vazebně, významově, stylisticky nebo frekvenčně liší, ve slovníku zahrnuta jsou. Níže pro ilustraci uvádím zpracování valence substantiva *zpráva* v SSSAVS:

zpráva ž o něčem, o někom; odněkud; pro někoho: *každodenní z-y o teroristických útocích* // *z. o hrozcících přívalových deštích* // *o státní návštěvě z Norska*, *z. o nových nositelích Nobelovy ceny*; *z-y z bojiště* // *ze zahraničí* // *ze společnosti*; *důležitá z. pro obyvatele Prahy* // *pro tisk*

Vzhledem k tomu, že SSSAVS vyšel v samém závěru dokončování mé disertační práce, mohla jsem k jeho zpracování valence konkrétních substantiv přihlížet jen minimálně.

II.D FUNKČNÍ GENERATIVNÍ POPIS

II.D.1 Základní charakteristika FGP

Funkční generativní popis (dále FGP)²⁹ je pojmový rámec pro systematický (i formální) popis jazykového systému uplatňující závislostní syntax. Vznikl počátkem 60. let a rozvíjí se dodnes (srov. Sgall, 1967; Sgall a kol., 1986, s. 116-149; Hajičová – Panevová – Sgall, 2002a, s. 83-113; Sgall – Hajičová – Panevová, 1986; ESČ, 2002, s. 146-147). V jeho teoretickém rámci vznikly dílčí studie věnované významům slovesných kategorií, pasivu a reflexivu, presupozici a negaci, aktuálnímu členění, odkazování v promluvě a rovněž valenci sloves, substantiv a adjektiv.

FGP se skládá ze složky generativní a složek překladových. Úkolem generativní složky je vymezit (generovat) správné „podkladové“ zápisy (tektogramatické reprezentace) vět, které se hodí jako vstup pro sémanticko-pragmatickou interpretaci, vyžadující aparát intenzionální logiky. Tektogramatické reprezentace (dále TR) vět jsou

²⁸ Zatímco u sloves a adjektiv mají autorky na zřeteli větně strukturní hledisko, tj. souvztažnost vazeb (doplnění) a větných podmětů (levé valence), u substantiv tomu tak tedy není. To lze, podle mého názoru, považovat za jisté ochuzení slovníku, protože právě kombinatorika variant povrchového vyjádření jednotlivých participantů po obsazení genitivní pozice u substantiva slovesným podmětem je velmi zajímavá (srov. k tomu zde oddíl III.B.4).

²⁹ Základní charakteristiku FGP čerpám z *Encyklopedického slovníku češtiny* (2002, s. 146-147; autorem hesla je Jarmila Panevová), kde jsou uvedeny i odkazy na literaturu k jednotlivým tématům zmíněným v tomto stručném přehledu.

zápisem jejich jazykového významu (významové stavby věty, hloubkové struktury). Překladové složky (pomocí aparátu zásobníkových automatů) převádějí (neboli překládají) tyto zápisy na zápisy odpovídajících rovin nižších. FGP je tedy stratifikačním (několikarovinovým) přístupem k popisu jazyka. Ve verzi FGP ze 60. let se počítalo s pěti rovinami (kromě roviny tektogramatické to byla rovina povrchové syntaxe (tzv. větně členská rovina) a dále roviny morfematická, morfonologická a fonetická (resp. grafémická)). Od 90. let se v některých pracích (např. Sgall, 1992, a Sgall, 2001) vypouští rovina povrchové syntaxe a počítá se s přechodem z tektogramatické struktury přímo na morfematickou rovinu, kde je věta reprezentována řetězem symbolů. To je důležité pro jednoduchost vyžadovaného teoretického aparátu. Z jednotek větně členské roviny se totiž pokládá za nezbytný pouze pojem subjektu (vztah podkladového aktantu k povrchovému subjektu má být zachycen v lexikálním hesle příslušného slovesa – tam se odrazí fakt, že např. u slovesa *malovat* se při pasivizaci, zaznamenané v TR, stává subjektem *Patiens*, zatímco např. u slovesa *informovat* je to *Adresát*). V jiných pracích se s ohledem na asymetrii mezi tektogramatickou a povrchovou strukturou i nadále s větně členskou rovinou pracuje. Také pro automatické a poloautomatické systémy, jako je automatická analýza nebo syntaktická anotace korpusu, je vhodné využívat povrchové roviny nebo nějaké její obdoby jako pomocného technického nástroje (srov. Lopatková, 2003, s. 22n); v letech 1996 – 2005 byl FGP aplikován při anotaci Pražského závislostního korpusu (PDT)³⁰ a v tomto korpusu byla pro výše zmíněné účely zavedena tzv. analytická rovina, srov. zde oddíly IV.B a IV.B.1.2.

Každá z rovin FGP je vymezena konečnou abecedou svých elementárních a komplexních jednotek. Reprezentací věty na TR (popř. i na větně členské rovině) je závislostní stromová struktura (viz níže). Reprezentací věty na nižších rovinách (morfematické a nižší) je správně utvořený řetěz lexikálních a gramatických jednotek. Mezi jednotkami jednotlivých rovin je vztah formy a funkce (jednotka vyšší roviny je funkcí jednotky nižší roviny, jednotka nižší roviny je její formou). Pro jednu funkci však může existovat více forem, a naopak jedna forma může mít více funkcí (jde o tzv. asymetrický dualismus formy a funkce; tak např. morfematická pádová jednotka instrumentál může mít funkci Prostředku, Patientu, Konatele, Přísudkového jména, Směru, Zřetele, Srovnání – je to tedy jednotka homonymní; naopak např. funkce Prostředek nemusí být vyjádřena ve všech kontextech instrumentálem, ale může nabývat i forem jiných, např. předložkových pádů (*píše na psacím stroji*) – tyto formy jsou tedy zčásti synonymní, jejich výběr závisí na kontextových podmínkách). Tektogramatická reprezentace je disambiguovaným (zjednoznačněným) zápisem významu věty; synonymní věty sdílejí jednu TR, víceznačné věty mají více TR (k problematice homonymie a synonymie gramatických konstrukcí srov. blíže např. Panevová, 1980, s. 172-195).

Základem TR je závislostní strom, což je souvislý acyklický orientovaný graf s kořenem. Jeho uzly respektují dvojí uspořádání: strukturní a lineární. První z nich reflektuje vztah závislosti přímé i nepřímé, tj. podřízenosti (rodič je řídicím slovem svého potomka). Lineární pořadí uzlů zleva doprava odpovídá podkladovému slovosledu věty.

³⁰ <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/>

V TR je zachována podmínka tzv. projektivity (srov. např. Lopatková, 2003, s. 70n). Ohodnocení uzlů má tři složky: lexikální hodnotu, morfologické významy (gramatémy) a (syntaktické) funktory (funktory lze chápat relačně jako typ syntaktického vztahu podřízeného uzlu (potomka) k řídícímu uzlu (rodiči)). Vztah koordinace a apozice se ve FGP zachycuje pomocí tzv. třetího rozměru. Stavba věty má tedy obecně podobu vícerozměrné sítě, ne pouhého dvojrozměrného stromu.

V teoretickém rámci FGP se počítá i se slovníkem. Lexikální jednotka (autosémantické slovo) je považováno za jednu ze základních jednotek jazykového systému a velká část mluvnické informace o dané lexikální jednotce je zahrnována právě do lexikálního hesla. Sgall (1998a, s. 23-24) uvádí, jaké části by každé lexikální heslo mělo mít (bez zřetele k rysům sémanticko-pragmatickým a k morfematické a fonologické podobě slov a jejich tvarů). Jde zejména o následující části:

- (a) lexikální význam (slovu homonymnímu nebo víceznačnému odpovídá několik hesel);
- (b) relevantní morfologické gramatémy (jako kategorie, ne ještě s konkrétními hodnotami), tj. např. číslo u substantiv, čas, vid a různé modalitty u slovesa, stupně u adjektiv, i lexikálně určené hodnoty gramatémů, jako rod u substantiv;
- (c) valenční rámec (tedy druhy možných (závislých) doplnění daného slova, v pořadí odpovídajícím systémovému uspořádání, se zvláštním vyznačením aktantů (argumentů, vnitřních doplnění) a těch volných doplnění, která jsou u daného slova (sémanticky) obligatorní; obligatornost, resp. fakultativnost je vyznačena i u aktantů);
- (d) povrchová (morfematická) vypustitelnost (elidovatelnost; např. směr *kam* je elidovatelný u slovesa *přijít*, *Patiens* u slovesa *potkat* elidovat nelze, s výjimkou aktuální elipsy);
- (e) funkce antecedentu pro gramatickou koreferenci u tzv. řízení („Control“), zejména pro nevyjádřený subjekt závislého infinitivu (k problematice „Control“ viz zde oddíl III.C.2);
- (f) možnost obsazovat určité syntaktické pozice (např. subjektu u pasiva) nebo být překážkou pro přemísťování (např. klitik);
- (g) podmínky subkategorizace (např. funkci *Patiens* u slovesa *vypravovat* může mít i slovesná klauze).

Ve slovníku by však mělo být zachyceno také produktivní odvozování, tzn. k odvozenému slovu by měl být ve slovníku automaticky nalezen jeho derivační základ (srov. Hajičová – Panevová – Sgall, 2002b, s. 251-252). Jedná se pouze o několik typů odpovídajících zhruba Kuryłowiczově syntaktické derivaci (tj. případům, kdy se při odvození mění pouze syntaktická funkce slova fundovaného oproti slovu fundujícímu, beze změny lexikálního významu, srov. Kuryłowicz, 1936), jako např. substantivum – posesivní adjektivum (*otec* – *otcův*), adjektivum – adverbium (*ostrý* – *ostře*), adjektivum – substantivum (*rychlý* – *rychlost*), sloveso – substantivum, adjektivum (nominalizace, *psaní*, *napsání*, *psaný*, *napsaný*, *píšící*)³¹ a zájmeno – zájmeno (*on* – *jejich*).

³¹ Produktivně tvořená substantiva (např. *vyrábění*, *vyrobení*) snad bude možné v TR derivovat od slovesa (s neutralizací času); odvozeniny ne úplně produktivní, např. *výroba*, je nutné vidět jako zvláštní lexikální jednotky, i proto, že nerozlišují vid; výhledově lze i substantiva jako *příchod* vs. *přícházení*, kde je vid rozlišen, derivovat od slovesa (srov. Hajičová – Panevová – Sgall, 2002b, s. 251; k rozdílům mezi verbálními a dějovými substantivy srov. i zde oddíl III.A).

Prvním krokem k vytváření slovníku v rámci FGP jsou valenční slovníky, tzv. VALLEX a PDT-vallex, obsahující zatím různou míru informace navržené v teoretických předpokladech (ke stručnému popisu uvedených valenčních slovníků viz níže oddíl II.D.3). Informace o sémantickém slovním druhu a dalších gramatémech je zatím zaznamenávána pouze u několika typů autosémantických lexikálních jednotek přímo v anotačním schématu PDT (srov. k tomu blíže Mikulová et al., 2005).

Přestože je FGP formálním rámcem pro popis jazykového systému, zřetel k formalizaci popisu neznamena opouštění empirického bádání ani změnu jeho předmětu: „Kdo chce dospět k uspokojivému formálnímu popisu některého úseku jazykové skutečnosti, musí tento úsek prostudovat přinejmenším stejně důkladně, jako kdyby ho popisoval bez formalizace.“ (Sgall, 1998a, s. 20). Formální zpracování výsledků výzkumu je tedy v určitém smyslu jen dovršením lingvistické práce klasického typu.

II.D.2 Valenční teorie FGP

Valenční teorie FGP je soustavně vypracovávána již od 70. let 20. století (srov. např. Panevová, 1973, a pak zejména Panevová, 1980; k některým otevřeným otázkám problematiky valence viz také Sgall, 1998b). V popředí zájmu stála nejprve slovesná valence, postupně se však okruh zkoumání rozšiřoval i na některé další slovní druhy, zejména na adjektiva (srov. Piřha, 1982, Panevová, 1998a, a Panevová (v tisku)) a substantiva (srov. Piřha, 1981; Piřha, 1984; Piřha, 1992, s. 32-37; Panevová 2000, a Panevová, 2002). Valence substantiv je v rámci FGP popisována na pozadí valence slovesné, shrnu proto alespoň některé základní postuláty valence sloves, ze kterých tato teorie vychází.

II.D.2.1 Slovesná valence v FGP

FGP chápe sloveso jako centrum věty. Pro stanovení valence sloves je důležité zejména vymezení repertoáru „hloubkových pádů“ nebo přesněji tektogramatických funkcí prostých i předložkových pádů a podobných formémů, tedy repertoáru valenčních doplnění (aktantů a volných doplnění), nověji pak i tzv. kvazivalenčních doplnění, a stanovení jejich obligatornosti, nebo fakultativnosti. Při řešení těchto úkolů se FGP snaží pracovat s operativními, testovatelnými kritérii (srov. Panevová, 1980, s. 29 a s. 32; Hajičová – Panevová – Sgall, 2002a, s. 92-98).

II.D.2.1.1 Kritéria pro odlišení aktantů a volných doplnění

V tradiční verzi valenční teorie FGP se dělí všechna doplnění sloves podle typu závislosti na aktanty (vnitřní doplnění, argumenty, a. *participants*) a na volná doplnění (adjunkty, u slovesa adverbialní doplnění). Pro roztřídění doplnění sloves na aktanty a volná doplnění bylo využito především těchto měřítek (Panevová, 1980, s. 32n; Hajičová – Panevová – Sgall, 2002a, s. 94; Mikulová et al., 2005):

- (i) Může dané doplnění rozvíjet jedno sloveso (výskyt) více než jednou?
- (ii) Může dané doplnění rozvíjet (a) jakékoli sloveso, nebo (b) jeho řídící slovesa tvoří omezenou skupinu a mohou být vyjmenována?

Pokud pro dané doplnění platí (i) a (ii)(a), jde o volné doplnění, pokud (i) neplatí a platí (ii)(b), jde o aktant. **Volná doplnění** jsou tedy taková doplnění slovesa, která mohou rozvíjet jakékoli sloveso (bez gramatických omezení; mohou tomu ovšem u jednotlivých sloves bránit sémantické vztahy) a jedno konkrétní sloveso mohou rozvíjet i více než jednou, **aktanty** jsou pak taková doplnění, která se jako rozvíetí nějakého konkrétního slovesa vyskytují jednou (vyjma případů souřadnosti) a rozvíjejí pouze určitou omezenou skupinu sloves, která může být vyjmenována (nebo – pro Aktor – aspoň specifikována výčtem slov, která tento aktant nemají).

Podle dosavadních empirických zjištění se počítalo s tím, že povahu aktantu závislého na slovese mají doplnění pěti typů: Aktor (ACT, konatel, tj. činitel nebo nositel), Patiens (PAT), Adresát (ADDR), Origo (ORIG), Efekt (EFF) (k novějším úvahám o kvazivalenční povaze některých z těchto doplnění, popř. i dalších, srov. níže bod (e)). Jako volná doplnění jsou pak chápány ostatní druhy slovesných doplnění, odpovídající příslovečným určením například místa (např. LOC, DIR3), času (např. TWHEN), způsobu (MANN), podmínky (COND; přehled a definice jednotlivých typů doplnění včetně jejich funktořů podává Mikulová et al., 2005; repertoár volných doplnění je na základě empiricky zjištěných skutečností průběžně doplňován).

II.D.2.1.2 Kritéria pro odlišení obligatorních a fakultativních doplnění (dialogový test)

Podle Hajičové – Panevové – Sgalla (2002a, s. 95) je určitý druh doplnění aktantem nebo volným doplněním ve všech svých výskytech. Naproti tomu ve vztahu k určitému řídicímu slovu může být dané doplnění buď obligatorní (pro dané sloveso povinně přítomné v hloubkové struktuře věty, a. *obligatory*), nebo fakultativní (ne nutně přítomné, a. *optional*). Tato opozice se tedy netýká přímo typů doplnění, ale jejich vztahu k jednotlivým lexikálním jednotkám (nebo k jejich skupinám) vystupujícím jako jejich slova řídicí. I volná doplnění tedy mohou být u některých významů sloves obligatorní³².

Jak už bylo naznačeno výše, pro stanovení sémanticky obligatorních a fakultativních doplnění pracuje FGP s operativním, testovatelným kritériem - s tzv. **dialogovým testem** (srov. zejména Panevová, 1980, s. 29-32; ale také Hajičová – Panevová – Sgall, 2002a, s. 93). Dialogový test se užívá tehdy, když v povrchové podobě věty není nějaké doplnění přítomné, ale můžeme stanovit hypotézu o jeho sémantické obligatornosti. Test je založen na rozdílu mezi otázkami po něčem, co má být (podle předpokladu mluvčího) posluchači známo, protože to nutně vyplývá z významu užitého slovesa nebo z kontextu (včetně) situace, a mezi otázkami po doplňující informaci, která ve významu užitého slovesa nutně obsažena není, dosud zmíněna nebyla, ani nevyplývá ze situace. Na otázku po sémanticky obligatorním členu konkrétního slovesa nemůže mluvčí, který toto sloveso užil, odpovědět: *Nevím*. Ve většině případů je přitom pochybná už samotná otázka druhého mluvčího (do celkové situace diskursu zapadá jen za jistých mimořádných okolností, viz k tomu blíže Panevová, 1980, s. 30).

³² Významy volných doplnění jsou potenciálně přítomné u každého děje nebo stavu, každý děj probíhá v čase, na nějakém místě, nějakým způsobem. Avšak u některých sloves jsou doplnění s významem času, místa, způsobu doplněními obligatorními, nutně přítomnými ve významu slovesa (Mikulová et al., 2005).

Dialogový test je tradičně ilustrován na příkladu stanovení obligatorního volného doplnění místa u slovesa *přijet*:

A: *Moji přátelé přijeli.*

B: *Kam?*

A: **Nevím.*

A: *Moji přátelé přijeli.*

B: *Odkud?*

A: *Nevím.*

U slovesa *přijet* je určení směru na otázku *Kam?* obligatorním doplněním, což lze testovatelně doložit tím, že ve výše uvedeném dialogu nemůže mluvčí A na otázku *Kam?* odpovědět *Nevím*. Užil-li mluvčí sloveso *přijet*, působilo by nesmyslně, kdyby na otázku po směru odpověděl *Nevím*. Toto doplnění je ve významu daného slovesa vždy nutně přítomno, mluvčí ho zná a vynechal ho zřejmě jen proto, že byl přesvědčen, že je posluchači z kontextu zřejmé, že si ho snadno doplní. Není-li tomu tak, pak je ovšem mluvčí schopen toto určení doplnit a neodpoví *Nevím*. Naproti tomu otázka *Odkud?* ve druhém dialogu je otázka po nové informaci, která není nutně obsažena ve významu daného slovesa, a mluvčí na ni odpověď znát nemusí. Doplnění s významem určení směru na otázku *Kam?* je podle kritérií uvedených výše v bodě (a) volným doplněním, u slovesa *přijet* je tedy navíc doplněním obligatorním.

Příklady dialogových testů sloužících k určení obligatorních aktantů uvádí také např. Mikulová et al. (2005)³³:

A: *Když to viděl, koupil to.*

B: *Kdo?*

A: **Nevím.*

A: *Když to viděl, koupil to.*

B: *Komu?*

A: *Nevím.*

A: *Když to viděl, koupil to.*

B: *Od koho?*

A: *Nevím.*

Sloveso *koupit* má podle kritérií uvedených výše v bodě (a) čtyři aktanty: Aktor, Patiens, Adresát a Origo. Pomocí dialogového testu lze určit, které z těchto aktantů jsou aktanty obligatorní a které fakultativní. V prvním dialogu nemůže mluvčí A na otázku *Kdo?* odpovědět *Nevím*. Užil-li mluvčí sloveso *koupit*, dialog by nebyl smysluplný, kdyby mluvčí na tuto otázku odpověděl *Nevím*, Aktor je tedy u slovesa *koupit* obligatorní. Rovněž Patiens je u tohoto slovesa obligatorní. Naproti tomu otázka *Komu?* a *Od koho?*

³³ K některým otevřeným otázkám, které vyvstaly při užívání dialogového testu při určování obligatorních doplnění sloves v rámci anotací PDT, viz Urešová (2005).

ve druhém a třetím dialogu jsou otázky, na které mluvčí nemusí znát odpověď, aktanty Adresát a Origo nejsou tedy ve významu slovesa nutně přítomny a lze je označit za aktanty fakultativní.

II.D.2.1.3 Struktura valenčního rámce slovesa

Kombinací kritérií pro rozlišení aktantů a volných doplnění a kritérií pro rozlišení obligatorních a fakultativních doplnění mohou nastat čtyři případy. Tabulka č. 1 ukazuje, které z těchto případů FGP uvádí v tzv. valenčním rámci (VR): všechny aktanty a také ta volná doplnění, která jsou u daného významu slovesa obligatorní (viz tři výskyty znaku + v tabulce č. 1), jsou ve valenčním rámci uvedeny; fakultativní volná doplnění (znak –) se do valenčního rámce nezapisují (srov. Hajičová – Panevová – Sgall, 2002a, s. 95). Přitom každé sloveso má alespoň jeden valenční rámec, často má ale rámců více (tyto rámce pak odpovídají jednotlivým významům daného slovesa).

Tabulka č. 1: Struktura valenčního rámce slovesa v FGP

U řídícího slova: Druh závislosti:	obligatorní	Fakultativní
Aktant	+	+
Volné doplnění	+	–

Ačkoli tedy FGP valenci (v širším smyslu slova) obecně vymezuje u sloves i u jiných slovních druhů na základě toho, které typy doplnění na něm mohou nebo musejí záviset, v užším smyslu mluví o doplněních valenčních (znak +) a nevalenčních (znak –).

II.D.2.1.4 Kritéria pro určování aktantů a tzv. princip posouvání aktantů

Pokud jde o určování aktantů, užívá FGP pro určení prvních dvou aktantů, Aktoru a Patientu, primárně syntaktická kritéria (podobně jako Tesnière, 1959) a pro určení dalších aktantů, podobně jako Fillmore (1968, 1977b), kritéria sémantická (srov. zejména Panevová, 1980, s. 44-46; Hajičová – Panevová – Sgall, 2002a, s. 96).

V zásadě platí, že prvním aktantem je vždy Aktor, druhým Patiens. Z toho vyplývá, že u sloves, která mají ve valenčním rámci jen jeden aktant, jde o Aktor bez ohledu na to, v jaké sémantické úloze vzhledem ke slovesu aktant vystupuje (tedy bez ohledu na to, zda jde o vědomého činitele, jako např. u sloves *jíst* a *vstát*, nebo o pouhého nositele děje, např. *růst*, nebo stavu, např. *ležet*, *spát*, popř. vztahu).

Má-li sloveso dva aktanty, jde o Aktor a Patiens. Patiens tedy může odpovídat obsahovému předmětu dějem vytvořenému i jen dotčenému, srov. stupnici: *vidět knihu*, *vydat knihu*, *přepsat knihu*, *potrhat knihu*, *spálit knihu*. V zásadě tedy platí, že prvním aktantem je doplnění v pozici syntaktického subjektu, tedy doplnění v pozici syntaktického nominativu (např. *Petr věří bratrovi*). Slovesy s neprototypickým obsazením členů valenčního rámce (např. *Film se mi líbil*, *Bolí mě hlava*, *Točí se mi hlava*) se zabývá Panevová (1998a, s. 2-7), nověji pak Razímová (2004).

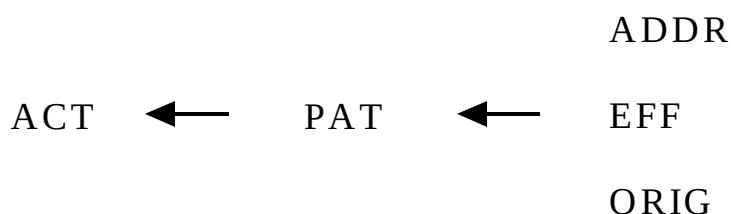
Má-li sloveso více než dva aktanty, platí pro určení třetího a každého dalšího aktantu vedle morfemického způsobu vyjádření již i kritéria sémantická. Rozhodnutí, zda třetí (a každý další) aktant bude Adresát, Efekt, nebo Origo, záleží na významu, který

třetí (a další) valenční doplnění vyjadřuje, např. *dát co komu.ADDR, jmenovat koho čím.EFF, vytvořit co z čeho.ORIG*.

Některé aktanty jsou tedy vymezeny i sémanticky, při stanovení prvního a druhého aktantu však má přednost syntaktické hledisko. Důsledkem tohoto kroku je tzv. **posouvání aktantů**. Princip posouvání aktantů znamená:

- jestliže některé sloveso nemá ve valenčním rámci aktant, který by obsahově (tedy jako tzv. kognitivní role) odpovídal Aktoru, do této pozice se pak posouvá to, co by primárně bylo vyjádřeno Patientem³⁴ (tj. syntaktickému konateli odpovídá v kognitivní oblasti zasažený, popř. vytvořený předmět), srov. *kniha vyšla* (PAT → ACT);
- jestliže sloveso, které má dva aktanty, nemá aktant odpovídající pozici PAT, pak se druhý aktant posouvá do pozice Patientu, srov. *oslovit někoho* (ADDR → PAT), *vykopat jámu* (EFF → PAT), *vyvinout se z něčeho* (ORIG → PAT);
- jestliže má sloveso více než dva aktanty, ale nemá aktant odpovídající pozici PAT, pak se některý z dalších aktantů posouvá do pozice Patientu; přitom platí, že ADDR a ORIG se posouvají na místo PAT v případě, že sloveso nemá ani aktant odpovídající PAT, ani aktant odpovídající EFF (srov. Panevová, 1980, s. 45; EFF je tedy pro „posun“ vybírán přednostně, naopak ADDR a ORIG si více uchovávají svoji sémantiku, např. *z chlapce.ORIG vyrostl Karel.ACT v muže.PAT* (EFF → PAT), *udělali z něho.ORIG předsedu.PAT* (EFF → PAT); pravidla, kterými se v těchto složitých případech řídili např. anotátoři PDT, popisuje Mikulová et al., 2005).

Schematicky lze princip posouvání aktantů znázornit pomocí obrázku č. 1:

Obrázek č. 1: Princip posouvání aktantů

II.D.2.1.5 Zavedení kvazivalenčních doplnění

V novějším pojetí slovesné valence počítá FGP kromě dvou výše uvedených typů valenčních doplnění (tj. aktantů a volných doplnění) ještě s tzv. kvazivalenčními doplněními (srov. Hajičová – Panevová – Sgall, 2002b, s. 169, a především Lopatková – Panevová, 2005). Nový repertoár doplnění, tedy repertoár obohacený o doplnění kvazivalenční, je v současné době aplikován a testován v jednom z valenčních slovníků vznikajícím v teoretickém rámci FGP, v tzv. VALLEXu. V tomto slovníku se (z praktických důvodů) pracuje ještě také s tzv. doplněními typickými (jde o fakultativní volná doplnění, která

³⁴ Srov. také pojem *Theme* v přístupech navazujících na Ch. Fillmora a J. Grubera (Gruber, 1967).

jsou charakteristická pro určitou sémanticky vymezenou skupinu sloves, srov. blíže Lopatková – Žabokrtský – Skwarska – Benešová, 2003, a Žabokrtský – Lopatková, 2004).

Povaha kvazivalenčních doplnění je značně specifická, tato doplnění totiž vykazují do jisté míry „hybridní“ chování – některé své vlastnosti sdílejí s aktanty, jiné jejich vlastnosti je naopak přibližují povaze volných doplnění. Podle charakteristiky jednotlivých typů kvazivalenčních doplnění uvedené v citovaném článku Lopatkové a Panevové sdílejí kvazivalenční doplnění sloves s aktanty níže uvedené vlastnosti (i) až (iii), s volnými doplněními pak vlastnosti (iv) až (vi):

- (i) jde o rekční doplnění sloves;
- (ii) vyskytují se s omezenou skupinou sloves;
- (iii) jedno sloveso (výskyt) nemohou rozvíjet více než jednou;
- (iv) co do významu jsou sémanticky homogenní;
- (v) nezpůsobují tzv. posouvání;
- (vi) ve většině případů jsou fakultativní.

Ke kvazivalenčním doplněním patří např. Překážka (OBST, např. *Jan zakopl nohou o stůl*.OBST) a Mediátor (MED, např. *Zatahal mě za rukáv*.MED). Z pohledu nového repertoáru doplnění Lopatková a Panevová znovu uvažují i o povaze sémanticky vymezených aktantů, tedy ADDR, ORIG, popř. EFF (srov. výše bod (d)); zatímco u EFF jsou znovu potvrzeny vlastnosti aktantu, u ADDR a ORIG zůstává otevřenou otázkou, zda by vzhledem ke své sémantické homogenitě neměly být klasifikovány jako kvazivalenční doplnění (srov. Lopatková – Panevová, 2005).

II.D.2.1.6 Studium valence sloves s ohledem na jejich sémantickou třídu

Při studiu valence sloves se v poslední době také ukazuje jako užitečné sledovat valenční chování sloves seskupených do určitých sémanticky ucelených tříd (u sloves patřících do jedné sémantické třídy se předpokládá alespoň určitá shoda ve valenčním chování, existuje však i mnoho výjimek). Vymezením sémantických tříd aplikovaných ve valenčním slovníku VALLEX a také problematikou tzv. alternací se v rámci FGP zabývá zejména Benešová (srov. Benešová (2004) a Benešová (v tisku)), k alternacím srov. také Žabokrtský (2005).³⁵ Pokud jde o zkoumání valenčního chování konkrétních sloves patřících k jednotlivým sémantickým třídám, byla dosud v rámci FGP věnována největší pozornost slovesům dandi a recipiendi (Lopatková – Panevová, 2004), slovesům mluvení (Součková, 2005) a slovesům pohybu (Lopatková – Panevová, v tisku).

II.D.2.2 Valence substantiv v FGP

K popisu valence substantiv přistupuje FGP opět z pohledu hloubkové, tekto-gramatické roviny, tedy z pohledu jazykového významu. Důležité je proto především stanovit sémantický slovní druh daného substantiva, tj. zda zkoumané substantivum označuje děj (nebo stav), vlastnost, množství, nebo již např. nějaký konkrétní předmět. U odvozených substantiv navazuje FGP na Kuryłowiczovo rozlišování derivace

³⁵ K sémantickým třídám a alternacím u anglických sloves viz zejména Levinová (1993).

syntaktické (SD) a derivace lexikální (LD); při derivaci syntaktické se mění pouze syntaktická funkce slova fundovaného oproti slovu fundujícímu, při derivaci lexikální se mění jak syntaktická funkce fundovaného slova, tak především jeho lexikální obsah, srov. Kuryłowicz (1936).³⁶ Do okruhu zkoumání jsou však zahrnuta i substantiva primární, neodvozená. Po stanovení sémantického slovního druhu se u substantiv posuzuje, zda mají nějaký valenční rámec, nebo zda jsou nevalenční.

II.D.2.2.1 Typy substantiv s valencí

Přehled jednotlivých typů substantiv majících alespoň nějaké doplnění, které je možno považovat za valenční, podává P. Piťha (1981 a 1984). Jedná se zhruba o následující skupiny:

(I) Deverbativní substantiva označující

- (a) děj (*létání, let*)³⁷;
- (b) výsledek děje (*dopis, výrobek*);
- (c) činitelská jména (*kovář, malíř*);
- (d) místo (*opravna, umývárna*);
- (e) nástroj (*drtič*);

(II) Nedeverbativní substantiva

- (a) deadjektivní substantiva označující vlastnost (*velikost stolu*);
- (b) substantiva označující míru (tzv. „kontejnery“; *tucet, množství, polovina, čtveřice*);
- (c) substantiva označující část něčeho (*část, začátek, povrch, střed*);
- (d) substantiva označující příbuzenské a jiné mezilidské vztahy (*bratr, syn, přítel, žák*).
- (e) substantiva vyjadřující znázornění nebo vykreslení něčeho (*protějšek, podoba, obraz, tvář, tvar*).

³⁶ Syntaktická a lexikální derivace však představují krajní póly různorodých procesů a v reálném průběhu se mohou navzájem směřovat a vytvářet přechodný pás (srov. k tomu např. Apresjan, 1995, s. 164-168). V českém prostředí se problematice slovnědruhových přechodů a převodů věnovali např. Dokulil (1962, 1982) a Filipec (1972). Dokulil (1982, s. 258) právě pro neurčitost při vymezování slovotvorných postupů jako syntaktické nebo lexikální derivace s touto pojmovou dvojicí nepracuje a rozlišuje tři slovotvorné (a širše onomaziologické) strukturní typy: (a) modifikační, (b) mutační a (c) transpoziční. Transpozice je vyhrazena pouze pro takové slovotvorné derivační procesy, při nichž se mění pouze syntaktická (větněčlenská) funkce výchozího slova, zatímco jeho lexikální obsah zůstává nedotčen, a tedy v plném rozsahu zachován. Typickými případy transpozice jsou podle Dokulila (1982, s. 258n) zpředmětnění děje a vlastnosti (tedy např. *uplynout* - *uplynutí*, *ostrý* - *ostrost*) a „zokolnostňování“ vlastnosti, tj. odvozování příslovčí od adjektiv (např. *dobrý* - *dobře*). Typ mutační je obecně charakterizován tím, že jev jedné obsahové kategorie je pojmenován na základě jiného jevu téže nebo jiné obsahové kategorie. Příznačné pro deriváty této kategorie je, že lexikální význam se tu vždy podstatně mění, zatímco syntaktická kategorie se měnit může, ale nemusí (srov. tamtéž, s. 259). Při modifikaci se pak k základu slova přidává jen sekundární významový příznak (rys nebo komplex rysů) a základ významu zůstává zachován (srov. tamtéž, s. 260).

³⁷ K těmto substantivům je možno přiřadit i nedeverbativní substantiva označující děj, tedy např. různé supletivní formy (např. *milovat* (*někoho*), ale *láska* (*k někomu*)).

Substantiva typu (Ia) a (IIa) jsou podle Piťhy odvozena od svých fundujících slov syntaktickou derivací, substantiva (Ib) až (Ie) jsou pak odvozena derivací lexikální³⁸.

II.D.2.2.2 Repertoár aktantů a volných doplnění u substantiv

U deverbativních substantiv se předpokládá stejný repertoár aktantů a volných doplnění jako u sloves (tedy aktanty ACT, PAT, ADDR, EFF a ORIG, z volných doplnění např. LOC, DIR3, MANN, srov. výše oddíl II.D.2.1.1)³⁹. Pro nedeverbativní substantiva Piťha (1984, s. 236; 1992, s. 33-34) stanovil specifický substantivní aktant Materiál (MAT, někdy též Partitiv) a specifické volné doplnění Přináležitost (Appurtenance, APP). Použil při tom stejná kritéria, jaká byla aplikována při odlišení slovesných aktantů a volných doplnění (srov. výše oddíl II.D.2.1.1):

Materiál (Partitiv) je substantivním aktantem vzhledem k tomu, že se nevyskytuje se všemi substantivy (srov. např. *pes*, *stůl*, *muž*) a jedno substantivum (výskyt) nemůže rozvíjet více než jednou. Materiál je u některých jmen obligatorní (např. *část*, *polovina*, *konec*, *skupina*; jde zejména o výše uvedenou skupinu IIb), u jiných fakultativní (např. *šálek*, *talíř*, *košík*).

Přináležitost (Appurtenance) se může vyskytnout u všech substantiv bez rozdílu – je tedy volným doplněním. I Přináležitost může být u některých substantiv obligatorní (např. *konec*, *bratr*; jde zejména o výše uvedené skupiny IIc až IIe), u jiných je fakultativní (např. *král*, *pán*, *barva*).

Typicky substantivními, avšak pouze fakultativními volnými doplněními jsou pak pochopitelně **restriktivní přívlastek** (RSTR, např. *malé město*) a **deskriptivní přívlastek** (DES, např. *šelmy, které jsou masožravé*)⁴⁰.

Podle Piťhy však vedení přesné hranice mezi jednotlivými typy substantiv není možné. Podobně i přesné vymezení jednotlivých substantivních doplnění dosud provází řada otevřených otázek (srov. k tomu např. Hajičová – Panevová – Sgall, 2002b, s. 243). V určitých fázích studia valence substantiv se např. počítalo i s fakultativním substantivním aktantem Identita (šlo o případy nominativu jmenovacího apod., např. *pojmem prvočíslo* i *pojmem prvočísla*), v pozdějších pracích (Piťha, 1992, s. 34) je však již toto doplnění označováno za volné, proto ho zde již neuvádím. K otevřeným otázkám také stále patří statut aktantu Origo u substantiv (nejnověji je zastáváno stanovisko, že ORIG je jednoznačným aktantem pouze u deverbativních substantiv označujících děj, např. *odkoupení malé části.PAT akcií od účastníků.ORIG privatizace*, zatímco u substantiv označujících nějaký předmět je pouze volným doplněním, např. *kabelka z kůže.ORIG od maminky.ORIG*), a také povaha doplnění označujícího autora nějakého artefaktu (u deverbativních substantiv bylo toto doplnění dříve označováno jako Aktor, např. *Gočárova.ACT stavba*, při anotacích PDT se však ukázalo, že se toto doplnění u řady substantiv chová jako volné doplnění, např. *Smetanova Prodaná nevěsta od Sabiny*, proto

³⁸ Piťha používá pro derivaci syntaktickou termín nominalizace, pro derivaci lexikální termín substantivizace (Piťha, 1984, s. 227).

³⁹ Otázka zavedení kvazivalenčních doplnění pro deverbativní substantiva zůstává zatím otevřená.

⁴⁰ Piťha (1992, s. 33) toto doplnění nazývá také „Obecný vztah“ vyjadřující atributivní vlastnost.

pro něj byl zaveden nový funktor AUTH (Autor)⁴¹), srov. k tomu blíže Mikulová et al., 2005.

Vzhledem k tomu, že Patiens patří k nejméně sémanticky vymezeným aktantům, je užíván i pro zachycení sémanticky méně vyhraněných valenčních doplnění substantiv, a to i u substantiv primárních nebo ze synchronního hlediska nedeverbativních (např. *případ čeho*.PAT). Jak se však ukazuje, některé významy zachycované funktorem PAT jsou spíše kandidáty na zavedení funktoru nového (např. *kniha o zvířatech*.PAT, *socha Davida*.PAT, *slib o zavedení*.PAT tzv. *zelené nafty*; srov. k tomu Mikulová et al., 2005, a také zde oddíl VI.A.3.4.6).

Při úvahách o valenci substantiv se předpokládalo, že i při stanovení obligatorních aktantů a obligatorních volných doplnění u substantiv může být aplikován dialogový test (srov. např. Panevová, 2002, s. 29), platnost dialogového testu pro všechny typy substantiv však dosud nebyla detailně prostudována.

II.D.2.2.3 Specifika deverbativ z hlediska zastoupení valenčních doplnění ve valenčním rámci

Jak už bylo naznačeno výše, při zkoumání valence substantiv je důležité především stanovit sémantický slovní druh daného substantiva. Pro deverbativní substantiva to znamená určit, zda dané substantivum ještě stále označuje děj (a je tedy odvozeno syntaktickou derivací), nebo zda je na postupu k substantivnímu užití, příp. již označuje přímo nějaký konkrétní předmět, osobu nebo místo (tedy je odvozeno derivací lexikální). Piťha (1981, s. 216-218; 1992, s. 34) naznačuje, že problematika deverbativních substantiv je značně složitá a mezi dvěma uvedenými extrémními situacemi (tedy děj vs. „substance“, resp. SD vs. LD) existuje celá škála přechodných případů. Navíc je často velmi obtížné určit, ve kterém z uvedených stadií se zkoumané substantivum nachází.

II.D.2.2.3.1 Substantiva označující děj

Zdánlivě nejjednodušší situace nastává u substantiv označujících děj; předpokládá se, že tato substantiva co do počtu a povahy valenčních doplnění dědí valenční rámec svého základového slovesa a dochází u nich k pravidelným posunům v povrchových realizacích participantů (tedy např. Ak → Gen; srov. k tomu částečně již Piťha, 1984, s. 227-228, podrobněji pak zejména Panevová, 2000, s. 173-176, dále Panevová, 2002, s. 30-32, a zde oddíl III.B.2).

Stanovení dějového významu u nějakého konkrétního substantiva úzce souvisí s otázkou nominalizací a syntaktické synonymie; konstatování dějového významu u příslušného substantiva by totiž mělo být podmíněno skutečností, že konstrukce s takovým substantivem, tj. nominalizovaná struktura, a struktura se základovým slovesem jsou synonymní, srov. (1) a (2).

⁴¹ K odlišení „autora“ a „agentu“ (Aktora) srov. také Piťha, 1992, s. 33.

(1) *To, že v zahradě vesele hvízdal kos, působilo uklidňujícím dojmem.* (vl)⁴²

(2) *Veselé hvízdání kosa v zahradě působilo uklidňujícím dojmem.* (vl)

Problematickou nominalizací i syntaktické synonymie se v teoretickém rámci FGP zabývala Panevová (1980, k nominalizacím viz s. 123-144; k syntaktické synonymii viz s. 190-195). K nominalizacím Panevová řadí zejména infinitivní konstrukce, nominální konstrukce s deverbativními substantivy (tj. verbálními i dějovými), s deadjektivními substantivy, jejichž užití je spojeno s depredikací (např. *Kvůli přísnosti našeho učitele nezanedbáváme tyto povinnosti*), a s participiálními adjektivy činnými i trpnými (např. *dělající* a *udělaný*)⁴³. Podle Panevové však samu otázku nominalizací nelze pokládat za plně vyřešenou. Vystávají tu totiž principiální otázky, zda vůbec a kdy lze nominální konstrukci pokládat za nominalizaci ve vlastním smyslu slova, tj. za synonymní variantu explicitní závislé predikace (tak např. lexikální jednotka *vstup* je jednak syntaktickým derivátem slovesa *vstupovat*, např. v kontextu *Jeho vstup na scénu vyvolal bouřlivé ovace*, jednak zvláštní lexikální jednotkou, např. v kontextu *Vstup do budovy je uzavřen*). Pro stanovení nominalizace při zachování téhož významu je třeba hledat jednoznačná kritéria. I tak však zůstanou sporné příklady (k jejich rozhodnutí je často třeba zpracovat rozsáhlý materiál).

Podle Panevové (1980, s. 126n) je nutno počítat s tím, že často nominalizací několika různých podkladových struktur (explicitních predikací) dospějeme k témuž výsledku, který tedy je víceznačný, homonymní. Tato „homonymizace“ nominalizací je způsobena několika faktory:

- (i) částečnou absencí slovesných významů, zejména času (viz také Sgall, 1992)⁴⁴;
- (ii) složitými sémantickými vztahy mezi nominalizacemi vět s *že* a vět s *jak* (např. *Slyšel jsem o jeho vystoupení na schůzi (že vystoupil, jak vystoupil)*, *Viděla chlapce vcházet (Viděla chlapce, že vchází, jak vchází, popř. i Viděla, že chlapec vchází, jak chlapec vchází)*);
- (iii) možností vypuštění některých členů v nominalizaci v souvislosti s jejich kontextovou zapojeností, popř. jinými faktory souvisejícími s výstavbou textu (např. *Na Velikonoce jsme k nám do Prahy pozvali příbuzné na návštěvu. Ihned po příjezdu se vypravili na prohlídku pražských výstav; Schůze družstva zahajuje vždy místopředseda. Už při zahájení*

⁴² Vlastní (introspektivní) příklady označuji symbolem (vl), doklady z korpusů označuji zkratkou příslušného korpusu, tj. ČNK pro Český národní korpus (jeho část nazvanou SYN2000) a PDT pro Pražský závislostní korpus (Prague Dependency Treebank). Ve výjimečných případech se příklady opakují (jsou-li nezbytné pro doložení několika různých jevů).

⁴³ Do oblasti rozhodování mezi nominalizací a závislou predikací však patří podle Panevové (1980, s. 124) i některé shodné a neshodné přívlastky (s výjimkou přívlastků zájmených). K užšímu a širšímu chápání pojmu nominalizace srov. také MČIII, 1987, s. 35-36.

⁴⁴ Podle MČIII (1987, s. 35) si nominalizovaný predikát „zachovává svou funkci souuvztažňovací, danou jeho valencí a intencí (i když různé nominalizované formy v různé míře), nemá však funkci aktualizací, a tedy ani větotvornou. Nominalizace umožňují zhuštěné a úsporné vyjadřování.“ Motivem transpozice „sloveso“ → „substantivum“ je podle Grepla a Karlíka (Grepl – Karlík, 1998, s. 177) potřeba mít v jazyce k dispozici výrazy, které jsou co do lexikální sémantiky identické se slovesy, ale které – na rozdíl od sloves, jež jsou po formální stránce vybavena k tomu, aby mohla realizovat predikační akt – disponují takovými formami, umožňujícími jimi realizovat akty referenční (exoforické i endoforické).

se tentokrát ozvalo nesouhlasné mručení; k možnostem vypouštění některých členů v nominalizaci a k typům takových elips srov. blíže Panevová, 1980, s. 127-128, a také zde oddíl III.C).

Panevová (1980, s. 128-144) se dále detailně věnuje základním podmínkám i omezením pro nominalizování explicitních závislých predikací (jde o (a) vztah nominalizace a klauze na materiálu závislých predikací agentivních a objektových, (b) závislé predikace se vztahem obecnosti, (c) nominalizace u závislých predikací příslovečného typu, a (d) speciální otázky u nominalizací). Problematika deverbativních substantiv je zahrnuta zejména v bodech (a), (c) a (d) (některým z těchto otázek, zejména rozdílům mezi českými verbálními a dějovými substantivy, se věnuji také zde v oddíle III.A).

II.D.2.2.3.2 Posun k substantivnímu užití

Konstrukce s takovými významy substantiv (nominalizací), u nichž nebyla prokázána syntaktická synonymie s explicitní závislou predikací (tedy s konstrukcí se základovým slovesem), je třeba považovat již nikoli za syntaktické deriváty, ale za deriváty lexikální. Takové významy substantiv jsou pak již samostatnými lexikálními jednotkami, srov. (3) a (4). Jak už bylo uvedeno výše, jejich rozpoznání (odlišení) však není vždy zcela jednoduché, srov. (5).⁴⁵

(3) Vybavení kanceláří nejnovějšími počítači pomohlo výrazně zlepšit pracovní podmínky zaměstnanců. (vl)

(4) V těchto obchodech lze zakoupit moderní lyžařské vybavení. (vl)

(5) Do vybavení pokoje investoval nemalou částku. (vl)

Piřha (1981, s. 216) upozorňuje na to, že si řada substantiv i přes jemnou změnu významu může uchovávat svá valenční doplnění (srov. (6), kde lze substantivum *rozsudek* považovat již spíše za výsledek děje než za samotný děj, přesto si uchovává své aktanty).

(6) Včera byl vynesena rozsudek krajského soudu nad Václavem Vaňkem.

Ovšem v případě, že základové sloveso má více valenčních doplnění (tedy např. tři a více), může u odvozeného substantiva docházet k redukci valenčních doplnění (a tedy k „zúžení“ valenčního rámce)⁴⁶. Příčiny této redukce spatřuje Piřha (1984, s. 228) ve třech faktorech:

- (i) syntaktické přetížení dané konstrukce;
- (ii) psychologické aspekty komunikace (těžké dekódování);
- (iii) pravidla výstavby textu projevující se v častých elipsách valenčních doplnění substantiv.

⁴⁵ Apresjan (1995, s. 193-203) mluví přímo o pravidelných mnohoznačnostech ruských substantiv, např. „děj - výsledek děje“ (podpis: *dát proti podpisu* vs. *podpis pod dokumentem*), „děj - místo děje“ (východ: *východ slunce* vs. *sejdeme se u východu*), „děj - způsob děje“ (hovor: *je slyšet hovor* vs. „*nerusskij govor*“ (cizí způsob výslovnosti, přízvuk)).

⁴⁶ Podle Karlíka (1998, s. 106) musí být změna počtu valencí, ať už zvětšení nebo zmenšení, interpretována jako indicie lexikálněsémantické modifikace. Zachování počtu valenčních pozic však neznamená, že při slovnědruhových transpozicích nedochází ke změnám valenčního potenciálu vůbec. Nejobecněji lze podle Karlíka říci jen to, že se často mění forma valenční pozice a potenciálnost / obligatornost její výrazové specifikace.

Podle Piřhy (1981, s. 216-217; 1992, s. 34-35) je také zřejmé, že dokonce i některé případy, které jsou hodnoceny jako nominalizace (tedy substantiva odvozená pomocí SD), směřují k abstraktnějšímu pojetí popisovaného děje. „Nominalizace je psychologicky založena na generalizaci vedoucí ke globálnímu pojmenování děje, což je doprovázeno zestručněním jeho popisu“ (Piřha, 1992, s. 34). Pro tento proces jsou charakteristické elipsy, a to i elipsy takových valenčních doplnění, která jsou hloubkově obligatorní, srov. (7) a (8). Při dalším kroku abstrakce, kdy se abstrahuje od všech konkrétních souvislostí, je však třeba na daná substantiva pohlížet již jako na deriváty lexikální, srov. (9) a (10):

(7) *Zpráva o vraždě se rychle roznesla.*

(8) *Přišel jsem ohlásit krádež.*

(9) *Studuji otázku krádeže.*

(10) *Jak je v britském právním řádu řešena otázka vraždy?*

Rovněž ze zkušeností s anotacemi PDT vyplývá, že u některých substantiv souvisí posun k substantivnímu užití nejen se změnou významu, ale také s množstvím a povahou valenčních doplnění (v některých případech se totiž valenční doplnění neztrácí, ale mění svoji povahu; srov. k tomu Mikulová et al., 2005, a výše oddíl II.D.2.2.2). Na základě dat se tedy pro posun na ose „deverbativa označující děj – deverbativa na postupu k substantivnímu užití – deverbativa označující předmět, osobu nebo místo“ dospělo k následujícímu pozorování:

(I) Postupně mizí zejména ty slovesné aktanty, které jsou sémanticky více vymezené (tj. např. ADDR). Naopak nejdéle se udržuje sémanticky nejméně zřetelný slovesný aktant PAT. Jako příklad lze uvést postupný posun k substantivnímu užití u substantiva *návrh*, srov. (11), (12) a (13). V příkladech (12) a (13) jde již patrně o nějaký dokument určený k projednání. Zdá se, že ADDR je u takového významu substantiva možný, srov. (12), v datech se však vyskytuje mnohem více případů bez vyjádření ADDR a dokonce je otázka, zda by se u daných příkladů nějaký ADDR dal ještě doplnit, srov. (13). *Patens* si dané substantivum zachovává i při substantivním významu „dokument k projednání“.

(11) *Dreithaler je českým občanem německé národnosti a veřejnosti je znám především svým.ACT návrhem Ústavnímu soudu.ADDR na zrušení.PAT Benešových dekretů.* (ČNK)

(12) *Návrh rezoluce.PAT Evropskému parlamentu.ADDR obsahuje žádost, aby se V. Mečiar vzdal svých pokusů zbavit demokraticky zvolené poslance Národní rady SR jejich mandátů.* (ČNK)

(13) *Poslanecká sněmovna by měla uведенé návrhy zákonů.PAT projednat na své schůzi příští týden.* (PDT)

(II) Aktant s významem Aktora se u substantiv s významem výsledku děje (tedy u artefaktů) mění na pouhé volné doplnění, v PDT nazývané Autor (AUTH). Příkladem tu může být doklad (14). Jedna z možných interpretací tohoto dokladu je jistě „Světová obchodní organizace.ACT ustanovila...“, spíše se však jedná již o výsledek takové činnosti, tedy *Světová obchodní organizace* se tu stává spíše autorem daného ustanovení, je tedy více pravděpodobná interpretace „ustanovení Světové obchodní organizace.AUTH“. Rovněž případný autor ve výše uvedeném dokladu se substantivem *návrh* ve významu „dokument k projednání“, srov. (13), by již mohl být označen spíše nově zavedeným funktorem AUTH než funktorem ACT.

(14) ... využije svých práv, která vyplývají z ustanovení Světové obchodní organizace včetně možných protisankcí. (PDT)

(III) Doplnění s významem, který nese slovesný aktant ORIG, se postupně stává volným doplněním, např. výrobek z kůže.ORIG od českých distributorů.ORIG.

(IV) Plně substantivizované významy mohou mít ve valenčních rámcích substantivní aktant Partitiv (MAT) a obligatorní substantivní volné doplnění Přináležitosti (APP), např. dárkové balení vína.MAT, oddělení zahraničních styků.APP.

V souvislosti s problematikou posunu k substantivnímu užití hovoří Panevová (2000, s. 178-179; 2002, s. 34) o substantivech na hranici mezi syntaktickou a lexikální derivací. K těmto substantivům řadí zejména tzv. široce dějová jména (tedy dějová substantiva), práce s materiálem z PDT však potvrdila domněnku, že stejné chování vykazují i řada substantiv verbálních (např. *uplatnění, rozhodnutí, vybavení, ustanovení, potvrzení*)⁴⁷. Pokud jde o formu valenčních doplnění, je podle Panevové možné zde vydělit dvě skupiny substantiv:

(a) Forma valenčních doplnění je stejná jako u základového slovesa, příp. zde dochází k pravidelným posunům v povrchových realizacích participantů (tedy např. Ak → Gen, srov. blíže oddíl III.B.2; např. *zájem o+4, úleva od+2, pohled na+4, podíl na+6, protest proti+3*);

(b) Forma valenčních doplnění se částečně mění (jde zejména o užití různých předložkových skupin (PS), např. *strach před+7, důvěra v+4, vliv na+4, účast na+6, údiv nad+7, návrh na+4, politování nad+7, doporučení k+3*). Podle některých autorů (srov. např. Jirsová, 1966, s. 74) indikuje právě změna vazby u daného substantiva změnu jeho významu, je jedním z projevů nového významového odstínu, kterého substantivum nabývá.

Stejná forma valenčních doplnění substantiva jako u základového slovesa (tedy typ (a)) často v homonymních nebo vágních kontextech ztěžuje rozhodnutí, ke kterému z typů derivace dané substantivum vlastně patří, zda ještě označuje děj, nebo již spíše výsledek děje. Navzdory tomu příklady substantiv s odlišnou formou valenčních doplnění (typ (b)) nelze podle mého názoru pokládat jen kvůli změně formy jednoznačně za lexikální deriváty. Zdá se, že větší sklon k posunu k substantivnímu užití mají dějová substantiva než substantiva verbální (k rozdílům mezi těmito substantivy, např. k neutralizaci vidu u dějových substantiv, srov. zde oddíl III.A; k frekvenci lemmat jednotlivých typů substantiv viz tamtéž a také oddíly VI.A.2.2 a VI.A.3.2). Přesto se domnívám, že řada dějových substantiv plní funkci odpovídající funkci substantiva verbálního, a to nejen při

⁴⁷ Na významovou dvojznačnost verbálních substantiv upozorňuje např. i Karlík (2002, s. 14-15). Podle něj verbální substantiva v „předmětném“ významu vyjadřují zvláště výsledek činnosti (např. *hlášení, pohoštění*), místo (např. *stoupání*), prostředek (např. *krmení*) a skupinového původce (např. *vedení školy*). Také podle Karlíka vykazují verbální substantiva v „předmětném“ významu jiné valenční chování než ve významu „dějovém / stavovém“ (např. *rychlé / *papírové balení těch léků* (děj) vs. **rychlé / papírové balení těch léků* (předmět)). Nelze však souhlasit s Karlíkovým tvrzením, že dějová substantiva se (na rozdíl od verbálních substantiv) při „předmětném“ významu chovají stejně jako při „dějovém / stavovém“ významu.

zachování formy valenčních doplnění, ale někdy dokonce i při jejich obměně. K tomuto stanovisku mě vedou zejména následující důvody:

(i) Vyskytují se případy, kdy nominalizace pomocí dějového substantiva (někdy doprovázená změnou formy nějakého valenčního doplnění), má sice potenciálně konkurenta v podobě pravidelně utvořeného verbálního substantiva (VS) kopírujícího slovesné vazby, dějové substantivum (DS) je však mnohem frekventovanější a vzhledem k velmi omezenému užití daného verbálního substantiva plní podle mého názoru jeho funkci (tedy příslušné DS plní funkci méně užívaného VS). Jedná se např. o následující příklady: *vznik čeho* vs. *vzniknutí čeho*; *účast na čem* vs. *účastnění se čeho*; *odpověď komu* vs. *odpovědění komu*; *zákaz komu* vs. *zakázání komu*; *výtka komu* i *výtka ke komu* vs. *vytknutí komu*, *dluh komu* i *dluh vůči komu* vs. *dlužení komu*.

(ii) V některých případech může u dějového substantiva dojít ke změně formy z gramatických důvodů, tedy např. kvůli tendenci vyhnout se strukturní homonymii adnominálního genitivu, a nové, „nezděděné“ formy se pak stávají zcela adekvátními, zatímco formy, které by dané valenční doplnění mělo podle pravidel mít, nejsou v jazyce užívány (jde zejména o specifické výrazové posuny $Ak \rightarrow \text{Dat}/(\text{PS})$ a $Gen \rightarrow \text{Dat}/(\text{PS})$, srov. např. *zpravit Petra.ADDR* (*o něčem.PAT*), *zpráva Petrovi.ADDR*, *zpráva pro Petra.ADDR*, ale ??*zpráva Petra.ADDR*; *otázat se Petra.ADDR* (*zda udělal.PAT*), *otázka Petrovi.ADDR*, *otázka na Petra.ADDR*, ale ??*otázka Petra.ADDR*; srov. oddíl VII.A; dále např. *udeřit koho.PAT*, *úder komu.PAT*, ale ??*úder koho.PAT*, srov. oddíl VII.B).

V obou případech se tedy jedná o určité zaplňování „prázdných míst“ v systému jazyka, která vznikla velmi omezeným užitím verbálního substantiva, které by danou funkci mělo plnit, případně nemožností užití formy, která by odpovídala původní slovesné vazbě. Pokud se však k odlišné formě valenčních doplnění přidá ještě např. významový posun, je na místě dané substantivum považovat již za lexikální derivát.

K možnostem testování posunu významu u verbálních substantiv, zejména k ověřování možnosti rozvíti daného substantiva pomocí Aktora ve formě bezpředložkového instrumentálu nebo pomocí adverbia, srov. také zde oddíl VII.A.2.

Na základě výše uvedených pozorování lze tedy shrnout, že alespoň v některých případech může posun k substantivnímu užití doprovázet jedna nebo více následujících skutečností:

(A) Význam:

- jemný významový posun (např. tendence k abstraktnímu nebo obecnému vyjádření, posun k označení výsledku děje);

(B) Valenční doplnění:

(i) redukce počtu valenčních doplnění (zejména ty slovesné aktanty, které jsou sémanticky více vymezené (tj. ADDR, EFF), mají tendenci se ztrácet);

(ii) povaha valenčních doplnění (zejména $ACT \rightarrow AUTH$ a $ORIG$ (aktant) $\rightarrow ORIG$ (volné doplnění), u plně substantivizovaných významů možnost výskytů MAT a obliigatorního APP);

(iii) změna formy vyjádření některých valenčních doplnění.

Pokud tedy lze u nějakého konkrétního substantiva identifikovat jednu nebo více výše uvedených charakteristik, je pravděpodobné, že se již nejedná o substantivum odvozené syntaktickou derivací, ale o substantivum odvozené derivací lexikální. Problém nastává u takových případů, kde z hlediska formy, povahy a množství valenčních doplnění nedochází k žádné změně, a pokud jde o zhodnocení jejich významového posunu, vlastní intuice selhává. Rovněž případy, kdy dochází pouze ke změně formy některého z valenčních doplnění, nelze z výše uvedených důvodů jednoznačně označit za lexikální deriváty.

II.D.2.2.3.3 Zabudování role

Za plně substantivizované významy deverbativních substantiv, tedy za jednoznačné lexikální deriváty⁴⁸, je třeba považovat substantiva se zabudovanou rolí. Zabudování role spočívá v tom, že ve významu derivovaného substantiva je obsažen význam některé z rolí základového slovesa. V rámci FGP se rozlišují následující typy substantiv se zabudovanou rolí (srov. Piřha, 1981, s. 217-218; Piřha, 1984, s. 228-229; Panevová, 2000, s. 176-178; Panevová, 2002, s. 32-34): (I) substantiva se zabudovaným aktantem, (II) substantiva se zabudovaným volným doplněním.

(I) Substantiva se zabudovaným aktantem

K substantivům, u nichž dochází k zabudování aktantu, patří zejména (a) činitelská jména a (b) výsledky děje (tzv. artefakty). Při zabudování aktantu příslušný derivát oproti základovému slovesu nutně jeden aktant ze svého valenčního rámce ztrácí. V důsledku procesu zabudování aktantu u substantiv však není v FGP uplatňován princip posouvání aktantů (k posouvání aktantů u sloves viz výše oddíl II.D.2.1.4), aby zůstala zachována analogie se slovesným rámcem. Je-li například zabudován Aktor, neznamena to, že na tuto pozici se posune doplnění v pozici Patientu (má-li ji základové sloveso); ve valenčním rámci substantiva se zabudovaným Aktorem pozice Aktora jednoduše chybí.

(a) Činitelská (konatelská) jména

U činitelských jmen dochází k zabudování aktantu s významem Aktora (ACT; např. *učit* - *učitel* - kdo učí).⁴⁹ Odborná literatura (Panevová, 2000 a 2002; Piřha, 1981 a 1984; Šmilauer, 1966, s. 172; PMČ⁵⁰, 1997, s. 506; Karlík, 2002b, s. 189-190) se shoduje v tom, že si činitelská jména mohou uchovávat valenční doplnění s významem Patientu ve formě bezpředložkového genitivu (např. *učitel tance*), v korpusech se však vyskytují i další typy vazeb u činitelských jmen (srov. následující příklady z PDT: *žadatel o telefon*,

⁴⁸ Zabudování role však pochopitelně není nutnou podmínkou pro lexikální derivaci ani pro chápání substantiva jako neoznačujícího děj. Existují i taková deverbativní substantiva, u nichž patrně k žádnému zabudování role nedošlo, přesto označují nějakou „substanci“, např. *dodávka (auto)*.

⁴⁹ Protějškem ke vztahu agentu činnosti je podle Dokulila vztah patientu činnosti (např. *trestanec* je člověk vyznačující se tím, že je trestán, že je na něm vykonáván trest, srov. Dokulil, 1962, s. 35). Dále sem patří substantiva jako *vyslanec*, *svěřenec*, *oslavenec*.

⁵⁰ PMČ (1997, s. 506): „Gen patientní stojí také u nedějových substantiv tvořených od sloves implikujících patiens, např. u jmen činitelských: *krotitel lvů*; *lepič plakátů*, *vynálezce lodního šroubu*.“

zájemce o nákup, příp. z ČNK: *bojovník za svobodu, čekatel na byt, žadatel o byt, podnikatel s nemovitostmi*). Patrně se však u činitelských jmen nemůže vyskytnout *Patiens* vyjádřený vedlejší větou (tedy např. ??*rádce, aby...*).

Panevová (2000, s. 176-177; 2002, s. 32) rozlišuje činitelská jména, která mají sémanticky obligatorní *Patiens* (např. *předkladatel zákona*), deriváty obvyklé v „absolutním“ konatelském užití (např. *spisovatel*) a činitelská jména na přechodu mezi předchozími dvěma skupinami (např. *soudní znalec*). K této problematice srov. také Dokulil, 1962, s. 33-34.

(b) Výsledky děje (tzv. artefakty)

Za „výsledky děje“ (artefakty) je možné považovat zejména taková deverbativní substantiva, u nichž došlo k zabudování *Patientu* (např. *vyrobít - výrobek* - co bylo vyrobeno, dále také např. *úlovek, nákup*), v některých případech však může jít i o zabudování *Efektu*. K artefaktům jsou v rámci FGP řazena i taková substantiva, která nejsou přímo odvozena od sloves, přesto je možno je chápat jako výsledky nějaké činnosti (např. *báseň, balada, portrét*; srov. zejména Panevová, 2000, s. 177-178, a Panevová, 2002, s. 33-34).

Třída výsledků děje je otevřená a díky tomu i značně široká. Pouze v některých případech lze mluvit o určitých sémanticky ucelených skupinách: např. výsledky činnosti mluvení (např. *promluva, výrok, vzkaz, nabídka, sdělení, potvrzení*), výsledky nějaké umělecké činnosti (např. *píseň, obraz, báseň*), výsledky činnosti dávání (např. *dar / dárek, věno, dodávka*), v užším významu pak také např. peněžní obnosy jako výsledky činnosti dávání (např. *výplata, dávka, příspěvek*). Substantiva, která mohou vystupovat v roli artefaktů, často nejsou odvozena žádnou specifickou příponou (jako je tomu u činitelských jmen, názvů míst a prostředků), jde především o běžná dějová substantiva. Vzhledem k této skutečnosti a také k častým elipsám valenčních doplnění doprovázejícím i substantiva označující děj, je často velmi obtížné v konkrétních výpovědích stanovit, zda se jedná ještě o substantivum označující nějakou činnost, s elipsou *Patientu*, nebo zda se jedná již o výsledek takové činnosti (k této problematice srov. výše oddíl II.D.2.2.3.2, a dále oddíly VI.A.2.7, VI.A.3.4.6 a VIII.E).

Pro valenční chování výsledků děje je charakteristická řada vlastností popsaných již výše v oddíle II.D.2.2.3.2 (tedy např. změna povahy valenčního doplnění s významem *Autora* daného artefaktu, tj. *ACT* → *AUTH*, dále také změna povahy doplnění s významem, který nese slovesný aktant *ORIG* (stává se volným doplněním)).

Specifikem některých artefaktů, zejména výsledků činnosti mluvení, následně pak i výsledků nějaké umělecké činnosti, je valenční doplnění ve formě *o+6* (např. *píseň o lásce, povídka o zvířatech, výrok o nějaké události, potvrzení o příjmech*). Pouze v některých případech je možné původ tohoto valenčního doplnění hledat v aktantu odpovídajícím slovesnému syžetu (např. *Povídal o Regině.PAT, že se bude vdávat.EFF*, srov. oddíly VI.A.3.3 a VI.A.3.4.6). Spíše se domnívám, že toto valenční doplnění hraje u výsledků děje odlišnou roli – vyskytuje se totiž i u takových substantiv, u jejichž základových sloves syžet ve valenčním rámci vůbec nemá místo (např. *potvrzení*). Podle mého názoru získává valenční doplnění *o+6* u některých artefaktů spíše význam podobný označení „zřetele“, tedy něčeho, čeho se daná promluva, dané umělecké dílo týká. Je také

patrně náznakem posunu ve významu daného substantiva napomáhajícím odhalit proces substantivizace. Prozatím označuji toto valenční doplnění (v souladu se zásadami anotování valence substantiv v PDT) pomocí funktoru PAT, jak už ale bylo uvedeno v oddíle II.D.2.2.2, toto valenční doplnění je kandidátem na funktor nový.⁵¹

Viděli jsme, že si mnohá substantiva se zabudovaným aktantem uchovávají některá valenční doplnění. V této disertační práci jsem se zaměřila na ověřování možnosti vyjádření aktantu s významem Adresátu u některých typů lexikálních derivátů odvozených od sloves s valenčním rámcem obsahujícím Adresát (viz oddíl VIII). Zabudování aktantu uvolňuje jednu formální pozici u daného substantiva (nejčastěji genitivní nebo posesivní formu vyjádření nějakého aktantu). Má-li substantivum ve valenčním rámci více aktantů (tedy kromě Aktora nebo Patientu např. i Adresát), umožňuje vzhledem k uvolněné formální pozici více variant pro povrchové vyjádření nezabudovaných aktantů (zejména právě ADDR; např. u některých činitelských jmen může být ADDR vyjádřen vedle dativní formy i formou bezpředložkového genitivu nebo posesiva, srov. k tomu zde oddíl VIII.C.3). Význam těchto nových forem vyjádření se však postupně posouvá od významu Adresátu k pouhému vyjádření Přináležitosti (APP), což patrně souvisí obecně s procesem substantivizace u substantiv se zabudovaným aktantem.

Na základě výše uvedených pozorování lze tedy shrnout skutečnosti, které charakterizují valenční chování deverbativních substantiv se zabudovaným aktantem:

(A) Význam:

- zřetelný významový posun (jde o označení nějaké „substance“, tedy osoby nebo předmětu);

(B) Valenční doplnění:

(i) redukce počtu valenčních doplnění

- dochází k zabudování některého z aktantů (typicky ACT nebo PAT, ale může jít i o EFF, výjimečně asi i o ADDR);
- z těch valenčních doplnění, která nejsou zabudována, se ztrácejí zejména sémanticky více vymezené aktanty (tj. ADDR, EFF); nejčastěji je zachován PAT;

(ii) povaha valenčních doplnění

- dochází zejména k posunům ACT → AUTH, ADDR → APP a ORIG (aktant) → ORIG (volné doplnění);
- u některých výsledků děje se může vyskytnout PAT(o+6);

(iii) změna formy vyjádření některých valenčních doplnění (např. Dat → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos}).

⁵¹ U některých výsledků umělecké činnosti se vyskytuje také specifické valenční doplnění ve formě bezpředložkového genitivu, kterému je v PDT rovněž přiřazován funktor PAT, např. *socha Davida.PAT*.

(II) Substantiva se zabudovaným volným doplněním

K substantivům se zabudovaným volným doplněním patří zejména (a) názvy míst a (b) názvy nástrojů.

(a) Názvy míst

U pojmenování míst dochází k zabudování volného doplnění s významem místa (LOC; např. *učit - učebna* - místo, kde se učí). Rovněž u některých z těchto jmen se může vyskytnout valenční doplnění s významem Patientu ve formě bezpředložkového genitivu (srov. např. Piťha, 1981, s. 217; PMČ, 1997, s. 506; Karlík, 2002b, s. 189-190; např. *umývárna aut, čistička vody, brusírna drahokamů, výkrmna vepřů, půjčovna automobilů*), výjimečně zřejmě i vazba jiná (srov. příklad z PDT: *v takové čekárně na domov důchodců...*). U některých názvů míst se může vyskytnout i valenční doplnění s významem Aktora (jde zejména o substantiva s příponou *-iště*, srov. opět příklady z korpusů: *působíště umělce, parkoviště aut, rejdiště žraloků*)⁵².

(b) Názvy nástrojů

U pojmenování nástrojů dochází k zabudování volného doplnění s významem prostředek, resp. nástroj (MEANS; např. *ořezávat - ořezávátko* - nástroj, kterým se ořezává). Patient se opět alespoň s některými z těchto jmen vyskytnout může (srov. Piťha, 1981, s. 218; PMČ, 1997, s. 506; Karlík, 2002b, s. 189-190; např. *drtič česneku, opékač topinek, podavač papíru*). Realizace Aktoru u pojmenování nástrojů však zpravidla není možná.

Je zřejmé, že si i některá substantiva se zabudovaným volným doplněním uchovávají určitá valenční doplnění svých základových sloves. Na rozdíl od substantiv se zabudovaným aktantem však u názvů míst ani u názvů nástrojů nedochází k zabudování valenčního doplnění z rámce základového slovesa, zabudování role u nich tedy v tomto smyslu nemá důsledky pro podobu valenčního rámce.

Rovněž u substantiv se zabudovaným volným doplněním, odvozených od sloves s valenčním rámcem obsahujícím Adresát, jsem ověřovala možnost vyjádření aktantu s významem Adresátu (viz oddíl VIII). Jak se však ukázalo, ADDR se u těchto substantiv již vůbec nevyskytuje, což zřejmě opět souvisí obecně s procesem substantivizace u těchto typů lexikálních derivátů.

Na základě výše uvedených pozorování lze tedy opět shrnout skutečnosti, které charakterizují valenční chování deverbativních substantiv se zabudovaným volným doplněním:

(A) Význam:

- zřetelný významový posun (jde o označení nějaké „substance“, tedy předmětu nebo místa);

⁵² Piťha však zvažuje přítomnost Aktora (vedle volného doplnění Přináležitosti) i v takových příkladech, jako např. *dědečkova pracovna*.

(B) Valenční doplnění:

(i) redukce počtu valenčních doplnění

- mizí zejména sémanticky více vymezené aktanty (např. ADDR); nejčastěji je zachován PAT;

(ii) povaha valenčních doplnění

- zejména ORIG (aktant) → ORIG (volné doplnění).

II.D.2.2.4 Vymezení okruhu substantiv zkoumaných v této práci

Jak už bylo uvedeno výše, v posledních letech byl FGP aplikován při anotaci Pražského závislostního korpusu (v rámci projektu, který probíhal v letech 1996 – 2005; srov. zde oddíl IV.B), jeho velkou předností oproti jiným přístupům je tedy neustálá konfrontace s reálnými korpusovými daty a z toho vyplývající možnost na základě dat přesněji formulovat nebo upravit některé teoretické závěry (srov. zejména Mikulová et al., 2005). Vzhledem k reálnému a rozsáhlému materiálu také FGP nemůže žádný z typů substantiv při popisu opomenout, ale je nucen i pro některé méně obvyklé a problematické případy hledat řešení (k valenčnímu slovníku, který vznikl při anotacích PDT a který obsahuje i valenční rámce substantiv, srov. níže oddíl II.D.3).

Při účasti na anotacích PDT v letech 1999 – 2005 jsem měla příležitost valenční teorii FGP poznat velmi detailně. I přes některé otevřené otázky v teoretickém popisu potvrzují mé zkušenosti, že FGP je vhodný teoretický základ pro popis valence nejširší škály typů českých substantiv. Ve své disertační práci tedy volím valenční teorii FGP jako svoji teoretickou základnu a využívám i její terminologii. Jak už jsem uvedla v oddíle II.D.1, FGP je pojmovým rámcem pro formální popis jazykového systému, nevyhýbá se však ani deskriptivním studiím napomáhajícím upřesnit teoretické předpoklady. Můj přístup ke zpracování valence českých deverbativních substantiv v rámci valenční teorie FGP je v první řadě deskriptivní (vychází z dat Pražského závislostního korpusu a Českého národního korpusu, srov. zejména oddíly IV.B a IV.A) a teprve jako výsledek zjištěných skutečností předkládám návrhy dílčích algoritmů postihujících nejtypičtější kombinace povrchového vyjádření aktantů u některých typů substantiv (viz oddíly III.B.6, VI.A.2.11 a VI.A.3.5).

V rámci FGP jsem si pro detailní studium vybrala deverbativní substantiva s dativní valencí. Důvody, které mě k tomu vedly, i některá specifika těchto substantiv popisují v oddíle III.D. Pro třídění zkoumaných substantiv používám zejména následující kritéria:

(i) typ slovotvorné derivace (syntaktické deriváty a přechodné typy (oddíly VI a VII) vs. deriváty lexikální (oddíl VIII));

(ii) původ dativního doplnění u zkoumaných deverbativních substantiv (tedy to, zda je dativní doplnění zděděno od základových sloves (oddíl VI), nebo zda u těchto sloves odpovídá jinému pádu (oddíl VII));

(iii) počet a forma valenčních doplnění (tj. substantiva s valenčním rámcem obsahujícím potenciálně tři bezpředložkové pády (oddíl VI.A) vs. substantiva s dalšími valenčními rámci obsahujícími dativní doplnění (oddíl VI.B));

(iv) rozdělení do sémantických tříd (toto dělení není zcela důsledné, využívám ho zejména u takových tříd substantiv, pro jejichž základová slovesa již byla obdobná sémantická klasifikace vytvořena, tedy zejména u substantiv mluvení (oddíl VI.A.3 a VII.A) a substantiv dávání (oddíl VI.A.2));

(v) rozlišení verbálních a dějových substantiv (opět zejména u substantiv mluvení a substantiv dávání).

Při výběru substantiv s dativní valencí, která podrobuji detailnímu zkoumání, jsem vycházela především z dat Českého národního korpusu (ČNK) a Pražského závislostního korpusu (PDT), využila jsem však i některé další programové nástroje (zejména tzv. derivační program, viz Klímová, 2001). Způsob práce s uvedenými datovými zdroji a programovými nástroji popisují v oddílech IV a VIII.B.

Při zkoumání valenčního chování substantiv s dativní valencí se ukázalo jako nezbytné reflektovat i problematiku tzv. složených predikátů (blíže k tomu viz oddíl V).

II.D.3 Substantiva v PDT-vallexu

V teoretickém rámci FGP jsou na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy budovány dva valenční slovníky, tzv. VALLEX a tzv. PDT-vallex. Valence substantiv je však dosud zachycována pouze v PDT-vallexu, proto tomuto slovníku věnuji větší pozornost.

Valenční slovník **PDT-vallex**⁵³ (srov. Hajič et al. (2003), nověji pak Mikulová et al. (2005)) vznikl průběžně při anotacích tektogramatické roviny Pražského závislostního korpusu (viz zde oddíl IV.B.1.3). Kromě sloves jsou v něm obsažena i substantiva, adjektiva a adverbia. Jedním z úkolů slovníku bylo zajištění konzistence při anotování valence zmíněných slovních druhů, jsou v něm tedy zpracována jen ta slovesa, substantiva, adjektiva a adverbia a hlavně ty jejich významy, které se vyskytly v anotovaných datech. Jsou-li například u nějakého substantiva uvedeny dva valenční rámce odpovídající dvěma významům tohoto substantiva, znamená to, že toto substantivum má v datech PDT alespoň uvedené dva významy odpovídající dvěma zapsaným valenčním rámcům; dané substantivum často může mít ještě jiné významy, a tedy i jiné valenční rámce, tyto významy se však nevyskytly v anotovaných datech, a proto se nestaly součástí valenčního slovníku. Slovník (vydaný na CD-ROMu PDT2.0) obsahuje celkový počet 10039 různých slov (z tohoto počtu připadá 5510 hesel na slovesa, 3727 hesel na substantiva, 791 hesel na adjektiva a 11 hesel na adverbia); celkový počet valenčních rámců ve slovníku je 14979.

V teoretickém rámci FGP se rozlišují čtyři sémantické slovní druhy (sémantická slovesa, sémantická substantiva, sémantická adjektiva a sémantická adverbia). Je však třeba zmínit, že v PDT2.0 není rozlišování sémantických slovních druhů provedeno důsledně (k vymezení jednotlivých sémantických slovních druhů v PDT2.0 viz Mikulová et al. (2005)) a např. případná příslušnost tradičních substantiv k jiným sémantickým slovním druhům (tedy např. k sémantickým slovesům) prozatím nebyla v PDT2.0

⁵³ <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/pdt-guide/en/html/ch03.html#a-data-vallex>

reflektována (všechna tradiční substantiva jsou tedy označena jako sémantická substantiva).

Do PDT-vallexu jsou zahrnuty (srov. Mikulová et al., 2005):

- valenční rámce všech sémantických sloves (včetně valenčních rámců pro slovesné frazémy), která se vyskytla v anotovaných datech;
- valenční rámce sémantických substantiv, adjektiv a adverbíí, která jsou v anotovaných datech rozvíjena alespoň v jednom výskytu slovesným aktantem, tj. doplněním s funkto-rem ACT, PAT, ADDR, EFF nebo ORIG (pokud jde o konzistenci zachycování valence, největší pozornost byla věnována verbálním substantivům);
- valenční rámce sémantických substantiv, která vstupují do složeného predikátu jako jeho jmenná část (mají funktor CPHR) a vyskytla se v anotovaných datech;
- valenční rámce pro neslovesné frazémy, je-li řídicím členem frazému sémantické adverbium nebo sémantické substantivum (největší pozornost byla opět věnována verbálním substantivům, ostatní substantiva, která jsou řídicím členem neslovesných frazeologických spojení, nejsou ve valenčním slovníku zahrnuta všechna).

Na postupném vytváření valenčního slovníku v průběhu anotací se podíleli všichni anotátoři tektogramatické roviny PDT, rozhodování o definitivním dělení významů a konečné podobě rámců však bylo úkolem pouze úzkého pracovního kolektivu. Obrovské množství slovesných hesel vypracovala Zdeňka Urešová (k jejím postřehům viz Urešová, 2005), problematiku a ve srovnání se slovesy méně probádanou oblast valence substantiv, adjektiv a adverbíí zpracovávala Alevtina Bémová; můj úkol při vytváření slovníku byl spíše okrajový: podílela jsem se na jeho konečné podobě zejména v oblasti valence složených predikátů (srov. Cinková – Kolářová, 2005, a také zde oddíl V). Valenční slovník by však nemohl vzniknout bez teoretického zázemí, konzultací a připomínek, které pracovnímu kolektivu poskytla Jarmila Panevová, ani bez technického zázemí, které zajistil Petr Pajas.

Při zpracování valence substantiv v PDT-vallexu bylo patrně největším problémem odlišení jednotlivých významů daných substantiv v konkrétních reálných kontextech anotovaných dat, ztížené častými elipsami valenčních doplnění. Problém s určením významu se často pojil s nejistotou, nakolik se případný odlišný význam projeví v odlišné podobě valenčního rámce. Je také třeba zmínit, že v době vypracovávání PDT-vallexu neexistoval žádný valenční slovník českých substantiv (*Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení* vyšel až na podzim roku 2005, tedy až po dokončení PDT-vallexu, srov. Svozilová – Prouzová – Jirsová, 2005, a také zde oddíl II.C.4), takže nebylo možné svá stanoviska konfrontovat s dalšími zdroji. Teoretická východiska i některé závěry, které vyplynuly ze zkušeností s anotováním valence substantiv v PDT a v PDT-vallexu, byly popsány v předchozích oddílech. Níže pro ilustraci uvádím zpracování valence substantiva *balení* v PDT-vallexu (k zápisu valenčních rámců a k popisu povrchově-syntaktických realizací valenčních doplnění ve valenčním slovníku viz Mikulová et al., 2005):

*** balení**

ACT(.2,.7,.u) PAT(.2,.u) ?EFF(*na-I*[.4],*v-I*[.4],*do-I*[.2]) v-w112f1 **Used:** 3x
(*balit*) *na balení másla PAT na jednolivé porce.EFF*

?MAT(.2) v-w112f2 **Used:** 2x

balení másla.MAT ve fólii

dárkové balení vína.MAT

EMPTY v-w112f3 **Used:** 2x

(*způsob provedení*) *kniha v brožurkovém balení*

Obrázek č. 2: Zpracování valence substantiva *balení* v PDT-vallexu

Jak už bylo uvedeno výše, druhý ze zmíněných valenčních slovníků, tzv. **VALLEX**⁵⁴ (srov. Lopatková – Žabokrtský – Skwarska – Benešová, 2003, Žabokrtský – Lopatková, 2004, Žabokrtský, 2005, nejnověji pak Lopatková – Bojar – Semecký – Benešová – Žabokrtský, 2005), zahrnuje zatím pouze slovesa. Od PDT-vallexu se však tento slovník liší řadou dalších charakteristik (např. frekvenčním hlediskem při výběru sloves, dělením sloves do sémantických tříd a vůbec celkovým rozsahem zachycovaných valenčních vlastností, zejména přihlížením ke všem významům daného slovesa, vyznačováním tzv. alternací, rozlišováním valenčních, kvazivalenčních a typických doplnění, a dále také např. označováním vztahu tzv. kontroly).

⁵⁴ <http://ckl.mff.cuni.cz/zabokrtsky/vallex/1.0/>

III VYBRANÉ OKRUHY ZKOUMÁNÍ V OBLASTI VALENCE DEVERBATIVNÍCH SUBSTANTIV

III.A	VERBÁLNÍ VS. DĚJOVÁ SUBSTANTIVA	57
III.B	POVRCHOVÉ VYJÁDŘENÍ VALENČNÍCH DOPLNĚNÍ DEVERBATIV	59
III.B.1	<i>Hierarchie forem valenčních doplnění.....</i>	59
III.B.2	<i>Obecná pravidla pro posuny v povrchových realizacích participantů u substantiv označujících děj.....</i>	60
III.B.3	<i>Syntaktická (strukturní) homonymie Gen a Adj_{pos}/Pron_{pos}.....</i>	62
III.B.4	<i>Kombinatorika obsazování valenčních pozic a specifické posuny v povrchových realizacích participantů.....</i>	64
III.B.4.1	Substantiva označující děj a substantiva na postupu k substantivnímu užití.....	64
III.B.4.2	Specifické posuny u substantiv se zabudovaným aktantem	67
III.B.5	<i>Obecné principy při obsazování valenčních pozic deverbativ</i>	69
III.B.5.1	Primární obecné principy.....	69
III.B.5.2	Sekundární obecné principy.....	69
III.B.6	<i>Pokusy o algoritmizaci obecných pravidel.....</i>	70
III.B.7	<i>Slovosledné postavení valenčních doplnění deverbativ</i>	75
III.B.8	<i>Adjektivní vyjádření valenčních doplnění</i>	76
III.C	ELIPSY VALENČNÍCH DOPLNĚNÍ DEVERBATIV	79
III.C.1	<i>Povrchová vypustitelnost valenčních doplnění</i>	79
III.C.2	<i>Elipsy a koreferenční vztahy ve valenčních rámcích substantiv</i>	79
III.D	SUBSTANTIVA S DATIVNÍ VALENCÍ	82
III.D.1	<i>Povrchové a hloubkové syntaktické funkce bezpředložkového dativu.....</i>	82
III.D.1.1	Bezpředložkový dativ jako doplnění sloves.....	83
III.D.1.2	Bezpředložkový dativ jako doplnění substantiv.....	83
III.D.2	<i>Frekvence bezpředložkového dativu.....</i>	84
III.D.3	<i>Funkce dativního doplnění při vyhledávání nominalizovaných konstrukcí se třemi bezpředložkovými pády v ČNK.....</i>	85

V tomto oddíle se věnuji pouze některým vybraným okruhům zkoumání v oblasti valence deverbativních substantiv, a to zejména vztahu verbálních a dějových substantiv (oddíl III.A), povrchovému vyjádření valenčních doplnění deverbativ (oddíl III.B), problematice elips a koreferenčních vztahů ve valenčních rámcích deverbativ (oddíl III.C), a nakonec popisují i některá specifika substantiv s dativní valencí (oddíl III.D).

III.A VERBÁLNÍ VS. DĚJOVÁ SUBSTANTIVA

V odborné literatuře bývají rozlišovány dva typy českých deverbativních substantiv, která v případě, že označují děj, mohou být chápána jako výsledek syntaktické derivace (příp. tzv. transpozice; k této problematice srov. výše oddíly II.D.1 a II.D.2.2): (i) substantiva derivovaná od sloves sufixy *-ěn/en-*, resp. *-án/an-*, nebo *-t-*, např. *znít – znění*, *číst – čtení*, *malovat – malování*, *psát – psaní*, *krýt – krytí*, a (ii) substantiva, která jsou derivována různými sufixy, včetně sufixu nulového, např. *zpívat – zpěv*, *číst – četba*, *vonět – vůně*, *žádat – žádost*. Pro oba typy substantiv však v české odborné literatuře existuje více označení: pro substantiva typu (i) např. substantiva (podstatná jména) slovesná, verbální, ale i deverbální, pro substantiva typu (ii) pak zejména substantiva (podstatná jména) dějová, ale např. i široce dějová jména. V této disertační práci volím pro substantiva typu (i) termín *verbální substantiva* (VS), pro substantiva typu (ii) označení *dějová substantiva* (DS).

Základní rozdíly mezi uvedenými dvěma typy deverbativních substantiv je možno shrnout do následujících bodů (srov. zejména Grepl – Karlík, 1998, s. 177, ale i Karlík – Nübler, 1998, s. 106-107; a Karlík, 2000b, s. 188):

- (1) Produktivita: zatímco VS je možné (alespoň teoreticky) tvořit od všech sloves⁵⁵, tvoření DS je limitováno celou řadou faktorů: *zpívat – zpívání / zpěv*, *číst – čtení / četba*, ale *psát – psaní / *pis, *pisba*.
- (2) Homogenost slovtvorného procesu: Zatímco VS jsou derivována uzavřeným souborem sufixů, navíc značně omezeným, k derivaci DS slouží řada různých sufixů.
- (3) Supletivnost: Jenom u způsobu tvoření DS dochází k nahrazování systémově očekávaných tvarů tvary jiných slov: *číst – čtení / četba* (plné paradigma) x *vypadat – vypadání / *vypad(ba)* (místo toho: *vzhled*), *pršet – pršení / *prš(ba)* (místo toho: *děšť*).
- (4) Zpětná transpozice: Možnost tvořit od deverbativních substantiv zpětně sloveso se uplatňuje pouze u DS, nikoli u VS: *hřmít – hřmění – 0* x *hřmít – hřmot – hřmotit*.

⁵⁵ Podle Karlíka (2002, s. 20) se VS tvoří od sloves modálních, sponových a kauzativních: *mocht – 0*, *stát se – 0*, *nechat / dát (ho zavřít) – 0*, *být (učitelem) – 0*. Křížková (1968, s. 134-135) v této souvislosti upozorňuje také na nedostatek VS tvořených od frekventativ a od jednotlivých izolovaných sloves. Podle Křížkové se kromě VS tvořených od frekventativ také vyhýbáme užití VS odvozených od jiných typů sloves vyjadřujících opakovaný děj, zejména od prefigovaných tvarů dokonavých s významem distributivním (např. *povyhazovat*) a od dokonavých sloves s *na-*, jež vedle základního významu velké míry děje mohou vyjádřit i mnohonásobnou opakovanost (např. *nachodit se*).

(5) Citlivost k vidu: Pouze u VS dochází k zachování slovesného vidového významu: *mést / vymést / vymetat / vymetávat – metení / vymetení / vymetání / vymetávání*, ale *čtení knihy – přečtení knihy x četba knihy – *přečetba knihy*.⁵⁶

(6) Citlivost vůči reflexivizaci: Pouze VS si mohou zachovat reflexivní formu: *koupání // koupání se ve studené vodě je zdravé x koupel // *koupel se ve studené vodě je zdravá*.

(7) Významová emancipace: Zatímco u obou typů deverbativ může vznikat dvojznačnost, jenom u DS může docházet k plnému významovému osamostatnění: *číst → čtení (=DvS) / četba₁ (=DvS), četba₂ (=S); stavět → stavění / stavení₁ (=DvS), stavení₂ (=S) / stavba₁ (=DvS), stavba₂ (=S); chodit → chození (=DvS) / chodba (=S)*.⁵⁷

(8) Syntaktické chování: Ne ve všech případech je syntaktické chování VS identické se syntaktickým chováním DS: *Petr žádá šéfa o zvýšení platu → Žádání šéfa o zvýšení platu (je drzé) x *Žádost šéfa o zvýšení platu (je drzá); Maminka navštívila babičku → *Navštívení maminky u babičky (trvalo jen krátce) x Návštěva maminky u babičky (trvala jen krátce)*.

Některé další rozdíly mezi VS a DS (např. možnost negace, plurálu a tvoření deminutiv) uvádí opět Karlík (2002, s. 20-21), odlišnostem mezi oběma typy substantiv se však věnují i jiní autoři (srov. např. Křížková, 1968, s. 132n; Panevová, 1980, s. 142n; Veselovská, 2001b; k některým rozdílům mezi VS a DS vyplývajícím z dat ČNK viz i zde oddíl VI.A.4). Panevová v souvislosti se vztahem VS a DS připomíná také stanovisko M. Jelínka (1974, s. 24), podle něhož jsou mezi verbálním a dějovým substantivem difference sémantické; dějovost verbálních substantiv (jejich vztah k základovému slovesu) je silnější než u dějových substantiv, kde je „abstrakce od procesuálních znaků“ výraznější. Panevová se však domnívá, že „tam, kde nedošlo k úplnému odtržení od procesuálnosti (tedy ke zkonkrétnění dějového jména), jsou tyto sémantické difference tak nepatrné, že jména lze pokládat za dublety“ (Panevová, 1980, s. 142, pozn. 21).

Za pozornost stojí i rozdílná frekvence VS a DS. Jak už bylo uvedeno výše v bodě (1), dějové substantivum nelze odvodit od každého slovesa; ovšem pokud DS utvořit lze, pak je jeho frekvence často výrazně vyšší než frekvence substantiv verbálních. Na tuto skutečnost upozornila již Křížková (1968, s. 133); tato autorka zkoumala obecně výskyt všech dějových a verbálních substantiv ve vybraných psaných textech (nešlo tedy patrně o srovnání výskytu VS a DS odvozených od týchž sloves) a došla k závěru, že dějová substantiva početně – někdy značně výrazně – převládají nad substantivy verbálními (k přesným poměrům v jednotlivých textech viz Křížková, 1968, s. 133). V této disertační práci jsem na datech ČNK ověřovala výskyt substantiv odvozených od sloves patřících k vybraným sémantickým třídám a ukázalo se, že frekvence lemmatu dějových substantiv obecně mnohonásobně převažuje nad frekvencí lemmatu odpovídajících substantiv verbálních (k substantivům dávání srov. oddíl VI.A.2.2, např. *prodávání* 85, *prodání* 16, ale

⁵⁶ Ke ztrátě citlivosti vůči vidu dochází podle Karlíka (2000b, s. 190) také např. u činitelských jmen, např. *kdo předkládá / předkládal / bude předkládat zákon → předkladatel zákona x kdo předloží / předložil zákon → *předložitel zákona > předkladatel zákona*.

⁵⁷ K možnostem významového osamostatnění některých VS srov. oddíl II.D.2.2.3.2.

prodej 21502; k substantivům mluvení srov. oddíl VI.A.3.2, např. *odpovědění* 0, *odpovídání* 26, *zodpovídání* 16, *zodpovězení* 111, ale *odpověď* 14152).

III.B POVRCHOVÉ VYJÁDRĚNÍ VALENČNÍCH DOPLNĚNÍ DEVERBATIV

Obecný přehled možností determinace verbálních a dějových substantiv podává např. Křížková (1968, s. 119-131). Podle statistických zjištění této autorky převažují determinace adjektivem nebo substantivem v genitivu mnohonásobně nad ostatními způsoby. Determinace ostatními nepřímými pády předložkovými i bezpředložkovými, infinitivem, vedlejší větou a adverbialním určením je výrazně méně častá. Křížková uvádí souhrnné číslo pro všechny typy této „jiné determinace“ dohromady, není tedy zřejmé, kolik bylo dokladů např. na nepřímé bezpředložkové pády. Dozvídáme se však, že nejméně dokladů autorka našla na morfologická adverbia, dalším nejméně zastoupeným typem pak byly vedlejší věty a infinitiv (srov. Křížková, 1968, s. 121).

V tomto oddíle se zaměřuji na povrchové vyjádření (nebo také povrchově-syntaktickou realizaci, povrchovou realizaci, příp. formy) valenčních doplnění deverbativních substantiv, a to zejména z hlediska jejich vztahu k formě odpovídajících valenčních doplnění u příslušného základového slovesa.

III.B.1 Hierarchie forem valenčních doplnění

Povrchové vyjádření valenčních doplnění nějakého deverbativního substantiva je v naprosté většině případů dáno již formou příslušných valenčních doplnění u základového slovesa daného substantiva. Klíčovou roli při tom hraje to, zda je valenční doplnění u příslušného základového slovesa vyjádřeno pádem strukturním (syntaktickým), nebo pádem nestrukturním, příp. nějakou jinou formou (infinitivem, vedlejší větou nebo třeba adverbium).

Strukturní pád je „takový pád, jehož morfologická realizace je závislá na gramatickém okolí, tj. jehož realizace morfologickým pádem se v závislosti na gramatickém okolí mění“ (Karlík, 2000b, s. 183). Strukturními pády u slovesa jsou nominativ (Nom) a akuzativ (Ak), protože jejich realizace je závislá na tom, zda je nositel valence ve tvaru aktiva, nebo pasiva, např. *Učitel zkouší žáka – Žák je zkoušen učitelem*). Pád nestrukturní je pak „takový pád, jehož morfologická realizace je naopak vůči gramatickému okolí rezistentní, tj. nemění se: *Učitel nadržuje rok děvčatům – Děvčatům je nadržováno rok učitelem*.“ (Karlík, 2000b, s. 183). Podle Karlíka (tamtéž) jsou nestrukturní pády buď (a) lexikální / ideosynkratické, tj. selektované významem lexie a s ní inherentně spjaté, a to na základě významu lexie a sémantické role příslušného sémantického aktantu (např. *nadržovat děvčatům*; jsou-li předložkové, je v nich vždy předložka původní a ta se v nich desémantizuje, např. *Myslel na matku, Přednášel o syntaxi*), nebo (b) sémantické, tj. motivované významem výrazu (např. *nadržovat rok*, kde výraz *rok* vyjadřuje časový údaj durativní; jsou-li sémantické pády předložkové, může v nich být předložka nepůvodní, a morfologický pád je selektován významem předložky, např. *Sedl si na stůl* (kam?) x

Sedl si na stole (kde?)). Strukturní pády jsou podle Karlíka hierarchicky vyšší než pády nestrukturní; hierarchicky nejvyšším pádem je Nom.⁵⁸

Pro tuto disertační práci, zaměřenou na dativní valenci deverbativních substantiv, je velmi zajímavá i Karlíkova úvaha nad povahou bezpředložkového dativu (Dat). Karlík (2000b, s. 184, pozn. 1) totiž zvažuje možnost, že by Dat v určitých pozicích byl pádem strukturním. Jedná se o dvě následující pozice: (i) Dat jakožto třetí syntaktická valenční pozice předpokládající druhou syntaktickou valenční pozici vyjádřenou strukturním pádem (tj. Ak) a (ii) Dat jakožto druhá syntaktická valenční pozice u vymezené skupiny sloves (typu *vynadat*). K této hypotéze Karlíka vedou data poskytovaná dvojicemi *Petr slíbil Pavlovi peníze – Pavel má od Petra slíbeny peníze; Petr vynadal Pavlovi – Pavel dostal od Petra vynadáno* (Dat se tu chová stejně jako strukturní Ak: *Petr slíbil Pavlovi odměnu – Pavlovi byla slíbena (Petrem) odměna*). Vzhledem k tomu, že se jedná pouze o hypotézu, budu v dalším výkladu s Dat pracovat jako s pádem nestrukturním.

Slovesné strukturní pády (tj. Nom a Ak) se mění i při převodu slovesné valenční struktury na valenční strukturu odvozeného deverbativního substantiva (k jednotlivým pravidelným posunům v povrchových realizacích participantů viz níže oddíl III.B.2). Naopak nestrukturní pády při tomto převodu zůstávají nezměněny.

V rámci valenčních struktur založených na deverbativním substantivu zaujímá hierarchicky nejvyšší pozici bezpředložkový genitiv (Gen), srov. k tomu např. PMČ, 1997, s. 504. Karlík s Nüblerem zformulovali podmínky, za kterých může valenční doplnění ve formě genitivu alternovat s formou posesivního adjektiva (Adj_{pos}) v pádě stejném jako má dané deverbativní substantivum (srov. Karlík – Nübler, 1998, s. 107, ale také Karlík, 2000b, s. 186):

- (i) genitivní doplnění musí být participantem vyjádřeným ve valenční pozici, která mění svou formu;
- (ii) v této pozici je agens (např. *psaní Petra // Petrovo psaní*) nebo „životný“ patiens (např. *zblednutí Heleny // Helenino zblednutí*);
- (iii) příslušné individuálně posesivní adjektivum lze utvořit (srov. k tomu např. PMČ, 1997, s. 165 a s. 507).

Pro popis valenčního chování deverbativních substantiv je důležitý i fakt, že valenční doplnění ve formě genitivu může „alternovat“ i s formou posesivního zájmena (Pron_{pos}); tuto anaforickou formu lze utvořit nejen k substantivům v singuláru, ale i k substantivům v plurálu, a to navíc i neživotným (např. *výplata dividend // jejich výplata*).

III.B.2 Obecná pravidla pro posuny v povrchových realizacích participantů u substantiv označujících děj

Jak už bylo uvedeno v oddíle II.D.2.2.3.1, u substantiv označujících děj, tedy u substantiv odvozených syntaktickou derivací (příp. tzv. transpozicí), se předpokládá, že

⁵⁸ FGP (viz oddíl II.D) při dělení pádů navazuje na Kuryłowicze (1949) a rozlišuje pády syntaktické a adverbialní (viz např. Bémová – Panevová – Sgall, 1989).

tato substantiva co do počtu a povahy valenčních doplnění dědí valenční rámec svého základového slovesa a dochází u nich k pravidelným posunům v povrchových realizacích participantů. Tyto posuny (v terminologii některých autorů „změny“) byly popsány i formou jednotlivých obecných pravidel (srov. zejména Karlík – Nübler, 1998, s. 107-111, ale i Grepl – Karlík, 1998, s. 178-181). Tato pravidla platí podle Karlíka pro verbální substantiva označující děj, z větší části je však lze zřejmě aplikovat i na dějová substantiva označující děj.

Pravidlo (A): Valenční pozice s formou V_{nom} (aktivní nebo pasivní) větné struktury s verbem finitem se při transformaci na nominální skupinu mění na valenční pozici s formou V_{gen} (např. (náš) Petr píše → psaní (našeho) Petra, Psi štěkají → štěkání // štěkot psů, Dopis je psán → psaní dopisu).

Pravidlo (B): Forma všech substantivních nebo větných doplnění větné struktury s verbem finitem, která nejsou subjektem (V_{nom}) nebo přímým objektem (V_{ak}), se nemění (např. Učitel nadržuje Pavlovi → nadržování učitele Pavlovi; Touží po tom, aby vyhrál // vyhrát // po výhře → touha po tom, aby vyhrál // vyhrát // po výhře; Vnikl do pokoje → vniknutí do pokoje). Adverbia se však mění na adjektiva⁵⁹, např. Píše rychle → rychlé psaní.

Pravidlo (C): Při transformaci větné struktury $V_{nom} - VF - V_{ak}$ může v nominální skupině s deverbativním substantivem dojít ke změně formy na V_{gen} jen v jedné z valenčních pozic. Struktura se dvěma V_{gen} je v češtině možná pouze tehdy, je-li ve výchozí struktuře větné jedna pozice V_{gen} pozicí valenční: Zbavil ženu starostí → zbavení ženy starostí. Tato valenční pozice se při transformaci v souladu s předcházejícím pravidlem (B) nemění. Jinými slovy, dva V_{gen} jsou v češtině možné tehdy, je-li jeden realizací strukturního pádu a druhý pádu nestrukturního.

Pravidlo (D): Všechny valenční pozice výchozí větné struktury s verbem finitem se v nominální skupině s deverbativním substantivem stávají pozicemi potenciálními, tj. nemusí být nějakým jazykovým výrazem obsazeny (srov. k tomu i zde oddíl III.C.1).

Takto navržená pravidla se opírají o hypotézu, že nominální skupina má dvojí transformační historii (srov. Karlík – Nübler, 1998, s. 109-110, ale i Grepl – Karlík, 1998, s. 178-179):

(I) Nominální skupina je výsledkem dvou transformačních kroků:

(i) pasivní transformace (např. Petr píše dopis → Dopis je psán (Petrem); Učitel nadržuje děvčatům → Učitelem je nadržováno děvčatům);

(ii) nominalizační (deaktualizační) transpozice (např. Dopis je psán (Petrem) → psaní dopisu Petrem; Učitelem je nadržováno děvčatům → nadržování děvčatům učitelem).

⁵⁹ Podle Šmilauera (1966, s. 172) se příslovce jakožto příslovečná určení mění na adjektiva, jsou-li buď z adjektiv odvozena, nebo lze-li z nich adjektivum odvodit (např. časně přijeti → časný příjezd, vzájemně působiti → vzájemné působení; letos skliditi → letošní sklizeň, tak naříkati → takový nářek). Není-li tomu tak, příslovce zůstává, např. cesta domů, let vzhůru, zaplacení předem, útok zvenčí.

Tato transformační historie je možná samozřejmě jen tehdy, když je výchozí větná struktura založena na tranzitivním slovese.

Vzhledem k tomu, že v těchto případech je nominální skupina bezprostředně derivována z pasivní větné struktury, chovají se její valenční pozice co do sémantické nutnosti v nich vyjádřených participantů analogicky k ní, nikoli k aktivní větné struktuře, tj. pozice V_{instr} je „slaběji valenční“ než pozice V_{gen} , např. *Kristus byl ukřižován Pilátem* → *ukřižování Krista Pilátem* / *ukřižování Krista* / (?) *ukřižování Pilátem*.

(II) Nominální skupina je výsledkem jediného transformačního kroku, a to nominalizační (deaktualizační) transpozice. Tato transformační historie se vztahuje na dvě výchozí větné struktury:

(a) $V_{nom} - VF$ (např. *Petr píše* → *psaní Petra*, *Helena zčervenala* → *zčervenání Heleny*);

(b) $V_{nom} - VF$ – jiné doplnění než V_{ak} (např. *Norbert vypráví Heleně o prázdninách* → *vyprávění Norberta Heleně o prázdninách*).

Za přednost hypotézy o dvojí transformační historii nominální skupiny bylo považováno to, že k výkladu Gen ve strukturách (1) *ženy týraly vojáky* → *týrání žen* a (2) *ženy jsou / byly týrány (vojáky)* → *týrání žen (vojáky)* stačí jedno pravidlo (výše uvedené pravidlo (A), tj. $Nom \rightarrow Gen$), protože k výkladu instrumentálu (Instr) není potřeba speciální pravidlo, ale stačí výše uvedené obecné pravidlo (B), tj. že formy jiné než Nom a Ak se nemění. Hypotéza dvojí transformační historie však byla v pozdějších Karlíkových pracích částečně zpochybněna (srov. zejména Karlík, 2002, s. 17n) a nahrazena řešením vyplývajícím z modifikované valenční teorie (viz i zde oddíl II.C.1).

III.B.3 Syntaktická (strukturní) homonymie Gen a $Adj_{pos}/Pron_{pos}$

Na základě dvou výše uvedených transformačních historií dochází podle Karlíka a Nüblera (srov. Karlík – Nübler, 1998, s. 110-111, ale i Grepl – Karlík, 1998, s. 179-180) u jisté skupiny sloves k syntaktické homonymii, srov. (15) a (16).

(15) *Norbert maloval Helenu* → *Helena byla malována (Norbertem)* → *malování Heleny (Norbertem)*;

(16) *Helena malovala* → *malování Heleny*.

Nominální skupina *malování Heleny* je homonymní a podle Karlíka a Nüblera tato homonymie vzniká právě na základě dvojí možné zpětné rekonstrukce transformačního východiska. Zjednotnění této homonymie lze dosáhnout vyjádřením pozice V_{instr} (tedy např. *malování Heleny Norbertem*).

Podle Karlíka a Nüblera však k této syntaktické homonymii dochází jen tehdy, když přímý objekt není obligatorní, srov. (17) až (20).

(17) *malování Heleny* ← *Helena byla malována (Norbertem)*;

(18) *malování Heleny* ← *Helena malovala*;

(19) *namalování Heleny* ← *Helena byla namalována (Norbertem)*;

(20) $0 \leftarrow *Helena\ namalovala$.

U dokonavého slovesa *namalovat* je přímý objekt obligatorní; neexistuje tedy aktivní věta **Helena namalovala*. Nominální skupina *namalování Heleny* musí být tedy výsledkem jediné, deaktualizační transformace, a to z pasivní větné struktury.

Z toho vyplývá, že u neobligatorních přímých objektů se může do pozice V_{gen} nominální skupiny dostat jak agens, tak patiens. Z této skutečnosti pak dále vyplývá homonymie konstrukcí typu *malování Heleny*, možná u nominálních skupin, v nichž je v pozici V_{gen} výraz označující objekt, který může být agentem i patientem děje vyjadřovaného deverbativním substantivem: *střílení vojáků* (dvojznačné) x *střílení ptáků* (jednoznačné).

Nový pohled na problematiku syntaktické homonymie přináší opět Karlíkova modifikovaná valenční teorie (MVT, viz i zde oddíl II.C.1). Podle Karlíka (2002, s. 18; 2004a, s. 41-42) musí totiž existovat princip, který rozhoduje o tom, který ze strukturních pádů bude v nominální frázi s verbálním substantivem realizován genitivem. Podle MVT je preferována genitivní realizace toho strukturního pádu, který je přidělován tím komponentem nositele valence, jenž je nositelem silného rysu. U verbálního substantiva je to slovesný lexém, a tedy genitiv by měl být morfologickou realizací strukturního pádu přidělovaného interní valenci, tedy genitiv objektový, srov. (21).

(21) *zkoušení Evy* (= „někdo zkouší Evu“, ≠ „Eva zkouší někoho“).

Na rozdíl od toho struktury s posesivním adjektivem typu (22) musejí být podle MVT dvojznačné:

(22) *Evino zkoušení* (= „někdo zkouší Evu“, nebo „Eva zkouší někoho“).

Adj_{pos} totiž nemá podle MVT pád přidělený od verbálního substantiva, a jeho flexém tedy nic neříká o tom, o který ze sémantických aktantů přítomných v A-rámci slovesného lexému jde. Jednoznačné mohou být pouze nominální skupiny s verbálním substantivem, v nichž jiná interpretace Adj_{pos} nezbývá, tj. např. struktury (23) a (24):

(23) *Evino zkoušení Petra* (= „Eva zkouší Petra“);

(24) *Evino zkoušení Petrem* (= „Eva je zkoušena Petrem“).

Konkurence agentu a patientu ve formě genitivu nebo posesiva si všímá i Křížková (1968, s. 122-123). Podle této autorky „Je přirozené, že u Sverb/děj spojených se slovesy subjektovými převládá vztah děje a jeho konatele, kdežto např. u Sverb/děj od objektových sloves tranzitivních, pro něž je zpravidla důležitá determinace přímým objektem, je ve srovnání s vyjádřením konatele běžnější označení patientu.“ (Křížková, 1968, s. 122). Tento názor autorka dokládá i přesvědčivými statistickými údaji: na 1470 Sverb/děj odvozených od tranzitivních sloves připadlo 713 genitivů objektových a pouze 52 genitivů subjektových. Pokud jde o konkurenci agentu a patientu vyjádřených pomocí Adj_{pos} nebo Pron_{pos} , bylo ve zkoumaném materiálu pomocí těchto forem vyjádřeno 172 subjektů a 35 objektů (Křížková, 1968, s. 122).

O distribuci $\text{Gen}(\text{obj})$ a $\text{Gen}(\text{subj})$ lze podle Křížkové říci, že jsou komplementární, tj. nelze je užít zároveň; to samé platí o $\text{Adj}_{\text{pos}}/\text{Pron}_{\text{pos}}(\text{obj})$ a $\text{Adj}_{\text{pos}}/\text{Pron}_{\text{pos}}(\text{subj})$. Při jejich kombinaci se však realizuje pouze jedna varianta, a to

posesivní subjekt zleva doprovázený objektovým genitivem zprava (jestliže tedy např. spojení *bití chlapců / jejich bití* je mimo širší kontext dvojznačné, pak *jejich bití chlapců* i v izolovaném kontextu dostává jednoznačnou interpretaci). Tendencí vyjadřovat subjekt zleva a objekt zprava lze vysvětlit u Sverb/děj odvozených od tranzitivních sloves častější užití Adj_{pos}/Pron_{pos}(subj) ve srovnání s Adj_{pos}/Pron_{pos}(obj) na jedné straně, na druhé straně pak častější užití Gen(obj) než Gen(subj). Podle Křížkové má také užití druhého objektu (tj. jakéhokoli objektu kromě genitivu) u Sverb/děj odvozených od tranzitivních sloves vliv na interpretaci genitivu jako Gen(obj), např. *navrácení ostrovů Japonsku, obdarování bratra perem* (srov. Křížková, 1968, s. 123).

V souvislosti s konkurencí agentu a patientu ve formě genitivu si Křížková (1968, s. 124-125) všímá i omezeného užívání zvrtné částice *se* u deverbativních substantiv a s tím související problematiky určení základového slovesa u substantiv, která by mohla být odvozena jak od slovesa tranzitivního, tak od slovesa intransitivního (zatímco konstrukci *navrácení syna* lze podle Křížkové užít jak ve významu „navrátili syna“, tak „syn se navrátil“, konstrukce *návrat syna* je zpravidla interpretována jako „syn se navrátil“; existují však i jiné případy, blíže viz Křížková, 1968, s. 125).

Interpretaci genitivní a posesivní formy u vybraných sémantických tříd substantiv se okrajově věnuji i v této disertační práci (k substantivům dávání srov. zde oddíl VI.A.2.11, k substantivům mluvení viz oddíl VI.A.3.5).

Zbývá doplnit, že k syntaktické (strukturní) homonymii Gen a Adj_{pos}/Pron_{pos} může docházet i u substantiv odvozených lexikální derivací (např. *dodavatel jaderné elektrárny*.PAT/ADDR/APP, *její*.PAT/ADDR/APP *dodavatel*, srov. blíže oddíl VIII.F.2).

Rovněž některé další povrchové realizace valenčních doplnění deverbativních substantiv lze hodnotit jako sémanticky víceznačné (jde zejména o formu bezpředložkového instrumentálu, u níž může docházet k homonymii mezi Aktorem a volným doplněním s významem prostředku, např. *bombardování vrtulníky*.ACT/MEANS).

III.B.4 Kombinatorika obsazování valenčních pozic a specifické posuny v povrchových realizacích participantů

III.B.4.1 Substantiva označující děj a substantiva na postupu k substantivnímu užití

Jak už bylo naznačeno výše v oddíle III.B.1, Gen má mezi formami participantů deverbativních substantiv výsadní postavení. Navíc, u substantiv odvozených od sloves, v jejichž valenčním rámci je obsažena struktura $V_{nom} - VF - V_{ak}$, může být Gen výsledkem posunů v povrchové realizaci dvou různých sémantických participantů. Tyto dva různé posuny se však v konkrétní realizaci valenční struktury nějakého substantiva nemohou uplatnit současně, protože platí výše uvedené pravidlo (C), srov. oddíl III.B.2. Tato skutečnost vede k zajímavým kombinatorickým variantám při obsazování valenčních pozic deverbativních substantiv. Domnívám se, že se jedná zhruba o následující situace:

(I) jedno z valenčních doplnění je při konkrétní realizaci valenčního potenciálu daného substantiva elidováno $\Rightarrow$ pro povrchovou realizaci druhého valenčního doplnění pak zřejmě neexistují jiná než stylistická omezení;

(II) jsou vyjádřena obě valenční doplnění, jedno ve formě Gen, druhé ve formě jeho alternující varianty $\text{Adj}_{\text{pos}}/\text{Pron}_{\text{pos}} \Rightarrow$ je patrně možná pouze varianta $\text{Adj}_{\text{pos}}/\text{Pron}_{\text{pos}}(\text{subj})$ Gen(obj), nikoli varianta opačná;

(III) jedno valenční doplnění (příp. obě) má některou z dalších (většinou nových) variant vyjádření:

(IIIa) participant odpovídající slovesnému subjektu má formu Instr, příp. formu předložkové skupiny *od*+2, ovšem pouze pokud je to stylisticky vhodné;

(IIIb) participant odpovídající slovesnému objektu má podle Karlíka (2000b, s. 189) formu nějakého pádu nestrukturního, tj. forma takové syntaktické valenční pozice musí být dána lexikálním významem nositele valence. Karlík uvádí příklady (25) až (27), v nichž se v pozici odpovídající slovesnému objektu objevují různé předložkové vazby (předložkové skupiny (PS)); k dalším příkladům nahrazování Ak předložkovou skupinou srov. také Novotný, 1980, s. 84-87):

(25) *Diváci obdivovali herce* $\rightarrow$ *obdiv diváků* **herců* > *k hercům*;

(26) *Matka navštívila babičku* $\rightarrow$ *navštěva matky* **babičky* > *u babičky*;

(27) *Myslivci honili srnu* $\rightarrow$ *hon myslivců* **srny* > *na srnu*.

Jiným případem volby nestrukturního pádu je situace, kdy participant odpovídající slovesnému objektu má formu nějakého bezpředložkového pádu, konkrétně bezpředložkového dativu, srov. (28) až (31) (k této problematice srov. částečně již Prouzová, 1969, zejména pak zde oddíl VII):

(28) *Aliance varuje Miloševiče* $\rightarrow$ *varování Aliance* **Miloševiče* > *Miloševičovi*;

(29) *Řidič upozornil všechny cestující, že...* $\rightarrow$ *upozornění řidiče* **všech cestujících* > *všem cestujícím*;

(30) *Prezident vyzval premiéra, aby...* $\rightarrow$ *výzva prezidenta* **premiéra* > *premiérovi*;

(31) *Spojené státy podpořily poválečnou Evropu* $\rightarrow$ *podpora Spojených států* **poválečné Evropy* > *poválečné Evropě*.

Posuny v povrchových realizacích participantů Nom $\rightarrow$ *od*+2, Ak $\rightarrow$ PS a Ak $\rightarrow$ Dat, stručně popsané v bodě (III), lze oproti pravidlům uvedeným v oddíle III.B.2 označit za posuny specifické.

U řady substantiv však dochází k obdobným specifickým posunům v povrchových realizacích participantů i v případě, že ve valenčním rámci jejich základových sloves není obsažena struktura $V_{\text{nom}} - VF - V_{\text{ak}}$ (tyto případy tedy nelze vysvětlit snahou vyrovnat se s pravidlem (C) uvedeným v oddíle III.B.2). Jedná se zejména o následující specifické posuny:

(a) Gen / Dat $\rightarrow$ PS;

(b) Instr $\rightarrow$ Gen;

(c) Gen $\rightarrow$ Dat.

(a) Gen / Dat → PS

Případy specifických posunů, při nichž se bezpředložkový Gen nebo Dat mění na nějakou předložkovou skupinu, jsou celkem hojné. Uvádí je zejména Novotný (1980, s. 93n; např. *hrozit se čeho* → *hrůza před čím*, *hrůza z čeho*, *křivdit komu* → *křivda na kom*), Jirsová (1966, s. 76; např. *obávat se koho* → *obavy z koho*, *obavy před kým*, *důvěřovat komu* → *důvěra ke komu*) a Křížková (1968, s. 125; *účastnit se něčeho* → *účasť na něčem*, *strachovat se něčeho* → *strach z něčeho*).

(b) Instr → Gen

Tento specifický posun uvádí Křížková (1968, s. 125). Podle Křížkové lze v češtině (i v ruštině) pozorovat nahrazování nepřímého pádu genitivem, a to zejména u instrumentálu. Křížková ve zkoumaném materiálu našla celkem 16 dokladů na posun Instr → Gen, např. *naznačit kývnutím hlavy*, *pohánět údery polínka*, a 2 doklady genitivu místo jiné slovesné vazby (bohužel neuvádí které). Odkazuje na Prokopoviče (Prokopovič, 1955, s. 146), který spojuje užití genitivu místo instrumentálu především s dějovými substantivy, u nichž je tato změna vyvolána jejich větší „předmětností“ ve srovnání se substantivy verbálními, což vede k nahrazení rekčního spojení standardním atributivním genitivem (r. *vzmach rukoj* vs. *vzmach ruky*)⁶⁰. Příklady, které našla Křížková, i doklady, které lze ojediněle nalézt např. v ČNK, srov. (32), však spíše nabízejí jednodušší vysvětlení, a to tendenci vyhnout se dvěma bezpředložkovým instrumentálům za sebou, srov. (33) až (35) (o stylistické nevhodnosti užití dvou bezpředložkových Instr za sebou mluví i Panevová (2000, s. 176)).

(32) ... a úderem *krabičky* o hřbet ruky si vysypal jednu... a zapálil... (ČNK)

(33) *naznačit kývnutím ?hlavou* (vl)

(34) *pohánět údery ?polínkem* (vl)

(35) ... a úderem *?krabičkou* o hřbet ruky... (vl)

(c) Gen → Dat

O tomto specifickém posunu se okrajově zmiňuje již Novotný (1980, s. 116), podrobněji se mu věnuje zde v oddíle VII.A. Týká se patrně pouze velmi omezené skupiny substantiv odvozených od sloves mluvení s Adresátem vyjádřeným bezpředložkovým genitivem, srov. (36). Dá se říci, že i tento specifický posun úzce souvisí s přetížeností genitivní pozice (je tedy velmi blízký posunu Ak → Dat).

(36) *Petr se otázel / dotázel kamaráda, zda... → otázka / dotaz Petra *kamaráda > kamarádovi.*

⁶⁰ „Předmětnost“ substantiva *vzmach* je pochopitelně diskutabilní, Prokopovič nicméně spojováním dějových substantiv s většící „předmětností“ připomíná stále přítomný problém postavení dějových substantiv na „ose“ substantiva označující děj – substantiva označující „substanci“. U jednoznačných lexikálních derivátů, tedy u substantiv se zabudovanou rolí, však k podobným specifickým posunům skutečně může docházet, srov. např. specifický posun Dat → Gen u některých činitelských jmen, viz zde oddíly III.B.4.2 a VIII.C.

V některých případech zůstává pro to valenční doplnění, jehož forma podléhá některému ze specifických posunů, jak původní vazba zděděná od slovesa, tak vazba nová (tedy např. *návštěva babičky(obj)* i *návštěva u babičky*, *návrh odškodnění* i *návrh na odškodnění*, *varování obyvatelstva(obj)* i *varování obyvatelstvu*, *kývnutí hlavy* i *kývnutí hlavou*), jindy jsou u daného valenčního doplnění možné už pouze formy nové, získané specifickými posuny (*hon na lišku*, ale ??*hon lišky(obj)*, *zpráva Petrovi*, *zpráva pro Petra*, ale ??*zpráva Petra(obj)*).

Podoba předložkových skupin získaných pomocí specifických posunů bývá někdy vysvětlována sémantickou motivací (předložkový pád může vyjadřovat např. hnutí mysli nebo duševní stavy u substantiv s tímto významem, např. *láska / nenávisť / obdiv / úcta ke komu*, srov. Jirsová, 1966, s. 78-80, ale také Novotný, 1980, s. 84n a s. 93). Podle některých autorů (Jirsová, 1966, s. 74, ale také např. Prokopovič, 1955, s. 146) pak obecně změna vazby u nějakého substantiva indikuje také změnu jeho významu, je jedním z projevů nového významového odstínu, kterého substantivum nabývá (a je tedy projevem posunu ve významu daného substantiva od označení děje k substantivnímu užití). V některých případech tomu tak skutečně může být; jak už jsem však uvedla v oddíle II.D.2.2.3.2, domnívám se, že příklady substantiv s odlišnou formou valenčních doplnění nelze pokládat jen kvůli změně formy jednoznačně za lexikální deriváty.

Pokud jde o specifické posuny Ak → Dat a Gen → Dat, na základě mých pozorování lze konstatovat, že jim podléhají zejména valenční doplnění substantiv patřících k určité sémanticky ucelené skupině (jedná se zejména o substantiva mluvení, např. *varování*, *poučení*, *prosba*, *otázka*, srov. zde oddíl VII.A, substantiva označující „projev hodnocení“, např. *uznání*, *ocenění*, *napomenutí*, *pocta*, *pochvala*, *trest*, srov. zde oddíl VII.B.1, a substantiva s významem zahrnujícím „dotyk“, např. *políbení*, *úder*, *rána*, srov. opět oddíl VII.B.1).

Zdá se, že ke specifickým posunům v povrchových realizacích participantů dochází častěji u dějových substantiv, než u substantiv verbálních. Nelze však říci, že by valenční chování verbálních substantiv bylo možné beze zbytku popsat pouze pomocí obecných pravidel pro posuny v povrchových realizacích participantů, uvedených v oddíle III.B.2.

III.B.4.2 Specifické posuny u substantiv se zabudovaným aktantem

Jak už jsem uvedla v oddíle II.D.2.2.3.3, zabudování aktantu uvolňuje jednu formální pozici u daného substantiva (nejčastěji takovou, která by byla obsazena genitivním nebo posesivním vyjádřením příslušného aktantu). Má-li substantivum ve valenčním rámci více aktantů (tedy kromě Aktora nebo Patientu např. i Adresát), umožňuje vzhledem k uvolněné formální pozici více variant pro povrchové vyjádření nezabudovaných aktantů (zejména právě ADDR). Tento proces lze sledovat zejména u činitelských jmen (u nich byl zabudován Aktor), ale také u některých výsledků děje (tedy artefaktů; u nich došlo k zabudování PAT nebo EFF). U substantiv se zabudovaným aktantem lze sledovat zejména následující specifické posuny v povrchových realizacích participantů:

(a) Dat → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos};

(b) PS → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos}.

(a) Dat → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos}

U některých činitelských jmen a artefaktů může být ADDR vyjádřen vedle dativní formy i formou bezpředložkového genitivu nebo posesiva (např. *dodavatel zbraní Miloševičovi*, ale i *Miloševičův dodavatel zbraní*, příp. *dodavatel Miloševiče*; *dárek sestře*, ale i *sestřin dárek*, příp. *dárek mojí sestry*). Na specifický posun Dat → Gen u činitelských jmen upozornil již Šmilauer (1966, s. 172), podrobněji se mu věnuji zde v oddíle VIII.C.3. Význam nových forem vyjádření však směřuje od významu Adresátu k pouhému vyjádření Přináležitosti (APP), což patrně souvisí obecně s procesem substantivizace u substantiv se zabudovaným aktantem.

(b) PS → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos}

U některých činitelských jmen, u nichž je nějaké valenční doplnění vyjádřeno předložkovou skupinou (zejména s+7), může patrně docházet ke specifickému posunu PS → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos}, srov. (37) a (38).⁶¹

(37) *Spolupracuje s mým kamarádem* → **spolupracovník s mým kamarádem* > *spolupracovník mého kamaráda* / *jeho spolupracovník*;

(38) *Spojil se s Velkou Británií* → **spojenec s Velkou Británií* > *spojenec Velké Británie* / *její spojenec*.

Zdá se tedy, jako by genitivní pozice u substantiv se zabudovaným aktantem, tedy u lexikálních derivátů, měla tendenci využít svého prominentního postavení, a je-li to možné (tj. je-li tato pozice částečně uvolněna díky zabudování některého aktantu původně u slovesa vyjádřeného pomocí Nom nebo Ak), „přetáhne“ na sebe další aktant vyjádřený bezpředložkovým pádem nebo předložkovou skupinou, a to bez ohledu na to, že šlo původně o nestrukturní pád.

U substantiv se zabudovaným aktantem dochází rovněž k tomu, že v některých případech zůstává pro to valenční doplnění, jehož forma podléhá některému ze specifických posunů, jak původní vazba zděděná od slovesa, tak vazba nová (např. u substantiva *dodavatel*, srov. výše), jindy jsou u daného valenčního doplnění možné už pouze formy nové, získané specifickými posuny (např. *poradce pana prezidenta* i *prezidentův poradce*, ale ??*poradce prezidentovi*; *Maruščino věno* i *věno Marušky*, ale ??*věno Marušce*). U některých substantiv směřujících k označení výsledku děje signalizuje zachování původní, zděděné formy ještě dějové užití (srov. např. *výplata peněžní částky pracovníkovi* vs. *pracovníkova výplata*, příp. *výplata tohoto pracovníka*).

⁶¹ Za upozornění na tuto skutečnost děkuji Alevtině Bémové.

III.B.5 Obecné principy při obsazování valenčních pozic deverbativ

V tomto oddíle na základě poznatků získaných z odborné literatury i na základě výsledků svých pozorování shrnuji obecné principy při obsazování pozic valenčních doplnění deverbativ. Domnívám se, že tyto obecné principy lze dělit na principy primární a sekundární.

III.B.5.1 Primární obecné principy

K primárním obecným principům řadím zejména pravidla popsaná v oddíle III.B.2. Tato pravidla lze zjednodušeně přeformulovat následujícím způsobem:

- (1) Pády, které jsou ve valenční struktuře slovesa strukturní, se ve valenční struktuře substantiva posouvají na Gen;
- (2) Pády, které jsou ve valenční struktuře slovesa nestrukturní, ve valenční struktuře substantiva zůstávají;
- (3) Genitivní pozice u substantiva nemůže být při jeho konkrétní realizaci obsazena dvakrát původně strukturním pádem $\Rightarrow$ různé kombinatorické varianty při obsazování valenčních pozic.

Primární obecné principy platí pro naprostou většinu verbálních substantiv označujících děj, pro řadu dějových substantiv označujících děj a do značné míry se projevují i u substantiv, která jsou na postupu k substantivnímu užití, i u substantiv odvozených lexikální derivací. Pokud jde o obsazování valenčních pozic českých deverbativních substantiv, pokrývají tedy tyto primární principy relevantní složku centra jazykového systému.

III.B.5.2 Sekundární obecné principy

Ukazuje se, že pro obsazování valenčních pozic některých typů českých deverbativních substantiv lze zformulovat i určité další obecné principy; o těchto principech již nelze říci, že by patřily k centru jazykového systému, některé se dokonce dotýkají spíše jeho periférie, nicméně, při úplném popisu problematiky valence českých deverbativních substantiv, zejména valence substantiv dějových a substantiv se zabudovaným aktantem, je třeba přihlížet i k těmto (sekundárním) principům.

Zjednodušeně lze říci, že projevy sekundárních obecných principů spočívají v porušování primárních obecných principů, a to v tom smyslu, že strukturní pády u slovesa se mohou měnit na jiné než genitivní vyjádření u substantiva, a naopak forma některých nestrukturních pádů nezůstává stejná, ale mění se. Mám na mysli následující principy:

- (1) Pád, který se vyskytuje ve valenční struktuře slovesa (strukturní i nestrukturní), se mění na sémanticky více vymezený nestrukturní pád. Sem řadím zejména specifické posuny Nom / Gen / Dat / Ak $\rightarrow$ PS a specifické posuny Gen / Ak $\rightarrow$ Dat. Tento princip se uplatňuje zejména u dějových substantiv, výjimečně i u některých substantiv verbálních.

(2) Pád, který byl ve valenční struktuře slovesa nestrukturní, se mění na standardní vyjádření substantivního atributu, tedy na Gen. Sem řadím zejména specifické posuny Instr → Gen, Dat → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos} a PS → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos}. Jak už bylo uvedeno výše, tento princip se uplatňuje zejména u substantiv se zabudovaným aktantem, tedy u lexikálních derivátů, příp. při tendenci vyhnout se stylisticky nevhodným konstrukcím (např. dva bezpředložkové instrumentály za sebou).

U řady substantiv dochází k tomu, že některé z jejich valenčních doplnění má v důsledku uplatnění primárních i sekundárních principů více variant vyjádření, např. ADDR(3,2,pos). Otevřenou otázkou zůstává, zda uplatnění sekundárních principů s sebou nese i posun ve významu daného substantiva. V některých případech tomu tak jistě může být (srov. např. *politování koho* vs. *politování nad čím, zásah cíle* vs. *zásah právnímu vědomí občanů*), jindy by byl případný významový rozdíl natolik jemný, že by k jeho odhalení bylo třeba aplikovat netriviální syntaktické testy (např. *varování řidičů.ADDR* vs. *varování řidičům.ADDR*; srov. k tomu např. zde oddíl VII.A.2). Pro slovníkové zpracování valence substantiv je však tento problém aktuální, protože konstatování různých významů u zkoumaného substantiva by mělo vést k tomu, že pro tyto jednotlivé významy budou stanoveny odlišné valenční rámce.

III.B.6 Pokusy o algoritmizaci obecných pravidel

Pravidelnost a v určitém smyslu jednoduchost primárních obecných principů při obsazování valenčních pozic verbálních substantiv vedla některé autory k úvaze, že by mělo být možné sestavit algoritmus pro převod valenčních rámců sloves na valenční rámce substantiv. V tomto oddíle shrnuji hlavní výsledky těchto pokusů a uvádím zde i svoje stanovisko k otázce, zda je podobný úkol splnitelný.

Kombinatorickým možnostem při obsazování valenčních pozic deverbativních substantiv odvozených syntaktickou derivací se věnuje Panevová (2000, s. 173-176; 2002, s. 30-32). Předpokládá při tom, že sloveso a jeho syntaktický derivát sdílejí valenční rámec, při derivaci však dochází k určitým „systémovým“ formálním změnám (konkrétně Nom → Gen/Instr/Adj_{pos}/od+Gen a Ak → Gen/Adj_{pos}). Panevová předkládá návrhy předpokládaných valenčních rámců verbálních i dějových substantiv odvozených od některých typů dvojaktantových a víceaktantových sloves a tyto návrhy doplňuje i o příklady takových substantiv s plně obsazeným valenčním rámcem (u některých kombinatorických variant valenčních doplnění u substantiv se třemi aktanty by však bylo zajímavé na korpusovém materiálu ověřit jejich reálné užití).

V teoretickém rámci transformační generativní gramatiky (viz oddíly II.B.1 a II.C.2) byl I. Kučerovou navržen algoritmus převádějící povrchové realizace verbálních doplnění na povrchové realizace doplnění substantivních (viz Kučerová – Řezníčková, 2003, s. 265-268). Tento převodní algoritmus předpokládal, že povrchová realizace nestrukturních pádů zůstává při převodu zachována, zatímco povrchová realizace strukturních pádů se mění. Rozpor v počtu strukturních pozic (u slovesa Nom a Ak,

u substantiva pouze Gen) vedl k hypotéze o postupném převodu jednotlivých doplnění s ohledem na povrchovou realizaci dalších argumentů.

Podle Kučerové nejjednodušší situace nastává, pokud má sloveso pouze jedno obligatorní doplnění, a to povrchově realizované nominativem:

0. Nom $\rightarrow$ Gen (*pes štěká* $\rightarrow$ *štěkání psa*)

Pokud má sloveso více obligatorních doplnění ve strukturním pádě, byl předpokládán algoritmus následující:

1. Ak $\rightarrow$ Gen (*vrtat díru.Ak* $\rightarrow$ *vrtání díry.Gen*);

2. Gen $\rightarrow$ Gen (*docílit úspěchu.Gen* $\rightarrow$ *docílení úspěchu.Gen*);

3. [Gen ($\leftarrow$ Ak)] $\Rightarrow$ Nom $\rightarrow$ Instr / Gen_{pos} (*Petr.Nom hledá maminku.Ak* $\rightarrow$ *hledání maminky.Gen Petrem.Instr / Petrovo.Gen_{pos} hledání maminky.Gen*);

4. [Gen ($\leftarrow$ Gen)] $\Rightarrow$ Ak $\rightarrow$ Gen $\Rightarrow$ Nom $\rightarrow$ Gen_{pos} / Instr (*soudcovo.Gen_{pos} zbavení obžalovaného.Gen viny.Gen / zbavení obžalovaného.Gen viny.Gen soudcem.Instr*);

5. [Instr ($\leftarrow$ Instr)] $\Rightarrow$ Nom $\rightarrow$ Gen_{pos} (*Petr.Nom vrtá díru.Ak* $\rightarrow$ *vrtání díry.Gen Petrem.Instr / Petrovo.Gen_{pos} vrtání díry.Gen; Petr.Nom vrtá díru.Ak vrtákem.Instr* $\rightarrow$ *Petrovo.Gen_{pos} vrtání díry.Gen vrtákem.Instr*);

6a. Dat $\rightarrow$ Dat (*darovat knihu mamince.Dat* $\rightarrow$ *darování knihy mamince.Dat*);

6b. Dat_{pos} $\rightarrow$ Gen_{pos} (*uhranout mu.Dat_{pos} krávu* $\rightarrow$ *uhranutí jeho.Gen_{pos} krávy.Gen*).

Tento algoritmus byl vytvořen pro syntakticky derivovaná deverbativní substantiva, která podle nelexikalistické hypotézy zachovávají plně syntaktické okolí, jaké má dané sloveso (algoritmus pro převod lexikálně derivovaných substantiv by vyžadoval další specifikace). Uvedený algoritmus je velmi inspirativní, nereflektuje však všechny možnosti vyjádření jednotlivých valenčních doplnění (např. posun Ak $\rightarrow$ Gen_{pos}), navíc bohužel nebyl nikdy ověřen na konkrétním jazykovém materiálu.

O sestavení algoritmů, které by napomohly při vypracovávání valenčního slovníku substantiv, usiloval i pracovní tým ve složení M. Lopatková, V. Řezníčková a Z. Žabokrtský (viz Lopatková – Řezníčková – Žabokrtský, 2002), později rozšířený ještě o J. Klímovou.

Při vypracovávání algoritmu se počítalo s tím, že se bude abstrahovat od jednotlivých aktantů a bude se přihlížet pouze k povrchovým vyjádřením valenčních doplnění (pro aktanty měly být zavedeny proměnné; zdálo se totiž, že není podstatné, zda je příslušné valenční doplnění např. PAT, nebo ADDR, ale to, že dané doplnění je ve formě Ak, např. *přesvědčit někoho.ADDR/PAT o něčem.PAT/EFF*).

Postup při algoritmu závisel na typu „zabudované role“ (u substantiv označujících děj se pro jednoduchost předpokládalo zabudování role PRED) a lze ho shrnout do následujících bodů:

- ošetření všech variant kombinace Nom, Gen a Ak ve valenčních rámcích sloves (u základových sloves substantiv s rolí ACT, tedy u činitelských jmen, pouze Gen a Ak) $\Rightarrow$ „rozpad“ na „třídy sloves“ podle zastoupení daných pádů;
- uplatnění pravidel postihujících typické posuny v povrchových realizacích participantů;

- aktanty (proměnné) zůstávají, povrchová forma se mění;
- k proměnné se přiřadí příslušný aktant;
- výsledek: výčet všech variant (kombinací) povrchových vyjádření u jednotlivých aktantů.

Provedli jsme celkem čtyři menší experimenty:

- ruční vytvoření referenčního vzorku;
- predikce valenčních rámců činitelských jmen;
- predikce valenčních rámců syntaktických derivátů (tj. verbálních substantiv);
- automatické získávání valenčních rámců z PDT.

(i) ruční vytvoření referenčního vzorku

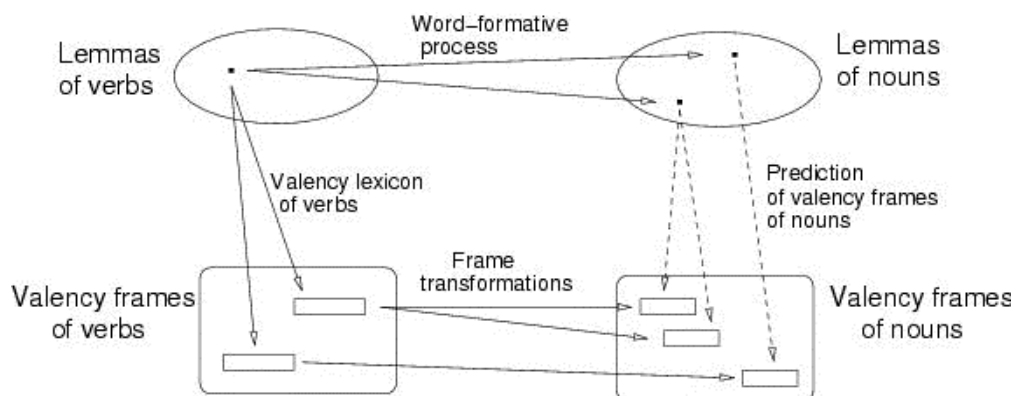
Vytváření referenčního vzorku spočívalo ve dvou krocích: nejprve byl ručně vytvořen seznam substantiv odvozených od 330 nejčastějších sloves (ta byla čerpána z tehdejší nejaktuálnější verze valenčního slovníku VALLEX), poté byl k těm substantivům, která mají nějakou valenci, ručně vytvořen jejich valenční rámec (příp. rámce) a byla jim přiřazena „role“.

Výsledky tohoto experimentu: pro 240 sloves (z 330) byl nalezen alespoň jeden derivát (u 214 sloves bylo nalezeno 232 různých verbálních substantiv, u 155 sloves bylo nalezeno 219 různých substantiv jiných než verbálních, u 176 z nich byl vyznačen valenční potenciál), pro 176 substantiv byly vytvořeno 216 rámců.

(ii) predikce valenčních rámců činitelských jmen

V rámci experimentu „predikce valenčních rámců činitelských jmen“ byly řešeny zejména následující otázky:

- (a) Jak nalézt základové sloveso? K řešení této otázky byl využit tzv. derivační program, viz zejména Klímová (2001).
- (b) Jak vybrat relevantní rámec (příp. rámce) příslušného slovesa? Složitost problematiky výběru relevantního valenčního rámce základového slovesa deverbativních substantiv obecně, tedy nikoli pouze činitelských jmen, naznačuje obrázek č. 3.

Obrázek č. 3: Problematika automatického výběru relevantního valenčního rámce základového slovesa deverbativních substantiv

(ii)(c) Jak slovesný rámec transformovat v substantivní? Při řešení tohoto úkolu se předpokládalo, že zde platí obecná pravidla pro posuny v povrchových realizacích participantů, ovšem vzhledem k zabudování aktantu s významem Aktora odpadá problém s přetížeností genitivní pozice. I tento experiment však odhalil řadu nepravidelností (např. problematičnost převádění sémanticky více vymezených aktantů; byla také vyslovena a později ověřena hypotéza o specifickém posunu $\text{Dat} \rightarrow \text{Gen} / \text{Adj}_{\text{pos}}/\text{Pron}_{\text{pos}}$; srov. k tomu Klímová – Kolářová-Řezníčková, v tisku, a zde oddíl VIII).

(iii) predikce valenčních rámců syntaktických derivátů (tj. verbálních substantiv)

Při tomto experimentu byl použit materiál 209 verbálních substantiv (valenční rámce idiomatických významů základového slovesa nebyly použity). Aktanty byly transformovány, obligatorní volná doplnění byla okopírována. Pravidla pro transformaci slovesného rámce na substantivní valenční rámec byla čerpána zejména z prací J. Panevové (Panevová, 2000; šlo o následující pravidla: $\text{ACT}(1) \rightarrow \text{ACT}(2, \text{Adj}_{\text{pos}})$; $\text{ACT}(1) \text{ PAT}(4) \rightarrow \text{ACT}(7, \text{Adj}_{\text{pos}}) \text{ PAT}(2)$; $\text{ACT}(1) \text{ PAT}(4) \rightarrow \text{ACT}(7) \text{ PAT}(2, \text{Adj}_{\text{pos}})$; $\text{ACT}(1) \text{ ADDR}(3) \text{ PAT}(4) \rightarrow \text{ACT}(7, \text{Adj}_{\text{pos}, \text{od}+2}) \text{ PAT}(2) \text{ ADDR}(3)$, např. *někdo brání něco před někým* $\rightarrow$ *něčí bránění něčeho před někým*).

Výsledkem tohoto experimentu byla následující pozorování:

- transformace byly aplikovatelné u 197 substantiv (z 209);
- celkem bylo vytvořeno 567 rámců;
- nejméně 170 rámců bylo úplně nepřijatelných (příklad nepřijatelného rámce: *dojití někým někoho* (tento rámec vznikl ze slovesného rámce *někdo dojde někoho (rychle)*)).

(iv) automatické získávání valenčních rámců z PDT

Při tomto experimentu bylo použito cca 2500 vět z tehdejší verze PDT (z tektogramatické roviny) a jeho výsledkem měla být pomůcka pro anotátory shrnující nejčastěji přiřazené varianty valenčních rámců substantiv v dosud anotovaných datech. Dnes je nejaktuálnější informace o valenčních rámcích substantiv v PDT obsažena v tzv. PDT-vallexu (srov. oddíl II.D.3).

Velkým přínosem uvedených experimentů byla práce s reálným materiálem a z toho vyplývající zkušenost, že i při výběru jednodušších případů deverbativních derivátů (tj. verbálních substantiv a činitelských jmen) je třeba počítat s řadou nepravidelností v jejich valenčním chování.

Otevřenou otázkou však zůstává, jak sestavit obecný algoritmus pro převod valenčních rámců sloves na valenční rámce odvozených substantiv, případně do jaké míry je to možné. Je zřejmé, že by takový úkol musel být opět rozdělen do několika dílčích kroků, aby bylo vůbec možné postihnout odlišnosti ve valenčním chování různých typů deverbativních substantiv (substantiv označujících děj, substantiv na postupu k substantivnímu užití, substantiv se zabudovanou rolí, ale také verbálních a dějových substantiv).

Při dalších pokusech o sestavení algoritmů pro obsazování valenčních pozic deverbativních substantiv by bylo třeba vzít v úvahu následující problematické oblasti:

(a) Kromě pravidelných posunů v povrchových realizacích participantů existují i posuny specifické (srov. oddíl III.B.4):

- předložkové vazby, které se u základového slovesa daných substantiv vůbec nevyskytují (tj. specifické posuny Gen / Dat / Ak → PS), lze jen těžko automaticky predikovat, a to navzdory jejich údajné sémantické motivaci;

- specifické posuny Gen / Ak → Dat by patrně bylo možné částečně ošetřit vytipováním určitých slovesných rámců (např. ACT(1) PAT(„informace“) ADDR(4/2); ACT(1) PAT(4) ^{typ}CAUS(za+4); ACT(1) PAT(4) ^{typ}MEANS(7));

- specifické posuny Dat → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos} a PS → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos} u substantiv se zabudovanou rolí jsou patrně provázeny změnou povahy toho valenčního doplnění, které specifickému posunu podléhá (tj. aktant → pouhé volné doplnění Přináležitosti (APP)).

(b) Některé formy valenčních doplnění jsou sice teoreticky možné, jejich reálné užití v jazyce je však velmi omezené (a to z různých důvodů, zejména z důvodu „přetíženosti“ nominalizované valenční struktury, ale i z důvodů stylistických a jiných):

- otázka stylistické přípustnosti formy Adj_{pos}/Pron_{pos}(obj) (srov. např. ?*Mikulášovo očekávání (dětmi)*, ?*skladatelovo objevení (znalcem hudby)*, ?*Petríkovu nucení (maminkou do polívky)*, ?*Petríkovu hledání (maminkou na hřišti)*);

- nejasné podmínky pro užití formy ACT(od+2), srov. k tomu částečně oddíl V.B.3.2;

- nejasné podmínky pro užití formy ACT(2) u některých typů verbálních substantiv (např. ?*přezkušování našeho profesora*.ACT);

- velmi omezené reálné užití formy ACT(7) (podle Křížkové (1968, s. 123) se jen v omezené míře užívá vedle determinace zprava Gen(obj) nebo determinace zleva pomocí Adj_{pos}/Pron_{pos}(obj) rovněž determinace instrumentálem ve významu konatele; k velmi omezenému užití formy ACT(7) srov. i zde oddíly VI.A.2.8 a VI.A.3.4.7);

- různá stylistická a jiná omezení při nominalizaci participantu „informace“ pomocí substantiva (srov. k tomu zde oddíl VI.A.3.3.1);

- velmi omezené reálné užití substantiv se třemi valenčními doplněními vyjádřenými pomocí bezpředložkových pádů (srov. k tomu zde oddíl VI.A).

Pro vypracování obecných algoritmů je třeba provést detailní analýzu valenčního chování deverbativních substantiv opřenou o korpusový materiál. Jedním z možných kroků směřujících k zobecnění valenčních vlastností substantiv je také studium valenčního chování substantiv s ohledem na jejich sémantickou třídu (podobně jako u sloves, srov. oddíl II.D.2.1.6, i u substantiv patřících do jedné sémantické třídy lze totiž pozorovat obdobné valenční chování, srov. k tomu zde např. oddíl VI.A.4). V této disertační práci předkládám návrhy dílčích algoritmů postihujících nejtypičtější kombinace povrchového vyjádření aktantů u substantiv dávání (viz oddíl VI.A.2.11) a u substantiv mluvení (viz oddíl VI.A.3.5).

III.B.7 Slovosledné postavení valenčních doplnění deverbativ

S problematikou povrchového vyjádření valenčních doplnění deverbativ souvisí i otázka slovosledného postavení jednotlivých přívlastků. Tato otázka je zvláště důležitá při sestavování dotazů vyhledávajících valenční doplnění substantiv v lineárních korpusech (pro češtinu tedy zejména v Českém národním korpusu, ČNK, viz oddíl IV.A). Při standardním rozlišení přívlastků na shodné a neshodné a slovosledných pozic na prepozici a postpozici lze zformulovat následující slovosledná pravidla (srov. zejména Uhlířová, 1987):

Pravidlo (A): „Základní polohou přívlastku vyjádřeného přídavným jménem nebo slovem, které ve větě plní funkci přídavného jména (tj. některými zájmeny nebo některými číslovkami), je poloha před řídicím podstatným jménem neboli prepozice.“ (Uhlířová, 1987, s. 13; např. *otcův příchod*);

Pravidlo (B): „Základní slovosledné pravidlo o postavení neshodného přívlastku ve větě říká, že přívlastek stojí za svým řídicím podstatným jménem; vztahuje-li se k jednomu řídicímu podstatnému jménu několik neshodných přívlastků, stojí nejbližší k němu ten, který je vyjádřen podstatným jménem v druhém pádě. Za ním následují ostatní přívlastky, vyjádřené jiným prostým pádem nebo předložkovou konstrukcí.“ (Uhlířová, 1987, s. 40; např. *expedice hotových výrobků odběratelům*; ke slovoslednému postavení neshodného přívlastku srov. také PMČ, 1997, s. 510).

Na základě svých dosavadních zkušeností s vyhledáváním valenčních doplnění substantiv v českých korpusech se domnívám, že na výše uvedená základní slovosledná pravidla se lze při sestavování dotazů v lineárních korpusech do značné míry spolehnout. Počet náhodně nalezených dokladů, v nichž je možné konstatovat porušení výše uvedených pravidel, je totiž zcela zanedbatelný, srov. (39) porušující pravidlo (A), a (40) až (43) porušující pravidlo (B):

(39) *Snad nejmarkantněji je to vyjádřeno v příkazu Hospodinově. ACT Aronovi. ADDR: „V jejich zemi nebudeš. PAT mítí dědictví ani podíl. ...“* (ČNK)

(40) *... dále oznámil, že podstatou nového návrhu, který podpořil i prezident Jelcin, je poskytnutí Čečensku. ADDR nejširší formy. PAT státnosti, ale při respektování principu celistvosti Ruska.* (ČNK)

(41) *Japonské ministerstvo zahraničí dementovalo pověsti, že Boris Jelcin oznámí vrácení Japonsku. ADDR čtyř Kurilských ostrovů. PAT, které SSSR okupuje od konce druhé světové války.* (ČNK)

(42) *... a zástup občanů ... bavit směsí přísah velké lásky, vyhrožováním rodině své bývalé milky, vnucováním jí. ADDR darů. PAT i svého srdce. PAT (na dlani) potažmo i negativním hodnocením její ženské počestnosti...* (ČNK)⁶²

(43) *Dovolují si citovat jen několik zemí, které se vzmohly vlastní přičinlivostí a ne díky prodeji vládou. ACT jejich podniků. PAT zahraničním zájemcům. ADDR* (ČNK)

⁶² Tento příklad je specifický tím, že neshodný přívlastek stojící před přívlastkem v bezpředložkovém genitivu je vyjádřen pomocí příklonky, a je tedy otázka, zda by jiné slovosledné postavení v tomto případě při zachování jednotlivých forem bylo možné. Nejde tu jen o příležitostné porušení obecného pravidla, spíše by bylo třeba pravidlo (B) v tomto smyslu doplnit.

Naprostou většinu valenčních doplnění deverbativ tvoří přívlastky neshodné. Pro postpozitivní slovosledné pořadí neshodných přívlastků vyjádřených jinak než bezpředložkovým genitivem se mi však v odborné literatuře nepodařilo nalézt žádná jednoznačně zformulovaná pravidla. Popíšu zde tedy pouze určité tendence, které lze při práci s českými korpusy vypožorovat:

(i) Při kombinaci dvou valenčních doplnění vyjádřených pomocí bezpředložkového dativu a bezpředložkového instrumentálu lze počítat s oběma slovoslednými variantami, tj. Dat – Instr i Instr – Dat, srov. (44) a (45):

(44) ... nesmí dopustit ... najímání obecních bytů.PAT jejich nájemníky.ACT třetím osobám.ADDR za „tržní“ nájemné apod. (ČNK)

(45) ...v příslušných oblastech telekomunikační sítě pro komerční poskytování služeb.PAT cizím právním subjektům.ADDR specializovanou organizační jednotkou.ACT DDC-SŽT Praha. (ČNK)

(ii) Při kombinaci dvou valenčních doplnění, z nichž jedno je vyjádřeno pomocí jiného bezpředložkového pádu než Gen (tj. Dat nebo Instr) a druhé je vyjádřeno předložkovou skupinou (PS), infinitivem (inf) nebo vedlejší větou (VV), lze počítat s jedinou slovoslednou variantou, a to Dat / Instr – PS / inf / VV, srov. (46) až (51).

(46) Nabídku akcionářům.ADDR na odkup.PAT akcií ... označil za seriózní. (ČNK)

(47) ??Nabídku na odkup.PAT akcií akcionářům.ADDR ... označil za seriózní.

(48) ... česká nabídka Rakousku.ADDR zapojit se.PAT do visehrádského procesu. (ČNK)

(49) ??... česká nabídka zapojit se.PAT do visehrádského procesu Rakousku.ADDR.

(50) To je více méně zřejmá výčitka dítěti.ADDR, že se takto chová.PAT. (ČNK)

(51) ??To je více méně zřejmá výčitka, že se takto chová.PAT, dítěti.ADDR.

Výše uvedená slovosledná pravidla i popsané tendence jsem využila zejména při sestavování dotazů vyhledávajících dativní valenční doplnění substantiv v ČNK, viz oddíly III.D.3, IV.A.2.1 a IV.A.3.1.1 (k některým specifickým slovosledným variantám při užití v rámci složených predikátů srov. oddíl V.B.4.2).

III.B.8 Adjektivní vyjádření valenčních doplnění

Jak už bylo uvedeno v oddíle III.B.2 (pravidlo (B)), k pravidelným posunům v povrchových realizacích participantů patří i posun adverbium → adjektivum (jde o jeden z typů syntaktické derivace, srov. zde oddíl II.D.1). Šmilauer (1966, s. 172) upozorňuje na to, že není-li možné adjektivum od adverbia utvořit, příslušné adverbium zůstává (např. *cesta domů, let vzhůru, zaplacení předem, útok zvenčí*). Tyto případy jsou však vzácné (srov. k tomu Křížková, 1968, s. 121) a rovněž v českých korpusech se objevují jen ojediněle, srov. (52) a (53). Je možné nalézt i takové doklady, v nichž zůstává u substantiva adverbium, srov. (54) až (56), přestože by bylo možné od něj příslušné adjektivum odvodit, srov. (57) a (58).

- (52) Jeho příchod sem však vůbec nebyl jednoduchý. (ČNK)
 (53) S výchovou štěněte je třeba začít hned při příchodu domů. (ČNK)
 (54) Při jejím příchodu večer do vily Flóra se slečna Würmová chovala uvolněně. (ČNK)
 (55) Za svého pobytu zde byl jmenován zástupcem... (ČNK)
 (56) Od jeho příchodu letos v létě se počet zaměstnanců Liazu snížil... (ČNK)
 (57) Není to poslední důvod mého zdejšího pobytu. (ČNK)
 (58) Výjimkou nebyl ani letošní příchod zimy. (ČNK)

Podrobněji se problematice adjektivních vyjádření adverbálních určení (tj. nikoli pouze protějškům adverbii, ale i různých předložkových skupin) věnuje Křížková (1968, s. 126-128). Podle této autorky se jednotlivé typy adverbálních určení při transpozici chovají různě, tj. některé se adjektivizují snáze než jiné (toto své konstatování autorka zakládá na statistických údajích, které získala při zpracování poměrně rozsáhlého materiálu, viz k tomu oddíl II.C). Nejběžnější (a v podstatě závazná) je adjektivizace při určení způsobovém a měrovém (např. *nejasné zahučení, rychlé hvízdání, básnické ztvárnění, drzé namlouvání, zoufalé prosby, divné přizvukování*; jistě sem patří i další příklady, jako např. *slušné chování, hezký vzhled, extrémní zatížení*). Pokud jde o významy okolnostní, u lokální determinace se projevuje tendence ponechat původní podobu (ale srov. např. *vnitřní záření*), kdežto u temporální determinace je zjevná tendence k adjektivizaci (např. *okamžité propuštění, nedávné varování, podzimní sklizeň*). Adjektivní determinace převládá dále u určení průvodní okolnosti, např. *bezprašné vrtání*. Adjektivizace dalších typů adverbálních určení (tj. zejména určení s významem účelovým a příčinným, např. *doplňovací volby, zasloužené vítězství*) již není tak výrazná.

Kromě adjektivizace adverbálních určení lze uvažovat i o adjektivním vyjádření některých dalších doplnění substantiv. Adjektivních korelátů některých neshodných přívlastků u abstraktních substantiv si všímají Čermák a Holub (Čermák – Holub, 1991, s. 20): „Jen zřídka a nesystematicky mají některé případy synonymní koreláty v adjektivním pojmenování, srov. *utkáni o pohár: pohárové utkáni, stadium ve vývoji: vývojové stadium* apod.“ (k podobnému jevu u substantiv konkrétních viz tamtéž, s. 28, u substantiv kvantitativních viz s. 33).

Problematice konkurence neshodného přívlastku (neadverbálního) a relačního adjektiva se věnuje také PMČ (1997, s. 491): „Relačním přídavným jménům konkurují ve funkci přívlastku substantiva v různých pádech (prostých i předložkových): *majetkové škody // škody na majetku; soudní rozhodnutí // rozhodnutí soudu; ...*“. „Konkurence obou prostředků je však značně složitá. Obecně se dá říct jen to, že (shodný) přívlastek vyjádřený vztahovým adjektivem je významově méně určitý než (neshodný) přívlastek vyjádřený substantivem. Relační adjektiva totiž vyjadřují jen vztah k tomu, co je pojmenováno substantivem...“.

Na rozdíl od adjektivizace adverbii (srov. výše) tedy vztah relačních adjektiv a neshodného přívlastku (neadverbálního) není jevem systematickým, navíc tu není možné mluvit o významové ekvivalenci těchto dvou prostředků.

Ukazuje se však, že případy adjektivních korelátů neshodných přívlasků (neadverbiálních) jsou v českých korpusech velmi časté, a zejména při anotacích valenčních vlastností substantiv v PDT, kdy se do tektogramatické stromové struktury doplňovaly i všechny elidované obligatorní valenční doplnění některých typů substantiv (srov. oddíly III.C.2 a IV.B.1.3), vznikala nejistota, zda se v případě některých adjektiv nejedná ve skutečnosti o adjektivní vyjádření zdánlivě elidovaných aktantů (např. v případě spojení izraelsko-palestinská jednání je zcela zřejmé, že jde o jednání Izraele.ACT s Palestinou.ADDR; navíc, je-li u substantiva přítomno příslušné adjektivum, elidovaný aktant již často není možné na povrchové rovině doplnit, srov. např. letové zákazy (??letu / ??létat) civilním letadlům). Vzhledem k výše uvedeným skutečnostem (tj. vzhledem k nesystematičnosti daného jevu a potencialitě významového rozdílu mezi relačním adjektivem a neshodným přívlaskem neadverbiálním) však možnost adjektivního vyjádření aktantů u substantiv zůstala otevřenou otázkou.

Pokusím se alespoň shrnout nejčastější typy adjektivních korelátů neshodných přívlasků neadverbiálních, na které jsem při vyhledávání valenčních doplnění substantiv v českých korpusech narazila⁶³: adjektiva vztahující se k posesivnímu adjektivu – jde o adjektiva odvozená od takových substantiv, od nichž lze jen těžko utvořit adjektivum individuálně posesivní (patří sem zejména názvy států⁶⁴, např. německé dodávky zbraní Ankaře, ruské dodávky zbraní turecké armádě, česká nabídka Rakousku, americká rada světu, anglický slib Arabům, americké výtky Číně, izraelsko-palestinská jednání, ale není to vůbec podmínkou, srov. policejní příkaz majitelům domů, andělské zvěstování Ježíšově matce Marii, motýlí polibek, lidské pobývání na světě, Boží příkaz člověku, aby si podřídil stvoření, koaliční dohoda se všemi stranami); relační adjektiva vztahující se k infinitivu, příp. k jeho nominalizacím (např. kontaktní možnosti, sdužovací právo, stoupající tendence, vypovídací schopnost, stavební povolení, řídící pravomoc, platební příkaz, letové zákazy civilním letadlům); relační adjektiva vztahující se k bezpředložkovému genitivu (např. zbrojní dodávky podezřelým režimům, humanitární dodávky civilistům); relační adjektiva vztahující se k různým typům předložkových skupin (např. rozpočtová diskuse, mírová smlouva, zdravotní potíže, prostorové problémy, územní nároky).

I na základě dokladů z českých korpusů je třeba konstatovat, že význam některých relačních adjektiv je skutečně vágnější, než by tomu bylo u odpovídajícího neshodného přívlasku, srov. brankové příležitosti, ligový příslib Moravanům, servisní nabídka subjektům cestovního ruchu, prodejní příkazy členům burzy, vojenské dodávky vládě Bosny a Hercegoviny, ústavní příkaz všem soudcům.

⁶³ Za pomoc při shromažďování dokladů adjektivních korelátů neshodných přívlasků nalezených v PDT děkuji Alevtině Bémové.

⁶⁴ Relační adjektiva odvozená od názvů států patří podle PMČ zřejmě k adjektivům druhově posesivním, srov. PMČ, 1997, s. 166.

III.C ELIPSY VALENČNÍCH DOPLNĚNÍ DEVERBATIV

III.C.1 Povrchová vypustitelnost valenčních doplnění

Podobně jako u sloves, i u substantiv může docházet k elipsám valenčních doplnění, a to v mnohem větší míře. Odborná literatura dokonce naznačuje, že žádné z valenčních doplnění substantiv není (povrchově) obligatorní, srov. např. stanovisko PMČ (1997, s. 504; viz i pravidlo (D) zde v oddíle III.B.2): „všechny valenční pozice dějových / stavových substantiv jsou v podstatě potenciální, tj. nemusí být nějakým jazykovým výrazem obsazeny: *Matky pečují o děti* → *péče matek o děti* // *péče matek* // *péče o děti* // *péče (je nezbytná)*“. Nejčastěji se v souvislosti se substantivy mluví o upořádání konatele (srov. např. Panevová, 2000, s. 174, a Panevová, 2002, s. 30).

Rovněž podle Křížkové (1968, s. 119) verbální ani dějová substantiva nepředpokládají nutnou determinaci. Tato autorka spojuje elipsu valenčního doplnění substantiva s problematikou aktuálního členění: „Realizace některé z potenciálních determinací závisí na řadě okolností, jež jsou v té či oné míře podmíněny aktuálním členěním, tj. postavením Sverb/děj s jeho možnými determinacemi ve východisku výpovědi nebo v jejím jádru. Sverb/děj ve východisku výpovědi, odkazující vlastně na slovesný obsah výpovědi předcházející, bývá determinováno ve srovnání se Sverb/děj v jádru výpovědi méně často: *nemusel nikomu z nich povídat, že se ukrývání a přechovávání trestá smrtí; čtení ho omrzelo; nové formy prodeje je třeba probojovat; ...*“ (Křížková, 1968, s. 129).

Podle Karlíka (2002, s. 21) však některá verbální substantiva (na rozdíl od substantiv dějových) determinaci určitým valenčním doplněním vyžadují, např. *rok po objevení neznámých krajín* / *po *objevení došlo...* x *rok po objevu...*, přičemž obligatorní doplnění vyžadují zvl. dokonavá verbální substantiva, např. *Při psaní si zpíval* x *Po *napsání / napsání dopisu si zakouřil*.

III.C.2 Elipsy a koreferenční vztahy ve valenčních rámcích substantiv

Stanoviska uvedená v předchozím oddíle se týkala povrchové vypustitelnosti valenčních doplnění substantiv. Při úplném popisu valenčního chování deverbativ však nesmíme opomenout ani problematiku hloubkové obligatornosti nebo fakultativnosti jednotlivých valenčních doplnění. Jak už bylo uvedeno v oddíle II.D.2, stanovením kritérií pro odlišení hloubkově obligatorních a fakultativních doplnění se zabývá valenční teorie funkčního generativního popisu (FGP pracuje s tzv. dialogovým testem, aplikovaným zejména na valenční doplnění sloves, srov. oddíl II.D.2.1.2).

V rámci FGP byly vymezeny i základní typy elips valenčních doplnění, a to především v souvislosti s typem koreferenčního vztahu mezi elidovaným valenčním doplněním a jeho antecedentem (např. Hajičová – Panevová – Sgall, 2000, a Panevová, 1998b). Pokud jde o elipsy valenčních doplnění substantiv, je možné, při určitém zjednodušení, rozlišovat následující typy:

(I) Všeobecný aktant

Podobně jako u sloves, i u deverbativních substantiv může dojít k tzv. zevšeobecnění aktantů (srov. např. Panevová, 1973). Všeobecným aktantem se rozumí takové elidované valenční doplnění (přesněji: nulou vyjádřené, pokud jde o aktant jiný než ACT; ten je primárně vyjádřen tzv. zvrtným pasivem), které může být parafrázováno jako „ti, kdo takovou činnost zpravidla dělají“, příp. „to, čeho se daná činnost všeobecně týká“. V případě zevšeobecnění aktantu se nepředpokládá přítomnost antecedentu v předchozím kontextu (nemá tedy smysl zde hovořit o koreferenčních vztazích). Všeobecné aktanty ve valenčních rámcích substantiv lze ilustrovat příkladem (59). V tomto příkladu je u substantiva *pečení* elidován jak Aktor, tak Patiens, přičemž oba lze hodnotit jako všeobecné aktanty (tj. *pečení kýmkoliv nebo těmi, kdo to zpravidla dělají; pečení toho, co se zpravidla peče*). Na tektogramatické rovině PDT (viz oddíl IV.B.1.3) je všeobecný aktant doplněn a je mu přiřazeno lemma #Gen.

(59) *Tento tuk je vhodný na pečení.* (vl)

(II) Elipsa takového valenčního doplnění, které je z kontextu známé:

(IIa) Aktuální elipsa (založená na vztahu textové koreference)

Jde o takové vypuštění valenčního doplnění, kdy mluvčí předpokládá, že dané doplnění je posluchači z kontextu (včetně situace) známé, a neuvedl ho jen proto, aby se zbytečně neopakovalo. Koreferenční vztah mezi tímto typem elidovaného valenčního doplnění a jeho antecedentem lze hodnotit jako textovou koreferenci. V některých případech je možné antecedent celkem jednoznačně identifikovat (srov. (60) až (63)), jindy ani z kontextu nemusí být zřejmé, co přesně je elidováno, srov. (64). Na tektogramatické rovině PDT (viz oddíl IV.B.1.3) je v případě aktuálně elidovaného valenčního doplnění vložen nový uzel a je mu přiřazeno lemma #PersPron.

(60) *Však se o děti společnost postará, oni občas pošlou do ústavu pohlednici a tím projeví zájem.* (tj. zájem o děti) (PDT)

(61) *V souvislosti s nimi Nature položil otázky, které označil za menší: bude se vesmír rozpínat nekonečně, nebo se rozpínání zastaví?* (tj. rozpínání vesmíru) (PDT)

(62) *Jak LN sdělil Petr Váňa, dosud má sdružení dvanáct členů, dalších patnáct firem projevilo o členství zájem.* (tj. členství ve sdružení) (PDT)

(63) *Pokud nemáte pohotově půl milionu dolarů nebo nejste držitelem Nobelovy ceny, nemá nyní smysl o vystěhování do Kanady vůbec žádat: politické důvody pominuly a ...* (tj. důvody k vystěhování do Kanady) (PDT)

(64) *Protože šlo o provinění dětí bez trestní odpovědnosti, případ skončil oznámením rodičům a škole.* (tj. oznámením případu / provinění / toho, co se konkrétně stalo) (ČNK)

(IIb) Elipsa založená na vztahu gramatické koreference

Tato elipsa valenčního doplnění se od předcházejícího typu (tzv. aktuální elipsy) liší tím, že antecedent je možné nejen vyvodit na základě kontextu, ale především ho lze jednoznačně určit na základě gramatických vlastností dané věty. U substantiv k tomuto typu elipsy dochází zejména v případě tzv. kontroly a kvazikontroly a v recipročních konstrukcích.

Kontrola (*Control*) je jedním z typů gramatické koreference (srov. Panevová, 1996). Jde o obligatorní nebo fakultativní referenční vztah mezi kontrolujícím členem (termín *controller*; antecedent) a členem kontrolovaným (*controllee*). Controller je jedním z členů valenčního rámce řídicího slovesa: ACT, ADDR, PAT, ORIG (výjimečně BEN, příp. volné určení LOC). Controllee je vždy nevyjádřený subjekt infinitivu (tj. hloubkově u aktivního infinitivu ACT, u pasivního infinitivu PAT nebo ADDR) nebo slovesného derivátu závislého na řídicím slovese (na tektogramatické rovině PDT, viz oddíl IV.B.1.3, je uzel pro nevyjádřený subjekt infinitivu doplněn a je mu přiřazeno lemma #Cor).

Ve většině případů platí, že jak řídicí sloveso, tak infinitiv se mohou nominalizovat. Existují tedy následující typy konstrukcí s kontrolou (srov. k tomu Panevová – Řezníčková – Urešová, 2002, nověji Mikulová et al., 2005):

- (i) infinitiv závislý na slovesném predikátu kontroly;
- (ii) infinitiv závislý na nominalizaci slovesného predikátu kontroly (tj. na deverbativním substantivu nebo adjektivu);
- (iii) nominalizace infinitivu, příp. nominalizace vedlejší věty závislá na slovesném predikátu kontroly;
- (iv) nominalizace infinitivu, příp. nominalizace vedlejší věty závislá na nominalizaci slovesného predikátu kontroly.

Většina sloves kontroly se může vyskytnout ve všech čtyřech typech výše uvedených konstrukcí (tedy např.: *slíbit napsat dopis*, *slib napsat dopis*, *slíbit napsání dopisu*, *slib napsání dopisu*). Některá slovesa kontroly (např. *přisoudit*, *osočit*, *podezírat*, *stíhat*) však vůbec nemohou být rozvíta infinitivem, tudíž se mohou vyskytnout pouze v konstrukcích typu (iii) a (iv) (např. *podezírat z krádeže*, *podezření z krádeže*, ale **podezírat krást*, **podezření krást*). Ve výjimečných případech není možná ani nominalizace infinitivu, ani nominalizace řídicího slovesa (např. *Viktor se zdá být chytrý*), takové sloveso kontroly se tedy může vyskytnout pouze ve skupině (i).

Je zřejmé, že ke vztahu kontroly ve valenčních rámcích substantiv může docházet v konstrukcích typu (ii), (iii) a (iv), srov. (65) až (67).

(65) *Jedním z opatření je zákaz rozpočtovým institucím utrácet peníze* (Aktor infinitivu *utrácet* je kontrolován Adresátem substantiva *zákaz*);

(66) *Podezírají Petra z útěku před odpovědností* (Aktor substantiva *útěk* je kontrolován Adresátem slovesa *podezírat*);

(67) *Petrův pokus o podvodné vylákání majetku vyvolal...* (Aktor substantiva *vylákání* je kontrolován Aktorem substantiva *pokus*).

Za tzv. **kvazikontrolu** (*Quasi-Control*) je považována referenční totožnost určitých valenčních členů substantiva a slovesa tvořících složený predikát (SP), srov. zde oddíl V.A. Relevantní referenčně totožné valenční doplnění jmenné části SP je zpravidla povrchově vypuštěno, na tektogramatické rovině PDT (viz oddíl IV.B.1.3) je však doplněno a je mu přiřazeno lemma #QCor. Jednotlivým typům referenční totožnosti valenčních členů substantiva a slovesa tvořících SP se věnuji v oddíle V.B.4.1. Nejtypičtějším případem je totožnost mezi Aktorem jmenné části a Aktorem slovesné části příslušného SP, srov. (68).

(68) *Petr má šanci vyhrát* (je to Petrova šance vyhrát).

Jako **reciprocita** je v PDT označována syntaktická operace nad valenčním rámcem slova, při které jsou dvě různá valenční doplnění postavena do symetrického vztahu tak, že vztah mezi nimi lze parafrázovat na základě modelu: *setkání Jana a Pavla* = *Jan se setkal s Pavlem* a (zároveň) *Pavel se setkal s Janem*. V důsledku reciprocity se v povrchové podobě věty ztrácí pozice jednoho z valenčních doplnění. V pozici jiného valenčního doplnění jsou obě doplnění, která jsou v recipročním vztahu, vyjádřena najednou, např. *jednání mezi vládou a parlamentem*, *srovnání dvou nesourodých trhů*, *obchod s ropou mezi státy EU*, *diskuse mezi čtenáři a spisovateli o smyslu literatury*. Na tektogramatické rovině PDT (viz oddíl IV.B.1.3) je na pozici povrchově nerealizovaného doplnění vložen nový uzel a je mu přiřazeno lemma #Rcp (podrobněji viz Mikulová et al., 2005).

Od výše uvedených typů elips je třeba odlišit takovou nepřítomnost valenčního doplnění ve valenčním rámci deverbativa, která je způsobena zabudováním příslušného aktantu do lexikálního významu daného substantiva (typickým příkladem jsou činitelská jména, např. *učitel*, srov. k tomu zde oddíl II.D.2.2.3.3).

Přesné rozlišení a případné jemnější dělení jednotlivých typů elips (zejména vymezení přesnějších operativních kritérií pro rozlišení všeobecného aktantu, tj. elipsy typu (I), od nepřítomnosti (fakultativního) aktantu na tektogramatické rovině i od elipsy typu (IIa)) je otázkou otevřenou pro další diskusi na základě rozboru většího množství dokladů.

III.D SUBSTANTIVA S DATIVNÍ VALENCÍ

Jak už jsem uvedla v oddíle II.D.2.2.4, pro detailní studium valenčního chování substantiv jsem si v této disertační práci vybrala deverbativní substantiva s dativní valencí. V tomto oddíle stručně popíši povrchové a hloubkové syntaktické funkce bezpředložkového dativu (oddíl III.D.1), krátce se zastavím u problematiky frekvence bezpředložkového dativu (oddíl III.D.2) a nakonec se zamyslím nad funkcí dativního doplnění při vyhledávání nominalizovaných konstrukcí se třemi bezpředložkovými pády v ČNK (oddíl III.D.3).

III.D.1 Povrchové a hloubkové syntaktické funkce bezpředložkového dativu

Podobně jako jiné bezpředložkové pády, plní i Dat různé syntaktické funkce. Vzhledem k tomu, že jedním z datových zdrojů, ve kterých budu dativní valenci u substantiv zkoumat, je Pražský závislostní korpus (PDT) se svými dvěma rovinami syntaktické anotace, uvedu zde také, jaké povrchové a hloubkové syntaktické funkce jsou bezpředložkovému Dat přiřazovány na analytické a tektogramatické rovině tohoto korpusu (k popisu PDT i jednotlivých rovin anotace viz oddíl IV.B.1). Nejprve se podíváme, jaké povrchové a hloubkové syntaktické funkce může Dat plnit u sloves (oddíl III.D.1.1), poté přejdeme k situaci u substantiv (oddíl III.D.1.2).

III.D.1.1 Bezpředložkový dativ jako doplnění sloves

Ve většině českých mluvnic a syntaxí jsou rozlišovány dva základní typy bezpředložkového dativu, a to (i) dativ předmětový a (ii) dativ volný (srov. např. PMČ, 1997, s. 429-431; Šmilauer, 1966, s. 213-225). Podle PMČ (1997, s. 429) je Dat (vedle Ak) „druhým základním předmětovým pádem. Na rozdíl od akuzativního předmětu je dativní předmět pevněji svázán s významem: obecně řečeno, zpravidla označuje objekt, ke kterému děj vyjádřený slovesem směřuje a který má z děje prospěch nebo neprospěch.“ Volný dativ je pád nevazebný, tj. neřízený slovesem, a užívá se proto běžně i po slovesech, která nevyžadují žádnou předmětovou pozici (v rámci volného dativu se tradičně rozlišuje zejména dativ prospěchový, zřetelový, agentní / nositelský, přivlastňovací, emocionální, kontaktní a dativ zainteresování – k jednotlivým typům viz PMČ, 1997, s. 429-431; k problematice volného dativu srov. také např. Buzáskyová, 1980).

Na analytické rovině PDT (viz oddíl IV.B.1.2) byly bezpředložkovému dativu přiřazovány tři analytické funkce, Obj (Objekt), Adv (Adverbiale) a AuxO (analytická funkce pro nadbytečný (odkazovací, emotivní) element; k jednotlivým typům dativu, které byly anotovány, zejména pak k hranici mezi dativem volným a vazebným, viz Hajič – Panevová – Buráňová – Uřešová – Bémová, 1999). Rovněž na tektogramatické rovině PDT (viz oddíl IV.B.1.3) odpovídá bezpředložkovému dativu více hloubkových syntaktických funkcí. S určitou mírou zjednodušení lze říci, že předmětový dativ je nejčastěji označován funktorem PAT (např. *porozumět čemu*.PAT) nebo ADDR (např. *dát něco*.PAT *někomu*.ADDR; ke specifickým případům, kdy je Dat označován funktorem ACT, např. *Film*.PAT *se mi*.ACT *líbil*, srov. Panevová, 1998a, s. 2-7, nověji pak Razímová, 2004), dativu volnému je pak nejčastěji přiřazován funktor BEN (např. *hraje dětem*.BEN / *pro děti*.BEN *divadlo*).

III.D.1.2 Bezpředložkový dativ jako doplnění substantiv

Z hlediska povrchové syntaxe jsou veškerá valenční doplnění substantiv považována za atribut (přívlastek), přičemž jsou v některých případech tyto atributy dále děleny např. na atributy agentní, patientní apod. (MČIII, 1987, s. 128), přívlastky objektového nebo adverbialního charakteru (Novotný, 1980, s. 66), příp. je některými autory rozlišován atributivně-subjektový vztah, atributivně-objektový vztah a atributivně-okolnostní vztah (srov. k tomu Křížková, 1968, s. 120).

V souladu s tradičním pojetím povrchové syntaxe jsou veškerá doplnění substantiv na analytické rovině PDT, tedy i valenční a nevalenční dativní doplnění substantiv, označována analytickou funkcí Atr (Atribut). Na tektogramatické rovině PDT je však přihlíženo k významům jednotlivých doplnění a podobně jako u sloves jsou dativním doplněním přiřazovány různé funkory. Valenční dativní doplnění (tedy „předmětový dativ“) jsou opět nejčastěji označována funktorem PAT (např. *porozumění čemu*.PAT) nebo ADDR (např. *předání něčeho*.PAT *někomu*.ADDR)⁶⁵, dativu volnému je pak přiřazován funktor BEN (např. *vydání dalšího díla*.PAT *této umělkyni*.BEN).

⁶⁵ Vzhledem k tomu, že k nominalizacím specifických případů, kdy je Dat u slovesa označován funktorem ACT (např. *Film*.PAT *se mi*.ACT *líbil*, viz oddíl III.D.1.1), zpravidla nedochází, lze říci, že bezpředložkový

V této disertační práci se detailně věnuji pouze těm dativním doplněním substantiv, která lze u základových sloves příslušných substantiv označit za dativ předmětový.

III.D.2 Frekvence bezpředložkového dativu

Frekvencí pádů u českých jmen, se zřetelem k různým stylovým vrstvám, se zabývají některé práce z oboru kvantitativní lingvistiky, zejména první český frekvenční slovník (Jelínek – Bečka – Těšitelová, 1961) a práce M. Těšitelové (1980). Pokud jde o frekvenci pádu u českých substantiv, z uvedených studií vyplývá, že dativ je druhým nejméně zastoupeným pádem (pádem s celkově nejnižší frekvencí je vokativ, srov. Jelínek – Bečka – Těšitelová, 1961, s. 86-88 a tabulky na s. 93-95, dále Těšitelová, 1980, s. 48-61). Vezmeme-li v úvahu pouze pády, které mohou stát v pozici nějakého valenčního doplnění, jeví se dativ jako pád nejméně frekventovaný.

Při zjišťování frekvence pádů v uvedených pracích se nepřihlíželo k tomu, jaký slovní druh substantivum v příslušném pádě rozvíjí, nemáme tedy žádnou informaci např. o poměru frekvence dativních doplnění sloves oproti frekvenci dativních doplnění dalších slovních druhů (tedy zejména substantiv, adjektiv a adverbů).

Pro zajímavost se můžeme podívat na frekvenci valenčních doplnění vyjádřených pomocí některých bezpředložkových pádů rozvíjejících slovesa v datech tzv. analytické roviny Pražského závislostního korpusu (PDT; k popisu PDT viz oddíl IV.B.1). Zaměřím se pouze na valenční doplnění plnicí povrchovou syntaktickou funkcí objektu (tj. v PDT $afun=Obj$). Zadáním jednoduchých dotazů ve vyhledávacím programu NetGraph (blíže viz oddíl IV.B.2) jsem získala údaje shrnuté v bodech (i), (ii) a (iii)⁶⁶. Vidíme, že dokladů s dativním doplněním je asi 8x méně než dokladů s akuzativním doplněním, dokladů s instrumentálem je asi 16x méně než dokladů s akuzativním doplněním (a zhruba o polovinu méně než dokladů s dativním doplněním).

(i) dotaz $[tag=V*]([tag=N???4*,afun=Obj])$ – výsledek: 30331 dokladů;

(ii) dotaz $[tag=V*]([tag=N???3*,afun=Obj])$ – výsledek: 3710 dokladů;

(iii) dotaz $[tag=V*]([tag=N???7*,afun=Obj])$ – výsledek: 1881 dokladů.

V oddíle II.B jsem se věnovala povrchovým vyjádřením valenčních doplnění substantiv. Z uvedeného popisu vyplývá, že se v nominalizovaných strukturách můžeme setkat se třemi bezpředložkovými pády – genitivem, dativem a instrumentálem. Z těchto tří pádů je bezesporu nejtypičtějším a nejčastějším valenčním doplněním genitiv (srov. k tomu např. Křížková, 1968, s. 121). Vzhledem k výše uvedeným zjištěním kvantitativní lingvistiky lze naopak předpokládat, že dativní doplnění substantiv bude ze zmíněných tří pádů nejméně frekventované. Bylo by ovšem zajímavé porovnat (podobně jako výše u sloves), jaký je poměr těchto tří pádů v případě, že plní ve valenčních rámcích

dativ u substantiv Aktora nevyjadřuje. Některé ojedinělé a sporné případy (např. *minoritním akcionářům.?ACT vznikla škoda* → *vznik škody minoritním akcionářům.?ACT*) při tomto konstatování zanedbávám.

⁶⁶ Při vyhledávání jsem pracovala s daty analytické roviny uveřejněnými na CD-ROMu PDT 1.0 a z této verze vycházejí i zde uvedené údaje (srov. také oddíly IV.B a IV.B.3).

substantiv stejnou funkci. Poměr genitivu, dativu a instrumentálu plnících funkci atributu objektového však není možné na analytické rovině PDT jednoduše dohledat, protože všechna doplnění substantiv (tedy např. i genitiv a instrumentál plnící funkci atributu subjektového) jsou tu označena analytickou funkcí Atr. Detailní analýzu substantiv s dativní valencí vyskytujících se v datech analytické roviny PDT, včetně statistických zjištění zahrnujících absolutní frekvenci (četnost) dativních doplnění u nalezených substantiv, uvádím v oddíle IV.B.3. Absolutní i relativní frekvence (četnosti) dativních doplnění u vybraných skupin substantiv vyskytujících se v ČNK popisují v oddílech VI, VII a VIII.

III.D.3 Funkce dativního doplnění při vyhledávání nominalizovaných konstrukcí se třemi bezpředložkovými pády v ČNK

Z hlediska možností současného výskytu několika valenčních doplnění u substantiv se jeví jako nejzajímavější taková substantiva, v jejichž valenčním rámci jsou potenciálně obsaženy všechny tři bezpředložkové pády, tj. genitiv, dativ i instrumentál, srov. (69) (k dalším příkladům viz Novotný, 1980, s. 109).

(69) *zdravotní sestra.ACT odebrala nemocnému.ADDR krev.PAT → odběr krve.PAT nemocnému.ADDR zdravotní sestrou.ACT.*

Otázka, kterou jsem si v souvislosti s obdobnými konstrukcemi kladla, byla jednoduchá: Vyskytují se opravdu tato substantiva v takových řečových situacích, kdy jsou všechny tři bezpředložkové pády na povrchu přítomny? Není taková struktura již příliš „přetížená“, a nevyhýbáme se jí tedy jako mluvčí?⁶⁷ Není výskyt takových nominalizovaných struktur pouze iluzí teoretických pojednání? Uvažujeme-li o valenčním rámci takových substantiv, máme ještě se všemi třemi valenčními doplněními alespoň v hloubkové rovině beze zbytku počítat? Odpověď na tyto otázky nám mohou dát korpusy.

Vezmeme-li v úvahu, jaké hloubkové syntaktické funkce mohou bezpředložkové pády jakožto doplnění deverbativních substantiv plnit, a zamyslíme-li se nad možnostmi obsazení tří aktantových pozic pomocí bezpředložkových pádů, získáme následující kombinace konkrétních realizací určitých valenčních rámců (jedná se o vlastní (introspektivní) příklady, srov. také oddíl VI.A.1.1):

(a) PAT(2) ADDR(3) ACT(7), např. *dodávky tepla odběratelům společnosti, nabízení zboží zákazníkům zahraniční firmou, podřizování vlastních zájmů dětem starostlivými rodiči;*

⁶⁷ Možnostmi současné determinace verbálních a dějových substantiv různými typy atributu se zabývá např. Křížková (1968, s. 130-131). Křížková excerpovala rozsáhlý materiál (srov. také oddíl II.C) a zjistila, že zcela převládá determinace jedním členem, poměrně početná je i determinace dvoučlenná, determinace tříčlenná a vícečlenná je však zastoupena podstatně méně (ke konkrétním údajům viz Křížková, 1968, s. 130; je třeba také říci, že tu autorka mezi typy determinace započítává i adjektiva a adverbialní určení). Křížková uvádí i nejčastější typy dvojčlenné a částečně i tříčlenné determinace (viz tamtéž, s. 131).

- (b) ADDR(2) PAT(3) ACT(7), např. *vystavení dítěte škodlivým podmínkám neopatrnými rodiči*;
- (c) EFF(2) ADDR(3) ACT(7), např. *vyprávění dobrodružných příběhů kamarádům staršími spolužáky*;
- (d) ACT(2) ADDR(3) PAT(7), např. *výhrůžky malého Petříka kamarádům prozrazením tajemství*.

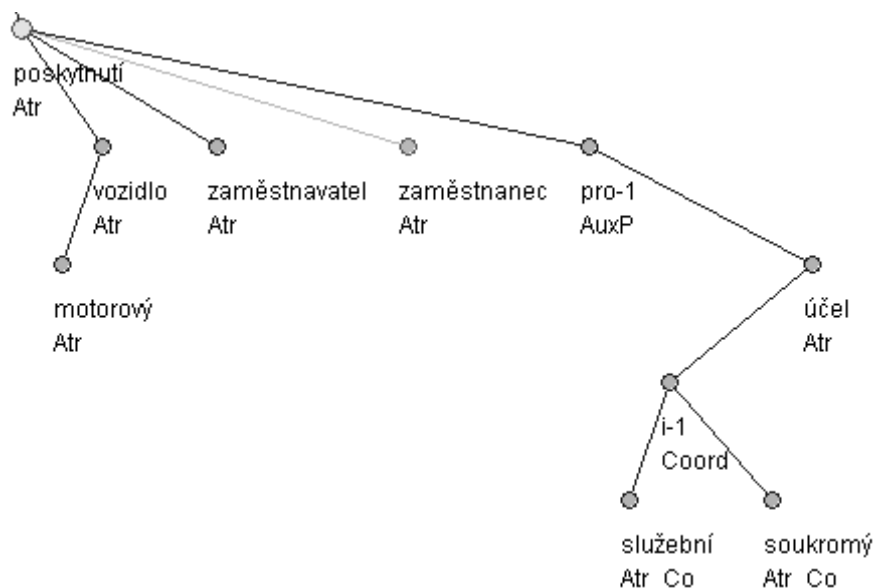
Započítáme-li i možnost vyjádření volných doplnění pomocí uvedených forem, získáme např. následující kombinace konkrétních realizací určitých valenčních rámců (jedná se opět o introspektivní příklady):

- (e) PAT(2) BEN(3) ACT(7), např. *vydání další publikace této umělkyni naším nakladatelstvím*;
- (f) PAT(2) ADDR(3) MEANS(7), např. *zasazení rány nepříteli palicí*.

Při vyhledávání nominalizovaných konstrukcí se třemi bezpředložkovými pády se však omezují pouze na aktanty. Pořadí jednotlivých aktantů v povrchovém slovosledu je aspoň částečně obměnitelné a závisí zřejmě na míře rozvíjení jednotlivých aktantů (výjimkou je genitivní doplnění; srov. oddíl III.B.7). Můžeme tedy např. počítat jak s konstrukcí *dodávky tepla odběratelům společností*, tak s konstrukcí *dodávky tepla společností odběratelům*. Jak ale všechny tyto slovosledné varianty nalézt v českých korpusech?

Problematika vyhledávání slovosledných variant aktantů dobře odráží rozdílnost ČNK a PDT. Problémům vyhledávání samostatných valenčních doplnění substantiv v českých korpusech se podrobně věnují oddíly IV.A.2, IV.A.3 a IV.B.3, proto zde tyto případy nebudu probírat. Vzhledem k lineární povaze celého Českého národního korpusu i k možnostem zápisu dotazu v korpusovém manažeru GCQP / Bonito, působí variabilita v pořadí aktantů velké problémy při vyhledávání jejich souvýskytu v ČNK. Nestací totiž zadat jeden dotaz, ale (obecně) je třeba zadat tolik dotazů, kolik je potenciálně slovosledných variant jednotlivých aktantů. V PDT je situace vzhledem k závislostní struktuře mnohem jednodušší – lze vyhledávat souvýskyt všech valenčních doplnění daného substantiva jedním dotazem. Takových konstrukcí však v menším korpusu najdeme naprosté minimum (na dotaz [tag=N*]([tag=N???2*],[tag=N???3*],[tag=N???7*]) jsem získala jediný výsledek, srov. (70) a obrázek č. 4; tento doklad odpovídá kombinaci aktantů v bodě (a) (srov. výše)).

(70) ... k poskytnutí motorového vozidla.PAT zaměstnavatelem.ACT zaměstnanci.ADDR pro služební i soukromé účely.AIM (PDT)

Obrázek č. 4: Substantivum *poskytnutí* se všemi třemi aktanty vyjádřenými pomocí bezpředložkových pádů (nalezeno na analytické rovině PDT; zobrazeno lemma a analytická funkce)

Je tedy přece jen třeba nalézt způsob, jak tyto konstrukce vyhledat i v ČNK. Složitý způsob zadávání několika dotazů odpovídajících jednotlivým slovosledným variantám lze zřejmě obejít takovým způsobem, že vybereme pouze jedno ze tří uvedených valenčních doplnění a v jeho okolí pak budeme hledat zbylé dva aktanty. Otázkou je, který z aktantů (z pohledu vyhledávání je lepší říci, který z pádů) je pro tento postup nejvhodnější. Při výběru pádu jsem brala v úvahu následující kritéria:

(i) Počet a povaha možných hloubkových syntaktických funkcí daného bezpředložkového pádu

Ze tří zkoumaných bezpředložkových pádů má nejmenší počet hloubkových syntaktických funkcí patrně dativ (přihlížím zde pouze k hloubkovým syntaktickým funkcím aktantů). Zatímco u instrumentálu i u genitivu musíme totiž počítat s tím, že nalezené doplnění vyjádřené tímto pádem může být jak atributem subjektivním (tj. Aktorem), tak atributem objektivním (tj. zejména Patientem nebo Efektem, u genitivu pak příp. i Adresátem), u dativu můžeme význam Aktora vyloučit.

(ii) Varianty povrchového vyjádření daného aktantu (předložkové pády, posesiva, VV)

Dalším důvodem, proč se zdá být dativní doplnění výhodné, je to, že nám nezamezí nalézt zároveň i další povrchové realizace ostatních dvou aktantů (např. posesivní vyjádření ACT nebo PAT, předložkové vyjádření ACT nebo PAT, Patiens vyjádřený pomocí vedlejší věty apod.; samotné dativní doplnění má zřejmě pouze minimum rozdílných povrchových realizací, např. *vůči*+3, *k*+3).

(iii) Pořadí v povrchovém slovosledu

Z povahy lineárního zápisu dotazu v korpusovém manažeru GCQP / Bonito vyplývá, že je lepší vyhledávat takové valenční doplnění, které se v povrchovém slovosledu nachází co nejvíce vpravo; umožňujeme tak totiž vyhledání většího počtu slovosledných variant jednotlivých aktantů. Vzhledem k pevné pozici genitivního doplnění (není-li rozvité, stojí typicky hned za zkoumaným substantivem) není tedy z tohoto pohledu jeho vyhledávání příliš vhodné. Dativ i instrumentál se jeví z tohoto pohledu jako vhodnější (k typickému slovoslednému postavení valenčních doplnění substantiv srov. více oddíl III.B.7; k některým specifickým slovosledným variantám v rámci složených predikátů srov. oddíl V.B.4.2).

(iv) Četnost jednotlivých doplnění

Svou roli při výběru vhodného bezpředložkového pádu hraje i absolutní četnost aktantů vyjádřených pomocí těchto pádů. Chceme-li nalézt kombinaci co největšího počtu bezpředložkových pádů, není vhodné si pro vyhledávání vybrat pád nejfrekventovanější. Jak už jsem naznačila výše, jednoznačně nejfrekventovanější formou pro vyjádření valenčního doplnění je genitiv. Pokud si ale vybereme pro vyhledávání genitivní doplnění, najdeme sice mnoho dokladů, ve většině z nich ovšem bude toto genitivní doplnění osamocené (tj. nebude zde už ani dativ, ani instrumentál). Je tedy opět lepší vybrat si pro vyhledávání právě dativ nebo instrumentál.

Z bodů (i) až (iv) vyplývá, že nejvýhodnějším postupem pro vyhledávání konstrukcí se třemi bezpředložkovými pády v ČNK je vyhledávání dativního doplnění. Najdeme-li dativní doplnění, je velká pravděpodobnost, že nalevo od něj bude genitivní doplnění (není to pochopitelně nutné, i genitivní doplnění může být na povrchu vypuštěno), případně jiné povrchové vyjádření Patientu, a v některých případech možná v jeho okolí nalezneme i valenční doplnění v instrumentálu. Uvedeným postupem jsem tedy dospěla k rozhodnutí vyhledávat dativní doplnění (výsledky vyhledávání substantiv, v jejichž valenčním rámci se aspoň potenciálně mohou vyskytnout tři bezpředložkové pády, jsou uvedeny zejména v oddílech VI.A.2.9, VI.A.3.4.8 a VI.A.5).

Problematika substantiv s dativní valencí je však ještě složitější a zdaleka nepokrývá pouze uvedené případy, rozhodla jsem se tedy prozkoumat problematiku substantivní dativní valence obecně (tedy nikoli pouze konstrukce se třemi bezpředložkovými pády, ale všechny případy dativní valence u substantiv, bez ohledu na počet, typ a povrchové vyjádření ostatních aktantů); přehled typů substantiv s dativní valencí zkoumaných v této disertační práci uvádím např. v oddílech II.D.2.2.4 a IV.B.3. Svůj pracovní postup při vyhledávání substantiv s dativním doplněním v českých korpusech popisuji v oddíle IV (pro ČNK viz oddíl IV.A, pro PDT viz oddíl IV.B).

IV POUŽITÉ DATOVÉ ZDROJE A PROGRAMOVÉ NÁSTROJE (A JEJICH VYUŽITÍ PRO ZKOUMÁNÍ VALENČNÍCH VLASTNOSTÍ SUBSTANTIV)

IV.A	ČESKÝ NÁRODNÍ KORPUS (ČNK)	90
IV.A.1	<i>Korpusové manažery</i>	90
IV.A.2	<i>Problémy při vyhledávání syntaktických vztahů v ČNK</i>	90
IV.A.2.1	Slovosledné postavení valenčního doplnění	91
IV.A.2.2	Konkurence dvou valenčních struktur	91
IV.A.2.3	Přesnost vyhledávání v ČNK	92
IV.A.3	<i>Vyhledávání dativních doplnění substantiv v ČNK</i>	93
IV.A.3.1	Vyhledávání dativních doplnění u konkrétních substantiv	93
IV.A.3.1.1	Postupné sestavování dotazu v GCQP (příklad práce s korpusem).....	93
IV.A.3.1.2	Dotaz aplikovaný při vyhledávání dativních doplnění substantiv zkoumaných v této práci	98
IV.A.3.2	Obecný dotaz vyhledávající substantiva následovaná dativním doplněním.....	99
IV.B	PRAŽSKÝ ZÁVISLOSTNÍ KORPUS (PDT)	103
IV.B.1	<i>Tři roviny anotací PDT</i>	103
IV.B.1.1	Morfologická rovina	103
IV.B.1.2	Analytická rovina.....	104
IV.B.1.3	Tektogramatická rovina	105
IV.B.2	<i>Vyhledávání syntaktických vztahů v PDT pomocí nástroje NetGraph</i>	106
IV.B.3	<i>Vyhledávání substantiv s dativním doplněním na analytické rovině PDT</i>	107
IV.C	VYHODNOCENÍ VYHLEDÁVÁNÍ V OBOU KORPUSECH	115
IV.C.1	<i>Lemmatizace a problém polysémie</i>	115
IV.C.2	<i>Relativní četnost dativních doplnění ze statistického pohledu</i>	116

Při výběru substantiv s dativní valencí, která v oddílech VI, VII a VIII podrobuji detailnímu zkoumání, jsem využila zejména dva české elektronické korpusy (Český národní korpus (ČNK) a Pražský závislostní korpus (PDT)), ale také některé další programové nástroje (zejména tzv. derivační program). Svoji práci se dvěma uvedenými korpusy popisuji v následujících oddílech, derivačnímu programu se věnuji v oddíle VIII.B.

IV.A ČESKÝ NÁRODNÍ KORPUS (ČNK)

Z nejrozsáhlejšího českého počítačového korpusu, Českého národního korpusu⁶⁸ (ČNK), jsem využila jeho část nazvanou SYN2000. Jde o korpus o velikosti 100 miliónů textových slov. V tomto korpusu byla provedena automatická morfologická anotace a lemmatizace (jednotlivým slovům byla automaticky přiřazena morfologická značka a základní slovníkový tvar). Nejnověji jsou možnosti práce s ČNK popsány v příručce *Jak využívat Český národní korpus* (viz Blatná – Čermák, 2005).

IV.A.1 Korpusové manažery

Pro vyhledávání v ČNK, konkrétně v jeho části SYN2000, byl nejprve vyvinut tzv. korpusový manažer GCQP (Corpus Query Processor, srov. zejména Kocek – Kopřivová – Kučera, 2000), později pak korpusový manažer Bonito⁶⁹. Tyto manažery vyhledávají slovní formy, lemmata, morfologické značky a jejich kombinace, ovšem pouze v lineárním pořadí, např. ([lemma="dárce"] []{0,10} [tag="N...3.*"])⁷⁰. Výsledkem vyhledávání je seznam všech nalezených řetězců. Při své práci s ČNK jsem využívala zejména první korpusový manažer (GCQP), častěji tedy odkazuji k němu než k později zpřístupněnému Bonitu.

IV.A.2 Problémy při vyhledávání syntaktických vztahů v ČNK

Je známým faktem, že vyhledávání v ČNK je zatíženo různými typy chyb, a to zejména chybami v automatické lemmatizaci a v automatickém morfologickém značkování tohoto korpusu (k popisu jednotlivých typů chyb srov. nejnověji Hlaváčová (v tisku)). V tomto oddíle se zaměřuji pouze na problémy při vyhledávání syntaktických vztahů (zejména valenčních doplnění) vyplývající z lineární povahy ČNK a z volného slovosledu v češtině. Domnívám se, že k hlavním problémům patří (a) slovosledné postavení valenčního doplnění (viz oddíl IV.A.2.1) a (b) konkurence syntaktických vztahů, zejména konkurence dvou valenčních struktur (viz oddíl IV.A.2.2).

⁶⁸ <http://ucnk.ff.cuni.cz/>

⁶⁹ <http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito/index.html>

⁷⁰ Tímto dotazem lze vyhledávat takový řetězec, ve kterém po substantivu *dárce* může následovat až deset libovolných pozic a po těchto libovolných pozicích následuje substantivum v dativu (podrobněji se sestavování dotazů v korpusovém manažeru GCQP / Bonito věnuji v oddíle IV.A.3.1).

IV.A.2.1 Slovosledné postavení valenčního doplnění

Zatímco při vyhledávání valenčních doplnění sloves v ČNK je třeba počítat s tím, že se tato valenční doplnění mohou vyskytovat jak napravo, tak nalevo od zkoumaného slovesa, u substantiv je situace o něco jednodušší. Až na valenční doplnění vyjádřená pomocí shodných posesivních adjektiv nebo zájmen totiž můžeme počítat s tím, že se valenční doplnění substantiv jakožto neshodné přívlastky vyskytují vždy napravo od zkoumaného substantiva (srov. k tomu oddíl III.B.7; k některým výjimkám v rámci složených predikátů viz oddíl V.B.4.2).

I při vyhledávání valenčních doplnění substantiv stojících napravo od zkoumaného substantiva však musíme při práci s ČNK brát v úvahu povrchový slovosled (výhodám výběru dativního doplnění při vyhledávání nominalizovaných konstrukcí se třemi bezpředložkovými pády jsem se věnovala v oddíle III.D.3). Zejména je třeba si uvědomit, že mezi zkoumaným substantivem a jeho valenčním doplněním může být často vysoký počet jiných slov plnících v dané větě různé syntaktické funkce. Tato (předem neznámá) slova lze při vytváření dotazu pomocí korpusového manažeru GCQP / Bonito zahrnout pod tzv. „libovolné pozice“. Počet možných libovolných pozic se patrně může pro různá valenční doplnění lišit, při vyhledávání dativních valenčních doplnění substantiv je však třeba počítat se širokou škálou možností. Následující příklady dokládají, že dativní doplnění se může vyskytovat jak bezprostředně za zkoumaným substantivem (počet libovolných pozic je tu tedy 0, viz (71)), tak v různé vzdálenosti za zkoumaným substantivem (viz např. (72), kde jsou mezi dativním doplněním a zkoumaným substantivem dvě libovolné pozice, ale i další příklady, kde je počet libovolných pozic mezi dativním doplněním a zkoumaným substantivem již velmi vysoký: osm libovolných pozic v (73) a dokonce devět libovolných pozic v (74)). Počet libovolných pozic lze při vytváření dotazu zadat intervalem, tedy např. ([lemma = "dodávka"] [] {0,10} [tag = "N...3.*"]).

(71) Základem <DODÁVEK zemědělcům₁> je...

(72) Boj západních zbrojovek o <DODÁVKY nadzvukových₁ letounů₂ armádě₃> spěje...

(73) Umožní nám o třicet procent zrychlit <DODÁVKY 160₁ tisíc₂ druhů₃ hutních₄ a₅ železářských₆ výrobků₇ několika₈ tisícům₉> odběratelů v obou republikách.

(74) ...další je v rozdílu poplatků za <DODÁVKY energie₁ společností₂ London₃ Electricity₄ do₅ jednotlivých₆ bytů₇ nebo₈ jednotnému₉ odběrateli₁₀, majiteli dvou bloků v jednom odběrném bodu.

IV.A.2.2 Konkurence dvou valenčních struktur

Jedním z největších problémů při vyhledávání syntaktických vztahů v ČNK je rozpor mezi domnělým syntaktickým vztahem vyjádřeným pomocí zadaného dotazu a skutečným syntaktickým vztahem obsaženým v nalezených dokladech.

Zadáme-li např. jednoduchý dotaz ([tag="A.MS1.*"] [tag="N.MS1.*"]) v domněnání, že vyhledáváme pouze shodné přívlastky v příslušném rodě, čísle a pádě, najdeme mezi obrovským množstvím dokladů (z nichž je naprostá většina správně) také české přísloví *Po bitvě je <každý generál>*. V tomto dokladu ovšem slovo *každý* není shodným přívlastkem substantiva *generál*, nýbrž subjektem věty, a substantivum *generál* je v dané

větě jmennou částí predikátu. Je jasné, že vyhledávací aparát korpusového manažeru GCQP / Bonito není schopen tyto syntaktické vztahy odlišit.

Mnohem častěji se však při vyhledávání v ČNK setkáme s problémem, který nazývám „konkurence dvou valenčních struktur“. V případě vyhledávání dativního doplnění substantiv jde o to, že dativní doplnění, které se vyskytuje v požadované vzdálenosti za vybraným substantivem, může být ve skutečnosti valenčním doplněním úplně jiného slova s podobným valenčním potenciálem (především slovesa, ale i adjektiva nebo nějakého jiného substantiva apod.). Vzhledem k výsledku vyhledávání (tzv. <KWIC>) lze rozlišit následující tři případy výskytu konkurenční valenční struktury (domnělý syntaktický vztah vyjádřený pomocí zadaného dotazu ponechávám v lomených závorkách < >, přičemž substantivum, jehož dativní doplnění dotazem vyhledávám, je zapsáno velkými písmeny; skutečný syntaktický vztah obsažený v nalezených dokladech vyznačuji složenými závorkami { }, a slovo, do jehož valenční struktury nalezené dativní doplnění ve skutečnosti patří, podtrhávám):

(i) Konkurenční valenční struktura uvnitř <KWIC>:

- (75) má ten <DLUH {splácet každému cizímu člověku}>
(76) objem sociálních <DÁVEK {určených dětem}>
(77) <NÁVRH konkrétních {dotací konkrétním osobám}>

(ii) Konkurenční valenční struktura vlevo od <KWIC>:

- (78) zaklepal a {předal <VZKAZ muži}>
(79) o {vyřízení <VZKAZU manželce}> požádal

(iii) Konkurenční valenční struktura vpravo od <KWIC>:

- (80) úředníci, kteří <DÁVKU {studentce} odepřeli}
(81) Není Miloševičova <NABÍDKA {Moskvě} nesympatická>?

Z uvedených příkladů je zřejmé, že výsledky vyhledávání v ČNK je třeba velmi pečlivě manuálně analyzovat a je třeba v nich vyhledat i všechny případné konkurenční valenční struktury, a to dříve, než předčasně a zjednodušeně (a tedy někdy i špatně) vyhodnotíme nalezené doklady jako námi očekávaný domnělý syntaktický vztah.

IV.A.2.3 Přesnost vyhledávání v ČNK

Vzhledem k problémům při vyhledávání syntaktických vztahů v ČNK popsaným v předchozích oddílech je přesnost vyhledávání v ČNK velmi nízká. V tabulce č. 2 shrnuji výsledky vyhledávání dativních doplnění substantiva *dodávka* pomocí různých dotazů. Vidíme, že při zadání jednoduchého dotazu vyhledávajícího substantivum *dodávka* následované na první až jedenácté pozici dativním doplněním, tedy ([lemma="dodávka"] [] {0,10} [tag="N...3.*"]) within s, je přesnost vyhledávání pouze 41% (tj. při manuální kontrole všech 564 dokladů odpovídajících zadanému dotazu jsem našla pouze 41%

správných dokladů substantiva *dodávka* rozvitého dativním doplněním). Pokud se pokusíme takto nalezené doklady automaticky profiltrovat, je sice přesnost vyhledávání vyšší, z tabulky je ale zřejmé, že jsem filtrováním přišla i o 16 správných dokladů, viz níže uvedený příklad (82). Zbývá vysvětlit, že k počtu 229 nalezených správných dokladů v téměř osmi tisících výsledků prvního dotazu (tj. [lemma="dodávka"], 1. řádek tabulky) jsem dospěla pomocí sekundárních dotazů orientovaných na potenciální výskyt dativního doplnění na vzdálenějších pozicích (šlo zejména o pomocný dotaz ([lemma="dodávka"] [] {11,16} [tag="N...3.*"]) within s) a následné manuální kontroly, při které již nebyl nalezen žádný dodatečný správný doklad.

Tabulka č. 2: Výskyty dativního doplnění u substantiva *dodávka* v ČNK z hlediska přesnosti vyhledávání

Dotaz	Nalezené doklady	Nalezené správné doklady	Přesnost
[lemma="dodávka"]	7724	229	3%
([lemma="dodávka"] [] {0,10} [tag="N...3.*"]) within s	564	229	41%
Po dodatečném filtrování, např.: [tag="[ZVR].*"]	232	213	92%

(82) *K zajímavým obchodním případům patří i <DODÁVKY odpařovacích stanic.PAT a sušáren.PAT ke zhodnocení škrobového koncentráту rakouské firmě.ADDR> Agrana.*

IV.A.3 Vyhledávání dativních doplnění substantiv v ČNK

Při vyhledávání dativních doplnění substantiv v ČNK je možné postupovat v zásadě dvěma způsoby. Především je možné vyhledávat dativní doplnění u vybraných konkrétních substantiv (v zadaném dotazu pak specifikujeme lemma zkoumaného substantiva; tento způsob vyhledávání popisují v oddíle IV.A.3.1). Dále je možné se pokusit vyhledávat dativní doplnění u co největšího počtu substantiv najednou (problematice zadání „obecného“ dotazu se věnuji v oddíle IV.A.3.2).

IV.A.3.1 Vyhledávání dativních doplnění u konkrétních substantiv

Zatímco v oddíle IV.A.2 jsem popisovala hlavní problémy s vyhledáváním syntaktických vztahů v ČNK, v tomto oddíle se pokusím ukázat, jak jsem se s uvedenými problémy vyrovnávala při sestavování dotazů vyhledávajících dativní doplnění některých konkrétních substantiv. Jednou z možností, jak z nalezených výsledků odstranit doklady, které jsme při zadání dotazu neměli v úmyslu najít, je tzv. filtrování.

IV.A.3.1.1 Postupné sestavování dotazu v GCQP (příklad práce s korpusem)

Pro ilustraci práce s ČNK jsem si vybrala skupinu substantiv odvozených od trojaktantových sloves s obligatorním Adresátem. Z této skupiny jsem navíc vybrala pouze ta, u nichž je Adresát vyjádřen bezpředložkovým dativem a Patiens je vyjádřen bezpředložkovým akuzativem (patří sem tedy např. slovesa *dávat*, *dlužit*, ale i *navrhnout*

apod.). Zaměřila jsem se zejména na vyhledávání dativních doplnění u dějových substantiv *dávka*, *dluh*, *nabídka*, *návrh*, *předpis* a *ukázka*, a to bez ohledu na to, k jaké sémantické třídě daná substantiva patří, případně jakým typem derivace byla od svých základových sloves odvozena.

1. krok: úvaha

V konstrukci s dějovým substantivem očekávám následující posloupnost: „zkoumané substantivum“ následované Patientem v genitivu a Adresátem v dativu (příp. ještě Aktorem v instrumentálu; vyjádření Aktoru i Patientu je samozřejmě možné ještě pomocí jiných forem, ale ty pro tuto chvíli zanedbám). Jak už jsem naznačila, zaměřila jsem se na vyhledávání dokladů dějových substantiv s Adresátem vyjádřeným bezpředložkovým dativem; výskyt dalších aktantů můžu zaznamenávat, ale jejich vyhledávání není mým hlavním cílem.

2. krok: vytvoření „1. konkordance“

Očekávám, že napravo od zkoumaného substantiva se bude nacházet substantivum v dativu. Vzhledem k možnému vyjádření Patientu u zkoumaného substantiva budu předpokládat, že mezi tímto substantivem a substantivem v dativu může být nějaká „libovolná pozice“. Substantivum vyjadřující Patiens i substantivum vyjadřující Adresát může však být rozvito nějakým přídavným jménem, toto přídavné jméno může být dále rozvito např. nějakým příslovcem, je tedy třeba počítat s větším počtem „libovolných pozic“. V tuto chvíli si stanovím, že maximální počet „libovolných pozic“ bude 6. Položím tedy následující dotaz:

```
[lemma="lemma zkoumaného substantiva"] [] {0,6} [tag="N...3.*"] within s
```

Uvedený dotaz vyhledává pouze taková dativní doplnění substantiv, kterým byla přiřazena morfologická značka substantiva (tj. N). Doklady, v nichž je nějakému sémantickému substantivu přiřazena jiná morfologická značka (např. značka pro adjektivum, tj. A), se mi uvedeným dotazem nepodaří nalézt, srov. (83).

(83) *Odběr orgánů zemřelým (AA..3) a jejich následná transplantace nemocným, kterým ..., je velice citlivou a veřejností ostře sledovanou problematikou.* (ČNK)

U některých běžnějších substantiv (např. *návrh*) je počet dokladů vyhledaných pomocí uvedeného dotazu značně vysoký (jde třeba o tisíce dokladů; soubor těchto dokladů budu dále nazývat *1. konkordance*), a přitom zdaleka ne všechny příklady spadají do problematiky valence substantiv. Je tedy prospěšné využít možnosti negativního filtru.

3. krok: vytvoření „2. konkordance“

Usuzuji, že z velkého množství nalezených dokladů můžu pomocí *N-filtru* vyloučit všechny případy, kdy je v pozici těsně za zkoumaným substantivem:

a) spojka;

b) substantivum v Nom nebo v Ak;

c) adjektivum v Nom, Ak nebo Loc;

d) zájmeno v Nom, Ak nebo Loc.

Dotaz při použití zmíněného N-filtru tedy bude vypadat následovně:

N-filtr č.1:

Výskyt: 0 / Od 1 Pozic od <KWIC Do 1 Pozic od <KWIC

[(tag="J.*") | (tag="N...[14].*") | (tag="[AP]...[146].*")]

Je ovšem třeba si uvědomit následující skutečnosti:

Ad (a):

Vyloučení spojky pouze v pozici těsně za zkoumaným substantivem je záměrné, nechci totiž zamezit vyhledání několikanásobných (koordinovaných) Patientů (např. *prodej české pudy a nemovitostí cizincům*) a dalších aktantů.

Ad (b), (c) a (d):

Tím, že N-filtr vymezím pouze 1., 4. a 6. pádem, ponechám mezi vyhledanými doklady i případná vyjádření Aktoru (ACT(Gen), příp. ACT(Instr)) a Patientu (PAT(Gen)).

Ad (b):

Uplatněním N-filtru na substantiva v Ak zanedbám např. případná složitá vyjádření Adresátu, jako např.: *odběry zákrok dobře snášejícím pacientům* (vl). Podobné výskyty jsou však málo pravděpodobné.

Ad (c):

Bylo by výhodné vyloučit všechna deverbativní adjektiva, ale jen pro některá z nich byla stanovena zvláštní značka. Zvláštní značku mají pouze deverbativní adjektiva odvozená od přechodníku přítomného a od přechodníku minulého (např. *předpis zakazující* (AG..1) *návštěvníkům*; *předpis způsobivší* (AM..1) *zaměstnancům nemalé problémy*). Deverbativní adjektiva odvozená od přičestí trpného jsou označována jako „obyčejná adjektiva“ (např. *film doporučený* (AA..1) *divákům*).

Ad c) a d):

Na rozdíl od substantiv se adjektiva a zájmena v pozici těsně za zkoumaným substantivem mohou vyskytnout také v lokálu. V těchto případech ovšem následující substantivum v dativu pravděpodobně nikdy nebude patřit ke zkoumanému dějovému substantivu, je tedy užitečné konstrukce s adjektivy a se zájmeny v lokálu vyloučit:

...o *dodávkách dovezených* (AA..6) *zákazníkům nikomu nic neřekl*;

...zatímco o *dodávkách Petrových* (AU..6) *zákazníkům nic neřekl*;

...zatímco o *dodávkách samých* (PL..6) *zákazníkům nic neřekl*.

V podobné pozici jako substantiva, adjektiva a zájmena by se mohly vyskytnout i např. řadové číslovky, ale jejich výskyt v tuto chvíli zanedbám.

Soubor dokladů vyhledaných po použití tohoto (prvního) N-filtru budu dále nazývat 2. *konkordance*.

4. krok: vytvoření „3. konkordance“

Usuzuji dále, že z velkého množství nalezených příkladů můžu také pomocí N-filtru vyloučit všechny případy, kdy se v některé pozici od pozice těsně za zkoumaným substantivem do pozice těsně před substantivem v dativu vyskytuje:

- a) interpunkce (především čárky, tečky jsem většinou vyloučila již zadáním dotazu *within s*);
- b) sloveso;
- c) předložka.

Dotaz při použití zmíněného N-filtru tedy bude vypadat následovně:

N-filtr č. 2:

Výskyt: 0 / Od 1 Pozic od <KWIC Do -1 Pozic od KWIC>

`[(tag="[ZVR].*")]`

Opět si ale musíme uvědomit, že při použití tohoto N-filtru zřejmě zanedbáme některé velmi málo pravděpodobné příklady.

Ad a):

Tímto bodem vyjadřuji předpoklad, že Adresát vyjádřený bezpředložkovým dativem nebude oddělen od svého řídicího substantiva čárkou (např.: **rada, aby přišli, studentům.ADDR*).

Ad b):

Tímto bodem vyjadřuji předpoklad, že je-li mezi zkoumaným substantivem a substantivem v dativu přítomno sloveso, bude dané substantivum v dativu valenčním doplněním přítomného slovesa, nikoli zkoumaného substantiva (např. *má ten dluh splácet každému cizímu člověku.ADDR*).

Podobně bych pravděpodobně mohla postupovat i v případě těch deverbativních adjektiv, která mají svou zvláštní značku (tedy adjektiv odvozených od přechodníku přítomného (AG.*) a od přechodníku minulého (AM.*)), ale tuto možnost jsem prozatím nevyužila.

Ad c):

Vzhledem k častým nevalenčním předložkovým vyjádřením, která chci vyloučit (např. *odběr vzorků k ohodnocení; předpis k zákonu, náповěda k ovládání*), zanedbám záměrně i některá předložková vyjádření aktantů:

ACT: *M. Zeman navrhl možnost jeho.PAT odprodeje od státu.ACT židovským obcím.ADDR za symbolickou cenu. (ČNK)*

U tohoto příkladu ale vzniká otázka, zda jsou podobná vyjádření přirozená, např.: *?nabídka od sousedů lidem z domu nebyla očekávána (vl)*.

ADDR: *dluh vůči někomu.ADDR* (ale je možné i *dluh někomu.ADDR*, a právě tyto příklady hledám); *odběr krve na zákrok dobře připraveným pacientům (vl)*.

PAT: *nabídka k sňatku.PAT*.

Vzhledem k tomu, že u zkoumaného typu substantiv je málo pravděpodobné pořadí (1) předložkové vyjádření Patientu, (2) vyjádření Adresátu (např. **nabídka na převzetí městu...?*), zanedbání předložkového vyjádření Patientu snad vůbec nevádí.

Zanedbání výskytu předložek je z hlediska studia valenčních rámců substantiv asi nejrizikovější. Uložím-li si však 1. nebo 2. konkordanci (*Menu – Konkordance – Pojmenovat*), můžu se k ní posléze vrátit a vybrat právě příklady s předložkovými skupinami. Ty pak můžu zkoumat zvlášť.

Soubor dokladů vyhledaných po použití tohoto (druhého) N-filtru budu dále nazývat 3. *konkordance*.

5. krok: vytvoření „4. konkordance“

Počet vyhledaných dokladů je však často velmi vysoký i kvůli výskytu sloves a deverbativních substantiv a adjektiv s dativní valencí v okolí zkoumaného substantiva (*vzkaz – vyřídit, vyřízení, předat, poslat...*; *návrh – předložit, předložení, předložený, podat...*; *dávka – přiznat, podávat, podáváný...*; *dluh – splácet, splátka, odpustit...*). Vyhledané substantivum v dativu je v těchto případech asi většinou členem valenčního rámce těchto sloves a od nich odvozených substantiv a adjektiv, jindy je ale možný i jiný výklad; takové konstrukce jsou totiž často homonymní. Zkoumání problematiky zmíněného typu homonymie by však přesahovalo rámec tohoto oddílu.

Pomocí dalšího N-filtru je možné odstranit ze souboru dokladů ty příklady, kdy se tato slovesa, substantiva a adjektiva vyskytnou v blízkosti zkoumaného substantiva. Počet relevantních pozic v okolí *KWICu* je v tomto případě asi možné stanovit pouze odhadem. Stanovila jsem si následující rozpětí při použití **N-filtru č. 3**:

Výskyt: 0 / Od -3 Pozic od <KWIC Do 2 Pozic od KWIC>

Dotaz lze opět sestavit pomocí Grafu dotazu. Předpokládána často se vyskytující slovesa, substantiva a příp. i adjektiva je možné jednotlivě vypsat. Např. při filtrování těchto slov v blízkosti substantiva *dávka* by takový dotaz mohl vypadat následovně:

```
[(lemma="vyplatit") | (lemma="vyplácet") | (lemma="vypláčení") | (lemma="výplata") |
(lemma="poskytovat") | (lemma="poskytnout") | (lemma="poskytování") |
(lemma="poskytnutí") | (lemma="podat") | (lemma="podávat") | (lemma="podání")]
```

Následující zápis dotazu je však nejen úspornější, ale zahrnuje i více možností různých odvozenin:

```
[(lemma="v[yý]pl[aá].*") | (lemma="poskytn?[ou].*") | (lemma="pod[aá][lnvt].*")]
```

Podobně při filtrování tvarů sloves *předložit* a *podat* (a sloves, substantiv a adjektiv odvozených od těchto sloves) v blízkosti substantiva *návrh* by takový dotaz mohl vypadat následovně:

```
[(lemma="předk?l[oá].*") | (lemma="pod[aá][lnvt].*")]
```

Následujícím dotazem jsem filtrovala tvary sloves *přizpůsobit* a *po/za/roze-slat* a jejich odvozeniny v blízkosti substantiva *nabídka*:

`[(lemma="přizpůsob.*") | (lemma=".+sí?l[aá].*")]`

Soubor dokladů vyhledaných po použití tohoto (třetího) N-filtru budu nazývat *4. konkordance*. Je pochopitelné, že i v tomto souboru je mnoho dokladů, které nevyhovují mému požadavku. Nalezený bezpředložkový dativ v těchto dokladech jednoduše není valenčním členem zkoumaného substantiva. Ale tento soubor už je většinou možné probrat ručně.

Přehled postupné redukce počtu dokladů:

Tabulka č. 3 zachycuje redukci počtu dokladů u vybraného vzorku zkoumaných substantiv. V případě, že se již po 2. N-filtru (3. konkordance) vyhledalo méně než 50 dokladů, 3. N-filtr jsem již nepoužívala.

Tabulka č. 3: Redukce počtu dokladů v ČNK

Zkoumané substantivum	1. konkordance	2. konkordance	3. konkordance	4. konkordance
<i>dávka</i>	353	312	81	49
<i>dluh</i>	668	611	138	67
<i>nabídka</i>	1103	1006	198	184
<i>návrh</i>	1986	1834	179	131
<i>předpis</i>	427	345	12	
<i>ukázka</i>	88	80	5	

IV.A.3.1.2 Dotaz aplikovaný při vyhledávání dativních doplnění substantiv zkoumaných v této práci

V předchozím oddíle jsem se metodou užití negativních filtrů pokoušela z velkého množství původně nalezených dokladů získat pouze takové výsledky, které co nejvíce odpovídají mému požadavku. Bylo by pochopitelně možné pokusit se zpětně zapracovat jednotlivé negativní filtry do základního dotazu v podobě negativních podmínek, ovšem s uvážením rozdílného nastavení pozic u jednotlivých filtrů. Např. zapracování 2. N-filtru by vypadalo následovně:

`([lemma="lemma zkoumaného substantiva"] [!(tag="[ZVR].*")] {0,6} [tag="N...3.*"]) within s.`

Vzhledem k tomu, že v této disertační práci zkoumám výskyt dativního doplnění u poměrně velkého množství konkrétních substantiv, rozhodla jsem se při sestavování jednotného dotazu, který budu používat pro všechna zkoumaná substantiva, pro určité kompromisní řešení. Ke zjednodušení došlo zejména v počtu libovolných pozic (v dotazu jsem umožnila pouze čtyři libovolné pozice, aby množství nalezených dokladů nebylo

neúnosně veliké)⁷¹, ale i v zapracování jednotlivých negativních filtrů (formou negativní podmínky jsem nakonec vyloučila pouze výskyt interpunkce, předložky, slovesa a spojky uvnitř <KWIC>). Nakonec jsem do dotazu zapracovala ještě úvahu o případném chybném morfologickém značkování a povolila jsem vyhledání nikoli pouze valenčních doplnění v dativu, ale také valenčních doplnění v lokálu (vzhledem k předchozímu vyloučení předložky by se takto měly vyhledat především chybně označované lokály, které by vzhledem k pádovému synkretismu u některých substantiv mohly ve skutečnosti být dativem⁷²; skutečný lokál (Lok) by se v nalezených konstrukcích měl vyskytnout pouze výjimečně, srov. (84)).

(84) *Kdo mluví pravdu ve sporu Zieleniec - Klaus, jestli premiér věděl o skutečném <dárci Šřejbrovi.Lok>?*
(ČNK)

Konečný (zjednodušený) dotaz užívaný pro vyhledávání dativních doplnění konkrétních substantiv zkoumaných v této disertační práci tedy vypadá následovně:⁷³

```
([lemma="lemma zkoumaného substantiva"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,4}
[tag="N...[36].*"])
```

Vzhledem k tomu, že uvedený dotaz je záměrně zjednodušený, je třeba i na nalezené správné doklady pohlížet pouze jako na část správných dokladů, které se reálně v ČNK vyskytují. Jak bylo naznačeno výše, uvedený dotaz je kompromisním řešením mezi snahou nalézt co největší počet správných dokladů a lidskými možnostmi ručně projít desetitisíce nalezených dokladů, které navíc nemusejí odpovídat původním požadavkům.

IV.A.3.2 Obecný dotaz vyhledávající substantiva následovaná dativním doplněním

Kromě vyhledávání dokladů s dativním doplněním u konkrétních substantiv je možné i v ČNK zadat „obecný“ dotaz vyhledávající substantiva následovaná substantivem v dativu. Vzhledem k problémům s vyhledáváním syntaktických vztahů v ČNK (zejména slovosledné postavení valenčního doplnění, viz oddíl IV.A.2.1, a konkurence dvou valenčních struktur, viz oddíl IV.A.2.2) je však takový dotaz vždy velmi zjednodušující a výsledky, které jsou pomocí něj získány, nemusejí navíc vůbec odpovídat strukturám, které chtěl uživatel najít. Výsledky obecných dotazů proto využívám pouze jako inspiraci pro rozšíření množiny substantiv získaných pomocí obecného dotazu vyhledávajícího substantiva s dativní valencí v PDT (viz oddíl IV.B.3).

K vyhledání co největšího počtu substantiv, u nichž lze předpokládat dativní valenční potenciál, jsem v ČNK zadala následující tři dotazy:

(I) ([tag="N.*"] [tag="N...3.*"]) (výsledek: 66981 dokladů);

⁷¹ Pouze při vyhledávání dativních doplnění u substantiv se zabudovanou rolí jsem používala dotaz umožňující šest libovolných pozic, viz oddíl VIII.C.2.1.

⁷² Za upozornění na tuto skutečnost vděčím Vladimírovi Petkevičovi.

⁷³ V korpusovém manažeru GCQP jsem za uvedený dotaz ještě dodávala poznámku „within s“, novější korpusový manažer Bonito však již s touto poznámkou nepočítá, proto ji zde již neuvádím.

(II) ([tag="N.*"] [tag="[NAPC].*"] [tag="N...3.*"]) (výsledek: 49362 dokladů);

(III) ([tag="N.*"] []{0,1} [tag="N...3.*"]) (výsledek: 325248 dokladů).

Jak už bylo uvedeno výše, všechny tyto dotazy jsou nutně velmi zjednodušující (dotaz (I) neumožňuje vůbec žádnou libovolnou pozici mezi substantivem s dativním valenčním potenciálem a dativním doplněním, dotaz (II) sice jednu takovou pozici umožňuje, velmi přesně ji však vymezuje, dotaz (III) sice umožňuje jednu libovolnou pozici, je však zřejmé, že ani tak nezískáme všechna substantiva s dativním potenciálem, protože dativní doplnění se může vyskytovat na mnohem vzdálenější pozici, srov. k tomu oddíl IV.A.2.1). Vzhledem k množství nalezených dokladů jsem si pro další zpracování vybrala pouze výsledky dotazu (I) a dotazu (II).

Pro zpracování výsledků dotazu (I) a dotazu (II) jsem využila možnosti spočítat pomocí korpusového manažeru Bonito⁷⁴ „frekvenční distribuci“ nalezených lemmat substantiv, u nichž lze předpokládat dativní valenční potenciál, a dativního doplnění. Dotaz při zjišťování frekvenčních distribucí vypadal následovně:

lemma

Od 0 pozic od <KWIC do 0 pozic od <KWIC

tag

Od 0 pozic od KWIC> do 0 pozic od KWIC>

Výsledkem zjišťování frekvenčních distribucí byly seznamy zachycující dva údaje: lemmata substantiv, u nichž lze předpokládat dativní valenční potenciál, a počet výskytů těchto substantiv následovaných na požadované pozici dativním doplněním. Pro dotaz (I) čítal seznam 18728 položek, pro dotaz (II) to bylo 18283 položek (níže uvádím jako příklad prvních několik nejpočetnějších položek pro oba dotazy).

Dotaz (I)

lemma:	tag:	##
pan	NNMS3-----A----	1337
Jan	NNMS3-----A----	555
pomoc	NNMP3-----A----	504
Václav	NNMS3-----A----	489
Jiří	NNMS3-----A----	398
pomoc	NNFP3-----A----	387
prezident	NNMS3-----A----	386
služba	NNMP3-----A----	378

⁷⁴ Za spočítání frekvenčních distribucí pomocí korpusového manažeru Bonito v době, kdy byl teprve ve zkušebním režimu, vděčím Marii Kopřivové a Jaroslavě Hlaváčové.

Dotaz (II)

lemma:	tag:	##
prezident	NNMS3-----A----	360
pomoc	NNFP3-----A----	306
pomoc	NNMP3-----A----	228
přednost	NNIS3-----A----	215
ministr	NNMS3-----A---1	214
dopis	NNMS3-----A----	210
pan	NNMS3-----A----	207
přednost	NNFS3-----A----	197
přednost	NNFP3-----A----	173
přednost	NNNS3-----A----	165
přednost	NNIP3-----A----	147
služba	NNMP3-----A----	121

Další zpracování spočívalo v následujících krocích:

- (i) sloučení položek se stejným lemmatem bez ohledu na rozdíly v morfologické značce dativního doplnění (u lemmatu *pomoc* např. NNMP3-----A---- a NNFP3-----A----);
- (ii) zohlednění pouze těch substantiv, která byla dativním doplněním následována alespoň v jedné vyhledávce minimálně 10x;
- (iii) ruční pročištění získaných seznamů od substantiv, která jednoznačně nemají dativní potenciál (zejména vlastní jména);
- (iv) sestavení tabulek reflektujících předpokládané valenční chování daných substantiv (k verbálním a dějovým substantivům viz tabulka č. 4, k nedeverbativním a specifickým deverbativním substantivům viz tabulka č. 5; rozdělení substantiv v rámci tabulky č. 4 odpovídá rozčlenění substantiv s dativní valencí do jednotlivých oddílů této disertační práce).

Tabulka č. 4: Přehled lemmat verbálních a dějových substantiv s dativním doplněním v ČNK z hlediska předpokládaných valenčních rámců

Typ derivace	Posun v povrchových realizacích participantů	Typ substantiva	Sémantická třída	Verbální substantiva	Dějová substantiva
Syntaktické deriváty a substantiva na postupu k subst. užití	Dat → Dat	Substantiva s VR obsahujícím potenciálně 3 bezpředl. pády	substantiva dávání (oddíl VI.A.2)	<i>doručení, navrácení, odcizení, odebrání, odevzdání, podání, podávání, poskytnutí, poskytování, předání, předávání, předložení, představení, přiblížení, přibližování, přidělení, přidělování, udělení, udělování, vracení, vrácení, vydání, vydávání, zabrání, zpřístupnění</i>	<i>dar, dárek, dávka, dluh, dodávka, doprava, dotace, dovoz, návrat, oběť, odkaz, plat, platba, poplatek, prodej, projev, pronájem, převod, přídavek, přihrávka, půjčka, splátka, úhrada, výdaj, výplata, vývoz (mnohá z nich však označují spíše výsledky děje)</i>
			substantiva mluvení (oddíl VI.A.3)	<i>doporučení, hlášení, oznámení, povolení, přání, přiznání, sdělení, schválení, vyhlášení, vyjádření, vyznání</i>	<i>kompensace, nabídka, náhrada, návrh, odpověď, podpis, příkaz, rada, rozkaz, signál, slib, telefonát, výtka, vzkaz, zákaz</i>
			další substantiva (oddíl VI.A.5)	<i>odvolání, otevírání, otevření, podřízení, přizpůsobení, přizpůsobování, učení, vystavení</i>	<i>expozice (tj. vystavení), pokyn, záruka</i>
		Substantiva s dalšími VR (oddíl VI.B)		<i>napomáhání, naslouchání, podbízání, poděkování, podléhání, podlehnutí, porozumění, předcházení, přitakání, velení, vyhýbání, zabránění, zamezení</i>	<i>důvěra, hrozba, konkurence, křivda, nedůvěra, omluva, podoba, poklona, pomoc, pomsta, překážka, sleva, služba, stížnost, svědectví, úleva, ústupek, výpomoc, výsměch</i>
	Ak / Gen → Dat (oddíl VII)			<i>ocenění, odškodnění, upozornění, uznání, varování, vyznamenání</i>	<i>cena, hanba, chvála, informace, ochrana, otázka, pocta, podnět, podpora, pozdrav, sláva, výstraha, výzva, zpráva, žádost</i>
Lexikální deriváty		Činitelská jména (oddíl VIII.C)	<i>poradce</i>		
		Výsledky děje (oddíl VIII.E)			<i>přínos, příspěvek, úlitba</i>

Tabulka č. 5: Přehled lemmat nedeverbativních a specifických deverbativních substantiv s dativním doplněním v ČNK

Hrubé sémantické vymezení substantiv	Lemmata substantiv
názvy vlastností	<i>blízkost, nevěra, oddanost, odpovědnost, podřízenost, poplatnost, poslušnost, vděčnost, věrnost</i>
finanční částky (částečně možné řadit do oddílu VIII.E)	<i>částka, daň, mzda, prémie, odstupné, odškodné</i>
artefakty (částečně možné řadit do oddílu VIII.E)	<i>dopis, fax, list, lístek, pohled, telefon, telegram</i>
časové vymezení	<i>konec, počátek, začátek</i>
ocenění (pozitivní i negativní) (částečně možné řadit do oddílu VII)	<i>medaile, pokuta, sankce</i>
„alternativy“	<i>alternativa, protějšek, protiváha</i>
v provoláních	<i>běda, stop</i>

Jak je zřejmé z předchozího výkladu, seznamy substantiv uvedených v tabulkách č. 4 a 5 jsou výsledkem mnoha kompromisních kroků a je třeba je považovat za velmi

zjednodušující. Sloužily mi pouze jako inspirace pro rozšíření množiny substantiv získaných pomocí obecného dotazu vyhledávajícího substantiva s dativní valencí v PDT (viz oddíl IV.B.3). Valenční chování některých konkrétních substantiv by jistě bylo třeba ověřit.

IV.B PRAŽSKÝ ZÁVISLOSTNÍ KORPUS (PDT)

Projekt Pražský závislostní korpus (a. Prague Dependency Treebank, PDT) byl zahájen v roce 1996. Datovou základnou pro výběr textů se stal Český národní korpus (viz oddíl IV.A).

Cílem tohoto projektu, probíhajícího v Ústavu formální a aplikované lingvistiky (ÚFAL) a Centru počítačnické lingvistiky (CKL) na MFF UK, je označování (anotace) českých vět na různých mluvnických úrovních. Jednotlivým slovům v textu byla ručně přiřazena morfologická značka a lemma, navíc však byla zachycena syntaktická struktura jednotlivých vět. Syntaktické anotace spočívají zejména v zachycení závislostní struktury a v přiřazení syntaktických funkcí, a to jednak z pohledu povrchové syntaxe (tzv. analytická rovina), jednak z pohledu hloubkové syntaxe (tzv. tektogramatická rovina). PDT je tedy korpus českých textů anotovaných na třech rovinách, na rovině morfologické, (syntakticko-)analytické a tektogramatické.

Data používaná pro anotaci na všech třech rovinách byla zvolena v blocích z textů ČNK. Jde o psané texty; 60% tvoří publicistické články (politika, sport, kultura atd.), 20% populárně vědecké texty a 20% ekonomické zprávy a analýzy. Na všech rovinách se anotuje stejný text, ale v různém rozsahu. V roce 1998 byla dokončena první (předběžná) verze projektu zvaná PDT 0.5, na podzim roku 2001 byla publikována první úplná verze anotace na morfologické a analytické rovině, tzv. PDT 1.0⁷⁵. V roce 2005 byla dokončena třetí fáze projektu, která vyústí v publikaci PDT 2.0⁷⁶. Verze PDT 2.0 obsahuje kromě morfologické roviny (2 milióny slov) a analytické roviny (1,5 miliónu slov) také anotaci na rovině tektogramatické (0,8 miliónu slov).

Anotace PDT se opírají o teoretický rámec funkčního generativního popisu (FGP), viz zde oddíl II.D. V následujícím oddíle stručně popíšu jednotlivé roviny anotace PDT⁷⁷.

IV.B.1 Tři roviny anotací PDT

IV.B.1.1 Morfologická rovina

Úkolem anotace na morfologické rovině PDT je přiřadit každému slovu morfologické kategorie (tzv. tag, značku) a základní slovníkový tvar (lemma). Morfologické značky jsou vybírány z předem určené množiny (tzv. tagset).

Počítačová, automatická morfologická analýza v tomto systému pracuje bez ohledu na kontext, tj. zpracovává izolovaně vždy jen jedno slovo (resp. slovní tvar, např. *housky*), tzv. token (výskyt). Tím se rozumí posloupnost písmen (někdy doplněná

⁷⁵ <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt/index.html> nebo také <http://www ldc.upenn.edu> (katalogové číslo LDC2001T10)

⁷⁶ <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/>

⁷⁷ Srov. také např. Řezníčková – Urešová, 2005.

číslicemi, např. K2), oddělená od ostatních tokenů mezerou nebo interpunkcí. Pro každý takový token morfologická analýza určí všechny možnosti kombinací hodnot morfologických kategorií, které danému tvaru vůbec mohou příslušet.

Morfologická analýza na výstupu obohatí (tokenizovaný) text v dohodnutém formátu o lemmata a morfologické značky (př. (85) a (86)). Z praktických důvodů se speciální značka přiřazuje i tokenům interpunkčním.

```
<f cap>Pekař
<f>peče
<f>housky
<D>
<d>.
```

Př. (85) Vstup do morfologické analýzy - tokenizovaný text

```
<f cap>Pekař<MMl>pekař<MMt>NNMS1----A----
<f>peče<MMl>péci<MMt>VeYS-----A----<MMt>VB-S---3P-AA---
<f>housky<MMl>houska<MMt>NNFP1-----A----<MMt>NNFP4-----A----<MMt>NNFS2-----A----
<D>
<d>.<MMl>.<MMt>Z:-----
```

Př. (86) Výstup z morfologické analýzy (zjednodušeno, blíže viz Hajič (2001) a Koček – Kopřivová – Kučera (2000))⁷⁸

V případě, že danému tokenu v PDT odpovídala pouze jediná značka, byla přiřazena automaticky. Nejednoznačné případy však byly rozhodovány ručně. Pro usnadnění ruční morfologické anotace (neboli pro zjednodušení výstupu automatické morfologické analýzy na základě kontextu) byl vyvinut speciální software nazývaný DA (pro MS Windows). Výsledkem takové ruční anotace je tedy text, ve kterém je u každého tokenu uvedena již jen jedna morfologická značka, která interpretuje daný token v jeho konkrétním místě výskytu. Podrobněji o morfologické analýze viz Hajič (2004).

IV.B.1.2 Analytická rovina

Analytická rovina je první úroveň pro strukturní anotaci. Opouští se zde linearita věty, kdy je každé slovo analyzováno samostatně, a do anotace textu se zavádí struktura věty (nikoli však ještě struktura textu). Všechna původní slova textu zůstávají zachována a dostávají ve výsledné struktuře svou funkci.

Účelem analytické anotace jako předstupně k rovině tektogramatické je:

- (i) vytvoření správné závislostní struktury věty;
- (ii) označení typu závislosti; typ závislosti je jedním z atributů (analytická funkce) každého uzlu.

⁷⁸ K formátu morfologických dat aplikovanému v datech PDT2.0 viz:
<http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/pdt-guide/cz/html/ch02/html>.

Strukturou se rozumí strom (v matematickém smyslu, přesněji acyklický orientovaný souvislý graf s jedním kořenem, kde každý uzel kromě kořene má právě jednoho otce), jehož uzly jsou ohodnoceny atributy (výraz atribut je zde používán v matematickém, nikoli lingvistickém smyslu). Každému uzlu bylo přiřazováno 5 atributů důležitých z hlediska obsahu anotace: lemma, tag, form (tvar slova po případných úpravách), afun (analytická funkce, neboli typ vztahu k řídicímu uzlu)⁷⁹ a ord (pořadové číslo slovního tvaru (tokenu) ve větě).⁸⁰

Z hlediska analytické úrovně anotací je nejdůležitějším atributem analytická funkce (afun). Všechny přípustné hodnoty atributu afun jsou uvedeny v manuálu pro anotátory (viz Hajič – Panevová – Buráňová – Urešová – Bémová, 1999), zde se zmíním pouze o některých analytických funkcích, které jsou typické pro zachycení valenční struktury sloves a substantiv. Pro zachycení valence sloves jsou důležité především analytické funkce Pred (Predikát), Sb (Subjekt), Obj (Objekt), Adv (Adverbiale), Atv (Doplňek) a Pnom (Jmenná část přísudku se sponou *být*), pro zachycení valence substantiv je pak relevantní zejména afun Atr (Atribut). Při strukturní víceznačnosti jsou přiřazovány tzv. zdvojené analytické funkce, např. AtrAdv (tj. strukturní víceznačnost mezi závislostí adverbální (příslopečnou) a adnominální (zavěšení na jméno)). Všechny hodnoty atributu afun mohou být doprovázeny příponou _Co (tj. mohou být součástí koordinace; „řídicí uzel“ koordinace má afun Coord), _Ap (tj. mohou být součástí apozice; „řídicí uzel“ apozice má afun Apos), nebo _Pa (tj. mohou být řídicím uzlem vsuvky).

IV.B.1.3 Tektogramatická rovina

Výchozí strukturou pro značkování na tektogramatické rovině je věta anotovaná na rovině analytické. Výsledkem anotace má být opět závislostní strom, avšak nemá již větu zachycovat z hlediska povrchové syntaxe, nýbrž z hlediska syntaxe hloubkové. Vzhledem k tomu, že jde o rovinu významu vět, je tato rovina také někdy nazývána rovina syntakticko-sémantická.

Oproti analytické rovině se značkování na tektogramatické rovině řídí především následujícími zásadami (podrobněji viz Mikulová et al., 2005):

- (i) Uzly tektogramatického stromu zastupují zejména plnovýznamová slova.
- (ii) K uzlům reprezentujícím plnovýznamová slova jsou připojeny tzv. gramatémy (poskytují o daném uzlu informaci, kterou nelze odvodit ze struktury, funktoru (viz níže) či jiných atributů (jde např. o číslo u substantiv, modalitu a čas u sloves)).
- (iii) V tektogramatických stromech se doplňují elidované uzly (tj. uzly, které jsou na povrchové rovině věty vypuštěny, na rovině významu jsou však přítomny).
- (iv) U uzlů, u nichž je to relevantní, se anotují koreferenční vztahy.

⁷⁹ Atribut afun se spíše než k uzlu, u kterého je uveden, vztahuje ke hraně vedoucí od daného uzlu směrem k jeho uzlu řídicímu, protože hrany stromu reprezentují vztahy závislosti mezi lexikálními jednotkami. U podřízeného uzlu se tento atribut objevuje z technických důvodů (odpadá nutnost zavádět atributy u hran).

⁸⁰ K novému formátu atributů přiřazovaných k uzlům analytické roviny v datech PDT2.0 viz: <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/pdt-guide/cz/html/ch02/html>.

(v) Je zachycováno aktuální členění věty (pořadí uzlů v tektogramatickém stromě odpovídá stupňům výpovědní dynamičnosti).

Zatímco na analytické rovině bylo z hlediska ruční anotace relevantní pouze vytvoření závislostní struktury a přiřazení jediného atributu (tzv. analytické funkce), na tektogramatické rovině dochází v některých případech k dalším úpravám závislostní stromové struktury (vynuceným zejména doplňováním různých typů elips), a především počet atributů vyplňovaných při anotaci je výrazně vyšší. Pro zachycení valence sloves a deverbativních substantiv jsou nejdůležitější funktoři (jak už bylo uvedeno v oddíle II.D.1, funktoři lze chápat relačně jako typ syntaktického vztahu podřízeného uzlu (potomka) k řídícímu uzlu (rodiči)). Funktoři pro jednotlivé aktanty a některá volná doplnění sloves byly specifikovány zde v oddíle II.D.2.1.1, repertoár aktantů a volných doplnění u substantiv byl popsán v oddíle II.D.2.2.2, blíže viz Mikulová et al. (2005). Valenční slovník, který vznikl při anotacích tektogramatické roviny PDT, tzv. PDT-vallex, byl popsán v oddíle II.D.3.

IV.B.2 Vyhledávání syntaktických vztahů v PDT pomocí nástroje NetGraph

Díky ručně zachycené závislostní struktuře je vyhledávání syntaktických vztahů v PDT nesrovnatelně snazší než v ČNK. V PDT totiž není třeba brát v úvahu vzdálenost valenčního doplnění od zkoumaného slova s valencí v povrchovém slovosledu, ani jiné konkurenční valenční struktury v okolí, jako tomu bylo při vyhledávání v ČNK (viz oddíl IV.A.2).

K vyhledávání struktury vět v PDT slouží několik programů (zejména tzv. NetGraph a tzv. ntred⁸¹), já jsem při své práci využívala vyhledávací nástroj NetGraph⁸² (srov. také Mírovský – Ondruška, 2002). Pomocí NetGraphu je možné vyhledávat slovní formy, lemmata a morfologické značky, ale navíc také syntaktické funkce, a zejména závislostní vztahy. Zadáání dotazu spočívá v zakreslení požadované struktury (dotaz je možné zapsat i v linearizované podobě, na analytické rovině PDT např. [lemma=dárce]([tag=N???3*])). Jako výsledek vyhledávání zobrazí NetGraph postupně všechny stromy odpovídající danému dotazu.

Jak už bylo naznačeno výše, kromě jednoduchého zadání dotazu je velkou výhodou práce s PDT vysoká přesnost vyhledávání. Pochopitelně i zde však záleží na charakteru (obecnosti) zadaného dotazu; čím obecnější dotaz zadáme, tím větší je pravděpodobnost, že NetGraph vyhledá i takové struktury, které jsme původně neměli v úmyslu vyhledávat (srov. níže výsledky obecného dotazu vyhledávajícího substantiva s dativní valencí v PDT). I při sestavování dotazu v NetGraphu je tedy třeba pečlivě zvážít zadané parametry a pokusit se předvídat, jaké různé struktury mohou zadanému dotazu vyhovovat. Při vyhledávání valenčních doplnění konkrétních substantiv je však možné

⁸¹ <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/tools/tred/ntred.html>

⁸² <http://quest.ms.mff.cuni.cz/netgraph/>

počítat s opravdu vysokou přesností vyhledávání (výsledky vyhledávání dativních doplnění u substantiva *dodávka* na analytické rovině PDT přináší tabulka č. 6).

Tabulka č. 6: Výskyty dativního doplnění u substantiva *dodávka* v PDT z hlediska přesnosti vyhledávání

Dotaz	Nalezené doklady	Nalezené správné doklady	Přesnost
[lemma=dodávka]	134	6	4%
[lemma=dodávka] ([tag=N???3*])	6	6 (5x Atr, 1x AtrAdv)	100%

IV.B.3 Vyhledávání substantiv s dativním doplněním na analytické rovině PDT

Vzhledem k menšímu rozsahu PDT a snadnému vyhledávání syntaktických vztahů v tomto korpusu se mi zdálo jako výhodné nevyhledávat pouze dativní doplnění několika konkrétních substantiv, ale pokusit se sestavit v NetGraphu takový dotaz, který by vyhledal co největší počet substantiv s dativním doplněním najednou. Pro toto vyhledávání jsem si zvolila data analytické roviny PDT, protože jsou rozsáhlejší než data roviny tektogramatické. Pracovala jsem s daty analytické roviny uveřejněnými na CD-ROMu PDT 1.0 a z této verze vycházejí i moje statistické údaje (ve verzi PDT 1.0 se jednalo o celkový počet 98 263 vět; CD-ROM PDT 2.0 obsahuje revidovanou verzi těchto dat). Rovněž dotazy, které jsem k vyhledávání pomocí NetGraphu používala, zapisuji s dřívější podobou některých atributů.

Postupně jsem tedy v NetGraphu zadala následující tři obecné dotazy⁸³:

(I) [tag=N*]([tag=N???3*]);

(II) [tag=N*]([afun=Coord]([tag=N???3*]));

(III) [tag=N*]([afun=Apos]([tag=N???3*])).

Zatímco dotaz (I) vyhledává dativní doplnění substantiv zavěšená ve stromové struktuře bezprostředně pod příslušným substantivem, dotazům (II) a (III)⁸⁴ vyhovují struktury s koordinovanými a aponovanými dativními doplněními⁸⁵.

Vzhledem k obecnosti uvedených dotazů nebyla výsledkem vyhledávání pouze substantiva s dativním valenčním potenciálem, ale velké procento nalezených dokladů tvořily také struktury se shodnými substantivními přívlastky (např. *Musíme poděkovat brankáři Blažkovi; ... o žádosti prokuratury, aby byl pas odebrán i bývalému generálnímu*

⁸³ Podoba analogických dotazů vyhledávajících dativní doplnění substantiv na tektogramatické rovině PDT by musela být přizpůsobena pravidlům vyhledávání na této rovině.

⁸⁴ Jednotlivé členy koordinace nebo apozice jsou NetGraphem vyhodnoceny jako zvláštní doklady (tedy např. konstrukce *nabídky architektům a stovebním úřadům* je vyhodnocena jako dva doklady dativního doplnění u substantiva *nabídka*).

⁸⁵ Při dnešních možnostech vyhledávacího aparátu nástroje NetGraph by bylo možné zadat dotaz jediný, ovšem s využitím alternativního vrcholu a metaatributu `_optional`, tj. např.:

[m/tag=N*]([afun=Coord,_optional=true])([afun=Apos,_optional=true])([m/tag=N???3*])).

tajemníkovi socialistů a premiérovi B. Craximu). Vedle těchto správně zachycených závislostních struktur se pochopitelně objevilo i určité procento sporných případů a ojediněle se vyskytly i doklady, které by bylo možné hodnotit spíše jako chyby v anotaci. Navzdory uvedeným skutečnostem hodnotím výsledky vyhledávání substantiv s dativní valencí v PDT pomocí obecných dotazů jako velmi přínosné. Výsledkem dotazu (I) bylo 869 dokladů, z čehož substantiva s dativním doplněním tvořila asi 40% (konkrétně šlo o 350 dokladů dativních doplnění u celkového počtu 134 různých lemmat substantiv; k detailní analýze těchto dokladů viz níže), výsledkem dotazu (II) bylo 65 dokladů, z čehož substantiva s dativním doplněním tvořila asi 72% (šlo o 47 dokladů dativních doplnění u celkového počtu 22 různých lemmat substantiv: *alternativa, daň, dopis, hrozba, memento, nabídka, návnada, otevření, otevřenost, podpora, poroučení, porozumění, převod, příspěvek, přizpůsobování, služba, ústupek, uznání, vydání, výuka, výzva, vzdor*); výsledkem dotazu (III) bylo 6 dokladů, z čehož substantiva s dativním doplněním tvořila 50% (šlo o 3 doklady dativních doplnění u celkového počtu dvou různých lemmat substantiv: *dopis a list*).

Detailní analýze jsem podrobila pouze výsledky dotazu (I). Vzhledem k tomu, že šlo o vyhledávání na analytické rovině, kde byl každý (tedy valenční i nevalenční, shodný i neshodný) přívlástek substantiva označen analytickou funkcí Atr, bylo výsledkem vyhledávání i několik dokladů, u nichž by bylo možné dané dativní doplnění hodnotit nikoli jako doplnění valenční, ale jako doplnění volné (na tektogramatické rovině by mu nebyl přiřazen některý z aktantů, ale spíše volné doplnění Benefaktor (BEN)). Mezi nalezenými doklady dativních doplnění se jednalo pouze o tři výskyty (tj. *obnovení doložky nejvyšších výhod Číně, Výhody odběratelům, Smrt Nejvyššímu soudu*)⁸⁶.

Z celkového počtu 134 různých lemmat substantiv s dativním doplněním se tedy jednalo o 131 lemmat takových substantiv, jejichž dativní doplnění je možné hodnotit jako valenční (celkový počet dokladů těchto substantiv s Dat byl 347) a o 3 lemmata substantiv s volným dativním doplněním (celkem se vyskytly 3 doklady těchto substantiv s Dat)⁸⁷. Následující detailní zpracování substantiv s dativním doplněním v PDT zahrnuje pouze doklady s valenčním dativním doplněním.

Jak už bylo řečeno, PDT je výrazně menší než ČNK, jeho velkou předností je však vysoká přesnost vyhledávání syntaktických jevů. Při zadání obecného dotazu na substantiva s dativní valencí tedy získáme takový počet dokladů, který lze projít ručně (na rozdíl od výsledků získaných pomocí obecného dotazu v ČNK, viz oddíl IV.A.3.2). Můžeme si tak udělat aspoň určitou představu o zastoupení dativní valence u substantiv, a to i přesto, že pochopitelně musíme mít stále na vědomí, že PDT je malý korpus, a že naše zjištění tudíž musíme doplňovat dalšími údaji z větších korpusů.

Vzhledem k ručně zachycené syntaktické struktuře můžeme také v PDT (na rozdíl od ČNK) vidět v určitém smyslu úplnou množinu konstrukcí odpovídajících zadanému

⁸⁶ Za volný dativ je možné považovat také dativní doplnění u jednoho dokladu substantiva *vydání* (konkrétně *vydání dalšího titulu této umělkyni*), ale vzhledem k častějším dokladům valenčního dativu u substantiva *vydání* zde tento ojedinělý příklad zanedbávám.

⁸⁷ Je však třeba říci, že rozlišení valenčního a volného dativu není vždy jednoznačné, a z tohoto důvodu také jejich pozdější zachycení v PDT-vallexu nemusí být shodné s mým hodnocením.

dotazu, takže se můžeme odvážit zpracovat skutečné statistické údaje. Konkrétně lze například:

- (a) spočítat všechny doklady dativních doplnění u substantiv v PDT (celkový počet 347, srov. tabulka č. 7);
- (b) zjistit procentuální zastoupení lemmat deverbativních a nedeverbativních substantiv mezi všemi substantivy s valenčním doplněním v dativu (srov. tabulka č. 7); k nedeverbativním substantivům řadím následující substantiva (v závorce je vždy uveden počet dativních doplnění, která se u daného substantiva v PDT vyskytla): *alternativa* (1), *impuls* (1), *list* (1), *políček* (1), *pozornost* (1), *protiváha* (2), *věrnost* (5);
- (c) v rámci deverbativních substantiv pak navíc můžeme spočítat procentuální zastoupení lemmat verbálních substantiv, dějových substantiv a specifických deverbativních substantiv (srov. tabulka č. 8); ke specifickým deverbativním substantivům řadím následující substantiva (v závorce je opět uveden počet dativních doplnění, která se u daného substantiva v PDT vyskytla): *daň* (2), *dárce* (1), *dopis* (23), *fax* (3), *konec* (5), *odškodné* (1), *památník* (1), *pokuta* (1), *pomník* (2), *stop* (2); k lemmatům verbálních a dějových substantiv s dativním doplněním a k počtům jejich dokladů viz tabulka č. 13;
- (d) seřadit substantiva podle počtu dokladů s dativem (od největšího počtu dokladů s dativem k nejmenšímu; pro verbální substantiva srov. tabulka č. 9, pro dějová substantiva srov. tabulka č. 10, pro specifická deverbativní substantiva srov. tabulka č. 11);
- (e) roztřídit lemmata verbálních a dějových substantiv s dativní vazbou v PDT (celkový počet 114) podle jejich valenčních rámců (srov. tabulka č. 12).

Některé závěry, které vyplývají z mých statistických údajů, nejsou nikterak překvapivé. Nijak nás např. nepřekvapí, že deverbativní substantiva s valenčním doplněním v dativu výrazně převažují nad nedeverbativními substantivy; jde o poměr 94,7% ku 5,3% (srov. tabulka č. 7). Zastoupení prostých substantiv s dativní vazbou je tedy zcela marginální.

Tabulka č. 7: Poměr deverbativních a nedeverbativních substantiv s valenčním doplněním v dativu

	Deverbativní substantiva	Nedeverbativní substantiva	Celkem
Počet substantiv (lemmat) s dativem	124 (94,7%)	7 (5,3%)	131 (100%)
Počet výskytů s dativem	335 (96,5%)	12 (3,5%)	347 (100%)

Některá další zjištění už však musíme s naším prvotním očekáváním konfrontovat více. Např. co se týče procentuálního zastoupení verbálních a dějových substantiv v rámci všech deverbativních substantiv, vidíme, že i přes často připomínané produktivní tvoření verbálních substantiv a jejich větší blízkost k struktuře základových sloves nejsou dějová substantiva s valenčním doplněním v dativu za verbálními nikterak pozadu, jejich lemmata mají téměř stejnou četnost (tj. 41,9%) jako lemmata substantiv verbálních (tj. 50%). Uvážíme-li ještě fakt, že alespoň některá ze substantiv, která jsem zařadila do skupiny „specifická deverbativní substantiva“, můžeme s určitou mírou zjednodušení považovat také za dějová (např. *dopis*, *konec*), je třeba říci, že z pohledu PDT se

zastoupení lemmat verbálních a dějových substantiv s dativní vazbou jeví jako vyrovnané (srov. tabulka č. 8).

Spočítáme-li doklady dativních doplnění u všech verbálních a dějových substantiv, zjistíme, že absolutní četnost dokladů s dativní vazbou je u dějových substantiv dokonce vyšší než u verbálních substantiv – zatímco u dějových substantiv tvoří doklady s dativním doplněním celkem 54,3% celkového počtu dativních doplnění u deverbativních substantiv, tvoří výskyty dativního doplnění u verbálních substantiv pouze 33,4% všech dokladů (srov. tabulka č. 8; na jedno dějové substantivum tedy připadá v průměru 3,5 dokladů s dativem, a na jedno verbální substantivum pouze 1,8 dativního doplnění).

Tabulka č. 8: Deverbativní substantiva s valenčním doplněním v dativu z hlediska slootovorb

	Verbální substantiva	Dějová substantiva	Specifická DvS	Celkem
Počet substantiv (lemmat) s dativem	62 (50%)	52 (41,9%)	10 (8,1%)	124 (100%)
Počet výskytů s dativem	112 (33,4%)	182 (54,3%)	41 (12,2%)	335 (100%)

Ještě lépe je vyšší absolutní četnost dativní vazby u dějových substantiv vidět v tabulkách č. 9, 10 a 11. Tyto tabulky přinášejí přehled substantiv s největším počtem dativů (v tabulkách uvádím pouze substantiva s počtem dativů vyšším než 3). Z těchto podrobnějších údajů je zřejmé, že u dějových substantiv je počet výskytů s dativní vazbou opravdu vyšší než u substantiv verbálních; zatímco nejvyšší počet dokladů s dativním doplněním je u verbálních substantiv 9 (substantivum *porozumění*), u dějových substantiv je to 38 (substantivum *pomoc*). Dále si můžeme všimnout, že pouze u čtyř verbálních substantiv se vyskytly více než tři doklady na dativní doplnění, u dějových substantiv se však více než tři doklady na dativní doplnění vyskytly celkem ve třinácti případech.

Uvedené statistické údaje však musíme vyhodnocovat i s přihlédnutím k dalším skutečnostem. Je tedy třeba si uvědomit např. fakt, že lemmata jednotlivých verbálních substantiv mají celkově nižší absolutní frekvenci (četnost) než lemmata substantiv dějových (ukazují to i tabulky č. 9, 10 a 11, ale lépe je to vidět z dat získaných z ČNK, srov. zejména oddíly VI.A.2.2 a VI.A.3.2). Vydělíme-li pak absolutní četnost dokladů s dativním doplněním u nějakého konkrétního substantiva celkovou frekvencí jeho lemmatu, získáme také relativní četnost (RelČ) dativní vazby u daného substantiva (tuto relativní četnost označuji zkratkou *rel_celk*). Zatímco absolutní četnost (dále AbsČ) je z různých důvodů vyšší u dějových substantiv, dá se předpokládat, že relativní četnost dativní vazby bude naopak vyšší u substantiv verbálních. V tabulkách č. 9, 10 a 11 uvádím tedy pro úplnost také relativní četnost dativních doplnění pro uvedená substantiva, více se však problematice relativní četnosti věnuji v oddílech IV.C.1 a IV.C.2.

Tabulka č. 9: Verbální substantiva s nejvyšším počtem dativních doplnění

Substantivum	Celková frekvence lemmatu	AbsČ dativního doplnění	Dativní doplnění rel_celk
<i>porozumění</i>	45	9	20%
<i>předání</i>	24	8	33,3%
<i>navrácení</i>	16	6	37,5%
<i>poskytování</i>	32	4	12,5%

Tabulka č. 10: Dějová substantiva s nejvyšším počtem dativních doplnění

Substantivum	Celková frekvence lemmatu	AbsČ dativního doplnění	Dativní doplnění rel_celk
<i>pomoc</i>	234	38	16,2%
<i>prodej</i>	304	18	5,9%
<i>pocta</i>	23	12	52%
<i>podpora</i>	267	10	3,7%
<i>služba</i>	528	9	1,7%
<i>důvěra</i>	108	8	7,4%
<i>dodávka</i>	134	6	4,5%
<i>úvěr</i>	207	6	2,9%
<i>dluh</i>	128	4	3,1%
<i>dotace</i>	113	4	3,5%
<i>půjčka</i>	69	4	5,8%
<i>nabídka</i>	275	4	1,5%
<i>chvála</i>	14	4	28,6%

Tabulka č. 11: Specifická deverbativní substantiva s nejvyšším počtem dativních doplnění

Substantivum	Celková frekvence lemmatu	AbsČ dativního doplnění	Dativní doplnění rel_celk
<i>dopis</i>	237	23	9,7%
<i>konec</i>	726	5	0,7%

Na základě statistických údajů z PDT však dojdeme i k některým překvapivým zjištěním. Setřídíme-li si lemmata substantiv s dativní valencí podle jejich valenčních rámců a vezmeme-li zároveň v úvahu valenční rámce jejich základových sloves, zjistíme, že ne všechna substantiva přebírají dativní formu valenčního doplnění od svého základového slovesa. U některých substantiv nalezneme dativní formu u určitého valenčního doplnění, přestože totéž valenční doplnění má u jejich základových sloves jiný pád (zejména akuzativ, např. *vyzvat někoho.Ak* vs. *výzva někomu.Dat*, *poprosit někoho.Ak* vs. *prosba někomu.Dat*, ale i genitiv, např. *otázet se někoho.Gen* vs. *otázka někomu.Dat*). U právě popsaných případů můžeme hovořit o specifických posunech v povrchových realizacích participantů Ak → Dat a Gen → Dat (srov. také oddíl III.B.4.1). Tyto posuny jsou opravdu netypické, uvažíme-li, že podle obecných pravidel pro posuny v povrchových realizacích participantů se akuzativ většinou mění na genitiv a genitiv zůstává genitivem (srov. oddíl III.B.2). Z mých statistických údajů vyplývá, že nejde o jev příliš frekventovaný (v PDT jde zhruba o 13% lemmat všech verbálních a dějových substantiv s dativní valencí a asi o 14% všech dokladů na dativní doplnění u verbálních a dějových substantiv, srov. tabulka č. 12), ale přesto ho nesmíme opomenout (detailně se této problematice věnuji v oddíle VII). Domnívám se, že právě takovéto zkušenosti,

jako je popis nových typů posunů v povrchových realizacích participantů, podporuje oprávněnost práce s menšími korpusy. Přestože je samozřejmé, že musíme informace získané na základě malých korpusů konzultovat s korpusy většími, mohou nám malé korpusy pomoci objevit některé dosud nepopsané skutečnosti.

Co se týče substantiv, u nichž dativní forma valenčního doplnění odpovídá dativní formě příslušného valenčního doplnění jejich základových sloves, i zde nacházíme důležitá zjištění. Jedna ze studií věnovaných extrakci valenčních rámců sloves z PDT ukázala, že nejfrekventovanějším valenčním rámcem sloves se subjektem a dvěma objekty, tedy sloves se třemi aktanty, je v PDT valenční rámec ACT(1) PAT(4) ADDR(3) (celkový počet 1892 výskytů, 448 lemmat, např. *dodávat*; srov. Ondruška – Panevová – Štěpánek, 2003; stanovení uvedeného valenčního rámce je jistým zjednodušením, uvážíme-li, že forma PAT(4) může být u některých sloves Patientem propoziční povahy a Ak je tu pouze variantou vyjádření např. vedlejší věty). Jde tedy o valenční rámec, v němž je jedno z valenčních doplnění vyjádřeno bezpředložkovým dativem, proto mu zde věnuji pozornost. Roztřídila jsem ta substantiva s dativní valencí, která přebrala dativní doplnění od svých základových sloves, podle jejich valenčních rámců a zjistila jsem, že substantiva s valenčním rámcem odpovídajícím výše uvedenému nejčastějšímu valenčnímu rámcu sloves se třemi aktanty (tedy substantiva s analogickým (rovněž zjednodušeným) valenčním rámcem ACT(2,pos,7) PAT(2,pos) ADDR(3), např. substantivum *dodávka*) tvoří téměř 59% všech verbálních a dějových substantiv s dativní valencí v PDT a doklady na dativní doplnění těchto substantiv tvoří asi 49% procent všech nalezených dokladů (srov. tabulka č. 12). Jde tedy o značně frekventovanou skupinu substantiv s poměrně vysokým počtem dativních doplnění. Tyto údaje podporují platnost zjištění o vysoké frekvenci slovesných konstrukcí s příslušným valenčním rámcem, ale také potvrzují domněnku o podobném chování slovesných konstrukcí a jejich nominalizovaných protějšků. Navíc ale zjištěné údaje vybízejí k bližšímu zkoumání této bohatě zastoupené skupiny substantiv. Podrobnou analýzu valenčních vlastností substantiv s tímto valenčním rámcem uvádím v oddílech VI.A.2, VI.A.3 a částečně i VI.A.5.

Počet ostatních valenčních rámců substantiv, u nichž dativní forma valenčního doplnění odpovídá dativní formě příslušného valenčního doplnění jejich základových sloves, je zhruba 13 (jde např. o následující valenční rámce: ACT(2,pos,7) PAT(3) (např. *poklona*, *vyhnutí_se*); ACT(2,pos,7) ADDR(3) ?PAT(s+7,inf,v+6) (např. *pomoc*); ACT(2,pos,7) ADDR(2,pos) PAT(3) (např. *vystavení*); ACT(2,pos,7) ADDR(3) PAT(7,že) (např. *výhružka*)), více srov. oddíly VI.A.5 a VI.B.

Tabulka č. 12: Doklady verbálních a dějových substantiv s dativním doplněním z hlediska valenčních rámců

	Valenční rámce obsahující u slovesa dativ (posun Dat → Dat)			Valenční rámce obsahující u slovesa Ak nebo Gen (posuny Ak → Dat a Gen → Dat) (oddíl VII)	Celkem
	Substantiva s VR obsahujícím potenciálně 3 bezpředložkové pády		Substantiva s dalšími VR (oddíl VI.B)		
	Substantiva s VR ACT(2,pos,7) PAT(2,pos) ADDR(3) (oddíly VI.A.2, VI.A.3 a částečně VI.A.5)	Substantiva s dalšími VR (oddíl VI.A.5)			
Počet substantiv (lemmat) s dativem	67 (58,8%)	6 (5,3%)	26 (22,8%)	15 (13,1%)	114 (100%)
Počet výskytů s dativem	145 (49,3%)	11 (3,7%)	96 (32,7%)	42 (14,3%)	294 (100%)

V tabulce č. 13 uvádím přehled všech substantiv s dativní valencí z PDT, jejichž valenčnímu chování věnuji v této disertační práci alespoň částečnou pozornost (jde zejména o verbální a dějová substantiva, jsou sem však zahrnuta i taková nedeverbativní a specifická deverbativní substantiva, která mají obdobné sémantické nebo syntaktické vlastnosti; v závorce je vždy uveden počet dativních doplnění, která se u daného substantiva v PDT vyskytla). Rozdělení substantiv v rámci tabulky č. 13 odpovídá rozčlenění zkoumaných substantiv do jednotlivých oddílů této disertační práce (z tabulky mimo jiné vyplývá, že se v této disertační práci nevěnuji následujícím nedeverbativním a specifickým deverbativním substantivům: *alternativa*, *daň*, *impuls*, *konec*, *památník*, *pozornost*, *protiváha*, *pomník*, *stop* a *věrnost*). Obdobná tabulka byla sestavena i na základě výsledků obecného dotazu usilujícího o vyhledání co největšího počtu substantiv s dativní valencí v ČNK (viz oddíl IV.A.3.2).

Tabulka č. 13: Přehled lemmat substantiv s dativním doplněním v PDT z hlediska valenčních rámců

Typ derivace	Posun v povrchových realizacích participantů	Typ substantiva	Sémantická třída	Verbální substantiva	Dějová substantiva
Syntaktické deriváty a substantiva na postupu k substantivnímu užití	Dat → Dat	Substantiva s VR obsahujícím potenciálně 3 bezpředložkové pády	substantiva dávání (oddíl VI.A.2) (další substantiva dávání viz výsledky děje)	<i>doručení</i> (2), <i>navracení</i> (2), <i>navracení</i> (6), <i>odebrání</i> (3), <i>odejmutí</i> (1), <i>odevzdání</i> (2), <i>odnímání</i> (1), <i>odstoupení</i> (1), <i>podání</i> (3), <i>položení</i> (1), <i>poskytnutí</i> (3), <i>poskytování</i> (4), <i>postoupení</i> (1), <i>posílání</i> (1), <i>pronajmutí</i> (1), <i>proplacení</i> (1), <i>předložení</i> (1), <i>představení</i> (1), <i>předání</i> (8), <i>přiklepnutí</i> (1), <i>udělení</i> (2), <i>udělování</i> (1), <i>(ne)věnování</i> (1), <i>voperování</i> (1), <i>vrácení</i> (2), <i>vydání</i> (3), <i>vydávání</i> (2), <i>vyplácení</i> (1), <i>zasvěcení</i> (1)	<i>dodávka</i> (6), <i>návrat</i> (1), <i>odprodej</i> (1), <i>prodej</i> (18), <i>převod</i> (2)
			substantiva mluvení (oddíl VI.A.3)	<i>doporučení</i> (1), <i>nabízení</i> (1), <i>oznamování</i> (1), <i>poroučení</i> (3), <i>příkázání</i> (1), <i>zvěstování</i> (1)	<i>nabídka</i> (4), <i>návrh</i> (1), <i>rada</i> (2), <i>rozkaz</i> (1), <i>signál</i> (1), <i>výtka</i> (1), <i>vzkaz</i> (1)
			další substantiva (oddíl VI.A.5)	<i>podřízení</i> (1), <i>podřizování</i> (1), <i>pokynutí</i> (1), <i>přizpůsobení</i> (1), <i>přizpůsobování</i> (1), <i>vystavení</i> (3), <i>vystavování</i> (1), <i>zprostředkování</i> (1)	<i>expoze</i> (tj. <i>vystavení</i>) (2), <i>garance</i> (2), <i>odpověď</i> (3), <i>výhrůžka</i> (1), <i>záruka</i> (1)
		Substantiva s dalšími VR (oddíl VI.B)	<i>nadbíhání</i> (1), <i>napomáhání</i> (3), <i>naslouchání</i> (1), <i>otevření_se</i> (2), <i>podbízení_se</i> (1), <i>podřízení_se</i> (2), <i>(ne)porozumění</i> (9), <i>předcházení</i> (1), <i>předsedování</i> (1), <i>přibližování_se</i> (2), <i>přizpůsobení_se</i> (1), <i>přizpůsobování_se</i> (3), <i>rozumění</i> (1), <i>vyhnutí_se</i> (1), <i>vyhýbání_se</i> (1), <i>zadostiučinění</i> (1), <i>zamezení</i> (2)	<i>důvěra</i> (8), <i>odplata</i> (1), <i>omluva</i> (2), <i>poklona</i> (2), <i>pomoc</i> (38), <i>služba</i> (9), <i>ústupek</i> (1), <i>výsměch</i> (1), <i>vzdor</i> (1)	
	Ak / Gen → Dat (oddíl VII)			<i>upozornění</i> (1), <i>uznání</i> (2)	<i>cena</i> (2), <i>chvála</i> (4), <i>otázka</i> (1), <i>pocita</i> (12), <i>podpora</i> (10), <i>pozdrav</i> (1), <i>pozdávka</i> (1), <i>preferenze</i> (1), <i>propagace</i> (1), <i>prosba</i> (1), <i>veto</i> (1), <i>výzva</i> (3), <i>zpráva</i> (1); také: <i>pokuta</i> (1), <i>políček</i> (1)
	Lexikální deriváty		Činitelská jména (oddíl VIII.C)	<i>dárce</i> (1)	
		Výsledky děje (oddíl VIII.E) (Některá z těchto substantiv patří i k substantivům dávání, ale dochází u nich často k zabud. PAT)			<i>dar</i> (3), <i>dávka</i> (1), <i>dluh</i> (4), <i>dotace</i> (4), <i>kompensace</i> (1), <i>náhrada</i> (1), <i>poplatek</i> (2), <i>příspěvek</i> (3), <i>půjčka</i> (4), <i>splátka</i> (1), <i>úhrada</i> (1), <i>úlitba</i> (1), <i>úvěr</i> (6); také: <i>dopis</i> (23), <i>fax</i> (3), <i>list</i> (1), <i>odškodné</i> (1)

IV.C VYHODNOCENÍ VYHLEDÁVÁNÍ V OBOU KORPUSECH

IV.C.1 Lemmatizace a problém polysémie

Kromě počtu nalezených dativních doplnění můžeme také u každého jednotlivého substantiva zjistit celkovou frekvenci jeho lemmatu v příslušném korpusu. Na zjištěné frekvence se ovšem nemůžeme beze zbytku spolehnout. Především si musíme uvědomit, že lemmatizace byla v ČNK provedena automaticky (srov. např. Hajič, 2004), tj. mohlo zde dojít k řadě chyb v přiřazení lemmatu. V PDT je situace výrazně lepší; lemma bylo přiřazeno automaticky pouze v jednoznačných případech, zatímco o nejednoznačných případech rozhodoval anotátor. Míra chybovosti je tedy v PDT podstatně menší. V morfologickém slovníku, který se pro automatickou lemmatizaci používal, byly u některých slov odlišeny dokonce i jednotlivé významy (formou čísla za spojovníkem, viz níže), ovšem kritériem pro odlišení významu byla skutečnost, že lemmata s příslušnými významy byla přiřazena k jiným tvaroslovným vzorům (např. *hnát*, *rada*). Rozhodně tedy nemůžeme počítat s důsledným odlišením jednotlivých významů u všech polysémních slov (např. substantivum *dodávka* má podle SSČ celkem čtyři významy – 1. dodávání, dodání, 2. určená dávka, kontingent, 3. dodávané, dodané zboží, 4. dodákové auto, ovšem jak v ČNK, tak v PDT má přiřazen pouze význam jediný). Navíc i těm substantivům, u nichž byly aspoň některé významy rozlišeny, bylo lemma přiřazeno výše popsaným způsobem, tj. v ČNK automaticky a v PDT poloautomaticky.

Celkový počet deverbativních substantiv, jež se v PDT vyskytla s valenčním doplněním v dativu, je 124 (srov. oddíl IV.B.3). Zjistila jsem, že z těchto 124 substantiv jsou pouze u pěti odlišeny významy (srov. níže), přestože se o polysémní slovo jedná téměř v polovině případů. Je tedy zřejmé, že s odlišením významů ve zmíněných korpusech nemůžeme prozatím efektivně pracovat. Ani ruční procházení deseti tisíců dokladů lemmat s pracným odlišením jednotlivých významů nepovažuji za schůdné řešení. Uvádím-li tedy dále celkové frekvence lemmatu u jednotlivých substantiv, je to údaj, který nijak nezohledňuje případnou polysémii daného substantiva (připomínám, že v PDT lze lemma vyhledávat zcela nezávisle na jednotlivých výrazech; v ČNK SYN2000 to dokonce ani jinak není možné).

Pro výše uvedený postup jsem se rozhodla i přes nebezpečí, že kvůli této skutečnosti mohou být některé následné údaje zkreslené. Týká se to zejména relativní četnosti výskytu dativních doplnění u zkoumaných substantiv, jež je počítána (protože nelze jinak) z celkové frekvence lemmatu daného substantiva (tuto relativní četnost označuji zkratkou *rel_celk*). Při vyhodnocování relativní četnosti výskytů kombinace dativního doplnění a dalších aktantů u těchto substantiv je zmíněný problém částečně vyřešen tím, že uvažuji četnost výskytu této kombinace relativně k četnosti výskytu daných substantiv s dativním doplněním (tuto relativní četnost pak označuji zkratkou *rel_ADDR*).

Příklady rozlišení významů v ČNK / PDT:

cen zn1 =cena-1_(v_peněžích,_naturální,_nevyčíslitelná,...)

cen zn1 =cena-2_(medaile,_ocenění,...)

představení st =představení-2_(divadelní,_filmové_apod.)

rad pd1 =rada-2_(člověk;_např._soudní_rada)

rad zn1 =rada-1_(př._dát_někomu_dobrou_radu)

rad zn1 =rada-3_(poradní_sbor;_př._Česká_národní_r.)

před atd =předat-2_(se;_dát_něčeho_příliš)

před atd =předat-3_(někomu_něco)

před atn =předat-1_(příst)_a

vyd atd =vydat-3_(se,_př._na_cestu)

vyd atd =vydat-4_(platit,_př._vydat_peníze,_v._se_ze_všeho)

vyd atd =vydat-1_(emitovat)

vyd atd =vydat-2_(někomu_konkrétnímu).

IV.C.2 Relativní četnost dativních doplnění ze statistického pohledu

Z oddílů IV.A a IV.B je zřejmé, že máme možnost v korpusech vyhledat a následně spočítat přinejmenším většinu dativních doplnění takových substantiv, která mají toto valenční doplnění ve svém valenčním potenciálu. Zamysleme se nyní nad tím, jak tyto zjištěné údaje vlastně máme vyhodnotit.

Jak už jsem naznačila výše, jednou z možností, jak vyhodnotit zjištěný počet dokladů na dativní doplnění, je spočítat prostý podíl počtu nalezených dativních doplnění ku celkové frekvenci lemmatu daného substantiva. Chceme-li se však k tomuto problému postavit zodpovědně, musíme vzít v úvahu pohled matematické statistiky. V tomto oddíle se tedy dostáváme na pole kvantitativní lingvistiky (v českém prostředí se kvantitativní lingvistiky věnují např. M. Těšitelová (např. Těšitelová, 1980, Těšitelová a kol., 1987), J. Králík (1978) a P. Savický spolu s J. Hlaváčovou (Savický – Hlaváčová, 2002)).

V oddílech IV.B.3 a VI této disertační práce jsou v tabulkách kromě absolutních četností dativních doplnění (a některých specifických kombinací aktantů) uvedeny i četnosti relativní. Tyto tabulky udávají relativní četnosti spočítané prostým podílem na základě dat z korpusů (PDT a ČNK). Každý korpus je ale jen relativně reprezentativním vzorkem textů a otázka je, jaké jsou relativní četnosti „ve skutečnosti“. Skutečné relativní četnosti lze (s jistou mírou spolehlivosti) odhadnout pomocí metod (vzorců) matematické statistiky, ovšem v podobě nějakého intervalu. Uvnitř tohoto intervalu samozřejmě leží prostý podíl. Velikost tohoto intervalu závisí na míře pravděpodobnosti, se kterou tvrdím, že se skutečná relativní četnost dativních doplnění vyskytuje v rámci daného intervalu. Zvolme si míru pravděpodobnosti 95% pro každý z okrajů intervalu (tj. celková pravděpodobnost 90% pro každý interval) a podívejme se na nějaké příklady⁸⁸. Pro ilustraci jsem si vybrala údaje o výskytu dativního doplnění u verbálních a dějových

⁸⁸ Za provedení výpočtů intervalů a zjednodušenou interpretaci jejich výsledků v tomto oddíle děkuji Janu Kolářovi.

substantiv dávání (tabulka č. 18 v oddíle VI.A.2.6) a u verbálních a dějových substantiv mluvení (tabulka č. 24 v oddíle VI.A.3.4.5) v ČNK. Půjde mi o to se ujistit, zda i z pohledu matematické statistiky můžeme považovat za ověřené, že se (i „ve skutečnosti“) valenční chování verbálních a dějových substantiv zastupujících dvě zmíněné sémantické třídy liší. Omezím se pouze na celkový výskyt dativního doplnění a na výskyt kombinace PAT a ADDR u těchto substantiv.

V tabulce srovnávající valenční chování verbálních a dějových substantiv mluvení (tabulka č. 24 v oddíle VI.A.3.4.5) uvádím, že z celkového počtu 17623 výskytů lemmatu mnou sledovaných verbálních substantiv (VS) mluvení jich 151 má dativní doplnění, to jest 0,86%. Skutečné relativní četnosti leží⁸⁹ v intervalu (0,75%, 0,98%). Pro dějová substantiva (DS) mluvení stejná tabulka uvádí, že dativní doplnění má v ČNK 0,34% výskytů (tj. 369 z 109847). Skutečná relativní četnost leží v intervalu (0,31%, 0,37%). Vzhledem k tomu, že se vypočtené intervaly nepřekrývají, viz i zde tabulka č. 14, můžu směle tvrdit, že (skutečná) relativní četnost dativního doplnění je u VS mluvení vyšší než u DS mluvení⁹⁰.

Po provedení obdobného výpočtu z údajů zjištěných pro substantiva dávání (tabulka č. 18 v oddíle VI.A.2.6) shledávám, že relativní četnost dativního doplnění u VS dávání je také vyšší než u DS dávání⁹¹. Vypočtené intervaly jsou uvedeny níže v tabulce č. 14.

V dalších sloupcích tabulky srovnávající valenční chování VS a DS dávání (tabulka č. 18 v oddíle VI.A.2.6) se uvádí, že 93,58% výskytů VS dávání s dativním doplněním má ve svém valenčním rámci kromě ADDR vyjádřený ještě PAT, zatímco pro DS dávání se totéž děje v 68,85%. To ovšem platí pro výskyty v ČNK. Skutečné hodnoty těchto relativních četností leží v intervalech udaných v tabulce č. 14 (viz níže). Vzhledem k tomu, že se tyto intervaly nepřekrývají, máme doklad o tom, že i v tomto aspektu se VS a DS dávání odlišují.

Jiná je situace pro VS a DS mluvení. Podle tabulky č. 24 (viz oddíl VI.A.3.4.5) má 38,41% výskytů VS mluvení s dativním doplněním ve svém valenčním rámci vyjádřený kromě ADDR ještě PAT, zatímco pro DS mluvení se totéž děje v 28,46%. Tyto údaje z ČNK nás pobízejí znovu mluvit o odlišném chování VS a DS mluvení v tomto aspektu, ale intervaly pro skutečné hodnoty těchto relativních četností uvedené v tabulce č. 14 (viz níže) se překrývají, a takové tvrzení by tedy nebylo dostatečně spolehlivé.

Je třeba připomenout, že jsem vycházela z čísel zatížených omezenou přesností vyhledávání v ČNK (k tomuto problému viz oddíly IV.A.2 a IV.C.1), a že je možné dosáhnout poněkud větší přesnosti a spolehlivosti, pokud porovnávání krajních hodnot intervalů různých veličin nahradíme přímějšší (ale složitější) statistickou metodou (pro test rozdílu viz např. Rektorys a kol., 1963, s. 1050).

⁸⁹ Připomeňme, že s 90% pravděpodobností.

⁹⁰ Dokonce mohu říci, že je vyšší nejméně dvakrát, nejvýše však 3,2 krát.

⁹¹ A to nejméně 3,2 krát a nejvýše čtyřikrát.

Tabulka č. 14: Valenční chování verbálních a dějových substantiv dávání a mluvení ze statistického hlediska

Sémantická Třída	Uvažované aktanty	Typ deverb. substantiva	Údaj, ke kterému se vztahuje RelČ	Absolutní četnost (AbsČ)	Relativní četnost (RelČ)	90% interval spolehlivosti
Substantiva mluvení	ADDR celkem	VS	17623 frekvence lemmatu	151	0,86% rel_celk	(0,75%, 0,98%)
		DS	109847 frekvence lemmatu	369	0,34% rel_celk	(0,31%, 0,37%)
	PAT + ADDR	VS	151 AbsČ ADDR	58	38,41% rel_ADDR	(31,79%, 45,38%)
		DS	369 AbsČ ADDR	105	28,46% rel_ADDR	(24,60%, 32,57%)
Substantiva dávání	ADDR celkem	VS	14096 frekvence lemmatu	904	6,41% rel_celk	(6,08%, 6,76%)
		DS	52769 frekvence lemmatu	947	1,79% rel_celk	(1,70%, 1,89%)
	PAT + ADDR	VS	904 AbsČ ADDR	846	93,58% rel_ADDR	(92,08%, 94,87%)
		DS	947 AbsČ ADDR	652	68,85% rel_ADDR	(66,28%, 71,33%)

Velikost intervalů závisí, kromě požadované míry pravděpodobnosti, také na velikosti použitého korpusu, přesněji na celkovém počtu výskytů, ze kterého byly vypočítány. Například, nějaký gramatický jev může být přítomen v 16 výskytech z 1000, nebo (ve větším korpusu) ve 160 výskytech z 10000; v obou případech se jedná o prostou relativní četnost 1,6%. Vypočtený interval pro skutečnou relativní četnost je v prvním případě (1,01%, 2,42%), ve druhém případě je však znatelně užší: (1,40%, 1,82%).

V oddílech IV.A.2 a IV.B.2 jsem ukázala, že vyhledávání syntaktických vztahů je v PDT výrazně snazší a přesnější než v ČNK. Vzhledem k omezenému rozsahu PDT se tu však některé méně frekventované gramatické jevy (k nimž patří i výskyt dativního doplnění u některých typů mnou zkoumaných substantiv, např. u činitelských jmen) vyskytují v tak malé míře, že údaje o těchto jevech mají z hlediska matematické statistiky výrazně nižší vypovídací hodnotu než údaje získané na základě dat z ČNK.

Cílem uvedených příkladů bylo jednoduše ilustrovat, že je třeba na údaje získané z korpusů pohlížet i z perspektivy matematické statistiky. V této disertační práci se však často omezují na zjištění absolutních četností. Relativní četnosti uvádím pouze v oddílech IV.B.3 a VI. Chybějící relativní četnosti lze však samozřejmě kdykoliv v budoucnosti dopočítat na základě zjištěných absolutních četností a totéž platí pro související statistické výpočty.

V SUBSTANTIVA JAKO SOUČÁST SLOŽENÝCH PREDIKÁTŮ v PDT

V.A	SLOŽENÉ PREDIKÁTY Z HLEDISKA SÉMANTIKY	120
V.A.1	<i>Sémantické vlastnosti slovesné části SP</i>	121
V.A.2	<i>Sémantické vlastnosti jmenné části SP</i>	122
V.B	SLOŽENÉ PREDIKÁTY Z HLEDISKA VALENCE	123
V.B.1	<i>Valence slovesné části složených predikátů</i>	123
V.B.1.1	Formy a funkce třetího valenčního doplnění slovesné části SP s CPHR(4)	124
V.B.1.2	Změny ve valenčním rámci oproti bezpříznakovému užití sloves	125
V.B.2	<i>Konkurence mezi valenčním doplněním slovesa a substantiva</i>	127
V.B.3	<i>Valence jmenné části složených predikátů</i>	128
V.B.3.1	Vlastní valenční doplnění jmenné části SP	128
V.B.3.2	Přebírání valenčních doplnění od slovesné části SP	131
V.B.4	<i>Totožnost valenčních členů slovesné a jmenné části</i>	133
V.B.4.1	Sdílení valenčních členů	133
V.B.4.2	Problematika aktuálního členění v rámci složených predikátů	135
V.B.4.2.1	Postavení neshodného přívlastku jmenné části SP	135
V.B.4.2.2	Valenční doplnění jmenné části SP jako zdroj neprojektivních konstrukcí	136
V.B.4.2.3	Křížení vazeb slovesné a jmenné části v rámci SP	138
V.B.4.2.4	Křížení vazeb v rámci nominalizovaného SP	139
V.C	DÍLČÍ ZÁVĚR	140

Je známým faktem, že substantiva mohou vstupovat do tzv. složených predikátů (SP). Vzhledem k tomu, že zapojení nějakého substantiva do SP může mít důsledky pro jeho valenční vlastnosti, rozhodla jsem se prostudovat problematiku složených predikátů detailně. Při následujícím popisu vycházím především ze svých zkušeností s anotacemi složených predikátů na tektogramatické rovině PDT (viz oddíly IV.B a IV.B.1.3).

Složenými predikáty rozumím zejména konstrukce složené z významově vyprázdněného slovesa a nějakého abstraktního substantiva (často označujícího děj nebo stav). Toto substantivum může být jak deverbativní (např. *učinit rozhodnutí, provést údržbu*), tak nedeverbativní (např. *dát pohlevek*). Zmíněný typ predikátů je občas označován také za predikáty verbonominální, příp. analytické. V rámci anotací PDT byl pro tyto predikáty zvolen název „složené predikáty“ (SP), a to z toho důvodu, že termín *analytický* je vyhrazen pro analytickou rovinu PDT a atributy s ní spojené (viz zde oddíl IV.B.1.2), termín *verbonominální* je pak zpravidla v PDT užíván pro označení jednoho z podtypů složených predikátů, a to predikátů tvořených sponovým slovesem *být*.

V rámci jednotlivých složených predikátů rozlišuji slovesnou část (SČ) a jmennou část (JČ). Slovesná část SP se ovšem může nominalizovat, pak jde o spojení dvou substantiv (např. *věnování pozornosti*), příp. jde o konstrukci s deverbativním adjektivem (např. *pozornost věnovaná dětem*); nominalizacím složených predikátů se však v této disertační práci věnuji pouze okrajově.

Po prostudování české i zahraniční odborné literatury⁹² jsem dospěla k závěru, že pro popis složených predikátů jsou důležitá zejména dvě hlediska: sémantické aspekty složených predikátů (viz oddíl V.A) a jejich valenční vlastnosti (viz oddíl V.B).

V.A SLOŽENÉ PREDIKÁTY Z HLEDISKA SÉMANTIKY

Spojení slovesa a substantiva v rámci složeného predikátu je možné ze sémantického hlediska považovat za jednu (víceslovnou) lexikální jednotku; k tomuto spojení je tedy většinou možné nalézt adekvátní synonymní vyjádření pomocí syntetického predikátu. Vzhledem k povaze valenčního slovníku PDT-vallex (viz oddíl II.D.3) však v PDT víceslovné lexikální jednotky nejsou zachycovány pomocí jednoho uzlu, nýbrž každá z částí má svůj vlastní uzel (až na výjimky v závislých částech některých slovesných sousloví, podrobněji viz Mikulová et al., 2005). To, že složený predikát představuje ze sémantického hlediska jednu jednotku a ideálně by neměl být zapisován na tektogramatické rovině jako spojení řídícího slovesa se závislým substantivem, je tedy zachycováno alespoň pomocí následujících prostředků:

⁹² Čerpám zde především z prací E. Macháčkové (1983), F. Čermáka (1974) a M. Jelínka (2003), ze zahraniční literatury pak uvádím zejména zkušenosti autorů podílejících se na vytváření lexikální databáze v rámci projektu FrameNet, viz zde oddíl II.B.2.2; k přehledu další zahraniční literatury zabývající se problematikou složených predikátů viz Cinková – Kolářová, 2005.

(a) Funktory pro jmennou část složeného predikátu

Vzhledem k tomu, že jmenná část SP tvoří se slovesem jednu lexikální jednotku, není adekvátní ji považovat za jeden z aktantů příslušného slovesa (srov. i stanovisko E. Macháčkové (1983, s. 135): „Abstraktnímu substantivu ve strukturách sémantickou roli nepřisuzujeme.“). Téměř u všech typů složených predikátů je tedy jmenné části SP přiřazován speciální funktor CPHR („compound phraseme“, zkratka za „(část) složeného predikátu“)⁹³. Ostatní členy valenčního rámce slovesné části složeného predikátu dostávají takový funktor, který by dostaly při nepřeneseném (sémanticky nevyprázdněném) užití daného slovesa (např. *vedoucí.ACT dal podřízenému.ADDR rozkaz.CPHR přijít*). Ve valenčním rámci řídicího slovesa nedochází k posouvání aktantů (viz oddíl II.D.2.1.4; může tedy dojít k jinak zcela ojedinělým případům, kdy v rámci řídicího slovesa je např. ACT a ADDR, ale ne PAT (srov. předešlý příklad)).

(b) Tektogramatické lemma #QCor

Na tektogramatické rovině PDT jsou zachycovány i koreferenční vztahy mezi některými uzly tektogramatické stromové struktury (srov. oddíl IV.B.1.3). Skutečnost, že je možné určité spojení slovesa a substantiva (tj. složený predikát) považovat ze sémantického hlediska za jednu lexikální jednotku, má za důsledek referenční totožnost určitých valenčních členů substantiva a slovesa tvořících daný SP. Relevantní referenčně totožné valenční doplnění jmenné části SP je zpravidla povrchově vypuštěno. V hloubkové struktuře věty je však toto valenční doplnění přítomno, proto je na tektogramatické rovině PDT doplňováno a je mu přiřazováno speciální tektogramatické lemma #QCor (tj. Quasi-Control⁹⁴). Od uzlu s tektogramatickým lemmatem #QCor pak vede koreferenční šipka k tomu valenčnímu doplnění slovesa, s nímž je uzel s lemmatem #QCor referenčně totožný (k jednotlivým typům totožnosti (sdílení) valenčních členů slovesné a jmenné části SP viz oddíl V.B.4.1).

V.A.1 Sémantické vlastnosti slovesné části SP

Ze sémantického hlediska jsou pro slovesnou část složených predikátů charakteristické následující vlastnosti (srov. také Macháčková, 1983, s. 146n, a Čermák, 1974):

- (i) Často se jedná o významově vyprázdněné užití slovesa, které má mimo složený predikát svůj vlastní význam (např. *dostat knihu.PAT* vs. *dostat rozkaz.CPHR*);
- (ii) Některá slovesa lze zřejmě užít pouze v rámci složených predikátů; důležité je to, že význam celého složeného predikátu je dán významem substantiva (jmenné části), nikoli významem slovesa (např. *podniknout výpravu*);

⁹³ Výjimkou jsou verbonominální predikáty tvořené sponovým slovesem *být* a adjektivem nebo substantivem – jmenné části těchto složených predikátů je přiřazován funktor PAT, podrobněji viz Mikulová et al., 2005.

⁹⁴ Tektogramatické lemma #QCor bylo vybráno na základě podobnosti s nevyjádřitelným subjektem u infinitivu závislého na slovesech kontroly, jemuž přiřazováno tektogramatické lemma #Cor, srov. zde oddíl III.C.2.

(iii) Jednotlivá slovesa vstupující do složených predikátů jsou provázána videm (*dostat, dostávat*), synonymickou řadou (*dostat, získat*), fází průběhu děje (*dostat, mít, ztratit, více srov. bod (iv)*).

(iv) Jedním ze specifických typů složených predikátů jsou tzv. kvazimodální a kvazifázová slovesa.

Složené predikáty, pro které těžko hledáme adekvátní synonymní vyjádření pomocí syntetického predikátu, lze velmi často přiřadit k tzv. kvazimodálním slovesům (jedná se nejčastěji o složené predikáty se slovesem *mít* a lze je nahradit alespoň nějakým modálním slovesem, např. *mít právo* ~ *moci*; *mít povinnost* ~ *muset*, *mít potřebu* ~ *chtít*; řadíme sem i tzv. „slovesa záměru“, např. *mít plán* ~ „*chtít*“, *mít tendenci* ~ „*chtít*“).

K rysu modálnosti se může přidat („navrstvit“) ještě rys fázovosti. Budeme-li pokládat složené predikáty se slovesem *mít* za vyjádření průběhu děje, můžeme složené predikáty s níže uvedenými slovesy označit za vyjádření počátku děje (např. *dát se do práce, dostat chuť, dostat se do styku, najít odvahu, navázat kontakty, pocítit potřebu, pojmout podezření, přistoupit k udělení cen, sbírat odvahu, vzbudit touhu, zaujmout postoj*), příp. jeho konce (např. *pozbyt odvahu, přijít o možnost, ztratit chuť*). Důležité je, že tato slovesa získávají fázový význam až v rámci spojení se substantivem.⁹⁵ Tento nově získaný fázový význam se odlišuje od jejich původního, „nevyprázdněného“ významu. Slovesná sousloví s kvazifázovým významem jsou v PDT považována za složené predikáty, přestože k nim kvůli přidruženému rysu fázovosti není možné najít synonymní vyjádření pomocí syntetického predikátu.⁹⁶

V.A.2 Sémantické vlastnosti jmenné části SP

Důležitou vlastností jmenné části složeného predikátu je to, že významem tohoto substantiva je dán význam celé konstrukce. Jedná se v naprosté většině o abstrakta, přičemž jádrem této skupiny jsou substantiva deverbativní (jednoznačně převažují dějová substantiva, ale ani verbální substantiva nejsou výjimkou) a deadjektivní (např. *možnost, povinnost, schopnost, zodpovědnost*), srov. Macháčková (1983, s. 128); vyskytují se však i některá další nedeverbativní substantiva (např. *právo, šance*).

Substantiva tvořící jmennou část složených predikátů jsou často sémanticky provázána (srov. k tomu také Macháčková, 1983, s. 158n). Jde často o příslušnost k nějaké sémantické třídě (např. citový prožitek: *důvěra, něha, soucit, soustrast, touha*), přičemž daná substantiva vytvářejí synonymické řady (zapojují se do nich i přejatá slova; např. *kontakt, spojení, styk, vztah; dohoda, kontrakt, smlouva; pokyn, příkaz, rozkaz; souhlas, svolení; pokuta, sankce, trest; iluze, zdání*), okrajově i řady antonymické (*milost* vs. *trest; souhlas* vs. *zákaz*). Určitá jmenná část pak může být společná pro několik slovesných částí (ty jsou často provázány videm, synonymickou řadou, u kvazifázových sloves všemi

⁹⁵ Za upozornění na tuto skutečnost vděčím Kateřině Veselé.

⁹⁶ K fázi průběhu děje jsou v PDT řazeny i některé další složené predikáty (tvořené např. slovesem *mít, cítit* a *chovat*), přestože se nejedná o kvazimodální slovesa, např. *mít obavu / strach / odvahu; cítit potřebu; chovat city / náklonnost*.

fázemi průběhu děje, např. *dostat chuť*, *mít chuť*, *ztratit chuť*, srov. k tomu výše oddíl V.A.1).

V.B SLOŽENÉ PREDIKÁTY Z HLEDISKA VALENCE

V bohemistických pracích věnovaných valenci složených predikátů se počítá s tím, že jak slovesná část, tak jmenná část SP může mít svoji vlastní valenci (srov. zejména Macháčková, 1983, ale částečně i Čermák, 1974, a Jelínek, 2003). V PDT je problematika valence složených predikátů řešena stejným způsobem: ve valenčním slovníku (v tzv. PDT-vallexu, srov. zde oddíl II.D.3) má jak sloveso, tak substantivum své vlastní heslo a svůj vlastní valenční rámec. Při anotacích PDT pak bylo třeba rozhodnout, zda bude konkrétní valenční doplnění, které se ve větě vyskytlo, zavěšeno na slovesné, nebo na jmenné části SP.

Jednotlivým typickým, přechodným i problematickým jevům z oblasti valence slovesné i jmenné části složených predikátů se věnují následující oddíly.

V.B.1 Valence slovesné části složených predikátů

Jak už jsem uvedla v oddíle IV.B.1.3, na tektogramatické rovině PDT byly kromě jiného anotovány i koreferenční vztahy mezi některými uzly tektogramatické stromové struktury a je zde rovněž zachyceno aktuální členění věty. Při rozhodování, které konstrukce mají anotátoři označit za složený predikát, šlo tedy hlavně o to vytipovat všechny konstrukce s gramatickou koreferencí (tj. tzv. složené predikáty kontroly) a dále složené predikáty, jejichž jmenná část má nějaké vlastní valenční doplnění, jehož slovosledné postavení může způsobovat neprojektivní konstrukce. Seznam složených predikátů, který vznikl při anotacích PDT, byl tedy těmito hledisky značně limitován. Tento seznam určitě není seznamem všech verbonominálních konstrukcí, které by bylo možné za složené predikáty považovat; jinými slovy – je pravděpodobné, že se v samotném PDT (tj. v datech tektogramatické roviny) vyskytují další obdobné konstrukce, které však zatím za složený predikát nebyly označeny. Svědčí o tom mimo jiné např. práce E. Macháčkové (1983) a F. Čermáka (1974) s výrazně bohatším materiálem jak abstrakt vstupujících do složených predikátů, tak právě příslušných (tzv. funkčních) sloves. Čermák (1974) uvádí, že našel přes 430 sloves, která mohou vstupovat do složených predikátů (nemění-li se význam slovesa, počítá vidové varianty jako verbum jediné), zatímco seznam takových sloves⁹⁷ v PDT-vallexu čítá asi 150 položek, včetně vidových variant. Ani následující přehled valence slovesné části SP tedy jistě není vyčerpávající (podrobnější přehled podává např. Macháčková (1983, s. 137n)) a zachycuje pouze typy valence relevantní z výše uvedených hledisek gramatické koreference a možnosti vzniku neprojektivních struktur.

⁹⁷ Mezi těmito slovesy je možné vymezit následující specifické typy složených predikátů: tzv. složené predikáty kontroly (např. *učinit rozhodnutí*.CPHR *přijít*, tj. *rozhodnout se přijít*), kvazimodální a kvazifázová slovesa, verbonominální predikáty se sponovým slovesem *být* (tj. predikáty tvořené slovesem *být* a adjektivem, např. *být schopen*, *ochoten*, *povinen*, *být možné*, *nutné*, ale i *vzduch je vlhký*, nebo predikáty tvořené slovesem *být* a substantivem, např. *Je povinností koalice nalézt řešení*) a spojení slovesa *být* s (predikativními) adverbii (např. *je nutno*, *je možno*, *je zatežko*, *je třeba*).

Jmenná část s funktorem CPHR může mít v PDT následující formy⁹⁸:

- bezpředložkový akuzativ (jde o naprostou většinu případů; např. *učinit rozhodnutí.CPHR*);
- nominativ (např. *popadl ho vztek.CPHR*, *zmocnil se ho strach.CPHR*);
- bezpředložkový instrumentál (např. *hořet nenávistí.CPHR k někomu*, *hořet touhou.CPHR udělat něco*, *planout hněvem.CPHR vůči někomu*);
- předložková skupina (např. *přijít na nápad.CPHR udělat něco*, *přijít s nápadem.CPHR udělat něco*, *přistoupit k vyhlášení.CPHR výsledků*, *dostat se do styku.CPHR s někým*, *přijít o možnost.CPHR udělat, dát se do práce.CPHR*).

Všechny práce, které se věnují problematice složených predikátů, i data v PDT potvrzují, že nejčastější formou jmenné části v rámci SP je bezpředložkový akuzativ. V dalších oddílech se tedy budu věnovat již pouze tomuto typu složených predikátů.

V.B.1.1 Formy a funkce třetího valenčního doplnění slovesné části SP s CPHR(4)

Podívejme se nejprve na možnosti vyjádření dalšího valenčního doplnění slovesné části (SČ) v rámci těchto SP. Macháčková (1983, s. 139) podává popis možností obsazení jednotlivých pozic u trojvalenčních struktur: „V subjektové pozici je zpravidla agens (popř. stimul), druhá valence je obsazena abstraktním substantivem, ve třetí pozici je adresát, příjemce (recipient), někdy též zdroj, stimul, cíl děje/stavu.“. Uvedený popis je obecný, k trojvalenčním strukturám zde autorka neřadí pouze SP, v nichž je substantivum ve formě akuzativu, ale i výše popsané formy, proto neuvádí ani přehled jednotlivých forem dalších valenčních doplnění, ale spíše jejich sémantické funkce.

Je-li jmenná část SP ve formě bezpředložkového akuzativu, vyskytují se v PDT zejména následující formy třetího valenčního doplnění SČ:

- dativní doplnění (*dát někomu možnost*, *poskytnout někomu příležitost...*);
- *od+2* (*dostat od někoho úkol/pokutu*, *získat od někoho právo k čemu*);
- *z+2* (*nabýt z něčeho dojem*, *udělat z něčeho závěr*);
- *na+4* (*klást na někoho nároky*, *obrátit pozornost na něco*, *uvalit vazbu na někoho*);
- *v+6* nebo *u+2* (*budit v někom nepříjemný pocit*, *vzbuzovat u někoho pochybnosti*).

Vidíme, že materiál získaný na základě dat v PDT, alespoň co se týče SP s CPHR(4), je z velké části v souladu s popisem sémantických funkcí dalších valenčních doplnění SČ v rámci složených predikátů, který uvádí Macháčková: dativní doplnění odpovídá pozici adresáta, resp. příjemce (recipienta) (v terminologii valenční teorie FGP jde nejčastěji o Adresáta, jemuž je přiřazován funktor ADDR; k problematice tzv. posouvání aktantů srov. zde oddíl II.D.2.1.4), vazba *od+2* většinou vyjadřuje zdroj, vazba

⁹⁸ Macháčková navíc uvádí ještě formu genitivu, např. *docílit, dosáhnout úspěchů*, a dativu: *propadnout apatii, podlehnout zmatku* (Macháčková, 1983, s. 139).

z+2 pak někdy i stimul (v terminologii FGP jde často o Origo, s funktorem ORIG)⁹⁹. Složené predikáty s valenčním doplněním ve formě bezpředložkového dativu a s vazbou *od+2* jsou typickým příkladem složených predikátů, které je možné chápat jako obměny diateze (v širším smyslu). Zjednodušeně můžeme říct, že zatímco složené predikáty s dativním doplněním vyjadřují aktivní konstrukci, SP s vazbou *od+2* mohou být považovány za pasivní vyjádření téže konstrukce. Shodně chápeme vztah těchto dvou typů složených predikátů i Macháčková (tato autorka používá termín analytické predikáty, AP): „Také v AP se slovesem *dostat* je v pozici subjektu patiens děje. Do této pozice se dostává účastník, který byl ve strukturách se slovesem *dát* adresátem (recipientem) a byl vyjádřen dativem: *dát komu pochvalu, příkaz – dostat příkaz, pochvalu (od koho)*. Agens se vyjadřuje nezávazně předložkovým pádem.“ (Macháčková, 1983, s. 156; k dalším typům změn v diatezi srov. tamtéž s. 155-157). Doklady z PDT potvrzují, že vyjádření valenčního doplnění ve formě *od+2* je často v povrchové podobě věty vypuštěno. K vlivům tohoto valenčního doplnění na valenci substantiv srov. zde oddíl V.B.3.2. Jednotlivým variantám vztahů valenčních doplnění JČ a SČ u složených predikátů umožňujících změny v diatezi se zde částečně věnuje oddíl V.B.4.1.

Vazba *na+4* může zřejmě vyjadřovat více sémanticko-syntaktických funkcí. Je častá zejména u sloves, která mají ve svém primárním (nepřeneseném) významu obligatorní směrové určení (v PDT je tomuto směrovému určení přiřazován funktor DIR3), např. *klást něco někam, uvalit něco někam, vrhnout něco někam*. Jednou z prototypických forem směrového určení je také vazba *na+4* (např. *klást něco na stůl, klást (pokládat) na někoho těžký pytel*). Vstupují-li tato slovesa do SP, vyjádření směrového určení pomocí adverbia už není možné a zůstává pouze vazba *na+4* (např. *klást na někoho nároky, uvalit na někoho vazbu*, srov. též Lopatková, 2003, s. 113-114). V PDT je proto v těchto případech valenčnímu doplnění s formou *na+4* přiřazován funktor ADDR. U slovesa *obrátit* jsou však možné i v rámci SP různé formy, např. *obrátit pozornost na něco / k něčemu / někam*, proto je zde ponechán funktor DIR3. Podobně se postupuje i u sloves *budit, probudit, vzbudit, vyvolat*, která ve svém bezpříznakovém užití mají často místní určení (funktory LOC), v rámci SP pak vyžadují valenční doplnění zejména ve formě *v+6 / u+2*, ale může se asi u nich vyskytnout i příslovce, proto i v rámci SP je tu ponechán funktor LOC, např. *budit obdiv.CPHR v kom / u koho / tam.LOC*.

V.B.1.2 Změny ve valenčním rámci oproti bezpříznakovému užití sloves

Na valenční členy slovesné části SP však můžeme pohlížet nejen z hlediska jejich sémanticko-syntaktických funkcí, ale i toho pohledu, zda je dané valenční doplnění typické i pro bezpříznakové užití příslušného slovesa. Z tohoto pohledu lze tedy mezi valenčními doplněními slovesných částí rozlišovat:

(a) takové vazby, které má dané sloveso i mimo užití ve složeném predikátu (tak tomu bylo v předchozím oddíle);

⁹⁹ Vazby vyjadřující sémanticko-syntaktickou funkci „cíle děje/stavu“ prozatím při anotování složených predikátů v PDT nebyly zaznamenány. Jednalo by se navíc o volné doplnění, které by zřejmě nebylo ani součástí valenčního rámce.

- (b) takové vazby, které dané sloveso získává až při zapojení do složeného predikátu (většinou jde asi o analogii k valenci jednoslovného synonymního slovesa, srov. níže);
- (c) v některých případech může dokonce sloveso svoji valenci typickou pro bezpříznakové užití ztrácet (srov. níže).¹⁰⁰

Získávání nových vazeb na základě analogie

Některá sémanticky značně vyprázdněná slovesa mohou v rámci složených predikátů získat další valenční doplnění, aniž je pro toto doplnění jakákoli opora ve valenci příslušného slovesa při jeho sémanticky nevyprázdněném užití. Týká se to zejména sloves *dělat*, *udělat*, *činit*, *učinit* a dále sloves *tvorit*, *vytvořit*. Máme tak složené predikáty jako *(u)dělat / učinit na někoho dojem* (zřejmě analogií k *působit na někoho dojem* nebo *zapůsobit na někoho*), *udělat něčemu konec / přítrž* (zřejmě jako analogie k *zabránit čemu*). V uvedených případech se pravděpodobně jedná o analogii k valenci jednoslovného synonymního predikátu. Někdy však zřejmě může jít i o analogii k valenci jiného slovesa vstupujícího do složených predikátů, např. *položit / klást někomu otázku* (asi jako analogie k *dát někomu otázku* vs. *otázet se koho*, viz i níže), podobně asi také *vyjádřit někomu úctu/podporu* analogicky k *projevit někomu úctu* vs. *vážit si koho/čeho*, *uctívat koho/co*.

Ztrácení vazeb

Některá slovesa naopak mohou valenci typickou pro jejich bezpříznakové užití ztrácet, např. *podat výkon* (postrádáme zde valenční doplnění s významem Adresátu), *dostat chuť*, *nápad* (postrádáme zde valenční doplnění s významem Origu).

Realizace v PDT-vallexu

Z uvedených skutečností je zřejmé, že slovesa, která vstupují do SP, mohou mít i v rámci složených predikátů různé valenční rámce; srov. konkrétní příklady valenčních rámců z PDT-vallexu:

Sloveso *dostat*:

ACT(1) CPHR({rozkaz,příkaz,úkol,...}4) ?ORIG(od+2)

ACT(1) CPHR({chuť,nápad,...}4)

Sloveso *klást*:

ACT(1) CPHR({dotaz,otázka,...}4) ADDR(3)

ACT(1) CPHR({nárok,požadavek,...}4) ADDR(na+4)

Sloveso *vyjádřit*:

ACT(1) CPHR({přesvědčení,údiv,zklamání,obava,spokojenost...}4)

ACT(1) CPHR({důvěra,soustrast,úcta,uznání,podpora,sympatie,...}4) ADDR(3)

¹⁰⁰ Právě skutečnosti popsané v bodech (b) a (c) jsou dalším důvodem, proč celou konstrukci považovat za složený predikát, přestože třeba některá z ostatních kritérií nejsou úplně beze zbytku splněna.

V.B.2 Konkurence mezi valenčním doplněním slovesa a substantiva

U některých složených predikátů tvořených sémanticky vyprázdněnými slovesy je možné kromě analogie k valenci jiného slovesa najít oporu u valence samotného substantiva vstupujícího do daného SP. Vzhledem k tomu, že vztah příslušného valenčního doplnění k substantivu je tu silnější než jeho vztah ke slovesu, považují v těchto případech příslušnou vazbu za valenční doplnění jmenné části SP.

Poměrně jednoznačné jsou případy, kdy je příslušné valenční doplnění vyjádřeno pomocí předložkového pádu, např. *mít zájem o něco*, *mít obavu o někoho* (jde tu o valenci substantiv, tedy *zájem o něco*, *obava o někoho*, viz i další příklady v oddíle V.B.3.1). Dalším jednoznačným případem je genitivní vyjádření daného doplnění (např. *dělat rekonstrukci bytu*). Je-li sporné valenční doplnění vyjádřeno bezpředložkovým instrumentálem, je možné se alespoň částečně řídit jeho slovosledným postavením (jednoznačné je např. *vyjádřit pohrdání něčím*, ale srov. *udělal pohyb pravou rukou*.PAT (tj. *pohyb rukou*) vs. *udělal tou rukou*.MEANS *pohyb* (tj. *udělat pomocí ruky*)). Nejspornější jsou ovšem případy s bezpředložkovým dativem, kde opravdu není zřejmé, zda se jedná o valenci substantiva, které daným valenčním potenciálem disponuje, nebo zda jde spíše o valenci slovesné části získanou na základě analogie. Jak už jsem naznačila výše, vzhledem k tomu, že vztah valenčního doplnění k substantivu je tu jednoznačně silnější než jeho vztah ke slovesu, považují dativní doplnění za valenci jmenné části; srov. následující příklady.

SP *klást / tvořit / vytvářet / stavět něčemu překážku / bariéru* (může jít o analogii k *bránit čemu*, ale zároveň základové sloveso substantiva *překážka* má dativní valenci, srov. *překážet komu*)

(87) ... *zdražuje dopravu a vytváří překážky mezinárodnímu obchodu* (ČNK)

(88) *Ve Spojených státech se poměrně rozšířila pro svůj vedlejší účinek - staví bariéru pohlavně přenosným nemocem*. (PDT)

SP *dělat / činit někomu návrh / nabídku...* (zřejmě analogicky k *dát někomu návrh*, ale zároveň základové sloveso substantiva *návrh* má dativní valenci, srov. *navrhnout někomu něco*)

(89) *Vyhlášením veřejné soutěže činí její vyhlášovatel návrh konkrétně neurčeným osobám, aby...* (ČNK)

SP *mít radu někomu* (zřejmě analogicky k *dát někomu radu*, ale zároveň základové sloveso substantiva *rada* má dativní valenci, srov. *radit někomu, aby*)

(90) *Měl bych takovou přátelskou radu současným filozofům: podívejte se...* (ČNK)

SP *dělat / činit / učinit někomu ústupky* (základové sloveso substantiva *ústupek* má dativní valenci, srov. *ustupovat někomu*)

(91) *Ale jen tehdy, kdyby bylo nutné učinit větší ústupky lidovcům pro vyslovení důvěry novému kabinetu v Parlamentu...* (ČNK)

V.B.3 Valence jmenné části složených predikátů

V tomto oddíle se zaměřím na valenci jmenné části SP, a to jak na případy, kdy je jmenná část součástí SP (viz oddíl V.B.3.1), tak na případy, kdy se daná jmenná část od slovesné části osamostatní a vystupuje v textu sama o sobě (viz zejména oddíl V.B.3.2). Jak už bylo řečeno výše, součástí složeného predikátu může být jak deverbativní, tak nedeverbativní substantivum.

V.B.3.1 Vlastní valenční doplnění jmenné části SP

Z dokladů složených predikátů v PDT se zdá, že deverbativní substantiva mají svou vlastní valenci v naprosté většině případů. Může jít tedy o valenční doplnění vyjádřené (i) pomocí prostých pádů, např. *provést opravu něčeho*, *budit pocit něčeho*, *vyjádřit pohrdání něčím*, *vydat pokyn někomu*, *vyhlásit rozkaz někomu*, *dělat ústupky někomu*, o valenční doplnění vyjádřené (ii) předložkovými vazbami, např. *mít rozhovor s někým*, *vést debatu o něčem*, *podat námitku vůči někomu*, *podniknout krok k čemu*, *vzbudit zájem o něco*, *vynést soud nad někým*, *vytvářet tlak na někoho*, *vyvíjet nátlak na někoho*, *mít obavu o někoho*, *mít vztah k někomu*, *projevit souhlas s někým*, *provést útok na někoho*, *brát ohledy na něco*, *vyhlásit konkurz na něco*, *dát se do práce na něčem*, příp. dokonce (iii) o valenční doplnění ve formě infinitivu nebo vedlejší věty, např. *vytvořit názor, že, vydat pokyn + inf*¹⁰¹.

Také některá z nedeverbativních substantiv mají v rámci složených predikátů svou vlastní valenci, často získanou od slov, od kterých byla odvozena (zejména od deverbativních adjektiv), např. *věrnost*, *oddanost někomu*; *zodpovědnost za něco*; *přednost před čím*; *impuls*, *možnost*, *příležitost*, *šance udělat / k čemu*; *právo udělat / na co* (k infinitivní vazbě srov. níže).

Macháčková (1983, s. 136) si všímá vztahu valence slovesné části a valence jmenné části v rámci složených predikátů: „Vstoupí-li substantivum do AP, může si své valence zachovat (*mít*, *chovat úctu ke komu*), nebo – má-li funkční sloveso svou valenci – „podřídí se“ slovesu. Je tomu tak u trojvalenčních sloves jako *dát*, *poskytovat*, *vzdát*, *věnovat*, *projevit*, *vysslovit*. Je tedy sice *důvěra ke komu*, ale *projevit*, *vysslovit důvěru komu*, podobně je sice *péče o Jana*, ale *poskytnout péči Janovi*, protože sloveso *poskytnout* má valenci *komu co*. Tak je vyjádření a uspořádání participantů především záležitostí funkčního slovesa; nemá-li sloveso jinou valenci než s abstraktním substantivem, je realizace dalších participantů záležitostí valence substantiva: *mít zalíbení v kom, čem*. Někdy si přece obě možnosti konkurují jako u sloves *budit*, *vyvolat*. V jednom případě je valence záležitostí substantiva, jde o atribut shodný nebo neshodný: *budit obdiv všech*, *budit Janův obdiv*; tam, kde jde od původu o adverbialní určení místa, je valence záležitostí funkčního slovesa: *budit v kom (u koho) obdiv*.“

¹⁰¹ Substantivum může mít pochopitelně i více valenčních doplnění najednou, např. *debata s někým o něčem*.

Uvedené příklady složených predikátů mimo jiné dokumentují skutečnost, že v některých případech již vlastní valenční doplnění substantiv nemůžeme vůbec vyjádřit (tedy např. **Projevil Petrovi důvěru k němu / k Petrovi*, **Poskytl Janovi péči o něj / o Jana*). Otázkou ale zůstává, jestli máme s tímto valenčním doplněním u substantiv v rámci SP na hloubkové (tektogramatické) rovině počítat¹⁰². Z důvodu konzistence valenčního slovníku a dat bylo tedy při anotacích PDT pro tyto případy přijato následující řešení: dané valenční doplnění je ve stromové struktuře k substantivu doplněno (valenční rámec substantiva tedy odpovídá valenčnímu rámci uvedenému ve valenčním slovníku), ale jako tektogramatické lemma je tomuto valenčnímu doplnění přiřazeno speciální tektogramatické lemma #QCor (tj. Quasi-Control). Od uzlu s lemmatem #QCor pak vede koreferenční šipka k tomu valenčnímu doplnění slovesa, s nímž je uzel s lemmatem #QCor referenčně totožný (srov. také oddíl III.C.2).

Aktor jmenné části složených predikátů

K vlastním valenčním doplněním substantiv vstupujících do SP patří i Aktor. Aktor jmenné části SP je ve většině složených predikátů totožný s Aktorem slovesné části SP (srov. oddíl V.B.4.1). Macháčková upozorňuje na případy, kdy valenční doplnění s významem Aktora k substantivu vůbec nemůžeme doplnit (např. *Jan dostal strach*, ale **Jan dostal Janův strach*, srov. Macháčková, 1983, s. 135). V PDT je v těchto konstrukcích Aktor k substantivu v souladu s výše popsaným postupem doplněn a je mu přiřazeno tektogramatické lemma #QCor. Existují však i případy složených predikátů, kdy je možné Aktora u substantiva vyjádřit, přestože je totožný s Aktorem slovesné části, a to pomocí přivlastňovacího zájmena *svůj*, srov. (92).

(92) *Petr Karlovi znovu položil svoji.ACT otázku.*

Vyjádření Aktora u jmenné části SP je pak běžně možné v rámci takových složených predikátů, v nichž Aktor substantiva není totožný s Aktorem slovesa (srov. výše uvedený příklad E. Macháčkové *budit Janův obdiv*, ale také (93)).

(93) *Na konci svého vystoupení chci využít příležitosti a obrátit vaši.ACT pozornost na osudy oněch jinak smýšlejících lidí v našich zemích, kteří... (ČNK)*

Možnost vyjádření Aktora pomocí přivlastňovacího zájmena *svůj* je možné sledovat také u složených predikátů tvořených slovesem a nějakým nedeverbativním substantivem, přestože se u těchto substantiv o valenčním doplnění s významem Aktora běžně nemluví (uvádějí se zpravidla jejich vlastní valenční doplnění, vyjádřená většinou formou genitivu; v PDT jim je přiřazován nejčastěji funktor PAT, např. *příklad čeho.PAT*, *alternativa čeho / čemu / k čemu.PAT*, *varianta čeho.PAT*, *cesta k řešení.PAT*). Zdá se ale, že když nedeverbativní substantivum vstoupí do složeného predikátu, právě tímto

¹⁰² Jak už bylo naznačeno v oddíle IV.B.1.3, je-li nějaký valenční člen v povrchové struktuře věty vypuštěn, ale hloubkově je považován za obligatorní, pak je takové valenční doplnění na tektogramatické rovině do stromové struktury doplněno.

spojením s nějakým slovesem uvedenou valenci s významem ACT může získat, srov. (94) až (96).

(94) Petr má nějakou (svoji.ACT) alternativu k vašemu řešení (vl)

(95) Petr má nějakou (svoji.ACT) verzi řešení toho problému (vl)

(96) Petr má (svoji.ACT) zvláštní strategii (vl)

Velmi zřetelně pak tato valence vystupuje u nedeverbativních substantiv, která se osamostatnila od slovesné části svého SP a vyskytují se v textu sama, srov. (97) až (99).

(97) Petrova.ACT alternativa řešení.PAT problému je jistě výhodnější (vl)

(98) Petrova.ACT verze řešení.PAT toho problému je lepší (vl)

(99) Petrova.ACT strategie je opravdu zvláštní (vl).

Synonymní vyjádření modálních sloves

U nedeverbativních substantiv tvořících takové složené predikáty se slovesem *mít*, které jsou synonymním vyjádřením modálních sloves, pak k valenčnímu doplnění s významem Aktora přibývá ještě infinitivní vazba, pro modální slovesa typická¹⁰³, srov. (100) až (103).

(100) Petr má šanci najít zaměstnání (vl)

(101) Petr má povinnost přijít včas (Každý má své.ACT povinnosti) (vl)

(102) Petr má právo volit (Každý má své.ACT nezadatelné právo volit) (vl)

(103) Petr má úkol připravit občerstvení (Každý má nějaký svůj.ACT úkol) (vl).

U nedeverbativních substantiv, která se osamostatnila od slovesné části svého SP a vyskytují se v textu sama, pak opět valence s významem Aktora i infinitivní vazba vystupuje velmi zřetelně, srov. (104) až (107).

(104) Petrova.ACT šance najít.PAT zaměstnání tím výrazně vzrostla (vl)

(105) Petrovou.ACT povinnost je přijít včas (vl)

(106) Petrovo.ACT právo se odvolat.PAT mu nikdo nemůže upřít (vl)

(107) Petrův.ACT úkol připravit.PAT občerstvení se ukázal jako snadný (vl).

V souvislosti s Aktorem u substantiv tvořících součást SP upozorňuje Macháčková (1983, s. 135) na „schopnost“ tohoto valenčního doplnění stát se subjektem věty: „Avšak teprve spojení deverbativního substantiva s funkčním slovesem v určitém tvaru umožní, aby se konatel (nositel) stal subjektem věty stejně jako u základového slovesa: *Zemědělci osévají půdu. – Zemědělci provádějí osev půdy.*“. Tohoto jevu si v angličtině, v rámci projektu zvaného FrameNet, všímají i autoři Fillmore, Johnson a Petruck (srov. např. *The committee decided to convene again next month. ,Výbor se rozhodl sejít se znovu příští měsíc.* vs. *The committee made a decision to convene again next month. ,Výbor učinil rozhodnutí sejít se znovu příští měsíc*‘; viz Fillmore – Johnson – Petruck, 2003, s. 244,

¹⁰³ Zajímavé je, že v rámci SP jsou pak v některých případech možné i různé alternativy k infinitivní vazbě, např. *na+4* nebo *k+3*, u modálních sloves nepřipustné.

a také zde oddíl II.B.2). Autoři Atkins, Fillmore a Johnson pak považují subjekt věty v podobných konstrukcích sice za gramatický subjekt slovesa, ale za „logický“ subjekt substantiva (Atkins – Fillmore – Johnson, 2003, s. 270). Tito autoři také rozlišují tzv. interní a externí realizaci valenčního doplnění substantiva; zatímco Aktor substantiva vyjádřený pomocí posesiva považují za interní realizaci valenčního doplnění substantiva, jeho externě realizovanou variantou je pak gramatický subjekt slovesa (v jejich terminologii jde o interní a externí realizaci členu rámce, tj. „internal / external realization of the frame element (FE)“, srov. Atkins – Fillmore – Johnson, 2003, s. 275, a také zde oddíl II.B.2.2).

V PDT je sice v těchto konstrukcích subjekt věty zavěšen na sloveso, ale skutečnost, že Aktor substantiva je s tímto subjektem věty totožný, je zachycena pomocí již zmíněného tektogramatického lemmatu #QCor a koreferenční šipky.

Macháčková také upozorňuje na skutečnost, že valenční doplnění jmenné části SP, která nejsou totožná s valenčními členy slovesné části (jde patrně většinou o Patiens), jsou často vypuštěna (např. *údržbář opravil vodovod*, ale *údržbář provedl opravu*). Toto valenční doplnění zpravidla nemůžeme vypustit v konstrukcích se syntetickým predikátem, např. **údržbář opravil* (srov. Macháčková, 1983, s. 135). V PDT je v těchto případech příslušný valenční člen rovněž doplněn, ale je mu přiřazeno jiné tektogramatické lemma než #QCor (takové lemma, které odpovídá příslušným koreferenčním vztahům v textu; k zachycování koreferenčních vztahů srov. více oddíl III.C.2 a zejména Mikulová et al., 2005).

V.B.3.2 Přebírání valenčních doplnění od slovesné části SP

V případech, že se substantivum osamostatní od slovesné části svého SP a vystupuje v textu samo, může patrně přebrat formu třetího valenčního doplnění slovesné části svého SP (substantivum by danou formu valenčního doplnění samo o sobě nemělo, v případě deverbativních substantiv tuto vazbu nemá ani jejich základové sloveso; příslušná valenční pozice je tedy ve valenčním rámci deverbativních substantiv přítomna, její primární forma je však jiná než nová forma přejatá od slovesné části SP). Domnívám se, že se jedná zejména o třetí valenční doplnění sloves popsané v oddíle V.B.1.1: (i) dativní valence slovesné části SP, (ii) valenční doplnění s formou *od*+2, (iii) vazba *na*+4.

(i) Přebírání dativní formy valenčního doplnění

Vliv dativní formy třetího valenčního doplnění slovesné části SP na valenční chování jmenné části daného SP je nejzřetelnější v konstrukcích se substantivy odvozenými od sloves s příslušným valenčním doplněním vyjádřeným akuzativem (např. *podpořit někoho*, ale *vyjádřit někomu podporu* – to vede i k možnosti spojení *podpora někomu* mimo SP; podobně *políbit někoho*, ale *dát někomu polibek* → *polibek někomu*) nebo genitivem (např. *otázat se někoho*, ale *dát / položit někomu otázku* → *otázka někomu*). U jiných substantiv však oporu pro dativní vazbu u slovesné části SP nemáme (např. *vyzvat někoho*, *učinit výzvu*, ale *výzva někomu*). Dochází tak (s podporou ze strany

SP nebo i bez ní) ke specifickým posunům v povrchových realizacích participantů Ak → Dat a Gen → Dat (srov. částečně oddíl III.B.4.1, zejména pak oddíl VII, kde jsou uvedeny i různé typy substantiv, u kterých k uvedeným specifickým posunům dochází). Některá ze substantiv s dativní vazbou odpovídající u slovesa akuzativu si uchovávají i možnost vyjádření příslušného valenčního doplnění pomocí genitivu (např. *podpora někoho*.PAT, *varování někoho*.ADDR). K přebírání dativní formy valenčního doplnění může dojít jak u deverbativních, tak u nedeverbativních substantiv (jde zejména o nedeverbativní substantiva vstupující do složených predikátů se slovesy *dát* nebo *udělit*, např. *políček*, *pohlavek*, *sankce*, *ultimátum*), srov. (108) až (114) a další příklady v oddíle VII.

(108) *Pochvala Zemanovi*.PAT za výstižná slova.CAUS (ČNK)

(109) *Psychologicky vhodná byla jeho*.ACT závěrečná *otázka* panu Ježkovi.ADDR, kterou mu dal možnost odlehčit napětí své závěrečné pozice. (ČNK)

(110) *Situace byla podnětem* Raiffeisenovi.ADDR k založení.PAT místních družstev na základě vzájemnosti a dokonalé znalosti místních poměrů. (ČNK)

(111) *Důtku* Clintonovi.PAT a „nové koště“ v Kremlu (ČNK) (nadpis článku; text pokračuje: *Americký prezident Bill Clinton bude čelit rychlému soudu v Senátu.*)

(112) *Odložení jeho ratifikace si hierarchie vykládá jako* *políček* polskému papeži.PAT od polského parlamentu.ACT (PDT)

(113) *Je to jakýsi* *pohlavek* úředníkům.PAT za svévolné rozhodování o tom, komu dovolí přístup k informacím a komu ne. (ČNK)

(114) *Následovalo tažení ... a* *ultimátum* vládě.ADDR, aby zajistila.PAT návrat země k plně sekulárnímu státu. (ČNK)

(ii) Přebírání vazby od+2

Přebírání vazby *od+2* od slovesné části SP je velice časté, přestože sloves s touto vazbou není mnoho (např. *dostat* a *získat*). Zatímco u slovesa má toto valenční doplnění přiřazen funktor ORIG (tj. *někdo*.ACT *dostal ujištění*.PAT *od ministra*.ORIG), u deverbativních substantiv toto doplnění nabývá významu Aktora (srov. *ujištění od ministra*.ACT, tj. *ministr*.ACT *ujistil*); u nedeverbativních substantiv pro toto doplnění volím funktor ACT analogicky podle substantiv deverbativních), srov. (115) až (122).

(115) *Nedávno jsme zde v tomto smyslu slyšeli velice pozitivní* *ujištění* *od ministra*.ACT zahraničních věcí USA... (ČNK)

(116) *Takový byl alespoň* *slib* *od okresní nemocnice*.ACT. (ČNK)

(117) *Mezitím se z vysílačky ve voze ozývají* *rozkazy* *od dispečera*.ACT pro všechny řidiče. (ČNK)

(118) *Ze tří set* *nabídek* *od dívek*.ACT, které zaslaly své fotografie, vybral časopis jedenadvacet z nás a pozval do semifinále. (ČNK)

(119) *...vzít si s sebou podrobnou mapu a dostatek peněz na* *pokuty* *od dopravní policie*.ACT (ČNK)

(120) *Už v roce 1920 však Američanka Theresa Weldová zařadila do svého programu salchow, což jí vyneslo* *důtku* *od rozhodčích*.ACT (ČNK)

(121) *K* *úkolů* *od pana učitele*.ACT ... (ČNK)

(122) *Starosta Jindřich Abrhám později v Severočeském deníku uvedl, že petice byla* *ultimátem* *od rodičů*.ACT: „Buď chlapci z Německa odejdou, nebo nebudeme posílat své děti do školy.“ (PDT)

Jak už bylo naznačeno v oddíle III.B.6, podmínky užití formy ACT(od+2) u substantiv dosud nebyly jednoznačně stanoveny. Vliv vazby slovesné části SP na formu příslušného valenčního doplnění jmenné části je patrně jedním z možných faktorů způsobujících, že se tato vazba u některých substantiv vyskytuje, u jiných ne (např. **boj od+2*). Toto valenční doplnění se totiž zřejmě vyskytuje zejména u těch substantiv, která vstupují do složených predikátů tvořených slovesy *dostat*, *získat* a možná ještě *nabýt*. Ovšem ne všechna valenční doplnění substantiv s významem ACT vyjádřená formou *od+2* mohou být vysvětlena jako přebírání formy valenčního doplnění od slovesné části SP, srov. (123).

(123) *M. Zeman navrhl možnost jeho.PAT odprodeje od státu.ACT židovským obcím.ADDR.* (ČNK)

(iii) Přebírání vazby *na+4*

Jak jsem uvedla výše, vazba *na+4* je často vazbou slovesa, ve výjimečných případech však může jít i o vlastní valenční doplnění substantiva (např. *důraz na něco*, *konkurz na něco*); v některých případech je pak sporné, zda se ještě jedná o valenci slovesa, nebo zda jde již o vlastní valenční doplnění substantiva (srov. např. *nároky (kladené) na firmu* vs. *nároky na vybavení*, podobně *požadavky (kladené) na hráče* vs. *požadavky na zdravotní nezávadnost*). Příklady, kdy patrně došlo k přebírání vazby *na+4* od slovesné části SP, jsou zcela ojedinělé, srov. (124).

(124) *Musím si to ověřit zítra při četbě a dojmu na posluchače.* (ČNK)

Vidíme, že nedeverbativní substantiva vstupující do složených predikátů mohou mít kromě své vlastní valence navíc i valenci s významem Aktora, příp. i další valenci přejatou od slovesné části SP, můžeme je tedy v určitém smyslu považovat za zcela rovnoprávná substantivům deverbativním.¹⁰⁴

V.B.4 Totožnost valenčních členů slovesné a jmenné části

V.B.4.1 Sdílení valenčních členů

Jak už bylo řečeno výše, některá valenční doplnění slovesné a jmenné části mohou být referenčně totožná. Můžeme také říci, že jmenná a slovesná část určité valenční doplnění sdílí. Forma příslušného valenčního doplnění může být stejná (např. *poskytnout Petrovi pomoc* a také *posmoc Petrovi*) nebo různá (např. *Janův obdiv* vs. *budit v Janovi obdiv*; *péče o Jana* vs. *poskytnout Janovi péči*). Také sémanticko-syntaktická funkce daného valenčního doplnění může být stejná nebo se může lišit. Ve většině složených predikátů jsou sdílena valenční doplnění s významem Aktora (odpovídá to časté možnosti jednoslovného vyjádření daného SP), může však jít i o další valenční doplnění, zejména ADDR(3) a ORIG/ACT (*od+2*). U sloves, která si i po svém významovém vyprázdnění uchovávají dativní valenci, může při jejich rozvití deverbativním substantivem, které má rovněž dativní valenci, dojít jak k totožnosti Aktora substantiva s Aktorem slovesa, tak

¹⁰⁴ Od některých z nedeverbativních substantiv může být odvozeno i nové sloveso, např. *(z)pohlavkovat*, *zaúkolovat*, *oprávnit* (srov. k tomu také Čermák, 1974, s. 299).

k totožnosti Adresátu substantiva s Adresátem slovesa (např. *poskytnout radu / službu / půjčku; dát radu / příkaz*).

Sdílené valenční doplnění, které je povrchově vypuštěno, je do tektogramatické stromové struktury doplněno a je mu přiřazeno speciální tektogramatické lemma #QCor. Od tohoto uzlu pak vede koreferenční šipka k tomu valenčnímu doplnění slovesa, s nímž je uzal s lemmatem #QCor referenčně totožný.

Prozatím jsem našla následující typy sdílení valenčních členů:

(i) Synonymní vyjádření aktivní konstrukce:

(ia) Totožnost mezi ACT jmenné části a ACT řídicího slovesa:

Do této skupiny patří naprostá většina složených predikátů. Jde zejména o kvazimodální a kvazifázová slovesa (srov. výše, např. *mít právo / šanci / nárok, mít záměr / plán; dostat strach / chuť; pozbýt odvahy; zaujmout / zaujímat názor / stanovisko / postoj*) a dále o synonymní vyjádření mnoha dalších sloves s různým významem, např. *brát ohledy na někoho = ohlížet se na někoho; činit si nárok = nárokovat si; dělat přípravy = připravovat se; klást důraz / nárok / podmínky; konat přípravy = připravovat; podat důkaz = dokázat; podat / podávat hlášení = hlásit; projevit snahu = snažit se; projevit zájem = zajímat se; provést omezení = omezit; skládat naděje v něco = doufat v něco; učinit rozhodnutí = rozhodnout (se); udělat rozhodnutí = rozhodnout (se); upřít pozornost; věnovat pozornost / čas; vydat příkaz = přikázat; vytknout si cíl; vytyčit si cíl.*

(ib) Totožnost mezi ACT jmenné části a ADDR, příp. jiným valenčním doplněním řídicího slovesa odlišným od ACT:

dát možnost = umožnit; ukládat povinnost = přikázat; vzbudit (v někom) dojem / zájem.

(ic) Totožnost mezi ACT jmenné části a ACT řídicího slovesa a zároveň mezi ADDR (resp. PAT, příp. jiným valenčním doplněním) jmenné části a ADDR řídicího slovesa:

dát příkaz = přikázat; dát pochvalu = pochválit; dát / udělit důtku = pokárat; dát radu = poradit; klást otázku / dotaz = ptát se; položit otázku / dotaz = zeptat se; poskytnout / poskytovat radu / službu / pomoc = poradit / posloužit / pomoci; udělit pochvalu = pochválit.

(ii) Synonymní vyjádření pasivní konstrukce:

(iia) Totožnost mezi ACT jmenné části a ACT řídicího slovesa:

dostal možnost = bylo mu umožněno; získal možnost = bylo mu umožněno.

(iib) Totožnost mezi ACT jmenné části a ORIG řídicího slovesa a zároveň mezi ADDR (resp. PAT, příp. jiným valenčním doplněním) jmenné části a ACT řídicího slovesa:

dostal (od někoho.ORIG) *příkaz* = *bylo mu přikázáno*; *dostal* (od někoho.ORIG) *pochvalu* = *byl pochválen*; *dostal* (od někoho.ORIG) *důtku* = *byl pokárán*.

V.B.4.2 Problematika aktuálního členění v rámci složených predikátů

V případech, kdy slovesná a jmenná část nějaké valenční doplnění sdílejí, nemusí být úplně zřejmé, zda se jedná o valenční doplnění slovesné, nebo jmenné části SP (proto toto valenční doplnění nazývám konkurenční valenční doplnění (KVD)). Hraje tu zřejmě roli i povrchový slovosled a s ním související aktuální členění věty.

Složený predikát spolu s konkurenčním valenčním doplněním tvoří celkem tři členy: slovesná část (SČ), jmenná část (JČ) a konkurenční valenční doplnění (KVD). Jejich kombinacemi získáme celkem šest slovosledných variant (jako příklady konkurenčních valenčních doplnění zde uvádím pouze dvě nejfrekventovanější, tj. dativní doplnění a vazbu *od+2*; pro lepší srozumitelnost ve všech příkladech doplňuji i valenční doplnění s významem Aktora; při některých slovosledných variantách mohou zřejmě hrát roli i další rozvití JČ, proto je pro jistotu také vždy uvádím). Jedná se o následující slovosledné varianty (zachycují povrchový slovosled, nikoli slovosled hloubkový):

- (i) SČ – KVD – JČ (ii) KVD – SČ – JČ (iii) KVD – JČ – SČ
(iv) JČ – SČ – KVD (v) SČ – JČ – KVD (vi) JČ – KVD – SČ.

V.B.4.2.1 Postavení neshodného přívlastku jmenné části SP

Jak už bylo řečeno v oddíle III.B.7, pro valenční doplnění substantiv platí určitá pravidla týkající se povrchového slovosledu (patří k nim zejména pravidlo o postpozitivním postavení neshodného přívlastku). K těmto pravidlům lze ještě doplnit pozorování, že mezi substantivem a jeho valenčním doplněním by nemělo stát žádné sloveso (dané valenční doplnění by pak totiž mohlo být přirozeně chápáno jako valenční právě k tomuto slovesu).

Podle Lopatkové (2003) ovšem tato striktní slovosledná omezení v některých případech neplatí. Jde zejména o následující jazykové jevy: slovesně jmenné výrazy, substantiva odvozená od sloves a neprojektivní rozvíjení adjektiv (srov. Lopatková, 2003, s. 80). Lopatková uvádí příklady s předložkovými skupinami, které jsou zřetelně valenčním doplněním jmenné části složeného predikátu, přesto stojí v takových slovosledných pozicích, které nevyhovují výše uvedeným omezením, srov. (125) a dále také (126) až (128).

(125) *Na poslední místo v týmu měl největší šanci některý z mladíků* (PDT; Lopatková, 2003, s. 112)

(126) *O studium už před mnoha lety projevil zájem* (vl)

(127) *Zájem projevil zejména o studium* (vl)

(128) *S Petrem vedl o tom problému debatu tři hodiny* (vl).

Toto „porušování“ slovosledných pravidel se však zřejmě týká i valenčních doplnění vyjádřených pomocí bezpředložkového dativu, srov. (129) až (132). V případě

bezpředložkového instrumentálu nebo genitivu k němu ale patrně dojít nemůže, srov. (133) a (134).

(129) *Dalšímu členovi olympijského výboru bylo vysloveno varování.* (ČNK)

(130) *Šéf dělal Petrovi ústupky.* (*ústupky Petrovi*, nikoli *dělal Petrovi*) (vl)

(131) *Šéf učinil Petrovi návrh změnit pracovní dobu.* (*návrh Petrovi*, nikoli *učinil Petrovi*) (vl)

(132) *Petrovi učinil šéf ten návrh včera (Pavlovi už předevedl).* (*návrh Petrovi*, nikoli *učinil Petrovi*) (vl)

(133) **Vyjádřil parlamentem pohrdání* (vl)

(134) **Našeho vodovodu provedl údržbu* (vl)

Jednotlivých slovosledných variant odpovídajících různému aktuálnímu členění v rámci složených predikátů si všímá i Macháčková (1983, s. 142n). Z terminologie větých členů, kterou užívá, můžeme usuzovat i na to, ke které části složeného predikátu podle Macháčkové určité valenční doplnění patří (atribut bude doplněním JČ, objekt pak doplněním SČ): „Atributy substantiva v AP mohou být kontextově zapojené a stojí pak před AP: *K tomu jsem jim vysvětlení podal.* *K tomu jsem jim podal vysvětlení.*“, nebo jsou umístěny mezi sloveso a substantivum: *Podal jsem jim k tomu vysvětlení.* V uvedeném příkladě platí, že i dativní objekt – kontextově zapojený – může být „uvnitř“ AP: *Podal jsem jim k tomu vysvětlení.* *Podal jsem k tomu Janovi vysvětlení.*“ (Macháčková, 1983, s. 143).

Jedním z faktorů umožňujících výše uvedené „porušování“ slovosledných pravidel je pravděpodobně fakt, že dané spojení slovesa a substantiva je možné ze sémantického hlediska považovat za jednu lexikální jednotku (srov. oddíl V.A). Budou-li složené predikáty na tektogramatické úrovni zachycovány jako jeden uzel (nebo jako specifická kombinace uzlů spojená vztahem v jistém smyslu užším než syntaktická závislost), nebude třeba rozlišovat, který člen SP je rozvit, a k žádnému „porušování slovosledu“ by nedošlo. V PDT jsou však SP v současné době realizovány jako dva uzly, dochází tudíž nejen k netypickým slovosledným pozicím, ale v některých z těchto případů také k tzv. neprojektivním konstrukcím (k definici neprojektivní konstrukce srov. např. Lopatková, 2003, s. 70).

V.B.4.2.2 Valenční doplnění jmenné části SP jako zdroj neprojektivních konstrukcí

Pozorování, která uvádím v tomto oddíle, se týkají vzniku neprojektivních konstrukcí v rámci SP z hlediska povrchového slovosledu. Při zachycení hloubkového slovosledu na tektogramatické rovině PDT lze většinu ze zde uvedených neprojektivních konstrukcí zabránit (srov. např. Hajičová – Havelka – Sgall – Veselá – Zeman, 2004, a také Mikulová et al., 2005).

Neprojektivní konstrukce vznikají v rámci složených predikátů často tehdy, když v netypické slovosledné pozici stojí takové valenční doplnění, které je zřetelně valenčním doplněním jmenné části, a slovesná část přitom tuto vazbu neumožňuje (srov. výše uvedené příklady (125) a (126)). Ovšem v případech, kdy slovesná a jmenná část valenční doplnění sdílejí, lze zvažovat různé varianty zavěšení KVD, a tak popř. některé neprojektivní konstrukce vyloučit.

Typičtější jsou pochopitelně případy, kdy by neprojektivní konstrukci způsobilo zavěšení na substantivum (vzhledem k tomu, že neprojektivní konstrukce vznikají v situacích, kdy substantivum a KVD nejsou v kontaktní pozici, týká se to slovosledných variant (ii) a (iv)).

(ii) KVD – SČ – JČ

(135) *Pavlovi dal šéf rozkaz přijít včas* (vl)

(136) *Od šéfa dostal Petr rozkaz přijít včas* (vl)

(iv) JČ – SČ – KVD

(137) *Ten rozkaz dal Pavlovi šéf* (vl)

(138) *Ten rozkaz dostal od šéfa Pavel* (vl)

U slovosledných variant (i) a (iii) jsou (při uvážení postavení SČ, JČ a KVD) substantivum a KVD v kontaktní pozici, ovšem při určitém postavení Aktora slovesa (srov. příklady (141), (142), (144) a (146)) je tato kontaktní pozice přerušena a při zavěšení KVD na substantivum by došlo k neprojektivní konstrukci, proto opět dávám přednost zavěšení KVD na sloveso.

(i) SČ – KVD – JČ

(139) *Šéf dal Pavlovi rozkaz přijít včas* (při zavěšení na substantivum by bylo projektivní)

(140) *Petr dostal od šéfa rozkaz přijít včas* (při zavěšení na substantivum by bylo projektivní)

(141) *Včera dostal od šéfa Petr rozkaz přijít včas* (při zavěšení na substantivum by bylo neprojektivní)

(142) *Včera dal Pavlovi šéf rozkaz přijít včas* (při zavěšení na substantivum by bylo neprojektivní)

(iii) KVD – JČ – SČ

(143) *Pavlovi ten rozkaz přijít včas dal šéf* (při zavěšení na substantivum by bylo projektivní)

(144) *Pavlovi šéf rozkaz přijít včas dal* (při zavěšení na substantivum by bylo neprojektivní)

(145) *Od šéfa rozkaz přijít včas dostal Pavel* (při zavěšení na substantivum by bylo projektivní)

(146) *Od šéfa Pavel rozkaz přijít včas dostal* (při zavěšení na substantivum by bylo neprojektivní)

Stejné omezení platí i pro slovosledné varianty (v) a (vi); stojí-li Aktor slovesa mezi KVD a substantivem, způsobilo by zavěšení KVD na substantivum neprojektivní konstrukci, srov. (149), (150), (153) a (154), a také reálné doklady z korpusů (155) a (156).

(v) SČ – JČ – KVD

(147) *Šéf dal ten rozkaz Pavlovi* (bude projektivní při zavěšení na sloveso i na substantivum)

(148) *Petr dostal ten rozkaz od šéfa* (bude projektivní při zavěšení na sloveso i na substantivum)

(149) *Konečně dal ten rozkaz šéf Pavlovi* (bude projektivní při zavěšení na sloveso)

(150) *Konečně dostal ten rozkaz Petr od šéfa* (bude projektivní při zavěšení na sloveso)

(vi) JČ – KVD – SČ

- (151) *Ten rozkaz Pavlovi dal šéf včera* (bude projektivní při zavěšení na sloveso i na substantivum)
(152) *Ten rozkaz od šéfa dostal Pavel včera* (bude projektivní při zavěšení na sloveso i na substantivum)
(153) *Ten rozkaz šéf Pavlovi dal včera* (bude projektivní při zavěšení na sloveso)
(154) *Ten rozkaz Pavel od šéfa dostal včera* (bude projektivní při zavěšení na sloveso)
(155) *Bude rozhodně zajímavé, jakou odpověď MF SR burze dá.* (ČNK)
(156) *Personální rozkaz generál premiérovi ČR vyhlásil v závěru jeho návštěvy základny taktického letectva v Náměšti nad Oslavou.* (PDT)

V.B.4.2.3 Křížení vazeb slovesné a jmenné části v rámci SP

Při slovosledných variantách (v) a (vi) záleží navíc zřejmě na tom, zda je JČ rozvita ještě nějakým dalším valenčním doplněním vyjádřeným formou neshodného přívlastku, infinitivu nebo vedlejší věty. Není-li rozvita, dávám přednost zavěšení KVD na sloveso (srov. opět příklady (149), (150) a (153) až (156)). Je-li ovšem JČ rozvita dalším valenčním doplněním, vznikla by zavěšením KVD na sloveso neprojektivní konstrukce, proto je vhodnější zavěsit KVD na substantivum (srov. příklady (157) až (161) a (163) až (167)). Také podle Lopatkové „substantivum (v prostém i předložkovém pádu) analyzované jako doplnění slovesa nemůže oddělovat předcházející podstatné jméno a jeho následující (neshodný) atribut“ (jde o tzv. „princip separace“, srov. Lopatková, 2003, s. 141). Tyto případy nazývám „křížení vazeb slovesné a jmenné části v rámci SP“; ve většině případů se totiž jedná skutečně o konkurenční valenční doplnění, které by mohlo být považováno i za valenční doplnění slovesné části SP – pak by ale právě došlo ke křížení vazeb (srov. např. *dal Pavlovi* vs. *rozkaz přijít* v (157) nebo *podává obchodnímu soudu* vs. *návrh na zrušení* v (159)). V jiných případech, kdy sporné valenční doplnění není přítomno ve valenčním rámci slovesné části při jejím bezpříznakovém užití (např. *činit*), je potenciální křížení vazeb mnohem méně pravděpodobné, srov. (162).

(v) SČ – JČ – KVD

- (157) *Šéf dal rozkaz Pavlovi přijít včas* (bude projektivní při zavěšení na substantivum)
(158) *Petr dostal rozkaz od šéfa přijít včas* (bude projektivní při zavěšení na substantivum)
(159) *... podává ČNB současně návrh obchodnímu soudu na zrušení a likvidaci ČB* (ČNK)
(160) *Ze strany dopravce byl dán návrh účastníkům zájezdu, že...* (ČNK)
(161) *Ruský prezident Jelcin vydal rozkaz ministerstvu obrany, aby připravilo vojenské lodě k odplutí do Perského zálivu a Jugoslávie.* (ČNK)
(162) *Vyhlášením veřejné soutěže činí její vyhlášovatel návrh konkrétně neurčeným osobám, aby...* (ČNK)

(vi) JČ – KVD – SČ

- (163) *Rozkaz Pavlovi přijít včas dal šéf včera* (bude projektivní při zavěšení na substantivum)
(164) *Rozkaz od šéfa přijít včas dostal Pavel včera* (bude projektivní při zavěšení na substantivum)
(165) *Rozkaz od šéfové, který znamenal změnu v jeho pracovní náplni, dostal Pavel včera* (vl)
(166) *Odpověď dítěti na takový hloupý dotaz dal učitel až po půl hodině* (vl)
(167) *Návrh Ústavnímu soudu na zrušení kaucí podala SČK v úterý.* (ČNK)

V.B.4.2.4 Křížení vazeb v rámci nominalizovaného SP

Při nominalizaci složeného predikátu (tedy např. *podání návrhu*) připadá v úvahu zřejmě pouze jediná slovosledná varianta: nominalizace slovesné části (NSČ) – jmenná část (JČ) – (konkurenční) valenční doplnění (KVD). Je tomu tak zejména z toho důvodu, že takovýto složený predikát podléhá slovosledným pravidlům, která platí v rámci jmenné skupiny (srov. oddíl III.B.7). Jmenná část nominalizovaného SP tu tvoří neshodný genitivní přívlástek nominalizované slovesné části a může stát pouze napravo od ní, navíc mezi NSČ a JČ nemůže stát žádný jiný neshodný přívlástek. Ovšem i v těchto konstrukcích dochází k tomu, že není jasné, zda určité valenční doplnění (zde zejména dativní doplnění) rozvíjí JČ, nebo NSČ, srov. (168) a (169).

(168) ... měla se aktivita obviněných omezit pouze na podání návrhů tomuto ústavnímu činiteli... (ČNK)

(169) Dvacet minut trvalo vyhlášení prezidentova rozkazu vojákům 27. velitelství Územní obrany v Ostravě. (ČNK)

V konstrukcích s nominalizovaným SP dochází rovněž k potenciálnímu křížení vazeb NSČ a JČ, tedy např. *poskytnutí českým firmám vs. informace o průmyslu* v (170), *poskytnutí Sovětskému svazu vs. úvěr na nákup* v (172), *podání sněmovně vs. návrh jednat* v (174), srov. ale i další příklady (171) a (173). Vzhledem k valenčním vlastnostem substantiv stojících v pozici jmenné části SP je ve všech těchto případech možné zavěsit dativní doplnění na tuto jmennou část a tak dát přednost povrchově projektivní konstrukci.

(170) Smyslem celé této akce seminářového typu je poskytnutí relevantních informací českým firmám o průmyslu a možnostech obchodu... (ČNK)

(171) Japonská organizace JETRO (...) bude podporovat ruský vývoz do Japonska cestou poskytování informací oběma stranám o obchodních firmách partnerských zemí. (ČNK)

(172) ... že USA urychlí poskytnutí úvěru Sovětskému svazu na nákup základních potravin. (ČNK)

(173) Naléhavou žádost o neprodlené podání návrhu Ústavnímu soudu na zrušení části vyhlášky... (ČNK)

(174) K podání návrhu sněmovně jednat o vyslovení nedůvěry vládě je zapotřebí 50 podpisů poslanců. (ČNK)

Zajímavé je, že v rámci některých nominalizací složených predikátů dochází k nespornému, tedy nikoli pouze potenciálnímu křížení vazeb nominalizované slovesné části a jmenné části, a to tehdy, když problematické valenční doplnění není vůbec valenčním členem této JČ, ale pouze NSČ. Zatím jsem našla pouze jediný takový doklad (srov. *poskytnutí podnikům vs. právo půjčovat si* v (175), kde jistě nejde o vazbu *právo podnikům*), ale je pravděpodobné, že se podobné doklady vyskytují častěji.

(175) Dílčí liberalizace kapitálového účtu spočívá podle premiéra v umožnění nákupu nemovitostí v zahraničí a poskytnutí práva podnikům půjčovat si peníze v cizině. (ČNK)

Navíc můžeme podobným způsobem nahlížet na některé konstrukce, které nejsou nominalizacemi složených predikátů (srov. *doručení Evropské komisi vs. dotazníků od českých vývozců* v (176) a *poskytování politickým stranám vs. darů od státních podniků* v (177)), vzniká tak tedy otázka, jestli ke křížení vazeb nedochází v nominalizovaných konstrukcích v jazyce zcela běžně. (Pro nedostatek vhodných dokladů používám tyto

příklady s úmyslným zanedbáním možnosti chápat vazbu *od+2* jako doplnění s významem Aktora rozvíjejícího substantiva *doručení* a *poskytování*, srov. k tomu oddíl VI.A.2.8(iii).) Základem takových konstrukcí jsou jednoduše dvě substantiva s valenčními doplněními (srov. níže *doručení* a *dotazník*), přičemž to první (*dotazník*) je rozvíjeno kromě genitivního vyjádření druhého substantiva (*doručení dotazníků*) ještě dalším valenčním doplněním (např. v dativu, tedy *doručení Evropské komisi*), a to druhé (rozvíjející ve formě bezpředložkového genitivu prvního substantivum, tedy *dotazníků*) je také rozvíjeno nějakým neshodným přívlastkem, např. infinitivem nebo předložkovou skupinou (tedy např. *dotazníky od českých vývozců*). Zatímco ve slovesných konstrukcích umožňují slovosledná pravidla postavit druhé valenční doplnění slovesa (odpovídajícího prvnímu substantivu) nalevo, srov. (178), u substantiv takový postup možný není. Při kombinaci dvou substantiv s bohatým valenčním potenciálem jsou tedy zhruba dvě možnosti: (i) nejprve postupně vyjádřit valenční členy prvního substantiva (tedy např. *doručení dotazníků Evropské komisi*) a pak teprve vyjádřit neshodné přívlastky druhého substantiva (tedy např. *dotazníky (Evropské komisi) od českých vývozců*) – k tomuto postupu dochází v níže uvedených příkladech; (ii) valenční doplnění druhého substantiva vyjádřit ještě před dativním doplněním prvního substantiva, tedy např. *doručení dotazníků od českých vývozců Evropské komisi* – k tomuto postupu dochází zřejmě zejména v případech, kdy je dativní doplnění rozvíjeno nějakými dalšími přívlastky, případně když je toto doplnění jádrem výpovědi.

(176) Termín doručení vyplněných dotazníků Evropské komisi od tří českých vývozců profilové oceli podezřelých z dumpingu (...) se patrně posune do 15. září. (ČNK)

(177) KDU-ČSL má v úmyslu navrhnout text usnesení, v němž by sněmovna vládě doporučila, aby přijala opatření k zamezení poskytování sponzorských darů.PAT politickým stranám.ADDR od státních podniků. (ČNK)

(178) Termín, dokdy bylo potřeba Evropské komisi doručit dotazníky od tří českých vývozců..., se patrně posune do 15. září. (vl)

S ohledem na výše uvedený (nesporný) příklad (175) se domnívám, že princip separace v nominalizovaných konstrukcích nelze plně uplatnit. Pro potvrzení této hypotézy by však bylo potřeba shromáždit více jednoznačných dokladů.

V.C DÍLČÍ ZÁVĚR

Složené predikáty bezesporu představují komplexní jazykový jev, jehož zkoumání zasahuje do mnoha různých oblastí. Dotkla jsem se pouze některých z nich; krátce jsem se zabývala sémantickými vlastnostmi složených predikátů, největší pozornost jsem pak věnovala jejich valenčním vlastnostem. Hlavním úkolem tohoto oddílu bylo ukázat, že valenční vlastnosti některých substantiv mohou být výskytem v rámci složených predikátů výrazně ovlivněny. Zároveň jsem chtěla upozornit na skutečnost, že odlišení valenčních doplnění slovesné a jmenné části složených predikátů není vždy zcela jednoduché.

VI ADNOMINÁLNÍ DATIV ODPOVÍDAJÍCÍ POZICI DATIVU ADVERBÁLNÍHO

VI.A	SUBSTANTIVA S VALENČNÍM RÁMCEM OBSAHUJÍCÍM POTENCIÁLNĚ TŘI BEZPŘEDLOŽKOVÉ PÁDY	142
VI.A.1	<i>Úvodní poznámky</i>	142
VI.A.1.1	Výběr zkoumaných substantiv	142
VI.A.1.2	Různá povaha Patientu	142
VI.A.1.3	Východiska pro zkoumání valenčních vlastností substantiv s valenčním rámcem ACT PAT ADDR.....	144
VI.A.1.4	Rozdíly mezi verbálními a dějovými substantivy	144
VI.A.1.5	Významové posuny (označení děje vs. označení substance)	145
VI.A.2	<i>Substantiva dávání</i>	145
VI.A.2.1	Vymezení substantiv dávání na pozadí jejich základových sloves	145
VI.A.2.2	Zastoupení lemmat verbálních a dějových substantiv dávání v ČNK	148
VI.A.2.3	Různé významy substantiv dávání z hlediska výskytu dativního doplnění.....	148
VI.A.2.4	Verbální substantiva dávání	149
VI.A.2.5	Dějová substantiva dávání	150
VI.A.2.6	Srovnání valence verbálních a dějových substantiv dávání	151
VI.A.2.7	Možnosti vyjádření Patientu při současném vyjádření Adresátu	152
VI.A.2.8	Možnosti vyjádření Aktora při současném vyjádření Adresátu	154
VI.A.2.9	Plné zastoupení valenčního rámce (tj. vyjádření všech tří aktantů)	155
VI.A.2.10	Problematika složených predikátů u substantiv dávání.....	157
VI.A.2.11	Dílčí závěr	158
VI.A.3	<i>Substantiva mluvení</i>	159
VI.A.3.1	Vymezení substantiv mluvení na pozadí jejich základových sloves	160
VI.A.3.2	Zastoupení lemmat verbálních a dějových substantiv mluvení v ČNK	160
VI.A.3.3	Participant „informace“	161
VI.A.3.3.1	Nominalizace participantu „informace“ pomocí substantiva	163
VI.A.3.3.1.1	Slovesa mluvení s Patientem propoziční povahy ve formě bezpředložkového akuzativu.....	164
VI.A.3.3.1.2	Substantiva mluvení s Patientem propoziční povahy ve formě bezpředložkového genitivu	166
VI.A.3.4	Substantiva mluvení s Adresátem.....	168
VI.A.3.4.1	Různé významy substantiv mluvení z hlediska výskytu dativního doplnění.....	168
VI.A.3.4.2	Možnosti vyjádření ADDR u substantiv mluvení	170
VI.A.3.4.3	Verbální substantiva mluvení.....	170
VI.A.3.4.4	Dějová substantiva mluvení	171
VI.A.3.4.5	Srovnání valence verbálních a dějových substantiv mluvení	172
VI.A.3.4.6	Možnosti vyjádření Patientu při současném vyjádření Adresátu.....	173
VI.A.3.4.7	Možnosti vyjádření Aktora při současném vyjádření Adresátu.....	178
VI.A.3.4.8	Plné zastoupení valenčního rámce (tj. vyjádření všech tří aktantů).....	180
VI.A.3.4.9	Problematika složených predikátů u substantiv mluvení.....	182
VI.A.3.5	Dílčí závěr	184
VI.A.4	<i>Srovnání valenčního chování substantiv dávání a substantiv mluvení</i>	186
VI.A.5	<i>Další substantiva s valenčním rámcem obsahujícím potenciálně tři bepředložkové pády</i>	187
VI.B	SUBSTANTIVA S DALŠÍMI VALENČNÍMI RÁMCI OBSAHUJÍCÍMI DATIV	190

VI.A SUBSTANTIVA S VALENČNÍM RÁMCEM OBSAHUJÍCÍM POTENCIÁLNĚ TŘI BEZPŘEDLOŽKOVÉ PÁDY

VI.A.1 Úvodní poznámky

VI.A.1.1 Výběr zkoumaných substantiv

V tomto oddíle zkoumám valenční chování substantiv, v jejichž valenčním rámci se mohou alespoň potenciálně, a to pouze při některých kombinacích aktantů, vyskytnout tři bezpředložkové pády. Jak už bylo uvedeno v oddíle III.D.3, tomuto požadavku v zásadě vyhovují substantiva s následujícími valenčními rámci a povrchovými realizacemi aktantů:

- (a) PAT(2) ADDR(3) ACT(7), např. *dodávky tepla odběratelům společností, nabízení zboží zákazníkům zahraniční firmou, podřizování vlastních zájmů dětem starostlivými rodiči*;
- (b) ADDR(2) PAT(3) ACT(7), např. *vystavení dítěte škodlivým podmínkám neopatrnými rodiči*;
- (c) EFF(2) ADDR(3) ACT(7), např. *vyprávění dobrodružných příběhů kamarádům staršími spolužáky*;
- (d) ACT(2) ADDR(3) PAT(7), např. *výhružky malého Petříka kamarádům prozrazením tajemství*.

Je patrné, že výše uvedené vlastní (introspektivní) příklady konstrukcí se třemi bezpředložkovými pády jsou velmi kondenzované, až přetížené, proto jsem se rozhodla, že výskyt takových konstrukcí ověřím na datech ČNK. Pro tento účel bylo třeba vybrat dostatečný počet reprezentativních zástupců jednotlivých valenčních rámců. Východiskem pro výběr konkrétních substantiv bylo především podrobné zpracování dokladů všech substantiv s dativní valencí v PDT (srov. oddíl IV.B.3). Doplnujícím zdrojem pak byly výsledky obecného dotazu vyhledávajícího substantiva následovaná substantivem v dativu v ČNK (srov. oddíl IV.A.3.2).

Z materiálu získaného z dat PDT vyplynulo, že nejvíce zastoupeným typem substantiv s dativním doplněním jsou substantiva odvozená od sloves s valenčním rámcem ACT(1) PAT(4) ADDR(3), tedy výše uvedený typ (a). Těmto substantivům věnuji v této práci největší pozornost (srov. především oddíly VI.A.2 a VI.A.3), další tři typy substantiv (tedy substantiva s valenčními rámci typu (b), (c) a (d)) jsou zkoumány společně v oddíle VI.A.5.

VI.A.1.2 Různá povaha Patientu

Pokud jde o vyjádření jednotlivých aktantů u základových sloves substantiv výše uvedeného typu (a), tedy sloves s (mírně zjednodušeným) valenčním rámcem ACT(1) PAT(4) ADDR(3), nejproblematictější je vyjádření Patientu. Zatímco Aktor je u těchto

sloves (v aktivu) vyjádřen nominativem a Adresát je nejčastěji vyjádřen bezpředložkovým dativem, vyjádření Patientu záleží na mnoha různých faktorech.

Podle autorů *Mluvnice češtiny* (dále MČ) lze rozlišovat v zásadě dva typy Patientu u sloves (srov. MČIII, s. 51n): (i) „entitu“ a (ii) značně specifickou modifikaci Patientu nazývanou „informace“, která se objevuje u sloves mluvení a mentální činnosti. Těmto dvěma typům Patientu pak odpovídají dva typy participantů u deverbativních substantiv: „Podle toho, jaký charakter má příslušný participant v základové propozici, lze v substantivní frázi rozlišovat valenční atribut povahy propoziční (*snaha, aby se uplatnil / uplatnit se / o uplatnění*) od atributu nepropozičního (předmětného, substančního), např. *ztráta dokladů*.“ (srov. MČIII, s. 128).

Z uvedených skutečností vyplývá, že slovesa s (mírně zjednodušeným) valenčním rámcem ACT(1) PAT(4) ADDR(3) (a následně i substantiva od nich odvozená) je možné rozdělit do dvou skupin v závislosti na tom, zda se v jejich valenčním rámci vyskytuje Patiens propoziční povahy, nebo Patiens povahy nepropoziční. Těmto dvěma skupinám zhruba odpovídají i dvě základní sémantické slovesné třídy. V terminologii Daneše a Hlavsy by bylo možné první typ sloves označit názvem „predikáty odevzdávání informace“ (patří sem zejména verba dicendi; srov. Daneš – Hlavsa, 1987, s. 164-198), druhý typ sloves by pak bylo možné v rámci stejné teorie zařadit k „predikátům změny přináležitosti a souvýskytu“ (srov. Daneš – Hlavsa, 1987, s. 127-145). První typ sloves je pak v určitém smyslu obdobou typu druhého: „Na paralelismus predikátorů s významem „mentálních jevů“ a predikátorů s významem přináležitosti a jejich změn ukazuje vedle jiných znaků i fakt, že analytické konstrukce synonymní s prvním typem predikátorů velmi často obsahují slovesa, která primárně fungují jako predikátory s významem druhým: *ví - má vědomosti; dozvěděl se - dostal zprávu; sdělil - předal zprávu* atd. I když nechceme přejímat někdy simplifikující koncepce lokalistního přístupu, považujeme za jisté, že pro jazykové vyjádření mentálních jevů slouží způsoby vyjadřování jevů materiálního světa, každodenní hmotné zkušenosti jako vzory, formy, které naplňují jen abstraktními obsahy.“ (Daneš – Hlavsa, 1987, s. 149). V této práci užívám pro substantiva odvozená od prvního typu sloves termín „substantiva mluvení“, pro substantiva odvozená od druhého typu sloves volím termín „substantiva dávání“.

Navzdory zřejmým rozdílům v povrchové realizaci Patientu u sloves spadajících do výše vymezených skupin (zatímco u sloves s Patientem nepropoziční povahy je tento aktant vyjádřen bezpředložkovým akuzativem, u sloves mluvení (a mentální činnosti) je Patiens vyjádřen primárně vedlejší větou) může alespoň v některých případech dojít ke zcela identické realizaci jejich valenčního rámce. Jde o případy, kdy je vedlejší věta u sloves mluvení „nominalizována“ pomocí substantiva ve formě bezpředložkového akuzativu. U substantiv odvozených od těchto sloves mluvení pak alespoň potenciálně může dojít k vyjádření všech tří aktantů pomocí bezpředložkových pádů (typům nominalizace vedlejší věty a faktorům omezujícím tento proces se věnuje oddíl VI.A.3.3).

VI.A.1.3 Východiska pro zkoumání valenčních vlastností substantiv s valenčním rámcem ACT PAT ADDR

U substantiv odvozených od sloves s valenčním rámcem ACT PAT ADDR dochází k typickým posunům v povrchových realizacích participantů (srov. oddíl III.B.2; strukturní (syntaktické) pády se mění, tedy např. Nom → Gen, nestrukturní (adverbiální) pády zůstávají; adnominální bezpředložkový dativ tu tedy odpovídá pozici (funkci) bezpředložkového dativu adverbálního). Patiens propoziční povahy může být u některých substantiv vyjádřen také předložkovou skupinou. Detailní popis povrchových realizací valenčních rámců zkoumaných substantiv, vyplývající z dat ČNK, je uveden v jednotlivých kapitolách (k substantivům dávání srov. oddíl VI.A.2, k substantivům mluvení srov. oddíl VI.A.3).

Vzhledem k tomu, že se jedná o substantiva odvozená od sloves s třemi aktanty, je možné u nich sledovat výskyt sedmi různých kombinací jednotlivých aktantů. V souladu se zaměřením této práce jsem sledovala pouze ty případy, v nichž se vyskytuje Adresát (tj. buď samostatný výskyt ADDR, nebo jedna z následujících kombinací: ACT+ADDR, PAT+ADDR, příp. ACT+PAT+ADDR).

Doklady jednotlivých substantiv s dativním doplněním byly v ČNK vyhledávány pomocí dotazu ([lemma="lemma zkoumaného substantiva"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,4} [tag="N...[36].*"]); ke stanovení tohoto dotazu srov. oddíl IV.A.3.1.2; k výhodám výběru dativního doplnění při vyhledávání nominalizovaných konstrukcí se třemi bezpředložkovými pády srov. oddíl III.D.3. Správné doklady na dativní doplnění u daných substantiv byly poté mezi příslušnými nálezy dohledány ručně.

VI.A.1.4 Rozdíly mezi verbálními a dějovými substantivy

Kromě výskytů substantivních konstrukcí s třemi bezpředložkovými pády je dalším účelem detailního studia valenčního chování substantiv s dativním doplněním také stanovení rozdílů mezi verbálními a dějovými substantivy. Podrobný průzkum substantiv s dativním doplněním v PDT (srov. oddíl IV.B.3) naznačil následující rozdíly mezi verbálními a dějovými substantivy:

- (i) Vzhledem k vyšší frekvenci lemmat dějových substantiv (DS) je i absolutní četnost (AbsČ) dokladů s dativní vazbou u DS vyšší než u verbálních substantiv (VS).
- (ii) Relativní četnost (RelČ) dativní vazby (tj. AbsČ dativní vazby u konkrétního substantiva vydělená celkovou frekvencí lemmatu daného substantiva; tuto relativní četnost označuji zkratkou rel_celk) je naopak vyšší u VS než u DS.

Relativní četnosti rel_celk jsou výrazně ovlivněny zejména počtem významů, které dané substantivum má. V rámci toho významu, který nejvíce odpovídá významu základového slovesa, pak výše RelČ záleží pravděpodobně na blízkosti valenčnímu potenciálu základového slovesa (s možností povrchového elidování jednotlivých valenčních členů). Z dat PDT se zdá, že RelČ jsou vyšší u VS než u DS; tento fakt by potvrzoval dosavadní teoretické hypotézy, že VS jsou bližší valenčnímu potenciálu svých základových sloves než DS. Vzhledem k omezené velikosti PDT byl poměr AbsČ a RelČ dativního doplnění u VS a DS zastupujících dvě zkoumané sémantické třídy, tj.

substantiva dávání a substantiva mluvení, ověřován také na datech ČNK. Valenční chování verbálních a dějových substantiv přitom není posuzováno jen na základě relativních četností aktantů a jejich kombinací, ale také z hlediska jejich povrchových realizací (srov. zejména oddíly VI.A.2.11 a VI.A.3.5).

VI.A.1.5 Významové posuny (označení děje vs. označení substance)

Konstrukce se třemi bezpředložkovými pády se u substantiv patrně mohou vyskytnout pouze při jejich dějovém užití. Dativní doplnění si však mohou uchovat i substantiva, u nichž došlo k posunu od dějového k substantivnímu užití. Jak už bylo uvedeno v oddíle IV.C.1, vyhledávání počtu výskytů lemmatu určitého substantiva v ČNK je na jeho konkrétním významu zcela nezávislé. V této práci tedy sleduji všechny výskyty dativního doplnění u vybraných skupin substantiv, nezávisle na jejich konkrétním významu. Významové rozdíly, které se mi podařilo zaznamenat a při nichž si dané substantivum stále uchovává dativní doplnění, jsou popsány zejména v oddílech VI.A.2.3 a VI.A.3.4.1.

VI.A.2 Substantiva dávání

První, základní skupinou substantiv, v jejichž valenčním rámci se mohou při určitých kombinacích aktantů vyskytnout tři bezpředložkové pády, jsou tzv. substantiva dávání. Substantivům dávání dosud zřejmě nebyla věnována žádná ucelená studie, jejich základová slovesa, tedy slovesa dávání, jsou však pečlivě zpracována v několika teoriích (zde se budu věnovat zejména zpracování Daneše a Hlavsy (1987)).

VI.A.2.1 Vymezení substantiv dávání na pozadí jejich základových sloves

Základová slovesa substantiv dávání patří podle Daneše a Hlavsy k „predikátorům změny přináležitosti a souvýskytu“, přičemž jednotlivými podtypy jsou (a) predikáty změny přináležitosti, (b) predikáty změny přináležitosti v užším smyslu a (c) predikáty změny souvýskytu, (srov. Daneš – Hlavsa, 1987, s. 127-145).

Základním typem podskupiny (a) (tedy „predikátů změny přináležitosti“) jsou „predikáty změny předmětného vlastnictví“. Změnou předmětného vlastnictví přitom Daneš a Hlavsa rozumí „děj, při němž nějaký konkrétní objekt přechází ze stavu přináležitosti k jednomu vlastníkovi (původní vlastník) do stavu přináležitosti k jinému vlastníkovi (nový vlastník). Změna vlastnictví je zpravidla provázena současnou změnou lokace objektu; ...“ (Daneš – Hlavsa, 1987, s. 127). Právě popsáný děj lze podle autorů prezentovat:

„A. z hlediska původního vlastníka, tzn. že v centru pozornosti mluvčího (v pozici S_{nom} z hlediska formálně syntaktického) je původní vlastník (např. u *dát*, *věnovat*), tedy predikáty předání do vlastnictví

B. z hlediska nového vlastníka, tzn. že v centru pozornosti mluvčího (a tedy v pozici S_{nom}) je nový vlastník (*dostat, získat*), tedy predikáty nabytí do vlastnictví.“ (Daneš – Hlavsa, 1987, s. 128)¹⁰⁵.

Ve významové struktuře „predikátů předání do vlastnictví“ je přítomen sémantický rys „dávání“ (srov. i Daneš – Hlavsa, 1987, s. 128), proto označují substantiva odvozená od těchto sloves i substantiva odvozená od dalších podtypů predikátů změny přináležitosti a souvýskytu zjednodušujícím názvem *substantiva dávání*.

Zatímco u „predikátů předání do vlastnictví“ (typ (A)) je Adresát (v terminologii Daneše a Hlavsy akceptor) vyjádřen typicky bezpředložkovým dativem, u typu (B), tj. u „predikátů nabytí do vlastnictví“, je ten, od koho se něco získává, vyjádřen především pomocí předložkové skupiny *od+2*. Daneš a Hlavsa tento participant nazývají donor, ve valenční teorii FGP je označován jako Origo (ORIG). Ovšem i u „predikátorů nabytí do vlastnictví“ může být ten, od koho se něco získává, vyjádřen bezpředložkovým dativem (např. *vzít peníze bratrovi, ukrást peněženku cestujícímu, odebrat krev nemocným*). Daneš a Hlavsa nazývají tento participant východisko (východisko ve smyslu původního vlastníka), protože bývá na výrazové rovině signalizován i prostředky typickými pro vyjadřování místních okolností, tj. předložkovými skupinami *v+6*, popř. *z+2* (např. *vzít knihy v knihovně, vzít knihy z knihovny*, srov. s. 133). V této práci, v souladu s valenční teorií FGP, označují participant „východisko“, je-li vyjádřen bezpředložkovým dativem, názvem Adresát.

Distinktivním rysem, který odlišuje v teorii Daneše a Hlavsy (a) „predikáty změny přináležitosti“ a (b) „predikáty změny přináležitosti v užším smyslu“, je povaha participantu, který „prochází změnou přináležitosti“. Daneš a Hlavsa v rámci tohoto participantu vydělují tzv. donum a patiens. Zatímco donum zpravidla označuje nějaké konkrétní (je obecně charakterizován rysem [+konkr]), patiens je převážně abstraktem (tj. je obecně charakterizován rysem [+abstr]). Slovesa lišící se povahou participantu, který „prochází změnou přináležitosti“, se pak liší i významem (srov. věnovat¹ (dát): *Petr věnoval bratrovi hodinky* (donum); věnovat² (připsat, dedikovat): *Autor věnoval svůj román matce* (patiens); věnovat³ (obětovat, poskytovat): *Matka věnuje všechnu péči dětem*, viz např. s. 135). Ve valenční teorii FGP jsou jednotlivé významy sloves odlišovány, avšak participant, který prochází změnou přináležitosti, je nazýván Patiens v obou případech (nezáleží tedy na tom, zda označuje konkrétní, nebo abstraktum¹⁰⁶; v tzv. PDT-vallexu jsou tedy uvedeny následující valenční rámce u slovesa *věnovat*: (i) ACT(1) PAT(4) ADDR(3), např. *věnoval jim peníze*, (ii) ACT(1) PAT(4) ADDR(3), např. *věnoval vystoupení problematice drog*). Pouze v případě, že se jedná o spojení slovesa a substantiva

¹⁰⁵ Na to, že lze na proces předávání pohlížet ze dvou základních perspektiv, upozorňují i autoři Fillmore, Johnson a Petruck ve své práci věnované projektu zvanému FrameNet (srov. i zde oddíl II.B.2). Tito autoři popisují významy slov ve vztahu k tzv. sémantickým rámcům, tvořeným z tzv. frame elements. Např. sémantický rámec „Transfer“ se skládá z následujících elementů: Donor, Theme a Recipient. Tento rámec reprezentuje např. sloveso *give* ‚dát‘: *The teacher* (Donor) *gave the student* (Recipient) *a book* (Theme). Pomocí stejného sémantického rámce lze však popsat i např. sloveso *receive* ‚obdržet‘, pouze z jiné perspektivy, projevující se v odlišném syntaktickém a morfologickém vyjádření: *The student* (Recipient) *received a book* (Theme) *from the teacher* (Donor), srov. Fillmore – Johnson – Petruck, 2003, s. 237-239.

¹⁰⁶ Podobně je tomu i u Adresátu, srov. níže.

tvořící složený predikát (SP), je původnímu Patientu (tedy jmenné části příslušného SP) přiřazován funktor CPHR (tedy ACT(1) CPHR({pozornost, čas, zájem, prostor, péče, přízeň, loajalita,...}4) ADDR(3,na+4), např. *věnovat pozornost obsahu*; srov. i oddíl V.B). Při zkoumání valenčních vlastností substantiv dávání však uvedené distinkce pro jednoduchost nerozlišuji a všem typům doplnění v bezpředložkovém genitivu zde přiřazuji funktor PAT.

Poslední skupinou sloves, kterou Daneš a Hlavsa vydělují, jsou (c) „predikáty změny souvýskytu“. I do této skupiny patří slovesa, v jejichž valenčním rámci se vyskytuje dativní doplnění; Daneš a Hlavsa tato slovesa nazývají „predikáty změny vztahu souvýskytu“. Ve významové struktuře těchto sloves „je sice přítomen sémantický rys „dávání“, ale nikoli ve smyslu předání do vlastnictví. V popředí je tu, jak už bylo řečeno, významový rys změny lokace.“ (Daneš – Hlavsa, 1987, s. 143). Patří sem např. některé významy sloves *dodat, hodit, podat, vydat* a *vrátit*. Participant, který prochází změnou vztahu souvýskytu, má obecně roli patientu, ale Daneš a Hlavsa ho ještě více specifikují jako tzv. locatum (s. 143). Participant, u něhož je locatum umístěno, má roli akceptora. Ve valenční teorii FGP je locatum označováno jako Patiens, akceptor opět jako Adresát. Adresát však u některých z těchto sloves nemusí vždy označovat konkrétní, ale může být i abstraktem. Obdobně jako u výše popsaných slovesných podskupin (a) a (b) má různá povaha Patientu za důsledek odlišné významy daných sloves, může různá povaha Adresátu znamenat jemné významové odstíny i pro „predikáty změny vztahu souvýskytu“, srov. např. *navrátit majetek církvi* vs. *navrátit dům jeho původní podobě*. Obdobné významové odstíny je pak možné sledovat i u odpovídajících substantiv dávání, srov. (179) vs. (180) a (181) vs. (182).

(179) Část veřejnosti s navrácením katedrály.PAT církvi.ADDR nesouhlasí. (ČNK)

(180) V plánu, který zaslal starosta ... a který se jmenuje "Navrácení Rudého náměstí.PAT jeho historické podobě.ADDR", se mluví i o sejmutí rudých hvězd z kremelských věží. (ČNK)

(181) Návrat českého občanství.PAT exulantům.ADDR by však mohl znovu otevřít otázku restitucí. (ČNK)

(182) ... - fatálně neovlivnila možnost návratu daného území.PAT přiměřenému civilnímu využití.ADDR. (ČNK)

Při popisování valenčních vlastností substantiv dávání nerozlišuji jednotlivé podskupiny substantiv dávání odpovídající výše popsaným podskupinám slovesným, ani jemné významové odstíny daných substantiv dávání způsobené různou povahou Patientu nebo Adresátu.

Participant, který změnu přináležitosti nebo souvýskytu působí, je v FGP u všech popisovaných slovesných podskupin označován jako Aktor (v teorii Daneše a Hlavsy je nazýván donor nebo agens, v závislosti na podtypu predikátů změny přináležitosti a souvýskytu). Předpokládám tedy, že všechna substantiva dávání mají ve svém valenčním rámci tři aktanty, a to Aktor (ACT), Patiens (PAT) a Adresát (ADDR). Jak už jsem uvedla výše, skutečnost, že by Patiens u těch substantiv dávání, která tvoří nominalizovanou slovesnou část nějakého složeného predikátu, mohl být označován funktorem CPHR (tedy např. *věnování péče*.CPHR *dětem*.ADDR; srov. i oddíly V.A a VI.A.2.10), zde pro jednoduchost zanedbávám.

VI.A.2.2 Zastoupení lemmat verbálních a dějových substantiv dávání v ČNK

Podívejme se na distribuci jednotlivých typů deverbativních substantiv odvozených od sloves dávání. Od většiny sloves dávání je možné utvořit jak substantiva verbální, a to od obou členů vidové dvojice (srov. *dodání, dodávání; prodání, prodávání*), tak substantivum dějové (srov. *dodávka, prodej*). Není tomu tak ale u všech sloves dávání, srov. např. slovesa *odevzdat, podat a poskytnout*, od nichž nemůžeme vůbec utvořit dějové substantivum. I pro substantiva dávání však platí, že v případě, že dějové substantivum existuje, frekvence jeho lemmatu¹⁰⁷ je výrazně vyšší než frekvence lemmatu odpovídajícího substantiva verbálního, srov. tabulka č. 15 (výjimkou je tu pouze poměrně málo frekventované substantivum *výdej*). Způsob výběru konkrétních substantiv dávání, která byla podrobena detailnímu zkoumání, je uveden v jednotlivých oddílech.

Tabulka č. 15: Deriváty sloves dávání: frekvence lemmatu v ČNK

Verbální substantiva		Dějová substantiva	
Substantivum	Frekvence lemmatu	Substantivum	Frekvence lemmatu
<i>dodávání</i>	92	<i>dodávka</i>	7724
<i>dodání</i>	587		
<i>kradení</i>	39	<i>krádež</i>	3499
<i>ukradení</i>	25		
<i>odprodávání</i>	4	<i>odprodej</i>	517
<i>odprodání</i>	10		
<i>prodávání</i>	85	<i>prodej</i>	21502
<i>prodání</i>	16		
<i>půjčování</i>	215	<i>půjčka</i>	4717
<i>půjčení</i>	87		
<i>vydávání</i>	1537	<i>výdej</i>	467
<i>vydání</i>	10046		

VI.A.2.3 Různé významy substantiv dávání z hlediska výskytu dativního doplnění

Kromě dějových významů zděděných od základových sloves mají pochopitelně i některá substantiva dávání další významy související s posunem od dějového k substantivnímu užití (srov. i např. Novotný, 1980, s. 114). Jak už bylo uvedeno v oddíle IV.C.1, vyhledávání počtu výskytů lemmatu určitého substantiva v ČNK je však nutně na jeho konkrétním významu zcela nezávislé. Tak např. vysoká frekvence lemmatu *vydání* oproti ostatním verbálním substantivům dávání (srov. výše tabulka č. 15) souvisí patrně s různými významy tohoto substantiva a s hojným užíváním zejména jeho nedějových významů (např. z výpočtu frekvenčních distribucí vyplývá, že po slovese *být* a předložce *v* jsou další dvě nejfrekventovanější slova následující ihned za substantivem *vydání* substantivum *kniha* a adjektivum *nový*). Také např. VS *podání* má podle SSČ kromě svého dějového užití ještě další čtyři významy: 1. písemnost předložená úřadu; 2. tradice; 3. způsob vyjádření; 4. uvedení míče do hry. I při těchto jiných významech si

¹⁰⁷ Uvedené frekvence lemmatu však zahrnují všechny významy daného substantiva - k problematice lemmatizace v ČNK srov. oddíl IV.C.1.

substantivum dávání může uchovat dativní doplnění, jako je tomu např. u substantiva *podání* při jeho významu „písemnost předložená úřadu“ (viz následující oddíly).

U některých substantiv dávání, zejména je-li nejčastějším předmětem (pře)dávání nějaká finanční částka, může patrně docházet k zabudování Patientu (např. *kompenzace*, *půjčka*, *splátka*, *úhrada*, *výplata*, srov. oddíl VIII.E). Předmětem zabudování však nemusí být pouze finanční částka, ale cokoli jiného (srov. např. výše zmiňovaný význam VS *podání*, ale např. i VS *věnování* ve významu „psaná gratulace“ a DS *dodávka* ve významu „dodané zboží“). Se zabudováním Patientu je spojena ztráta dějového významu, tato substantiva si však přesto dativní doplnění mohou uchovat (srov. oddíl VI.A.2.7(ii)).

Význam substantiva se však může posunout natolik, že jeho souvislost s významem původním se téměř ztrácí. Tak je tomu např. u druhého a třetího významu substantiva *podání* (viz výše) a také např. u substantiva *dodávka* ve významu „automobil“. U takových významů substantiv se dativní doplnění již většinou vůbec nevyskytuje.

Vzhledem k tomu, že se dativní doplnění může u substantiv dávání vyskytovat i při jejich různých nedějových užitích a odlišení těchto významů není někdy ani z kontextu jednoznačné (srov. oddíl VI.A.2.7(ii)), nepřihlížím při zkoumání výskytu dativního doplnění u substantiv dávání k jednotlivým významům daných substantiv, ale probírám je společně.

VI.A.2.4 Verbální substantiva dávání

V PDT se vyskytlo celkem 29 verbálních substantiv dávání s dativním doplněním (je to nejpočetněji zastoupená skupina substantiv s jednotným valenčním rámcem, viz oddíl IV.B.3). Jde o následující substantiva (substantiva jsou řazena abecedně, v závorce je vždy uveden počet dativních doplnění, která se u daného substantiva v PDT vyskytla): *doručení* (2), *navrácení* (2), *navrácení* (6), *odebrání* (3), *odejmutí* (1), *odevzdání* (2), *odnímání* (1), *odstoupení* (1), *podání* (3), *položení* (1), *poskytnutí* (3), *poskytování* (4), *postoupení* (1), *posílání* (1), *pronajmutí* (1), *proplacení* (1), *předložení* (1), *představení* (1), *předání* (8), *přiklepnutí* (1), *udělení* (2), *udělování* (1), *(ne)věnování* (1), *voperování* (1), *vrácení* (2), *vydání* (3), *vydávání* (2), *vyplácení* (1), *zasvěcení* (1). Za zmínku stojí, že pouze jediné ze zde zkoumaných substantiv (*poskytnutí*) se v PDT vyskytlo s plným valenčním rámcem (srov. příklad (215) v oddíle VI.A.2.9).

Obecným dotazem v ČNK (viz oddíl IV.A.3.2) jsem získala následující substantiva: *doručení*, *navrácení*, *odcizení*, *odebrání*, *odevzdání*, *podání*, *podávání*, *poskytnutí*, *poskytování*, *předání*, *předávání*, *předložení*, *představení*, *přiblížení*, *přibližování*, *přidělení*, *přidělování*, *udělení*, *udělování*, *vracení*, *vrácení*, *vydání*, *vydávání*, *zabrání*, *zpřístupnění*.

Detailnímu studiu valenčního chování verbálních substantiv dávání (tedy dohledání dokladů s dativním doplněním v ČNK) jsem chtěla podrobit ta substantiva, která se v PDT vyskytla s minimálně třemi doklady dativního doplnění. Tuto podmínku splňovalo celkem sedm VS: *navrácení* (6), *odebrání* (3), *podání* (3), *poskytnutí* (3), *poskytování* (4), *předání* (8), *vydání* (3). Z technických důvodů se mi však v ČNK nepodařilo získat všechny doklady u substantiva *vydání*, místo tohoto substantiva jsem

tedy vybrala dvě jiná VS, a to substantiva *doručení* a *vrácení* (u obou se v PDT vyskytly 2 doklady dativního doplnění).

Přehled absolutních i relativních četností (tj. AbsČ a rel_celk) dokladů s dativním doplněním u osmi zkoumaných substantiv nalezených v ČNK a přehled absolutních i relativních četností (tj. AbsČ a rel_ADDR¹⁰⁸) jednotlivých kombinací Adresátu s dalšími dvěma aktanty¹⁰⁹ přináší tabulka č. 16. K možnostem vyjádření jednotlivých kombinací aktantů srov. oddíly VI.A.2.7, VI.A.2.8 a VI.A.2.9.

Tabulka č. 16: Doklady dativních doplnění u verbálních substantiv dávání v ČNK

Substantivum	Celková frekvence lemmatu	ADDR celkem		PAT+ADDR		ACT+ADDR		všechny aktanty ¹⁰⁹	
		AbsČ	rel_celk	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR
<i>doručení</i>	463	34	7,34%	27	79,41%	0	0,00%	0	0,00%
<i>navrácení</i>	821	97	11,81%	90	92,78%	0	0,00%	0	0,00%
<i>odebrání</i>	435	43	9,89%	40	93,02%	0	0,00%	1	2,33%
<i>podání</i>	5497	40	0,73%	27	67,50%	2	5,00%	1	2,50%
<i>poskytnutí</i>	1630	150	9,20%	150	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
<i>poskytování</i>	2596	231	8,90%	227	98,27%	0	0,00%	4	1,73%
<i>předání</i>	1400	251	17,93%	229	91,24%	0	0,00%	1	0,40%
<i>vrácení</i>	1254	58	4,63%	56	96,55%	0	0,00%	1	1,72%
celkem	14096	904	6,41%	846	93,58%	2	0,22%	8	0,88%

VI.A.2.5 Dějová substantiva dávání

V PDT (viz oddíl IV.B.3) se vyskytlo celkem 5 dějových substantiv dávání s dativním doplněním, u nichž je možné předpokládat, že ve většině svých užití označují děj. Jde o následující substantiva (substantiva jsou řazena abecedně, v závorce je vždy uveden počet dativních doplnění, která se u daného substantiva v PDT vyskytla): *dodávka* (6), *návrat* (1), *odprodej* (1), *prodej* (18), *převod* (2). Dále se v PDT vyskytla následující dějová substantiva dávání s dativním doplněním: *dar* (3), *dávka* (1), *dluh* (4), *dotace* (4), *kompensace* (1), *náhrada* (1), *poplatek* (2), *příspěvek* (3), *půjčka* (4), *splátka* (1), *úhrada* (1), *úlitba* (1). U těchto substantiv však poměrně často dochází k tzv. zabudování Patientu, naprostá většina z nich také v důsledku toho označuje spíše „peněžní obnosy“ jako výsledky činnosti dávání než samotný děj, proto je zkoumám zvlášť v oddíle VIII.E.

Obecným dotazem v ČNK (viz oddíl IV.A.3.2) jsem získala následující substantiva (u mnoha z nich rovněž často dochází k zabudování Patientu): *dar*, *dárek*, *dávka*, *dluh*, *dodávka*, *doprava*, *dotace*, *dovoz*, *návrat*, *oběť*, *odkaz*, *plat*, *platba*, *poplatek*, *prodej*, *projev*, *pronájem*, *převod*, *přídavek*, *příhrávka*, *půjčka*, *splátka*, *úhrada*, *výdaj*, *výplata*, *vývoz*.

¹⁰⁸ Jak už bylo uvedeno v oddíle IV.C.1, zkratka rel_ADDR označuje četnost výskytu dané kombinace aktantů relativně k celkové četnosti výskytu zkoumaných substantiv s dativním doplněním.

¹⁰⁹ Zde i v dalších tabulkách nejsou údaje z posledního dvojsloupce (tj. kombinace všech aktantů) zahrnuty v údajích o kombinacích „PAT+ADDR“ a „ACT+ADDR“ v předcházejících sloupcích. Ve sloupci „ADDR celkem“ jsou zahrnuty všechny kombinace.

Detailnímu studiu valenčního chování dějových substantiv dávání (tedy dohledání dokladů s dativním doplněním v ČNK) jsem podrobila všech 5 dějových substantiv, která se s dativním doplněním vyskytla v PDT a u kterých očekávám spíše dějové užití. Kromě těchto substantiv jsem následně vybrala ještě další tři substantiva ze seznamu kandidátů získaných obecným dotazem v ČNK, konkrétně substantiva *krádež*, *výdej* a *výplata*. Přehled absolutních i relativních četností dokladů s dativním doplněním u osmi zkoumaných substantiv nalezených v ČNK a přehled četností jednotlivých kombinací Adresátu s dalšími dvěma aktanty přináší tabulka č. 17. K možnostem vyjádření jednotlivých kombinací aktantů srov. oddíly VI.A.2.7, VI.A.2.8 a VI.A.2.9.

Tabulka č. 17: Doklady dativních doplnění u dějových substantiv dávání v ČNK

Substantivum	Celková frekvence lemmatu	ADDR celkem		PAT+ADDR		ACT+ADDR		všechny aktanty ¹⁰⁹	
		AbsČ	rel_celk	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR
<i>dodávka</i>	7724	173	2,24%	105	60,69%	3	1,73%	0	0,00%
<i>krádež</i>	3499	6	0,17%	6	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
<i>návrat</i>	12257	20	0,16%	20	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
<i>odprodej</i>	517	23	4,45%	22	95,65%	0	0,00%	0	0,00%
<i>prodej</i>	21502	608	2,83%	410	67,43%	0	0,00%	2	0,33%
<i>převod</i>	4333	37	0,85%	29	78,38%	0	0,00%	0	0,00%
<i>výdej</i>	467	4	0,86%	4	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
<i>výplata</i>	2470	76	3,08%	56	73,68%	0	0,00%	0	0,00%
celkem	52769	947	1,79%	652	68,85%	3	0,32%	2	0,21%

VI.A.2.6 Srovnání valence verbálních a dějových substantiv dávání

Oba typy deverbativních substantiv dávání vykazují, ve srovnání se skupinou substantiv mluvení, obdobné valenční chování v následujících oblastech (celkové absolutní i relativní četnosti shrnuje tabulka č. 18¹¹⁰):

- (a) celkový výskyt ADDR přesahuje u VS 6%, u DS je téměř 2%;
- (b) vysoká frekvence současného výskytu PAT a ADDR (93,58% u VS; 68,85% u DS);
- (c) téměř nulový výskyt kombinace ACT a ADDR;
- (d) velmi nízká frekvence současného výskytu všech tří aktantů (viz příklady v oddíle VI.A.2.9).

Tabulka č. 18: Srovnání valence VS a DS dávání

Typ subst.	Celková frekvence lemmat	ADDR celkem		PAT+ADDR		ACT+ADDR		všechny aktanty ¹⁰⁹	
		AbsČ	rel_celk	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR
VS	14096	904	6,41%	846	93,58%	2	0,22%	8	0,88%
DS	52769	947	1,79%	652	68,85%	3	0,32%	2	0,21%

Na základě dokladů z ČNK lze udělat závěr, že pokud jde o počet výskytů jednotlivých kombinací aktantů, jsou si verbální a dějová substantiva dávání méně

¹¹⁰ RelČ současného výskytu několika aktantů vztahují k výskytům s ADDR, proto je označují rel_ADDR.

podobná než verbální a dějová substantiva mluvení (srov. oddíl VI.A.3.4.5). K dalším závěrům, zohledňujícím i formy vyjádření jednotlivých aktantů u verbálních a dějových substantiv dávání, srov. oddíl VI.A.2.11.

VI.A.2.7 Možnosti vyjádření Patientu při současném vyjádření Adresátu

(i) Patiens vyjádřený formou bezpředložkového genitivu nebo posesiva

U naprosté většiny verbálních i dějových substantiv dávání je Patiens vyjádřen bezpředložkovým genitivem, vyskytují se ale i případy jeho alternativního vyjádření, tedy posesivní formy¹¹¹ (k podmínkám, za kterých může bezpředložkový genitiv alternovat s posesivním vyjádřením, viz oddíl III.B.1; v následujícím textu pro větší přehlednost uvádím doklady těchto dvou forem odděleně, přičemž pro genitivní vyjádření volím notaci PAT(2), pro posesivní formu PAT(pos); u jiných aktantů pak postupuji analogicky, tedy např. ACT(2), ACT(pos)). Níže uvádím poměry výskytu genitivu a posesivního zájmena s významem Patientu u zkoumaných substantiv dávání:

VS: *doručení* (23 : 4), *navrácení* (88 : 2), *odebrání* (40 : 1), *podání* (28 : 0), *poskytnutí* (149 : 1), *poskytování* (229 : 2), *předání* (214 : 16), *vrácení* (55 : 2);

DS: *dodávka* (103 : 2), *krádež* (6 : 0), *návrat* (19 : 0), *odprodej* (21 : 1), *prodej* (394 : 18), *převod* (26 : 3), *výdej* (4 : 0), *výplata* (55 : 1).

Vzhledem k minimálnímu výskytu Aktora u substantiv dávání (srov. oddíl VI.A.2.8) je nejčastější kombinací aktantů, v níž se vyskytuje Patiens vyjádřený bezpředložkovým genitivem, kombinace PAT(2)+ADDR(3), srov. (183) až (188).

(183) *Aktu bude formálně předcházet doručení ministerských demisí.PAT prezidentu.ADDR republiky a jejich přijetí.* (ČNK)

(184) *Hned po svém zvolení starostou požádal Bohumil Hlaváč o navrácení lomu.PAT obci.ADDR.* (ČNK)

(185) *Gesto ruky nalévající čaj, pozorné, jemné podání kalíšku.PAT dítěti.ADDR, starostlivá slova...* (ČNK)

(186) *..., ale i aféru celostátního rozsahu, které jsme byli svědky v souvislosti s krádeží laptopu.PAT pracovníkovi.ADDR naší rozvědky.* (ČNK)

(187) *Návrat kostela.PAT církvi.ADDR podporuje i mostecký okresní úřad.* (ČNK)

(188) *Městská rada v německém Selbstu zastavila výdej obnošeného šatstva.PAT sociálně potřebným lidem.ADDR, protože...* (ČNK)

Jak už bylo naznačeno výše, okrajově (a zřejmě pouze v souvislosti s výstavbou textu) se vyskytuje i kombinace PAT(pos)+ADDR(3), srov. (189) až (192).

(189) *Bývalý nejvyšší bulharský představitel Todor Živkov byl včera obviněn ze zpronevěry státních prostředků a jejich.PAT poskytování komunistickým stranám.ADDR v zahraničí.* (ČNK)

(190) *Dalším úspěšným trikem skupiny byly krádeže aut a jejich.PAT následné vrácení původnímu majiteli.ADDR - ovšem za tučnou provizi.* (ČNK)

(191) *Vysoká teplota spalín odcházejících z výfuku spalovací turbíny nabízí využití tepla obsaženého v těchto spalínách k výrobě elektrické energie a k jeho.PAT dodávkám spotřebitelům.ADDR.* (ČNK)

¹¹¹ Vzhledem k tomu, že Patiens substantiv dávání pouze výjimečně označuje osobu, jedná se v případě jeho posesivního vyjádření primárně o posesivní zájmena, nikoli o posesivní adjektiva.

(192) Navíc majoritní akcionář bude mít na vyplácení dividend sobě samému větší zájem než na jejich. PAT
výplatě drobným nezúčastněným akcionářům. ADDR. (ČNK)

(ii) Elidovaný Patiens a zabudovaný Patiens

Poměrně časté jsou případy vypuštění Patientu, tedy různé typy elips tohoto aktantu (srov. i oddíl III.C). Často je zřejmé, co bylo vypuštěno; to se týká zejména ustálených konstrukcí typu *určit / navrhnout / nabídnout / připravit něco k prodeji / předání někomu*, srov. (193) až (195). Ale i v jiných kontextech lze antecedent snadno uhodnout, srov. (196) až (199).

(193) Problémy pronásledovaly také letouny připravované k předání bojovým jednotkám. ADDR. (ČNK)
(Jde o předání letounů.)

(194) ... ale je na pováženou, že dotyčné státní podniky se záhy zadlužují a ředitelé je navrhuji k likvidaci a odprodeji soukromým společnostem. ADDR. (ČNK) (Jde o odprodej dotyčných státních podniků.)

(195) K prodeji ostatním zájemcům. ADDR tyto mince zatím nejsou určeny na rozdíl od všech československých papírových peněz vydaných po měnové reformě. (ČNK) (Jde o prodej mincí.)

(196) Před podáním degustátorům. ADDR prošlo víno laboratorními testy, zda není jedovaté. (ČNK) (Jde o podání vína.)

(197) Firma, založená v roce 1914..., ožila v druhé půli roku 1993 po navrácení dědičkám. ADDR zakladatele... (ČNK) (Jde o navrácení firmy.)

(198) První ověřovací série těchto letounů byla dokončena roku 1938 a dodávky bojovým jednotkám. ADDR byly zahájeny na počátku roku 1938. (ČNK) (Jde o dodávky letounů.)

(199) „Stát dosud prostory neúspěšně pronajímal, a proto nakonec s převodem Karlovým Varům. ADDR souhlasil s tím, že...“ (ČNK) (Jde o převod prostor.)

U některých substantiv pak zřejmě dochází přímo k zabudování Patientu (je sice možné určit, co asi bylo předmětem dávání, ale při užití daného substantiva Patiens vůbec nechybí, je vnímán jako něco, co není potřeba zmiňovat). Tato situace nastává zejména u substantiv *dodávka*, *výplata* a *podání*. Substantivum *dodávka* nabývá v některých kontextech významu „dodané zboží“, přičemž přestává být důležité, co ve skutečnosti bylo dodáno, srov. (200). U substantiva *výplata* z lexikálního významu vyplývá, že se jedná o vyplácení nějaké finanční částky, což vede zřejmě k tomu, že u daného substantiva při některých užitích tento aktant není vůbec třeba udávat, *výplata* tu sama nabývá významu „finanční obnos vyplácený lidem k tomu určeným“, srov. (201) a (202) (k problematice zabudování Patientu u substantiv označujících finanční obnosy srov. oddíl VIII.E). Přejít mezi jednotlivými významy však není ostrý, srov. (203) a (204), kde se patrně jedná o děj, přesto je Patiens vypuštěn. Verbální substantivum *podání* označuje v jednom ze svých významů „písemnost předloženou úřadu“, tedy to, co bylo na úřadě podáno, je samotné ono *podání*. Zřejmě i v tomto případě se jedná o zabudovaný Patiens, srov. (205).

(200) Letos je to už šestá dodávka tomuto městu. ADDR, nezištně darovaná řadou západních firem prostřednictvím maltéžského rytířského řádu. (ČNK)

(201) Údržba lodi stojí firmu peněz, také ocelové lano nad řekou není zadarmo, výplaty převozníkům. ADDR... (ČNK)

(202) ... že tyto peníze vložil do pokladny společnosti AGM, která je použila na výplaty zaměstnancům. ADDR. (ČNK)

(203) *O provedení výplaty zaměstnancům.ADDR musí mít zaměstnavatel doklad. (ČNK)*

(204) „Háčko“ slouží, tak jako dosud sloužilo „béčko“, k odeslání peněz z účtu odesilatele (plátce) k výplatě adresátovi.ADDR v hotovosti. (ČNK) (Jde nejspíš o výplatu peněz v hotovosti.)

(205) *Bohdan Dvořák, předseda KAN, vyzval L. Brunnera, aby předložil důkazy svého televizního tvrzení, že poslední podání prokuratury.ADDR už nejsou dílem pana Marečka, nýbrž jsou za ně jen vydávána. (ČNK)*

VI.A.2.8 Možnosti vyjádření Aktora při současném vyjádření Adresátu

Společným rysem všech zkoumaných substantiv dávání je naprosto minimální výskyt participantu s významem Aktora. U verbálních substantiv *navrácení* a *poskytnutí* a u dějových substantiv *krádež*, *návrat*, *odprodej*, *převod*, *výdej* a *výplata* se v ČNK při vyjádření ADDR(3) nevyskytl vůbec žádný ACT. Není-li Aktor substantiv dávání v povrchové podobě věty vyjádřen, jedná se o některý z typů elips tohoto aktantu, viz oddíl III.C.

(i) Aktor vyjádřený pomocí bezpředložkového instrumentálu

Z nalezených (nečetných) dokladů vyplývá, že nejčastější formou vyjádření Aktora při současném vyjádření ADDR(3) je u substantiv dávání (na rozdíl od substantiv mluvení, srov. oddíl VI.A.3.4.7) bezpředložkový instrumentál, tedy ACT(7). Tato forma se vyskytla u následujících substantiv (v závorce je vždy uveden počet výskytů): VS *odebrání* (1), *poskytování* (4), *předání* (1), *vrácení* (1); DS *prodej* (2); při rozšíření dotazu i DS *dodávka* (1). Ve všech případech šlo o současný výskyt všech tří aktantů (srov. příklady v oddíle VI.A.2.9). Forma ACT(7) se však u těchto substantiv zřejmě může vyskytovat i v jiných kombinacích aktantů při nevyjádření ADDR(3), srov. (206):

(206) ... všechny metody zpětného inženýrství, které ..., od rozebírání originálních výrobků do posledního šroubku až po krádeže dokumentace.PAT sovětskou či východoněmeckou rozvědkou.ACT. (PDT)

(ii) Aktor vyjádřený pomocí bezpředložkového genitivu nebo posesiva

Pro substantiva dávání je charakteristický téměř nulový výskyt genitivní a posesivní formy Aktora při současném vyjádření ADDR(3).

Aktor vyjádřený bezpředložkovým genitivem se vyskytl pouze u jediného substantiva dávání, a to u DS *dodávka* (počet výskytů 2, v obou případech šlo o kombinaci ACT+ADDR, srov. příklad (207)).

(207) *Fond by mohl např. garantovat úvěry pro dlouhodobé dodávky prvovýrobci.ACT zpracovatelům.ADDR. (ČNK)*

Aktor vyjádřený posesivem se vyskytl u dvou substantiv dávání, a to u VS *podání* (počet výskytů 3, 2x kombinace ACT(pos)+ADDR(3) ve významu „písemnost předložená úřadu“ (srov. příklad (208)), 1x plné obsazení rámce v dějovém významu (srov. příklad (225) v oddíle VI.A.2.9)) a jednou u DS *dodávka*, srov. (209).

(208) ... řada nedokončených vyprávění, která si Kafka v nočních hodinách zaznamenával do deníku, ale také například jeho.ACT podání Bernímu úřadu.ADDR na Žižkově nebo dvě přednášky. (ČNK)

(209) *Ruská společnost vyvážející ropné produkty Rosnětěprodukt pozastavila své.ACT dodávky Japonsku.ADDR a zemím.ADDR západní Evropy.* (ČNK)

(iii) Aktor vyjádřený pomocí předložkové skupiny *od+2*

U verbálních substantiv *doručení* a *poskytování* se vyskytlo několik dokladů, v nichž je možné uvažovat o vyjádření Aktora pomocí předložkové skupiny *od+2*. Všechny nalezené doklady jsou však sporné, proto je do celkového přehledu nalezených kombinací aktantů nezapočítávám. Problém těchto konstrukcí spočívá v tom, že není jasné, zda se forma ACT(*od+2*) vztahuje k substantivu dávání, nebo k substantivu ve funkci Patientu, tedy k substantivům *dotazník*, *dar* a *úvěr*, srov. příklady (210) až (212). V případě, že se vztahuje k substantivům ve funkci Patientu, dochází zde k potenciálnímu křížení vazeb jednotlivých substantiv, tedy např. *doručení Evropské komisi* vs. *dotazník od českých vývozců* (ke křížení vazeb slovesné a jmenné části složených predikátů srov. oddíly V.B.4.2.3 a V.B.4.2.4). Forma ACT(*od+2*) se však u substantiv dávání při současném vyjádření ADDR(3) vyskytovat může, jak je patrné z dokladu (213), získaného rozšířeným dotazem umožňujícím přítomnost předložkové skupiny před dativním doplněním.

(210) *Termín doručení vyplněných dotazníků.PAT Evropské komisi.ADDR od tří českých vývozců profilové oceli podezřelých z dumpingu (...) se patrně posune do 15. září.* (ČNK)

(211) *KDU-ČSL má v úmyslu navrhnout text usnesení, v němž by sněmovna vládě doporučila, aby přijala opatření k zamezení poskytování sponzorských darů.PAT politickým stranám.ADDR od státních podniků.* (ČNK)

(212) *Podle něj by Česká spořitelna měla sledovat i poskytování úvěrů.PAT zdravotníkům.ADDR od jiných bank.* (ČNK)

(213) *M. Zeman navrhl možnost jeho.PAT odprodeje od státu.ACT židovským obcím.ADDR...* (ČNK)

VI.A.2.9 Plné zastoupení valenčního rámce (tj. vyjádření všech tří aktantů)

Vyjádření všech tří aktantů je u substantiv dávání poměrně řídké, ale možné. Nejfrekventovanější kombinací je bezpředložkové vyjádření všech tří aktantů, a to v pořadí PAT(2) ACT(7) ADDR(3). Tato kombinace aktantů se v ČNK vyskytla u následujících substantiv (v závorce je vždy uveden počet výskytů u daného substantiva): VS *poskytování* (2), *předání* (1) a *vrácení* (1); DS *prodej* (1) a při rozšíření dotazu i DS *dodávka* (1). Náhodně byly v ČNK nalezeny výskyty dané kombinace aktantů také u substantiv *najímání* a *uložení* (tato dvě substantiva však nebyla zařazena mezi substantiva, jejichž valenční chování bylo v ČNK detailně zkoumáno, srov. oddíl VI.A.2.4). V PDT byl nalezen jediný doklad této kombinace aktantů, a to u VS *poskytnutí*. Příklady (214) až (219) dokumentují doklady verbálních substantiv s plně obsazeným valenčním rámcem, příklady (220) a (221) pak představují analogické doklady dějových substantiv.¹¹²

¹¹² Vzhledem k tomu, že doklady plného valenčního rámce u substantiv *dodávka* a *poskytnutí* byly nalezeny jiným způsobem než u ostatních detailně zkoumaných substantiv, nebyly započítány mezi doklady uvedené v oddílech VI.A.2.4 a VI.A.2.5.

- (214) ... nesmí dopustit ... najímání obecních bytů.PAT jejich nájemníky.ACT třetím osobám.ADDR za „tržní“ nájemné apod.(ČNK)
- (215) ... k poskytnutí motorového vozidla.PAT zaměstnavatelem.ACT zaměstnanci.ADDR pro služební i soukromé účely.AIM (PDT)
- (216) Výnos FMD ... o poskytování příspěvku.PAT organizacemi.ACT ČSD poživatelům.ADDR některých důchodů (ČNK)
- (217) ... předání výrobku.PAT výrobcem.ACT jeho pověřenému zástupci.ADDR v unii nebo dovozci, na které výrobce přenesl zodpovědnost za dokončení postupů vyžadovaných k tomu, aby výrobek při uvedení na trh unie vyhovoval směrnici; (ČNK)
- (218) Obdobná situace je i v případě uložení pokuty.PAT orgánem.ACT ochrany ovzduší provozovateli.ADDR velkého zdroje znečišťování na základě zákona č. 309/1991 Sb., o ochraně ovzduší před znečišťujícími látkami. (ČNK)
- (219) Svědčí o tom náčrty tužkou ... zhotovené po vrácení výkresu.PAT ministerstvem železnic.ACT Elektrickým podnikům.ADDR po odvolání projektu. (ČNK)
- (220) ...další je v rozdílu poplatků za dodávky energie.PAT společností.ACT London Electricity do jednotlivých bytů nebo jednotnému odběrateli.ADDR, majiteli dvou bloků v jednom odběrném bodu. (ČNK)
- (221) Pan Kříž uzavírá: „V řadě zemí to dávno pochopili.“ Protože uvádí škodu jako příklad předpokládám, že míní výhody prodeje svých podniků.PAT vládou.ACT zahraničním koncernům.ADDR. (ČNK)

Obdobou první slovosledné kombinace aktantů vyjádřených pomocí bezpředložkových pádů je tatáž kombinace aktantů, ale v pořadí PAT(2) ADDR(3) ACT(7). Takováto kombinace se v datech ČNK vyskytla pouze dvakrát, v obou případech u substantiva *poskytování* (srov. příklady (222) a (223)¹¹³).

- (222) ...v příslušných oblastech telekomunikační sítě pro komerční poskytování služeb.PAT cizím právním subjektům.ADDR specializovanou organizační jednotkou.ACT DDC-SŽT Praha. (ČNK)
- (223) ... jejíž součástí je i nárok na poskytování pomoci.PAT motoristům.ADDR v nouzi společností.ACT ABA a pojištění léčebných výloh... (ČNK)

Obě výše popsané slovosledné kombinace aktantů uvádí Novotný ve své monografii o valenci dějových substantiv, aniž by některou z nich preferoval (srov. Novotný, 1980, s. 109; v příkladech však uvádí vždy pouze pořadí PAT(2) ADDR(3) ACT(7)). Data ČNK ukazují, že první slovosledná varianta (tj. PAT(2) ACT(7) ADDR(3)) je u obou typů deverbativních substantiv častější.

Jediný doklad kombinace všech tří aktantů v pořadí ACT(7) PAT(2) ADDR(3), viz (224), lze považovat za zřejmou odchylku proti slovosledným pravidlům (bezpředložkový instrumentál tu totiž stojí před bezpředložkovým genitivem; srov. oddíl III.B.7).

- (224) Dovolují si citovat jen několik zemí, které se vmohly vlastní přičinlivostí a ne díky prodeji vládou.ACT jejich podniků.PAT zahraničním zájemcům.ADDR: ... (ČNK)

¹¹³ Oba doklady kombinace PAT(2) ADDR(3) ACT(7) u VS *poskytování* je možné považovat za sporné (není totiž zřejmé, zda se jedná o *poskytování subjektům*, nebo o *služby subjektům* v (222), případně o *poskytování motoristům*, nebo o *pomoc motoristům* v (223)). Jak jsem však uvedla v oddíle VI.A.2.10, dávám v těchto případech přednost valenčnímu potenciálu verbálního substantiva dávání před valenčním potenciálem jmenné části příslušného složeného predikátu.

Zcela výjimečně se u substantiv dávání objevuje i taková kombinace všech tří aktantů, při níž je jeden z aktantů (ACT nebo PAT) vyjádřen formou posesivního zájmena, zbylé dva aktanty jsou pak vyjádřeny pomocí bezpředložkových pádů. Jde o kombinaci ACT(pos) PAT(2) ADDR(3), srov. příklad (225), a o kombinaci PAT(pos) ADDR(3) ACT(7), srov. příklad (226):

(225) *Viděno tímto zvláštním prismaem, paní Robinsonová spáchala svým.ACT podáním ruky.PAT Gerrymu Adamsovi.ADDR skutečně zločin.* (ČNK)

(226) „*Jeho.PAT odebrání sociálním demokratům.ADDR současnou českou vládou.ACT by byla politická chyba, která by měla mezinárodní důsledky,*“ řekl. (ČNK)

U substantiv dávání se nevyskytl žádný doklad plně zastoupeného valenčního rámce s ACT(2). Je to poměrně logické, uvážíme-li, že posloupnost dvou genitivů za sebou, tj. kombinace ACT(2) PAT(2), není u těchto substantiv možná. Ani vyjádření Patientu formou posesiva by genitivní vyjádření Aktora neumožnilo. Domnívám se totiž, že kombinace PAT(pos) ACT(2) je u substantiv dávání, jako patrně u všech ostatních substantiv, vyloučena.

Ke zcela okrajovým formám vyjádření všech tří aktantů u substantiv dávání patří taková kombinace, při níž je Aktor vyjádřen předložkovou skupinou *od+2*, Adresát je vyjádřen formou bezpředložkového dativu a Patiens má formu posesiva nebo genitivu (srov. příklady (210) až (213) v oddíle VI.A.2.8(iii)).

VI.A.2.10 Problematika složených predikátů u substantiv dávání

Substantiva dávání mohou být, podobně jako jiná abstraktní substantiva, součástí složených predikátů (SP; srov. i oddíl V). Specifikem substantiv dávání je, že pouze okrajově stojí v pozici jmenné části příslušného SP (jde navíc převážně o substantiva dějová, srov. *provádět výplatu, dělat odběr*). Naopak jejich standardním postavením je pozice nominalizované slovesné části SP. Tuto pozici pak obsazují typicky verbální substantiva odvozená od takových sloves, která sama do složených predikátů vstupují (např. *podání návrhu, poskytnutí pomoci, uložení pokuty, věnování pozornosti*).

Vzhledem k tomu, že se jedná o složené predikáty, mohla by být jmenná část těchto SP označována nikoli funktorem PAT, ale funktorem CPHR, v PDT přiřazovaným právě jmenným částem složených predikátů (tedy např. *věnovat pozornost.CPHR dětem.ADDR* → *věnování pozornosti.CPHR dětem.ADDR*; srov. i oddíly V.A a VI.A.3.4.9). Tuto skutečnost zde však pro jednoduchost zanedbávám.

Substantiva dávání vstupující do složených predikátů jsou běžně rozvíta dativním doplněním, srov. (227) a (228). Pochopitelně i mezi konstrukcemi se substantivy dávání se mohou vyskytnout sporné příklady, srov. (229), kde není jasné, zda se jedná o *poskytnutí obětem*, nebo o *pomoc obětem*, nebo (230), kde není jasné, zda jde o *podání prokurature*, nebo o *podnět prokurature*. V těchto případech však dávám přednost valenčnímu potenciálu verbálního substantiva dávání (tedy v těchto příkladech substantiv *poskytnutí* a *podání*) před valenčním potenciálem jmenné části daného SP a tyto doklady započítávám mezi doklady uvedené v oddílech VI.A.2.4 a VI.A.2.5.

(227) *Jak včera řekl mluvčí ČS Pavel Jiroušek, spořitelna provede výplatu pojistného.PAT klientům.ADDR ČB, pokud k tomu bude vyzvána. (ČNK)*

(228) *Vdova tehdy obvinila lékaře z neposkytnutí dostatečné péče.PAT jejímu manželovi.ADDR. (ČNK)*

(229) *Prezident Clinton souhlasil s poskytnutím finanční pomoci.PAT obětem.ADDR zemětřesení, které začátkem minulého týdne zasáhlo oblast Los Angeles. (ČNK)*

(230) *Teprve na základě tohoto rozboru rozhodne o dalším postupu, tj. i o podání podnětu.PAT prokuratuře.ADDR či vyšetřovacím orgánům.ADDR. (ČNK)*

Jak už jsem naznačila v oddíle V.B.4.2.4, v rámci nominalizovaných složených predikátů může zřejmě docházet ke křížení vazeb nominalizované slovesné části (NSČ) a jmenné části (JČ). Toto křížení vazeb NSČ a JČ může být potenciální, nebo skutečné. K potenciálnímu křížení vazeb dochází v rámci takových složených predikátů, kdy NSČ a JČ sdílejí určité valenční doplnění, tedy např. dativní doplnění (jsou to příklady výše označené za sporné). V takových případech pak dochází např. k následujícímu křížení vazeb: *poskytnutí českým firmám* vs. *informace o průmyslu* v (231), případně *podání Ústavnímu soudu* vs. *návrh na zrušení části vyhlášky* v (232); k dalším příkladům srov. oddíl V.B.4.2.4. Vzhledem k valenčním vlastnostem substantiv stojících v pozici jmenné části SP je však v obou těchto případech možné považovat dativní doplnění za valenční doplnění jmenné části, proto zde hovořím pouze o potenciálním křížení vazeb. Ke skutečnému křížení vazeb NSČ a JČ pak dochází v takových případech, kdy NSČ a JČ žádné valenční doplnění nesdílejí, srov. (233), kde dochází k následujícímu křížení: *poskytnutí podnikům* vs. *právo půjčovat si*.

(231) *Smyslem celé této akce seminářového typu je poskytnutí relevantních informací českým firmám o průmyslu a možnostech obchodu... (ČNK)*

(232) *Naléhavou žádost o neprodlené podání návrhu Ústavnímu soudu na zrušení části vyhlášky... (ČNK)*

(233) *Dílčí liberalizace kapitálového účtu spočívá podle premiéra v umožnění nákupu nemovitostí v zahraničí a poskytnutí práva podnikům půjčovat si peníze v cizině. (ČNK)*

VI.A.2.11 Dílčí závěr

Relativní frekvence dativního doplnění je u substantiv dávání celkem vysoká (vyšší než u substantiv mluvení, viz oddíl VI.A.3.4.5). Dá se dokonce očekávat, že frekvence dativního doplnění u substantiv dávání je ve srovnání s ostatními deverbativními substantivy jedna z nejvyšších. Rovněž současný výskyt Patientu a Adresátu je u substantiv dávání relativně vysoký. Pro substantiva dávání je naopak charakteristický naprosto minimální výskyt aktantu s významem Aktora.

Detailní studium dokladů substantiv dávání v ČNK ukázalo, že alespoň u některých z těchto substantiv se mohou vyskytovat konstrukce se třemi bezpředložkovými pády (jde zejména o slovosledné kombinace PAT(2) ACT(7) ADDR(3) a PAT(2) ADDR(3) ACT(7)). Je to zřejmě způsobeno faktem, že nejčastější formou vyjádření Aktora je u substantiv dávání bezpředložkový instrumentál. Vzhledem k celkově velmi omezenému výskytu Aktora u substantiv dávání je však i souvýskyt všech tří aktantů v podstatě naprosto ojedinělým jevem.

Z hlediska forem aktantů lze konstatovat, že si jak verbální, tak dějová substantiva dávání relativně často udržují dějový význam (častěji než substantiva mluvení, viz oddíl VI.A.3.4.1 a VI.A.3.5) – napovídá tomu zejména možnost vyjádření ACT(7). Co do relativních četností jednotlivých kombinací aktantů pak verbální substantiva dávání o něco více využívají svůj valenční potenciál než substantiva dějová. Oba typy deverbativních substantiv dávání mají stejné formy aktantů, ale jejich relativní četnosti se liší. Otevřenou otázkou zůstává, jestli je nižší relativní četnost aktantů u DS dávání projevem méně dějového významu než u VS dávání.

Nejtypičtější formy vyjádření Aktora a Patientu u substantiv dávání a jejich kombinace při současném vyjádření ADDR(3) lze shrnout pomocí následujících pravidel. Tato pravidla by mohla sloužit za základ „algoritmu“ postihujícího nejtypičtější kombinace povrchového vyjádření aktantů u substantiv dávání. Při zvážení všech možností vyjádření aktantů u substantiv dávání, tedy i těch okrajových (např. ACT(od+2)), by však bylo velmi složité nějaký obecný algoritmus sestavit. U každého substantiva je ještě navíc třeba přihlížet k jeho různým významům a vlastním specifikům.

Základní pravidla pro souvýskyt Aktora a Patientu u substantiv dávání jsou tedy následující:

(1) Povrchově vyjádřený ACT se vyskytuje naprosto minimálně. Pokud se objeví, má nejčastěji formu ACT(7) $\Rightarrow$ ACT a PAT si téměř nekonkurují $\Rightarrow$ genitivní a posesivní formu lze téměř jednoznačně interpretovat jako PAT;

(2) Jsou vyjádřeny všechny tři aktanty $\Rightarrow$ volí jednu z následujících variant: PAT(2) ACT(7) ADDR(3); PAT(2) ADDR(3) ACT(7); PAT(pos) ACT(7) ADDR(3), případně i PAT(pos) ADDR(3) ACT(7).

Pro případ genitivního nebo posesivního vyjádření Aktora lze stanovit další pravidla:

(3) ACT je vyjádřen formou posesiva $\Rightarrow$ PAT volí formu bezpředložkového genitivu nebo není vůbec vyjádřen;

(4) ACT je vyjádřen formou bezpředložkového genitivu $\Rightarrow$ PAT zřejmě nemůže být vůbec vyjádřen.

Pokud jde o interpretaci souvýskytu genitivní a posesivní formy, lze zformulovat pravidlo (5):

(5) U substantiva dávání se vyskytuje zároveň genitiv i posesivum $\Rightarrow$ nikdy zřejmě nepůjde o kombinaci PAT(pos) ACT(2), ale vždy o kombinaci ACT(pos) PAT(2).

Z uvedených skutečností tedy vyplývá, že obecný valenční rámec substantiva dávání při jeho dějovém užití a při současném vyjádření ADDR(3) je možné stanovit následujícím způsobem (formy označené otazníkem se vyskytují pouze u některých substantiv dávání, jejich výskyt při nevyjádření ADDR(3) by bylo třeba ještě detailně prozkoumat): ACT(7,?2,?pos,?od+2) PAT(2,pos) ADDR(3).

VI.A.3 Substantiva mluvení

Další skupinou substantiv, v jejichž valenčním rámci se mohou alespoň potenciálně vyskytnout tři bezpředložkové pády, jsou substantiva mluvení. Dosud jsem neobjevila žádnou odbornou práci, která by se uceleným způsobem věnovala problematice valence substantiv mluvení, soustavně jsou však zpracována slovesa mluvení (srov.

zejména Daneš – Hlavsa, 1987). Ve svém výkladu o substantivech mluvení tedy vyjdu od jejich základových sloves.

VI.A.3.1 Vymezení substantiv mluvení na pozadí jejich základových sloves

Podle Daneše a Hlavsy (Daneš – Hlavsa, 1987, s. 149) je pro valenční pole sloves mluvení, myšlení a vnímání nejtypičtějším participantem tzv. participant „informace“ (jde o výše zmiňovaný participant propoziční povahy; k jeho přesnějšímu vymezení srov. níže oddíl VI.A.3.3). Z hlediska vztahu agentu (v terminologii valenční terminologie: Aktora (ACT)) těchto predikátorů k participantu „informace“ je možné tato slovesa dělit na predikátory vlastnění informace, predikátory přijímání informace a predikátory jejího odevzdávání. Nejvíce je zastoupena skupina predikátorů odevzdávání informace, do níž patří především verba dicendi (Daneš – Hlavsa, 1987, s. 150). Právě substantivům odvozeným od „predikátorů odevzdávání informace“ je věnován tento oddíl.

Pro verba dicendi je kromě participantů „informace“ a „původce řečové činnosti“ charakteristický také partner promluвовého aktu, tj. zpravidla osoba, k níž se mluvčí obrací, posluchač, resp. ten, kdo je „příjemcem“ předávané informace. Co do pádového obsazení můžeme sledovat řadu možností: nejpříznačnějším pádem je pochopitelně bezpředložkový dativ (např. *říci, povědět, tvrdit, odpovědět...*), možný je ale i dativ předložkový (např. *mluvit*), dále pak bezpředložkový genitiv (např. *ptát se, tázat se*) a akuzativ (např. *informovat, žádat, prosit, varovat, vyzývat*), příp. předložkové pády (*na+4*, např. *volat, mluvit*, popř. *za+7*, např. *volat*) (srov. Daneš – Hlavsa, 1987, s. 165-166). V tomto oddíle se zabývám substantivy mluvení odvozenými od takových sloves, u nichž je partner promluвовého aktu (při užití názvů aktantů - Adresát) vyjádřen formou bezpředložkového dativu (substantivům mluvení odvozeným od sloves s Adresátem vyjádřeným bezpředložkovým genitivem nebo akuzativem se věnuje oddíl VII.A).

VI.A.3.2 Zastoupení lemmat verbálních a dějových substantiv mluvení v ČNK

Zajímavá je distribuce jednotlivých typů deverbativních substantiv odvozených od sloves mluvení. Od mnoha sloves mluvení je možné utvořit jak substantiva verbální, a to od obou členů vidové dvojice (srov. *navržení, navrhování; slíbení, slibování*), tak substantivum dějové (srov. *návrh, slib*). Zdaleka ne od všech sloves mluvení je však možné utvořit deverbativní substantivum obou typů. Např. od sloves *doporučit, dovolit, poroučet, povolit, sdělit, upozornit, varovat* a *zvěstovat* nemůžeme vůbec utvořit dějové substantivum. Naopak, od některých jiných sloves mluvení je sice potenciálně možné utvořit verbální substantivum, užívání tohoto derivátu je však buď zcela vyloučené, nebo jen zcela ojedinělé. Tak např. pravidelně utvořené verbální substantivum *odpovědění* se v ČNK nevyskytlo vůbec, verbální substantiva *radění* a *vzkázání* se vyskytla asi pětkrát (nikdy však s doplněním ve významu Patientu, natož s doplněním ve významu Adresátu). I nominalizace dalších sloves mluvení jsou zastoupeny převážně dějovými substantivy (srov. rozdíly v počtu frekvence lemmatu¹¹⁴ jednotlivých substantiv v ČNK, zřejmě

¹¹⁴ Uvedené frekvence lemmatu však zahrnují všechny významy daného substantiva - k problematice lemmatizace v ČNK srov. oddíl IV.C.1.

z tabulky č. 19). Způsob výběru konkrétních substantiv mluvení, která byla podrobena detailnímu zkoumání, je uveden v jednotlivých oddílech.

Tabulka č. 19: Deriváty sloves mluvení: frekvence lemmatu v ČNK

Verbální substantiva		Dějová substantiva	
Substantivum	Frekvence lemmatu	Substantivum	Frekvence lemmatu
<i>nabízení</i>	98	<i>nabídka</i>	19426
<i>nabídnutí</i>	32		
<i>navrhování</i>	342	<i>návrh</i>	34017
<i>navržení</i>	81		
<i>odpovídání</i>	26	<i>odpověď</i>	14152
<i>zodpovídání</i>	16		
<i>zodpovězení</i>	111		
<i>příkazování</i>	13	<i>příkaz</i>	4250
<i>příkázání</i>	611		
<i>přislibení</i>	9	<i>příslib</i>	1381
<i>radění</i>	5	<i>rada</i>	34037
<i>rozkazování</i>	10	<i>rozkaz</i>	2690
<i>rozkázání</i>	1		
<i>slibování</i>	19	<i>slib</i>	4452
<i>slíbení</i>	2		
<i>vytýkání</i>	9	<i>výtka</i>	1003
<i>vytknutí</i>	3		
<i>vzkazování</i>	1	<i>vzkaz</i>	1787
<i>vzkázání</i>	3		
<i>zakazování</i>	15	<i>zákaz</i>	5793
<i>zakázání</i>	8		

VI.A.3.3 Participant „informace“

Daneš a Hlavsa specifikují participant informace jako „myšlenkové obsahy, které se stávají nebo jsou schopny se stát předmětem řečové komunikace.“ (Daneš – Hlavsa, 1987, s. 150; k dalším obecným charakteristikám tohoto participantu viz tamtéž).

Vedle formy vyjádření participantu propoziční povahy je podle Daneše a Hlavsy možné tento participant třídit z různých hledisek. V první řadě jde o rozdíl mezi tím, „o čem se mluví“ a „co se o tom říká“ (tedy rozdíl mezi syžetem a diktem; např. *Mluvil o Regině* (syžet); *Řekl, že se Regina bude vdávat.* (diktum); Daneš – Hlavsa, 1987, s. 151). Valenční teorie FGP, tak jak byla aplikována při anotacích PDT a následně při vytváření tzv. PDT-vallexu (srov. zde oddíly II.D.2.1 a II.D.3), odlišuje u sloves mluvení tento dvojí sémantický typ informace různými funktory: aktantu odpovídajícímu syžetu přiřazuje funktor PAT; v případě aktantu označujícího diktum se funktor u jednotlivých sloves mluvení liší v závislosti na kombinaci aktantů u daného slovesa: pokud jsou v jeho valenčním rámci přítomny oba specifické aktanty, je syžetu přiřazen funktor PAT a diktum funktor EFF (Efekt); pokud je však přítomno pouze diktum, je mu přiřazen funktor PAT (v zásadě tedy lze říci, že přiřazování funktorů těmto dvěma sémantickým typům informace v PDT podléhá pravidlům o posouvání aktantů, srov. k tomu oddíl II.D.2.1.4; podrobněji se této problematice v rámci FGP věnuje Součková, 2005). U substantiv mluvení však distinkce mezi uvedenými dvěma aktanty dosud nebyla podrobně prozkoumána (byla zatím pouze vyslovena hypotéza, že u substantiv se v reálném užití

tyto dva aktanty nevyskytují zároveň, např. *?sdělení o situaci, že je těžká*), v PDT-vallexu je tedy zachovávána pouze v některých případech. V tomto oddíle se věnuji substantivům s valenčním rámcem ACT PAT ADDR, participant informace tu má tedy přiřazen funktor PAT. V naprosté většině případů se jedná o participant s významem diktum.

Z hlediska informativní náplně lze pak participant propoziční povahy dělit na informaci explicitní (*Sdělil mu, že se oženil s Věrou*) a neexplicitní (*Sdělil mu velkou novinu*), srov. Daneš – Hlavsa, 1987, s. 151. V rámci informace explicitní lze pak ještě vydělit informaci úplnou a informaci neúplnou. Posledním typem informace (blížícím se informaci neexplicitní) je pak informace charakteru kondenzačního (celkový přehled typů informací podávají Daneš a Hlavsa v tabulce na s. 163).

Nejjednodušším kritériem při třídění participantů propoziční povahy je forma vyjádření daného participantu. Primárním způsobem vyjádření participantu informace je vedlejší věta. V některých případech může být vedlejší věta nominalizována, a to v zásadě dvěma způsoby: (1) pomocí nějakého substantiva, (2) pomocí infinitivu. Podle Daneše a Hlavsy však pro užívání obou typů nominalizací platí jistá pravidla: „(1) nominalizovat substantivem lze věty se *že* i věty s *aby* (ne ovšem všechny); přitom platí též jisté preference, resp. zábrany nebo omezení rázu stylistického (podobně i při infinitivu); (2) infinitivizovat lze (a) většinu vět s *aby*, nelze je však infinitivizovat jednak po predikátorech typu *prosit*, tj. takových, v nichž se uplatňuje zájmový vztah podavatele (...), jednak po těch predikátorech, které nabývají významového rysu [+volunt] až sekundárně, jako např. *volat*⁴; (b) z vět se sp. *že* jen ty, které jsou u predikátorů vyžadujících diktální informaci neempirické časové platnosti, tedy s dějem (n. stavem) dosud nerealizovaným (v tom jsou právě jistou analogií vět s *aby*), např. *Zavázal se nekouřit.*; ...“ (Daneš – Hlavsa, 1987, s. 157).

Domnívám se, že další skutečností, která brání možnosti nominalizovat participant propoziční povahy pomocí substantiva v bezpředložkovém akuzativu, je případné vyjádření Adresátu pomocí bezpředložkového akuzativu (a to i v případě, že je vedlejší věta uvozena primárně spojkami *že* a *aby*). Stejná forma těchto dvou aktantů by jednak působila značně stylisticky neobratně, navíc by zbytečně vedla k homonymii tohoto doplnění. U substantiv odvozených od těchto sloves také nedochází ke genitivnímu vyjádření Patientu propoziční povahy, tato substantiva dokonce často volí dativní formu vyjádření Adresátu místo genitivní, aby se vyhnula strukturní homonymii s Aktorem. K nominalizaci pomocí předložkových skupin nebo infinitivu však alespoň u některých z těchto substantiv dochází (srov. oddíl VII.A).

Jednotlivé formy vyjádření participantu informace u substantiv mluvení odvozených od sloves s dativním vyjádřením Adresátu, tak jak se u těchto substantiv vyskytly při současném vyjádření Adresátu, jsou popsány v oddíle VI.A.3.4.6. Podrobněji se věnuji nominalizovaným formám Patientu propoziční povahy, a to jednak z hlediska jejich výskytu, jednak z hlediska koreferenčních vztahů mezi valenčními členy daného substantiva mluvení a valenčními členy příslušné nominalizace participantu propoziční povahy.

Jak už bylo uvedeno v oddíle III.C.2, u řady konstrukcí s infinitivem je přítomen vztah tzv. kontroly (jeden z typů gramatické koreference). Je tomu tak i u některých sloves

a substantiv mluvení¹¹⁵. Ke vztahu kontroly však může docházet i v případě nominalizace participantu propoziční povahy pomocí deverbativa nebo předložkové skupiny (srov. např. *příkaz deportovat*, *příkaz deportace*, *příkaz k deportaci*, kde je jak nevyjádřený Aktor infinitivu *deportovat*, tak nevyjádřený Aktor jmenných skupin *deportace* a *k deportaci* kontrolován (zde nevyjádřeným) Adresátem substantiva *příkaz* (srov. k tomu Panevová – Řezníčková – Urešová, 2002, a zde oddíl III.C.2).

Vzhledem k tomu, že původním motivem pro zkoumání valenčního chování substantiv mluvení bylo ověřit výskyt konstrukcí se třemi bezpředložkovými pády, rozhodla jsem se prozkoumat na datech ČNK výskyt druhého z typů nominalizace participantu propoziční povahy (tj. jeho nominalizaci pomocí substantiva nebo nějaké jmenné fráze), a to zejména nominalizaci pomocí takového substantiva, které je u sloves vyjádřeno bezpředložkovým akuzativem a u substantiv je vyjádřeno formou bezpředložkového genitivu.

VI.A.3.3.1 Nominalizace participantu „informace“ pomocí substantiva

Participant propoziční povahy vyjádřený pomocí substantiva se vyskytuje napříč všemi typy participantu „informace“, které stanovili Daneš a Hlavsa (srov. Daneš – Hlavsa, 1987, tabulka na s. 163): (i) V rámci „informace explicitní úplné“ jde o substantivní nevětnou informaci (v tomto případě se verbum finitum závislé věty transformuje na slovesné substantivum, popř. se toto sloveso nahradí jiným substantivem dějovým, např. *Oznámil nám svůj příjezd*, *Nabídl mu pomoc*, srov. s. 156 - 157), v rámci „informace explicitní neúplné“ jde jednak (ii) o tzv. suplementum, zastoupené kategoriálním substantivem (např. *Sdělil mu příčinu požáru.*, *Oznámil původce nepokojů.*, srov. s. 159), jednak (iii) o shrnující nominalizaci (přechodný typ, blízký informaci neexplicitní, např. *Sdělil mu výsledek zkoušky.*, *Vyprávěl mu své zážitky.*, srov. s. 160). U informace neexplicitní lze pak rozlišovat (iv) tzv. „informační rámec“ (Daneš a Hlavsa tak označují názvy jazykových, textových nebo myšlenkových útvarů, např. *Řekl mu dvě slova.*, *Vyprávěl pohádku.*, srov. s. 161, zřejmě sem tedy patří různé metajazykové útvary) a (v) případy, kdy jde z hlediska mluvčího o nějaké hodnocení (např. *Říkal samé nesmysly*, viz s. 161). Posledním typem participantu propoziční povahy vyjádřeného nějakým substantivem je pak „informace kondenzační“, a to jednak (vi) tzv. dílčí nominalizace (jde o přechodný typ, blízký informaci explicitní úplné a neexplicitní informaci shrnující, např. *Prosil ho o půjčku.*, srov. s. 162), jednak (vii) sémantická kondenzace¹¹⁶, kdy je celá

¹¹⁵ O problematice referenční totožnosti některého z participantů predikátoru řídící věty a agentu (nositele) ve větě závislé (a analogicky i u infinitivního vyjádření této závislé věty) mluví i Daneš a Hlavsa (Daneš – Hlavsa, 1987, s. 155-157).

¹¹⁶ M. Grepl a P. Karlík nazývají ve své *Skladbě češtiny* nahrazování vedlejších vět výrazem nevětným substitucí. Při substituci „to, co explicitně vyjadřuje vedlejší věta, bývá vyjádřeno jen velmi komprimovaně (zhuštěně) některým ze jmenných výrazů této věty.“ (srov. Grepl, Karlík, s. 393). První ze tří popisovaných typů substituce vedlejších vět je podle nich založen na vynechání (nějakého) přísudku vedlejší věty podmíněné nebo předmětné. „Výraz, který z vedlejší věty jakožto její substitut zbude, přebírá větněčlenskou funkci vedlejší věty, a tedy i její pádovou valenční pozici.“ (tamtéž). Mimo kontext nemusí být někdy jasné,

informace zastoupena pravointenčním participantem predikátu, resp. (v případě predikátoru slovesně jmenného) jeho substantivní složkou (např. *Prosil ji o kus chleba., Slíbil mu hodinky., Radil mu trpělivost.,* srov. s. 162).

V tomto oddíle se zaměřuji na nominalizace participantu propoziční povahy vyjádřené pomocí takového substantiva, které je u sloves vyjádřeno bezpředložkovým akuzativem a u substantiv je vyjádřeno formou bezpředložkového genitivu; nerozlišuji přitom jednotlivé podtypy participantu informace, jak byly stanoveny Danešem a Hlavsou, ale zkoumám je pohromadě.

Daneš a Hlavsa naznačují, že procesu nominalizace participantu propoziční povahy mohou v některých případech bránit různé faktory, ať už rázu syntaktického, lexikálního nebo stylistického (srov. Daneš – Hlavsa, 1987, s. 157). Je pochopitelné, že k podobným omezením může docházet i u substantiv odvozených od takových sloves. Dokladem toho, že u sloves mluvení není ve všech případech možné odvodit od základové slovesné struktury s PAT(4) nominalizovanou strukturu s PAT(2), jsou příklady (234) až (236) – příklady podle mého názoru stylisticky těžko přijatelné.

(234) *Petr mi slíbil knihu.* → **Slib knihy však nedodržel.* (vl)

(235) *Poradil mi pěknou hloupost.* → **Rada pěkné hlouposti mě ale neuspokojila.* (vl)

(236) *Vzkázal mi radostnou zprávu.* → ?*Vzkaz radostné zprávy mi zlepšil náladu.* (vl)

Vzniká tak otázka, je-li vůbec u substantiv mluvení možná realizace participantu propoziční povahy pomocí bezpředložkového genitivu (dochází-li tedy i u substantiv mluvení k typickému posunu Ak.PAT → Gen.PAT). Vzhledem k tomu, že v hodnocení přijatelnosti nominalizovaných participantů informace vlastní intuice není dost spolehlivá, rozhodla jsem se ověřit výskyt tohoto participantu jak u sloves, tak u substantiv mluvení na datech ČNK (ke slovesům mluvení srov. oddíl VI.A.3.3.1.1., k substantivům mluvení srov. oddíl VI.A.3.3.1.2). Ve všech případech zkoumám primárně výskyt participantu informace; ostatní participanty (Aktor a Adresát) se tedy v daných konstrukcích z různých důvodů (zejména kvůli elipsám) nemusejí vůbec vyskytnout.

Zaměřuji se na slovesa *přikázat, nabídnout, navrhnout, odpovědět, přislíbit, slíbit, radit, vzkázat* a na jejich nominalizace (jedná se pouze o určitou podmnožinu substantiv mluvení zkoumaných v oddílech VI.A.3.4.1 a VI.A.3.4.4, k substantivu *odpověď* srov. oddíl VI.A.5).

VI.A.3.3.1.1 Slovesa mluvení s Patientem propoziční povahy ve formě bezpředložkového akuzativu

V Českém národním korpusu jsem zadáním dotazu ([lemma="lemma zkoumaného slovesa"] [tag="N...4.*"]) získala výsledky, které shrnuje tabulka č. 20¹¹⁷. Uvedený dotaz

jaký konkrétní predikát byl vynechán (např. *Mrzí mě ta chalupa*), ale jsou i případy kontextově jednoznačné, např.: *Lékař mi dovolil, abych kouřil // kouřit pět cigaret denně – Lékař mi dovolil pět cigaret denně.*

¹¹⁷ Z výše vymezené skupiny sloves jsem vybrala jen slovesa dokonavá a jen u sloves, kde se vyskytly pouze řádově desítky dokladů, zkoumám i jejich vidový protějšek.

je pochopitelně velmi zjednodušující (nereflektuje možnost výskytu „libovolných pozic“ mezi slovesem a substantivem v akuzativu, nereflektuje ani možnost výskytu akuzativního doplnění nalevo od slovesa). Účelem tohoto vyhledávání bylo udělat si alespoň určitou představu o početnosti zastoupení akuzativního doplnění u vybraných sloves mluvení. Vzhledem k velkému množství dokladů u některých sloves jsem neprocházela ručně všechny výskyty, ale prošla jsem pouze 25 náhodných výskytů. Čísla v tabulce, která jsou označena hvězdičkou, jsou tedy velmi hrubým odhadem skutečného počtu výskytů (k možnostem statistického stanovení intervalu, ve kterém se skutečný počet výskytů nachází, srov. oddíl IV.C.2).

Tabulka č. 20: Doklady sloves mluvení s nominalizací PAT pomocí substantiva v akuzativu (ČNK)

Sloveso	Frekvence lemmatu	PAT(4)	PAT(4) rel_celk	Příklady
<i>nabídnout</i>	12364	1331*	10,77 %	<i>nabídnout židli, náhradníka, občerstvení, miskou, řešení, pomoc, spolupráci, tykání, srovnání, členství</i>
<i>navrhnout</i>	8266	930*	11,25%	<i>navrhnout večeri, řešení, zlepšení, návštěvu, útok, plán, kompromis, večírek, věc</i>
<i>odpovědět</i>	14965	3	0%	<i>odpověz pravdu! (3x), neodpověděl druhou část otázky, odpověděl následující dotazy</i>
<i>odpovídat</i>	15364	0	0%	
<i>poradit</i>	4467	8	0,18%	<i>poradit recept, postup, četbu, literaturu, analýzu, odchod, hodinu, přílohu</i>
<i>příkázat</i>	887	10	1,13%	<i>příkázat práci, návrat, vystěhování, zastavení, odstranění, pitvu, svobodu, věci nemožné</i>
<i>přikazovat</i>	428	12	2,8%	<i>přikazovat mlčení, ticho, klid, revizi, padesátku, zvýšení</i>
<i>přislíbit</i>	1790	213*	11,9%	<i>přislíbit abstinenci, autobus, azyl, beztrestnost...</i>
<i>radit</i>	2600	16	0,62%	<i>radit umírněnost, rezignaci, nákup, prodej, masáž, požívání, uvolnění, devalvací, medicíny, nový ekonomický program, konkrétní typy, opak</i>
<i>slíbit</i>	5136	259*	5,04%	<i>slíbit vodu, titul, pas, večeri, adresu, podporu, vyslyšení, předání...</i>
<i>slibovat</i>	5579	348*	6,24%	<i>slibovat zvýšení, poučení, úlevu, vyřízení, peníze, fotky, věrnost</i>
<i>vzkázat</i>	706	6	0,85%	<i>vzkázat poručení, pozdrav, odpověď, pár slov, dobrou noc, poděkování</i>
<i>vzkazovat</i>	296	1	0,34%	<i>vzkazovat odpověď</i>

Vidíme, že nominalizace pomocí substantiva v bezpředložkovém akuzativu není u všech sloves co do početnosti stejně rozšířená. Na první pohled je zřejmý rozdíl v počtu dokladů u sloves *nabídnout*, *navrhnout* a *přislíbit* (relativní četnost akuzativního doplnění přes 10%), *slíbit*, *slibovat* (rel_celk PAT(4) je přes 5%), *příkázat*, *přikazovat* (rel_celk PAT(4) je kolem 2%) a nakonec sloves *odpovědět*, *odpovídat*, *poradit*, *radit*, *vzkázat* a *vzkazovat*, kde relativní četnost nominalizace participantu „informace“ nedosahuje ani 1%. Je zřejmé, že proces nominalizace je u některých sloves běžnější, u jiných je méně přijatelný. Tyto rozdíly se mi však nepodařilo uspokojivě vysvětlit. Přesto je možné vysledovat alespoň určité tendence.

U sloves, která se nejvíce blíží „predikátorům vyjadřujícím prostě jen řečovou činnost“¹¹⁸, zde tedy např. *odpovědět*, *vzkázat*, je možné sledovat zvláštní typ nominalizace, který Daneš a Hlavsa nazývají „informační rámec“ (např. *Řekl mu dvě slova*, srov. s. 161). U těchto sloves se mohou v pozici Patientu vyskytovat různé metajazykové výrazy nahrazující, popisující vyřčené výpovědi, např. *vzkázal mu odpověď*, *vzkázal mu pár slov*.

¹¹⁸ Někteří autoři nazývají tato slovesa „konstativa“, na rozdíl od tzv. „performativ“ (srov. např. Čermák, 1997, s. 235).

U sloves tzv. performativních lze pak pozorovat rozdíly mezi jednotlivými slovesy v závislosti na spojce, která u nich primárně uvozuje vedlejší větu. Zdá se totiž, že u sloves s primární spojkou *že* (tedy u sloves *nabídnout*, *navrhnout*, *přislíbit*, *slíbit*, *slibovat*) dochází častěji ke kondenzaci (substituci) vedlejší věty než u sloves s primárními spojkami *aby*, *ať* (tedy např. u sloves *přikázat*, *přikazovat*, *radit*). S tím souvisí, že u sloves, u nichž pouze výjimečně dochází ke kondenzaci (substituci), jsou jmenné výrazy v pozici nominalizace vesměs abstraktními substantivy (např. *přikázat vystěhování*, *přikazovat revizi*, *radit umírněnost*), zatímco u sloves, u nichž ke kondenzaci (substituci) dochází podstatně častěji, jde jak o abstrakta (např. *nabídnout pomoc*, *navrhnout útok*, *přislíbit azyl*, *slíbit vyslyšení*, *slibovat vyřízení*), tak o konkréta (např. *nabídnout židli*, *navrhnout večeri*, *přislíbit autobus*, *slíbit pas*, *slibovat peníze*). Ani tato distinkce však není přesvědčivá, srov. rozdíly mezi slovesy *radit* a *poradit* (stejně primární spojky *aby*, *ať*, ale různá přijatelnost substituce; srov. stylisticky zcela přijatelné doklady u slovesa *poradit*: *poradit recept*, *literaturu*, *hodinu*, vs. méně přijatelné doklady u slovesa *radit*: *radit medicíny*, *konkrétní typy*).

VI.A.3.3.1.2 Substantiva mluvení s Patientem propoziční povahy ve formě bezpředložkového genitivu

Nominalizace Patientu propoziční povahy jsem vyhledávala i u substantiv odvozených od sloves zkoumaných v oddíle VI.A.3.3.1.1 (od některých sloves však nebylo možné odvodit všechny typy deverbativních substantiv, srov. např. zcela odlišný význam substantiva *porada*, od jiných sloves sice je možné příslušný derivát odvodit, ale toto substantivum se v ČNK buď vůbec nevyskytlo, např. *odpověďení*, nebo se sice vyskytlo, ale nikoli s Patientem propoziční povahy, např. *přikazování*, *radění* a *vzkázání*).

Zadáním dotazu ([lemma="lemma zkoumaného substantiva"] [tag="N...2.*"]) ¹¹⁹ jsem v ČNK získala výsledky ¹²⁰, které shrnuje tabulka č. 21.

Tabulka č. 21: Doklady substantiv mluvení s nominalizací PAT pomocí substantiva v genitivu (ČNK)

Sloveso	Frekvence lemmatu	PAT(2)	PAT(2) rel_celk	Příklady
<i>nabídka</i>	19426	2021*	10,4%	<i>nabídka manželství, odškodného, zaměstnání, půjčky, evakuace, pomoci, odměny, smíru, koruny, křesla, kurzu, keramiky, desetníků</i>
<i>nabídnutí</i>	32	13	40,63%	<i>nabídnutí sňatku, spolupráce, daru, záchrany, cesty, kávy, zboží, ústupků, azylu, úplatku, spoluúčasti, pomoci, ošatky</i>
<i>nabízení</i>	98	24	24,49%	<i>nabízení filmů, jídla, koláčů, letáků, marihuany, peněz, práce, předmětů, připojištění, tykání, ubytování, úvěrů</i>
<i>návrh</i>	34017	6760*	19,87%	<i>návrh sňatku, boje, amnestie, částky, smíru, účasti</i>
<i>navrhování</i>	342	1	0,29%	<i>navrhování změny</i>
<i>navržení</i>	81	5	6,17%	<i>navržení novelizace, rezoluce, obchodu, změn, podmínek</i>
<i>odpověď</i>	14152	2	0,01%	<i>odpověď oddanosti straně, odpovědi otázek zákazníka</i> <i>? odpověď touhy si vysloužila (Věra Jirousová)</i>

¹¹⁹ Jedná se opět o velmi zjednodušující dotaz, nereflektující možnost výskytu „libovolných pozic“ mezi substantivem mluvení a substantivem v genitivu.

¹²⁰ Vzhledem k velkému množství dokladů u některých substantiv jsem neprocházela ručně všechny výskyty, ale prošla jsem opět pouze 25 náhodných výskytů. Čísla v tabulce, která jsou označena hvězdičkou, jsou tedy opět velmi hrubým odhadem skutečného počtu výskytů (k možnostem statistického stanovení intervalu, ve kterém se skutečný počet výskytů nachází, srov. oddíl IV.C.2)

<i>příkaz</i>	4250	15	0,35%	<i>příkaz milosrdenství, lásky, mlčení, bdělosti, opatrnosti, pravdivosti, rozmnožení hřiven, pokory, čistoty, jízdy, vazby, omezení, zastavení, úhrady, platby</i>
<i>příkázání</i>	611	6	0,98%	<i>příkázání víry, lásky, cudnosti, úcty, soboty, pohledávky</i>
<i>příslib</i>	1381	202*	14,63%	<i>příslib mlčenlivosti, svornosti, schůzky, kapitálu...</i>
<i>přislíbení</i>	9	2	22,22%	<i>přislíbení mrkve, účasti</i>
<i>rada</i>	34037	0 ¹²¹	0%	
<i>slib</i>	4452	295*	6,63%	<i>slib čistoty (15x), mlčenlivosti (33x), poslušnosti (6x), věrnosti (50x), hlasování, posílení, dividend, dotací, vodovodu</i>
<i>slíbení</i>	3	2	66,67%	<i>slíbení výhody, slíbení směnky</i>
<i>vzkaz</i>	1787	2	0,11%	<i>vzkazy lásky, vzkaz radosti (Jáchym Topol) ?vzkaz lásky budoucnu, jež má se teprv dníti... (Josef Palivec)</i>
<i>zodpovězení</i>	111	2	1,8%	<i>zodpovězení otázek (30x), dotazů (3x)</i>

Z údajů uvedených v tabulce č. 21 vyplývá, že počet dokladů s Patientem u substantiv mluvení vyjádřeným bezpředložkovým genitivem zhruba odpovídá počtu dokladů s Patientem u základových sloves vyjádřeným bezpředložkovým akuzativem. Mezi substantivy mluvení jsou patrné následující rozdíly v počtu dokladů: u VS *nabídnutí*, *nabízení*, *přislíbení* a *slíbení* překračuje relativní četnost genitivního doplnění 20%, u DS *nabídka*, *návrh* a *příslib* se rel_celk PAT(2) pohybuje v rozmezí 10% až 20%, u substantiv *navržení*, *slib* a *zodpovězení* je rel_celk PAT(2) 1% - 7%, poslední skupinu pak tvoří substantiva *navrhování*, *odpověď*, *příkaz*, *příkázání*, *rada* a *vzkaz*, u nichž relativní četnost nominalizace participantu „informace“ nedosahuje ani 1%.

K příčinám vysoké relativní frekvence PAT(2) u VS *nabídnutí*, *nabízení*, *přislíbení* a *slíbení* může patřit mimo jiné i velmi nízká celková frekvence lemmatu těchto substantiv. Je také patrné, že u substantiv odvozených od sloves nejvíce se blížících „predikátorům vyjadřujícím prostě jen řečovou činnost“ (tedy u substantiv *odpověď*¹²² a *vzkaz*), jsou doklady s daným doplněním co do počtu zcela ojedinělé. Navíc se vyskytly převážně v poezii, kde je třeba počítat s uplatňováním prostředků uměleckého stylu, tedy např. s využitím metaforických vyjádření apod. V neuměleckých textech jsou doplnění tohoto typu ještě méně pravděpodobná. Další odlišnosti mezi jednotlivými substantivy mluvení odpovídají zřejmě opět rozdílu mezi jednotlivými slovesy mluvení (srov. oddíl VI.A.3.3.1.1; mám na mysli zejména různé primární spojky uvozující vedlejší větu u substantiv odvozených od performativních sloves mluvení a s tím související zastoupení konkrétně v pozici PAT(2)).

Na závěr tohoto oddílu tedy lze konstatovat, že proces nominalizace participantu „informace“ probíhá u substantiv mluvení obdobným způsobem jako u sloves mluvení. Jevy, ke kterým dochází při nominalizacích valenčního členu propoziční povahy u sloves mluvení, předcházely procesu samotné nominalizace daných sloves, je tedy zřejmé, že Patientem ve formě bezpředložkového genitivu u substantiv mluvení může být:

¹²¹ U substantiva *rada* nebyl nalezen žádný výskyt s nominalizací Patientu propoziční povahy, je ovšem třeba říci, že nebyly detailně zpracovány všechny doklady. U tohoto substantiva se totiž vyskytlo obrovské množství dokladů substantivního užití, zejména ve významu „skupina osob jako poradní n. kolektivní řídicí orgán“, např. *Rada bezpečnosti*, *rada města*. K vyloučení významů „substantiva mluvení“ s nominalizací Patientu jsem využila funkci frekvenční distribuce, je ale možné, že mi přesto nějaký ojedinělý doklad unikl.

¹²² Vyjádření Patientu slovesa *odpovědět* (viz výše) a substantiva *odpověď* pomocí substantiv *otázka* a *dotaz* je zřejmým spejžením vazeb sloves *odpovědět* (na něco.PAT) a *zodpovědět* (něco.PAT).

- (a) nějaký typ nominalizace vedlejší věty, tedy nominalizace vyjádřená verbálním nebo dějovým substantivem (např. *slib posílení, příslib schůzky*), substantivem odvozeným z predikativního adjektiva (např. *slib věrnosti, odpověď oddanosti*) nebo substantivem, které bylo součástí analytického predikátu (např. *vzkaz radosti*);
- (b) kondenzace (substituce) vedlejší věty, přičemž zastupujícím jmenným výrazem může být jak konkrétum (např. *slib dividend, vodovodu, příslib kapitálu*), tak abstraktum (např. *slíbení výhody*);
- (c) nově do procesu nominalizace uvedených sloves vstupuje ještě tzv. supletivismus, tedy jev, kdy ke kondenzaci vedlejší věty dochází náhradou zcela jiným, významově však odpovídajícím lexémem (např. *vzkázal někomu, že (ho) má rád – vzkaz lásky*).

VI.A.3.4 Substantiva mluvení s Adresátem

VI.A.3.4.1 Různé významy substantiv mluvení z hlediska výskytu dativního doplnění

Substantiva mluvení dědí základní (dějové) významy od svých základových sloves. V případě, že má základové sloveso významů více, může si tyto různé významy uchovat i odvozené substantivum, srov. např. různé významy slovesa *vytknout* podle SSČ (tedy 1. káravě upozornit, 2. stanovit, určit (*vytknout si něco za cíl*), 3. umístit, postavit samostatně před něco, 4. důrazně uvést, zdůraznit) s doloženými významy substantiv *vytknutí* a *vytýkání* v ČNK: 1. zdůraznění, 2. umístění, postavení samostatně před něco, u VS *vytýkání* pak i 3. káravé upozornění. Pro tuto práci jsou důležité takové významy sloves mluvení, při nichž si i odvozené substantivum uchovává dativní doplnění. Takovou dvojicí je např. sloveso *přikázat* a substantivum *přikázání* - srov. významy slovesa *přikázat* podle SSČ (tedy 1. dát příkaz, nařídit, 2. kniž. přidělit, určit (*přikázat někomu byt, byl služebně přikázán jinam*)) s doloženými významy substantiva *přikázání* v ČNK: 1. nařízení, 2. přidělení, určení. V obou těchto významech se substantivum *přikázání* vyskytuje s dativním doplněním (tedy např. 1. *jeho přikázání člověku* a 2. *přikázání věci jinému soudu*). Je však třeba říci, že takový případ je celkem ojedinělý. Vzhledem k hlavnímu úkolu této práce, tedy zjištění výskytu dativního doplnění u substantiv mluvení a případného souvýskytu všech tří aktantů vyjádřených pomocí bezpředložkových pádů, jsem se rozhodla, že v této práci budu k různým významům u substantiv mluvení přihlížet jen minimálně.

Kromě dějových významů zděděných od základových sloves mají pochopitelně i některá substantiva mluvení další významy související s posunem od dějového k substantivnímu užití. Podle SSČ mají např. dějová substantiva *rada* a *nabídka* následující významy: *rada* - 1. poučení, návod k jednání, doporučení; 2. porada; 3. skupina osob jako poradní n. kolektivní řídicí orgán...; *nabídka* - 1. iniciativní návrh na vykonání, poskytnutí něčeho; 2. množství nějakého zboží určeného k prodeji. U verbálních substantiv jde o typickou škálu významů od označení děje (procesu) až k označení substance (např. *přání* (tištěná gratulace)). Situace u dějových substantiv mluvení se liší zřejmě tím, že tato substantiva pravděpodobně nemohou označovat proces (i při jejich nejdějovějším užití se jejich význam mění od procesu předávání informace spíše k předané informaci jako

takové). Zajímavé je, že si dějová substantiva mluvení i při tomto významovém posunu uchovávají všechny aktanty (k možnostem jejich vyjádření srov. níže).

Posun od dějového k substantivnímu užití je přitom nezřetelný a často ani z kontextu není zřejmé, o který význam se jedná (tedy zda se jedná o užití dějové, nebo nedějové). Rovněž nejsou přesně známy důsledky procesu substantivizace na zastoupení aktantů ve valenčních rámcích substantiv mluvení. Často totiž není jasné, zda se jedná o pouhou povrchovou elipsu některého z aktantů, nebo zda je tento aktant zabudován, tudíž není ve valenčním rámci vůbec přítomný. Zjišťuji, že u substantiv mluvení dochází v zásadě ke dvěma typům substantivizace: (a) zabudování Patientu, (b) označení substance při zachování Patientu. Při zabudování Patientu si substantivum může uchovat Adresát (srov. příklady v oddíle VI.A.3.4.6(iv)), ale zřejmě i Aktora (např. *Maruščino.ACT přání babičce.ADDR*). Jde-li o označení substance a Patiens je zachován, mohou být vyjádřeny i všechny ostatní aktanty. V některých případech však dochází k redukci počtu aktantů, přičemž je redukován zejména sémanticky nejvýraznější aktant, tedy Adresát (např. u substantiva *předpis* nebyl v ČNK nalezen žádný doklad s Adresátem).

Následující doklady z ČNK dokumentují takové výskyty substantiv mluvení, ve kterých je z kontextu patrné, že nejde o řečový projev, ale spíše o nějaký hmatatelný výsledek tohoto projevu (v příkladech (237) až (239) jde zřejmě o nějaký psaný dokument, v příkladu (240) pak o jisté metaforické užití).

(237) ... že sdělení obvinění.PAT Regině Rázlové.ADDR bylo 20. května předáno ustanovenému libereckému obhájci ... (ČNK)

(238) Doporučení poroty.ACT vypisovateli.ADDR soutěže jako podklad zadání k vypracování územního dokumentu ... (ČNK)

(239) Ovčáci si dokonce opravili i tisk a porušené přání hraběti.ADDR ve třetí sloce od konce doplnili ... rukou ... (ČNK)

(240) A ve sklepích sochy, obrazy a montrace bez ladu a skladu, lidé zachraňující - ve chvílích kdy jiní počítají mrtvé - alespoň úlomky vzkazů příštím generacím.ADDR. (ČNK)

Příklady (241) a (242) představují jediné doklady s Adresátem u substantiv *nápověda* a *důkaz* v ČNK. U těchto substantiv patrně dochází v souvislosti s procesem substantivizace zároveň k redukci počtu aktantů (výskyt Adresátu je u těchto substantiv naprosto ojedinělý).

(241) ... ale za nápovědu divákům.ADDR by mohl filmař právem dostat dvojku z mravů. (ČNK)

(242) Důkazy slečně.ADDR Slávce byly v tom, že se s Karlem T. líbala, že u něho bydlila a že se přiznala své přítelkyni, že pravým otcem dítěte je jeho strýc Karel. (ČNK)

V následujících oddílech se věnuji dativní valenci vybraných substantiv mluvení, a to bez ohledu na jemné významové rozdíly některých výskytů daných substantiv. Rozlišení jednotlivých významů substantiv mluvení, která si uchovávají dativní doplnění, je totiž často velmi obtížné.

VI.A.3.4.2 Možnosti vyjádření ADDR u substantiv mluvení

U substantiv mluvení může mít aktant s významem Adresátu různé formy. Primární formou, přejatou od základových sloves, je bezpředložkový dativ. U některých substantiv se však vyskytují i předložková vyjádření Adresátu, srov. např. *výčitka komu.ADDR*, ale i *výčitka vůči někomu.ADDR*, dále pak *výtka někomu.ADDR*, ale i *výtka k někomu.ADDR*. Pro řadu substantiv mluvení je typické vyjádření ADDR pomocí předložkové skupiny *pro+4*, srov. následující příklady z ČNK *oznámení pro výherce*, *vzkaz pro literární kritiky*.

V tomto oddíle, v souladu se zaměřením této práce, však zkoumám pouze vyjádření Adresátu pomocí bezpředložkového dativu.

VI.A.3.4.3 Verbální substantiva mluvení

V PDT (viz oddíl IV.B.3) se vyskytlo celkem 6 verbálních substantiv mluvení s dativním doplněním. Jde o následující substantiva (substantiva jsou řazena abecedně, v závorce je vždy uveden počet výskytů daného substantiva s dativním doplněním v PDT): *doporučení* (1), *nabízení* (1), *oznamování* (1), *poroučení* (3), *příkázání* (1), *zvěstování* (1).

Obecným dotazem v ČNK (viz oddíl IV.A.3.2) jsem získala následující substantiva: *doporučení*, *hlášení*, *oznámení*, *povolání*, *přání*, *přiznání*, *sdělení*, *schválení*, *vyhlášení*, *vyjádření*, *vyznání* (tedy celkem 11 substantiv, z nichž se pouze jediné, tj. *doporučení*, vyskytlo s dativem i v PDT).

Detailnímu studiu valenčního chování verbálních substantiv mluvení (tedy dohledání dokladů s dativním doplněním v ČNK) jsem podrobila všech 6 verbálních substantiv, která se s dativním doplněním vyskytla v PDT. U substantiva *poroučení* se však v ČNK vyskytlo pouze několik dokladů na jeho idiomatické užití (*poroučení větru dešti*), navíc špatně morfologicky označované, proto jsem toto substantivum do vyhodnocování výsledků získaných z ČNK nezapočítávala. K substantivům, která se vyskytla v PDT, jsem dále dohledávala výskyty jejich vidových protějšků s dativním doplněním (tedy např. k substantivu *nabízení* jsem dohledávala výskyty substantiva *nabídnutí* s dativním doplněním); v ČNK se však vyskytly pouze dva takové vidové protějšky s dativním doplněním, totiž *nabídnutí* a *oznámení*. Seznam zkoumaných verbálních substantiv mluvení jsem tedy nakonec doplnila o další 4 substantiva, vybraná částečně ze seznamu kandidátů získaných obecným dotazem v ČNK, částečně z vlastního repertoáru (jde o substantiva *přání*, *sdělení*, *sdělování* a *vyčítání*).¹²³ Celkový počet zkoumaných verbálních substantiv mluvení je tedy 11; přehled absolutních i relativních četností nalezených dokladů s dativním doplněním u těchto substantiv a přehled četností jednotlivých kombinací Adresátu s dalšími dvěma aktanty přináší tabulka č. 22. V této tabulce jsou uvedeny pouze takové doklady dativního doplnění, které se u daných substantiv mluvení vyskytly mimo složené predikáty (k dokladům v rámci SP srov. oddíl

¹²³ Za zmínku stojí, že pro mnohá verbální substantiva mluvení nebyl v ČNK nalezen žádný doklad, který by vyhovoval zadanému dotazu (jedná se např. o substantiva: *doporučování*, *navržení*, *navrhování*, *příkazování*, *přislíbení*, *rozkázání*, *rozkazování*, *slíbení*, *slibování*, *vytýkání*, *vzkázání*, *vzkazování*, *zakazování*, *zodpovězení*, *zodpovídání*).

VI.A.3.4.9). K možnostem vyjádření jednotlivých kombinací aktantů srov. oddíly VI.A.3.4.6, VI.A.3.4.7 a VI.A.3.4.8.

Tabulka č. 22: Doklady dativních doplnění u verbálních substantiv mluvení v ČNK

Substantivum	Celková frekvence lemmatu	ADDR celkem		PAT+ADDR		ACT+ADDR		všechny aktanty ¹⁰⁹	
		AbsČ	rel_celk	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR
<i>doporučení</i>	3306	45	1,36%	12	26,67%	11	24,44%	2	4,44%
<i>nabídnutí</i>	32	5	15,63%	5	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
<i>nabízení</i>	98	6	6,12%	6	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
<i>oznámení</i>	3723	34	0,91%	14	41,18%	2	5,88%	2	5,88%
<i>oznamování</i>	59	1	1,69%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
<i>přání</i>	6581	12	0,18%	3	25,00%	3	25,00%	1	8,33%
<i>příkázání</i>	611	3	0,49%	2	66,67%	1	33,33%	0	0,00%
<i>sdělení</i>	2929	36	1,23%	12	33,33%	5	13,89%	2	5,56%
<i>sdělování</i>	124	2	1,61%	2	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
<i>vyčítání</i>	12	1	8,33%	1	100,00%	0	0,00%	0	0,00%
<i>zvěstování</i>	148	6	4,05%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
celkem	17623	151	0,86%	58	38,41%	22	14,57%	7	4,64%

VI.A.3.4.4 Dějová substantiva mluvení

V PDT (viz oddíl IV.B.3) se vyskytlo celkem 7 dějových substantiv mluvení s dativním doplněním. Jde o následující substantiva (substantiva jsou řazena abecedně, v závorce je vždy uveden počet dativních doplnění, která se u daného substantiva v PDT vyskytla): *nabídka* (4), *návrh* (1), *rada* (2), *rozkaz* (1), *signál* (1), *výtka* (1), *vzkaz* (1).

Obecným dotazem v ČNK (viz oddíl IV.A.3.2) jsem získala následující substantiva: *kompensace*, *nabídka*, *náhrada*, *návrh*, *odpověď*, *podpis*, *příkaz*, *rada*, *rozkaz*, *signál*, *slib*, *telefonát*, *výtka*, *vzkaz*, *zákaz*, tj. 15 substantiv, z nichž se některá vyskytla i v PDT.

Detailnímu studiu valenčního chování dějových substantiv mluvení (tedy dohledání dokladů s dativním doplněním v ČNK) jsem podrobila všech 6 českých dějových substantiv, která se s dativním doplněním vyskytla v PDT; přejaté dějové substantivum *signál* jsem mezi detailně zkoumaná substantiva nezařadila. Seznam dějových substantiv mluvení jsem pak dále doplnila o dalších 5 substantiv, vybraných částečně ze seznamu kandidátů získaných obecným dotazem v ČNK (substantiva *příkaz*, *slib* a *zákaz*), částečně z vlastního repertoáru (substantiva *příslib* a *výčitka*). Celkový počet zkoumaných dějových substantiv mluvení je tedy 11; přehled absolutních i relativních četností dokladů s dativním doplněním nalezených u těchto substantiv a přehled četností jednotlivých kombinací Adresátu s dalšími dvěma aktanty přináší tabulka č. 23. V této tabulce jsou uvedeny pouze takové doklady dativního doplnění, které se u daných substantiv mluvení vyskytly mimo složené predikáty (k dokladům v rámci SP srov. oddíl VI.A.3.4.9). K možnostem vyjádření jednotlivých kombinací aktantů srov. oddíly VI.A.3.4.6, VI.A.3.4.7 a VI.A.3.4.8.

Tabulka č. 23: Doklady dativních doplnění u dějových substantiv mluvení v ČNK

Substantivum	Celková frekvence lemmatu	ADDR celkem		PAT+ADDR		ACT+ADDR		všechny aktanty ¹⁰⁹	
		AbsČ	rel_celk	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR
<i>nabídka</i>	19426	93	0,48%	36	38,71%	12	12,90%	6	6,45%
<i>návrh</i>	34017	19	0,06%	8	42,11%	2	10,53%	4	21,05%
<i>příkaz</i>	4250	15	0,35%	7	46,67%	2	13,33%	3	20,00%
<i>příslib</i>	1381	5	0,36%	1	20,00%	1	20,00%	0	0,00%
<i>rada</i>	34037	66	0,19%	6	9,09%	6	9,09%	1	1,52%
<i>rozkaz</i>	2690	13	0,48%	1	7,69%	3	23,08%	1	7,69%
<i>slib</i>	4452	57	1,28%	8	14,04%	19	33,33%	3	5,26%
<i>výčitka</i>	1011	9	0,89%	4	44,44%	1	11,11%	0	0,00%
<i>výtka</i>	1003	17	1,69%	3	17,65%	1	5,88%	0	0,00%
<i>vzkaz</i>	1787	48	2,69%	8	16,67%	10	20,83%	1	2,08%
<i>zákaz</i>	5793	27	0,47%	23	85,19%	1	3,70%	1	3,70%
celkem	109847	369	0,34%	105	28,46%	58	15,72%	20	5,42%

VI.A.3.4.5 Srovnání valence verbálních a dějových substantiv mluvení

Oba typy deverbativních substantiv mluvení vykazují obdobné valenční chování, a to v následujících oblastech (celkové absolutní i relativní četnosti shrnuje tabulka č. 24):

(a) celkový výskyt ADDR nedosahuje ani u jednoho typu substantiv 1% (0,86% u VS; 0,34% u DS);

(b) oproti substantivům dávání je výrazně nižší frekvence současného výskytu PAT a ADDR (38,41% u VS; 28,46% u DS);

(c) frekvence současného výskytu ACT a ADDR je naopak znatelně vyšší než u substantiv dávání (14,57% u VS; 15,72% u DS); u substantiv mluvení je současný výskyt ACT a ADDR asi o polovinu menší než současný výskyt PAT a ADDR.

(d) s častějším výskytem kombinace ACT a ADDR souvisí i vyšší frekvence současného výskytu všech tří aktantů (viz příklady v oddíle VI.A.3.4.8).

Tabulka č. 24: Srovnání valence VS a DS mluvení

Typ subst.	Celková frekvence lemmat	ADDR celkem		PAT +ADDR		ACT +ADDR		všechny aktanty ¹⁰⁹	
		AbsČ	rel_celk	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR
VS	17623	151	0,86%	58	38,41%	22	14,57%	7	4,64%
DS	109847	369	0,34%	105	28,46%	58	15,72%	20	5,42%

Na základě dokladů z ČNK lze udělat závěr, že pokud jde o počet výskytů jednotlivých kombinací aktantů, jsou si verbální a dějová substantiva mluvení bližší (podobnější) než verbální a dějová substantiva dávání (srov. oddíl VI.A.2.6). K dalším závěrům, zohledňujícím i formy vyjádření jednotlivých aktantů u verbálních a dějových substantiv mluvení, srov. oddíl VI.A.3.5.

VI.A.3.4.6 Možnosti vyjádření Patientu při současném vyjádření Adresátu

(i) Vyjádření Patientu pomocí vedlejší věty

Primárním vyjádřením Patientu u sloves mluvení je závislá klauze, vedlejší věta (VV; srov. i oddíl VI.A.3.3). „Primární“ ale ještě nemusí znamenat nejčastější (z dokladů vyplývá, že vedlejší věta je u substantiv mluvení až druhou nejfrekventovanější formou vyjádření Patientu). Z celkového pohledu tedy patří vedlejší věta u substantiv mluvení k relativně častým formám PAT, při pohledu na jednotlivé typy deverbativních substantiv je tu ale patrný rozdíl. Vedlejší věta se sice vyskytuje téměř u všech dějových substantiv mluvení (nevyskytla se pouze u DS *příslib* a *zákaz*), ale u substantiv verbálních je formou téměř okrajovou (vůbec se nevyskytla u sedmi z jedenácti zkoumaných VS: *nabídnutí*, *nabízení*, *oznamování*, *přání*, *příkázání*, *sdělování* a *zvěstování*; i u některých z těchto substantiv se však alespoň při některých kombinacích aktantů zřejmě může vyskytnout, srov. (243)). U několika substantiv mluvení je ale naopak vedlejší věta jediná doložená forma Patientu při současném vyjádření ADDR(3); jde o VS *vyčítání* a DS *rozkaz*, *rada*¹²⁴ a *výčitka*, srov. (244) až (247).

Vedlejší věta se tedy vyskytla u následujících substantiv (v závorce je vždy uveden počet dokladů): VS *doporučení* (4), *oznámení* (5), *sdělení* (4), *vyčítání* (1); DS *nabídka* (6), *návrh* (5), *příkaz* (7), *rada* (6), *rozkaz* (2), *slib* (8), *vzkaz* (7), *výčitka* (4), *výtka* (1).

(243) *Peněz těch jsem nepřijal, ale odmítl jsem také nabídnutí p. Militkého.ACT, abych převzal.PAT redakci...* (ČNK)

(244) *Pokušením stárí s jeho fyzickými i psychickými obtížemi je vyčítání Bohu.ADDR, proč dopouští.PAT takové bolesti na konci vzorně prožitého života a ...* (ČNK)

(245) *... základ tvoří cestopisné besedy s promítáním, charakteristické svým zaměřením na radu mladým lidem.ADDR, jak se co nejlevněji dostat.PAT do zajímavých míst světa...* (ČNK)

(246) *Slyšel jsem rozkaz stevardům.ADDR, aby rychle vyháněli.PAT cestující z kajut...* (ČNK)

(247) *To je více méně zřejmá výčitka dítěti.ADDR, že se takto chová.PAT.* (ČNK)

(ii) Nominalizace Patientu propoziční povahy

Jak už bylo uvedeno v oddíle VI.A.3.3, u sloves mluvení dochází ke dvěma základním typům nominalizace participantu „informace“, a to (a) k nominalizaci pomocí deverbativa (v prostém pádě) a (b) k nominalizaci pomocí infinitivu. U substantiv mluvení se k těmto dvěma základním typům přidává ještě (c) nominalizace pomocí deverbativa, které je součástí nějaké předložkové skupiny. Je zřejmé, že stejná omezení, která byla pro nominalizované formy Patientu u sloves mluvení stanovena v oddíle VI.A.3.3, platí i pro Patiens u substantiv mluvení (jinými slovy, dá se očekávat, že není-li možné vyjádřit Patiens u určitého slovesa infinitivem nebo substantivem, nebude to možné ani u odpovídajícího substantiva mluvení). Jak uvidíme dále, zatímco nominalizace pomocí substantiva v bezpředložkovém genitivu je i u substantiv mluvení poměrně rozšířená, infinitivní vazba je celkem ojedinělá. Ani třetí typ nominalizace Patientu, tedy nomi-

¹²⁴ U substantiva *rada* se jedná o jedinou doloženou formu Patientu při současném vyjádření ADDR(3), pokud ovšem nepočítáme specifický doklad na PAT(o+6), viz (272).

nalizace pomocí deverbativa, které je součástí nějaké předložkové skupiny, není zřejmě možný u všech substantiv mluvení. Prozatím se mi nepodařilo stanovit, u kterých substantiv mluvení může k tomuto poslednímu typu nominalizace docházet (nabízí se zatím jediné vysvětlení, totiž že předložkové vyjádření souvisí s náhradou infinitivu u těch substantiv, u nichž je infinitivní vazba sice možná, ale příliš se neuzívá).

(ii)(a) Nominalizace pomocí substantiva ve formě bezpředložkového genitivu nebo posesiva

Mezi nalezenými doklady substantiv mluvení je vůbec nejčastější formou vyjádření Patientu bezpředložkový genitiv (tato forma je celkově dokonce o něco frekventovanější než vedlejší věta). Většinou se jedná pouze o kombinaci s ADDR(3), ale vyskytlo se i několik dokladů, kdy se k této kombinaci přidává ještě Aktor, nejčastěji ve formě posesiva (srov. oddíl VI.A.3.4.8). Při uvažování všech variant se tedy kombinace PAT(2) ADDR(3) vyskytla u VS *nabídnutí, nabízení, oznámení, oznamování, přání, příkázání, sdělení, sdělování* a u DS *nabídka, návrh, příslib, slib, vzkaz a zákaz*.

Možnostem genitivního vyjádření Patientu u vybraných substantiv mluvení, a to nezávisle na přítomnosti ADDR(3), se věnuje oddíl VI.A.3.3.1.2. Je pochopitelné, že počet dokladů na PAT(2) při současném výskytu ADDR(3) je menší než počet výskytů samotného Patientu v bezpředložkovém genitivu (tedy bez zřetele k ostatním aktantům). Co do typů nominalizace Patientu propoziční povahy jsou však i v kombinacích PAT(2) ADDR(3) zastoupeny všechny základní typy, tedy zejména nominalizace pomocí substantiva, které odpovídá verbu finitu v základové propoziční konstrukci (např. *nabídka odkupu, nabídnutí záchrany, oznámení vydání, sdělení znepokojení*, srov. (248) až (251)), a nominalizace pomocí sémantické kondenzace (např. *nabízení zboží, návrh rezoluce, sdělování výše, zákaz her*, srov. (252) až (255)). V některých případech není typ nominalizace jednoznačný, srov. např. (256) až (258), zdá se však, že celkově v dokladech substantiv mluvení s ADDR(3) převažuje nominalizace PAT pomocí sémantické kondenzace.

(248) *Od 34procentního akciového podílu potom vlastníkoví vzniká povinnost nabídky odkupu.PAT akcií ostatním podílníkům.ADDR. (ČNK)*

(249) *Onen matoušovský Ježíšův výrok není odsouzením a vyvržením, nýbrž nabídnutím nové cesty.PAT těm.ADDR, kteří zbloudili, nabídnutím záchrany.PAT zbloudilé ovečce.ADDR, ... (ČNK)*

(250) *... že jsou neplatné právní úkony, které byly učiněny bez souhlasu správní rady veřejné vysoké školy a bez oznámení vydání.PAT tohoto souhlasu ministerstvu.ADDR školství, mládeže a tělovýchovy. (ČNK)*

(251) *„Je to strážlivé a vážné prohlášení, velmi jednotné sdělení našeho znepokojení.PAT prezidentu.ADDR Miloševičovi,“ prohlásil britský ministr Robin Cook, který zasedání předsedal. (ČNK)*

(252) *S(p)látky a úroky bance, mzdy zaměstnanců, nabízení zboží.PAT obchodníkům.ADDR ... bylo, myslím, jedno z nejkrušnějších období v mém životě. (ČNK)*

(253) *Návrh rezoluce.PAT Evropskému parlamentu.ADDR obsahuje žádost, aby se V. Mečiar vzdal svých pokusů zbavit demokraticky zvolené poslance Národní rady SR jejich mandátů. (ČNK)*

(254) *To platí i pro sdělování výší.PAT finančního ohodnocení odborovým orgánům.ADDR... (ČNK)*

(255) *Prospělo by však, kdyby se v novele objevil výslovný, kategorický zákaz her.PAT osobám.ADDR mladším osmnácti let s možnostmi... (ČNK)*

(256) Jako příklady těchto „nekalých praktik“ uvádí poskytnutí nebo příslib finančního plnění.PAT držitelům.ADDR kupónů, ... (ČNK)

(257) Skalický se prý cítí vázán slibem mlčenlivosti.PAT podnikatelům.ADDR. (ČNK)

(258) ... vzkaz lásky.PAT budoucnu.ADDR, jež má se teprv dníti... (ČNK, poezie Josefa Palivce)

Podobně jako u ostatních aktantů vyjádřených pomocí bezpředložkového genitivu, může být alespoň potenciálně i Patiens propoziční povahy vyjádřen formou alternující s bezpředložkovým genitivem, a to formou posesiva¹²⁵. Tato forma Patientu se však vyskytla pouze u verbálních substantiv mluvení (srov. (259) a (260)), a to celkem ve třech případech. Mezi dějovými substantivy mluvení se žádný takový doklad nevyskytl. Velmi omezené užívání posesivní formy Patientu propoziční povahy zřejmě souvisí se skutečností, že posesivum je u substantiv mluvení nejtypičtější formou vyjádření Aktora (srov. oddíl VI.A.3.4.7), můžeme zde tedy pravděpodobně sledovat další z tendencí vyhnout se strukturní homonymii. Podobně jako u substantiv dávání, i u substantiv mluvení souvisí užití posesivního vyjádření Patientu s výstavbou textu.

(259) Rozhodnutí o provedení chirurgického výkonu a jeho.PAT nabídnutí nemocnému.ADDR musí provést chirurg s odpovídající klasifikací ... (ČNK)

(260) Podle §167 odst.3 TrZ „překazit trestný čin lze i jeho.PAT včasným oznámením státnímu zástupci.ADDR nebo policejnímu orgánu.ADDR.“ (ČNK)

Níže jsou uvedeny poměry výskytu bezpředložkového genitivu a posesivního zájmena s významem Patientu u verbálních substantiv a četnost výskytů PAT(2) u dějových substantiv. Vidíme, že u některých substantiv mluvení se genitivní vyjádření Patientu při současném vyjádření ADDR(3) vůbec nevyskytlo (při nevyjádření ADDR(3) by se však alespoň u některých z nich vyskytnout mohlo, jak je doloženo např. u substantiva *příkaz*, srov. oddíl VI.A.3.3.1.2).

VS: *doporučení* (0 : 0), *nabídnutí* (3+1 : 1), *nabízení* (6 : 0), *oznámení* (8 : 2), *oznamování* (1 : 0), *přání* (4 : 0), *příkázání* (2 : 0), *sdělení* (10 : 0), *sdělování* (2 : 0), *vyčítání* (0 : 0), *zvěstování* (0 : 0).

DS: *nabídka* (28), *návrh* (1), *příkaz* (0), *příslib* (1), *rada* (0), *rozkaz* (0), *slib* (2), *výčitka* (0), *výtka* (0), *vzkaz* (1), *zákaz* (17).

(ii)(b) Nominalizace pomocí infinitivu

Infinitivní forma je nejméně zastoupeným typem nominalizace Patientu propoziční povahy. Vyskytla se pouze u tří substantiv mluvení (čísla v závorkách za jednotlivými substantivy označují počet výskytů této formy), a to u VS *doporučení* (8), srov. (261), a u DS: *nabídka* (1), *zákaz* (7), srov. (262) a (263). V rámci složených predikátů se infinitivní vyjádření PAT vyskytlo ještě u substantiv *návrh*, *příkaz* a *rozkaz*, srov. oddíl VI.A.3.4.9.

¹²⁵ Vzhledem k tomu, že Patiens substantiv mluvení pouze výjimečně označuje osobu, jedná se v případě jeho posesivního vyjádření, podobně jako u substantiv dávání (viz oddíl VI.A.2.7(i)), primárně o posesivní zájmena, nikoli o posesivní adjektiva.

(261) ODS tuto pasáž dohody chápe pouze jako nezávazné doporučení ministrům.ADDR zohlednit.PAT
přání koaličních partnerů. (ČNK)

(262) Na program rokování přišla i česká nabídka Rakousku.ADDR zapojit se.PAT do visegrádského
procesu. (ČNK)

(263) Rozhodující byl prosinec a příznačné je, že jedním z opatření je zákaz rozpočtovým institucím.ADDR
utrácet.PAT peníze. (ČNK)

(ii)(c) Nominalizace pomocí předložkových skupin

Další možností nominalizace Patientu propoziční povahy u substantiv mluvení je předložkové vyjádření tohoto aktantu (je-li přítomen ADDR(3), stojí zřejmě předložkové vyjádření PAT vždy až po doplnění v dativu¹²⁶). Zajímavé je, že k této formě nominalizace nedochází pouze u dějových substantiv (u nichž jsou předložková vyjádření aktantů poměrně běžná, srov. např. Novotný, 1980, s. 84-87 a s. 93n), ale i u substantiv verbálních (ze zkoumaných VS se jedná pouze o substantivum *doporučení*, s vazbou *k+3*, srov. (264)). Mezi zkoumanými DS se vyskytly následující kombinace substantiva mluvení a předložkového vyjádření Patientu: *nabídka na+4 / k+3*, *návrh na+4*, *příkaz k+3*, *výtka za+4*, srov. příklady (265) až (268). V rámci složených predikátů jsem předložkové vyjádření PAT našla ještě u substantiva *rozkaz*, srov. oddíl VI.A.3.4.9. Při nevyjádření ADDR(3) se však PAT(PS) může vyskytnout i u dalších substantiv mluvení, srov. následující příklady z ČNK: *nabídnutí k sňatku*, *výčitka za porušený slib*.

(264) Mezi další kuriozity patří například ... a doporučení baseballovým klubům.ADDR k uzamčení.PAT
vrhacích strojů. (ČNK)

(265) Nabídka akcionářům.ADDR na odkup.PAT akcií za 1220 korun prostřednictvím Stock-listu IPB do
30. září 1996 označil za seriózní. (ČNK)

(266) ... že výsledkem jednání národních rad může být i „iniciativní návrh Federálnímu shromáždění.ADDR
na ukončení.PAT federace“. (ČNK)

(267) Od května 1942 do srpna 1944 podepsal řadu příkazů francouzské policii.ADDR k deportaci.PAT asi
1500 židů z Bordeaux. (ČNK)

(268) Druhou zajímavostí je, že letošní zpráva obsahuje výtku vládě.ADDT za to.PAT, že už dříve
nezareagovala na nebezpečné tendence v ekonomice... (ČNK)

Zajímavostí u substantiv mluvení je specifické valenční doplnění vyjádřené předložkovou skupinou *o+6*. Toto valenční doplnění může být u některých substantiv chápáno jako aktant odpovídající slovesnému syžetu (např. *Vyprávěl o Regině*.PAT, že se bude vdávat.EFF, srov. výše oddíl VI.A.3.3), domnívám se však, že u substantiv mluvení hraje toto valenční doplnění odlišnou roli. Mezi nalezenými doklady substantiv s tímto valenčním doplněním se nevyskytlo žádné substantivum, které by bylo rozvíjeno jak syžetem (vyjádřeným předložkovou skupinou *o+6*), tak diktem (vyjádřeným vedlejší větou, tedy např. *oznámení o stavbě*.PAT, že byla zahájena.EFF). Nadále se tedy přidržuji hypotézy, že se u substantiv mluvení syžet a diktum nevyskytují pohromadě. Navíc se doplnění *o+6* vyskytuje i u takových substantiv mluvení, u jejichž základových sloves

¹²⁶ Mezi ADDR(3) a předložkovým vyjádřením PAT může zřejmě stát i nějaké volné doplnění, srov. následující příklad: *Nabídka* akcionářům.ADDR Thyssenu z minulého týdne.TFRWH na odkoupení.PAT jejich akcií Kruppem je nyní neplatná... (ČNK).

syžet ve valenčním rámci vůbec nemá místo (např. *slib*). Podle mého názoru získává valenční doplnění o+6 u substantiv mluvení spíše význam podobný označení „zřetele“, tedy něčeho, čeho se daná promluva týká. Je také náznakem posunu ve významu substantiv mluvení od označení procesu předávání informace k předávané informaci jako takové. Právě popisované doplnění o+6 se vyskytlo u substantiv *oznámení*, *slib* a *vzkaz*, a to pouze jednou, srov. příklady (269) až (271). U substantiva *rada* jde pak o název starého spisu, v dnešní češtině těžko přijatelný srov. (272). Všechny tyto doklady lze parafrázovat spojením „týkající se čeho“, tedy např. *slib týkající se zavedení tzv. zelené nafty*. Prozatím označuji toto valenční doplnění (v souladu se zásadami anotování valence substantiv v PDT) pomocí funktoru PAT, přestože by stálo za úvahu pro tyto případy vytvořit funktor nový (srov. k tomu i oddíl II.D.2.2.2).

(269) *Oznámení stavebnímu úřadu.ADDR o zahájení.PAT stavby, případně pokračování prací na přerušené stavbě.* (ČNK)

(270) *Připomněl, že sociální demokracie nedokázala splnit slib zemědělcům.ADDR o zavedení.PAT tzv. zelené nafty...* (ČNK)

(271) „*Nevidím důvod, proč bys neměl,*“ *odpověděla, ale už v duchu sestavovala vzkaz sultánově matce.ADDR o tom.PAT, co se chystá.* (ČNK)

(272) *Na rubu 535 let starého spisu autora Mariniho z Grenoblu, Rada králi.ADDR Jiřímu o zlepšení.PAT kupectví v Čechách, našel odborný pracovník kutnohorského muzea...* (ČNK)

(iii) Přímá řeč

V PDT je za Patiens substantiv mluvení považována také přímá řeč, srov. (273). Vzhledem k tomu, že při vyhledávání dativního doplnění u substantiv mluvení mohou být některé doklady přímé řeči opomenuty (může být totiž označena za součást další věty), nezapočítávám její výskyty mezi doklady Patientu uvedené v oddílech VI.A.3.4.3 a VI.A.3.4.4.

(273) *Rada řidičům.ADDR: raději se tomuto místu vyhněte* (ČNK)

(iv) Elidovaný Patiens a zabudovaný Patiens

V případě, že Patiens u substantiva mluvení chybí, může se jednat o elipsu tohoto aktantu (srov. oddíl III.C). V některých případech je zřejmé, co je antecedentem elidovaného aktantu (srov. (274)), jindy však ani z kontextu není patrné, co bylo vypuštěno. Opakuje-li se často situace, kdy Patiens u nějakého substantiva chybí a z kontextu příslušný antecedent není možné určit, vzniká otázka, zda není Patiens u daného substantiva v jednom z jeho významů zabudován. Týká se to zejména substantiv *nabídka* a *sdělení*, srov. (275) až (278) (pak by tedy např. to, co bylo sděleno, bylo samo ono sdělení).

(274) *Zavádění vízových povinností je jedním z doporučení jednotlivým vládám.ADDR, která by dnes měli účastníci pražské konference přijmout.* (ČNK) (Jde o doporučení vládám, aby zaváděly vízové povinnosti.)

(275) ... což z knihy činí i atraktivní nabídku zahraničním návštěvníkům.ADDR našeho hlavního města či reprezentativní dar. (ČNK)

(276) *Tím by se zase o trochu rozšířila nabídka návštěvníkům.ADDR historického centra,*“ *řekl starosta.* (ČNK)

(277) *Prezidentův mluvčí L. Špaček včera HN potvrdil, že kancelář prezidenta dopis má, avšak jeho obsah odmítl komentovat, protože jde o osobní sdělení prezidentovi.*ADDR. (ČNK)

(278) ... *protože zařazení myšlenky, pojmu, analytického nástroje do učebnice (či jejich vyřazení) znamenalo významné sdělení všem příslušníkům.*ADDR této vědní disciplíny. (ČNK)

VI.A.3.4.7 Možnosti vyjádření Aktora při současném vyjádření Adresátu

Rovněž participant s významem Aktora může být u substantiv mluvení vyjádřen různými formami. Není-li Aktor substantiv mluvení v povrchové podobě věty vyjádřen, jedná se o některý z typů elips tohoto aktantu, viz oddíl III.C.

(i) Aktor vyjádřený pomocí bezpředložkového genitivu nebo posesiva

Z dokladů nalezených v ČNK vyplývá, že nejčastější formou vyjádření Aktora je u substantiv mluvení posesivum. Vzhledem k tomu, že Aktor substantiv mluvení typicky označuje osobu, vyskytují se ve formě posesiva jak tvary posesivních zájmen, srov. (279) a (280), tak tvary posesivních adjektiv, srov. (281) a (282). Chce-li však mluvčí v konstrukci se substantivem mluvení vyjádřit Aktora pomocí substantiva, od kterého není možné posesivní adjektivum odvodit (např. *policie, osobnost, osoba, sněmovna*), případně pomocí plurálu nebo rozvitého přívlastku, nezbyvá mu než užít formu genitivu, srov. (283) až (286), nebo zvolit některé z okrajových vyjádření Aktora (srov. zde níže, bod (ii)).

(279) *Navíc není schopna odhalit zdroje znečištění, a její.*ACT *doporučení* zemědělským družstvům.ADDR *jsou proto neúčinná.* (ČNK)

(280) *Její.*ACT *rada* zájemců.ADDR o výuku zní: ... (ČNK)

(281) *Drtinovo.*ACT *sdělení* poslancům.ADDR *nebylo tudíž přesné.* (ČNK)

(282) *Byl to Haškův.*ACT *vzkaz* vládnoucím severoamerickým hokejovým mocnostem.ADDR. (ČNK)

(283) *A v oznámení Britů.*ACT české armády.ADDR *se píše:* ... (ČNK)

(284) ..., *ale podle sdělení autora.*ACT knihy agentury.ADDR *Reuter jde o* ... (ČNK)

(285) *Nové nabídky zbrojovek vyrábějících nadzvukové bojové letouny již reagují na nejnovější návrhy ministra.*ACT obrany vlády.ADDR. (ČNK)

(286) ... *tak zněl vzkaz zákonodárců.*ACT prezidentovi.ADDR. (ČNK)

Celkový poměr výskytu genitivu a posesiva s významem Aktora u verbálních a dějových substantiv mluvení je tedy následující: VS 11x ACT(2) : 17x ACT(pos), DS 27x ACT(2) : 50x ACT(pos). Detailní rozepsání poměrů obou forem, tj. ACT(2) : ACT(pos), u jednotlivých substantiv dokumentuje následující přehled:

VS: *doporučení* (4 : 8), *nabídnutí* (0 : 0), *nabízení* (0 : 0), *oznámení* (3 : 1), *oznamování* (0 : 0), *přání* (2 : 2), *příkázání* (0 : 1), *sdělení* (2 : 5), *sdělování* (0 : 0), *vyčítání* (0 : 0), *zvěstování* (0 : 0).

DS: *nabídka* (9 : 9), *návrh* (4 : 2), *příkaz* (2 : 2), *příslib* (0 : 1), *rada* (2 : 5), *rozkaz* (1 : 3), *slib* (4 : 18), *výčitka* (1 : 0), *výtka* (0 : 1), *vzkaz* (3 : 8), *zákaz* (1 : 1).

Vyskytuje-li se u substantiva mluvení pouze kombinace ACT a ADDR, je také častější kombinace ACT(pos) ADDR(3) než kombinace ACT(2) ADDR(3), a to minimálně dvojnásobně, srov. poměry genitivu a posesiva: u VS 5xACT(2) : 14xACT(pos) a u DS 17xACT(2) : 38xACT(pos).

Skutečnost, že je častější posesivní forma Aktora než jeho genitivní vyjádření, zřejmě souvisí mimo jiné s tendencí vyhnout se strukturní homonymii genitivního vyjádření (k podmínkám vzniku syntaktické (strukturní) homonymie bezpředložkového genitivu srov. oddíl III.B.3). K této homonymii potenciálně dochází u těch substantiv mluvení, která umožňují genitivní vyjádření Patientu (jde pak o homonymii ACT(2) vs. PAT(2); pravděpodobnost této homonymie pochopitelně stoupá jednak obecně s mírou užívání formy PAT(2) u konkrétních substantiv, jednak s konkrétním lexikálním obsazením genitivní formy). Jsou-li u takových substantiv vyjádřeny všechny aktanty, je pravděpodobnost homonymie velmi nízká (pozice druhého aktantu je obsazena jinou než genitivní formou, srov. oddíl VI.A.3.4.8). Při kombinaci dvou aktantů (tj. ACT(2) a ADDR(3)) hrozí homonymie mnohem více, přesto se u těchto substantiv i tato kombinace vyskytuje (většinou se jedná o jednoznačné doklady, srov. výše uvedené příklady (283) až (286), u jiných však pouze díky znalosti světa můžeme určit, že genitivní forma je pravděpodobně Aktor, srov. (287) a (288)). Některé doklady pak působí dokonce stylisticky neobratně, srov. (289) a (290). Je však třeba dodat, že v dokladech s genitivním vyjádřením Aktora se vesměs jedná právě o takové lexikální jednotky, od nichž vůbec posesivum utvořit nelze. Jsou tu však i výjimky, srov. (291)¹²⁷.

(287) *Kněžínek pak poukázal na to, že začíná být naplňován slib sněmovny. ACT Pražanům. ADDR, podle něhož má být senátní areál přístupný veřejnosti. (ČNK)*

(288) *Nabídka Plzeňské banky. ACT drobným akcionářům. ADDR přinutila investiční fondy uvědomit si skutečnost, že je může někdo skoupit a začít je manažerovat. (ČNK)*

(289) *... premiér Václav Klaus, který přání Vánoc. PAT prožitých trošku v klidu označil za přání milionů. ACT lidí České republiky Václavu Havlovi. ADDR. (ČNK)*

(290) *Přes zákaz policie. ACT loajální prezidentce. ADDR se totiž Karadžičovi stoupenci rozhodli v Banja Luce uspořádat mohutné protestní shromáždění. (ČNK)*

(291) *Zeman prostřednictvím tiskového mluvčího sdělil, že o „údajných nabídkách Šloufa. ACT Vlčkovi. ADDR nemá žádné informace“. (ČNK)*

Substantiva mluvení mají tedy tendenci vyjadřovat Aktora především formou posesiva, což má zřejmě za důsledek, že se naopak vyhýbají posesivnímu vyjádření Patientu (u DS mluvení žádný výskyt PAT(pos), u VS mluvení celkem 3 výskyty, srov. VI.A.3.4.6). Interpretace posesivního tvaru jako Aktora je tedy u substantiv mluvení téměř jednoznačná.

(ii) Okrajová vyjádření Aktora

Mezi okrajové formy vyjádření Aktora u substantiv mluvení patří předložková skupina *od+2* (vyskytla se pouze jednou, a to u VS *doporučení*, srov. (293)) a sekundární předložka *ze strany* (vyskytla se opět pouze jednou, a to u DS *příkaz*, srov. (294)). U substantiv mluvení jsem nenalezla ani jeden doklad s Aktorem ve formě bezpředložkového instrumentálu. U verbálních substantiv by se potenciálně vyskytnout mohl (srov. i doklad (292), kde jde o výskyt ACT(7) u substantiva *oznamování*, ovšem bez současného vyjádření ADDR(3)), u dějových substantiv je však tato forma Aktora

¹²⁷ K otázce spisovnosti / nespisovnosti některých typů holého genitivu srov. např. PMČ, 1997, s. 506.

nepravděpodobná. Jde patrně o jeden z projevů toho, že DS mluvení spíše než děj (proces) označují předávanou informaci jako takovou.

(292) *Na rozdíl od zemí západní Evropy a Severní Ameriky důvody neoznamování trestného činu.PAT občany.ACT transformujících se zemí častěji souvisejí s jejich spíše nepříznivým míněním o policii a její práci. (ČNK)*

(293) *Ostatně v podobném duchu se nesla v roce 1992 doporučení ministerstvu.ADDR školství od expertů.ACT prestižní organizace OECD. (ČNK)*

(294) *Projevil jsem názor, že příkazy zákazníkovi.ADDR ze strany prodávajícího.ACT, čím musí.PAT být vybaven, aby byl obsloužen, jsou reziduem komunistické doby. (ČNK)*

VI.A.3.4.8 Plné zastoupení valenčního rámce (tj. vyjádření všech tří aktantů)

(i) Vyjádření všech tří aktantů pomocí bezpředložkových pádů

Jak už jsem uvedla v oddíle VI.A.3.4.7, u zkoumaných substantiv mluvení se v datech ČNK při současném vyjádření Adresátu nevyskytl žádný doklad Aktora vyjádřeného formou bezpředložkového instrumentálu. Z toho tedy vyplývá, že se nevyskytl ani žádný doklad všech tří aktantů vyjádřených pomocí bezpředložkových pádů v kombinaci PAT(2) ADDR(3) ACT(7).

V datech ČNK se jednou vyskytla kombinace PAT(2) ACT(2) ADDR(3), tedy vlastně kombinace aktantů vyjádřených pomocí tří bezpředložkových pádů, jde však zřejmě o stylistickou neobratnost autora (v této větě stojí dva genitivy za sebou, k této problematice srov. i oddíl III.B.2):

(295) *V některých dokonce byla přetištěna prání úspěchů.PAT slavných osobností.ACT fotbalistům.ADDR a různé vzkazy, především, aby se nebáli, že celá země stojí za nimi. (ČNK)*

(ii) Dva bezpředložkové pády v souvýskytu všech tří aktantů

Kombinace všech tří aktantů, při níž jsou dva aktanty vyjádřeny pomocí bezpředložkových pádů, je zřejmě nejfrekventovanější formou vyjádření plného valenčního rámce substantiv mluvení. Mohou zde nastat vlastně pouze dvě kombinace dvou aktantů s formou bezpředložkových pádů:

(a) První, frekventovanější kombinací je souvýskyt ACT(2) a ADDR(3). Patiens tu není vyjádřen bezpředložkovým genitivem, ale nabývá jiných možných forem, v závislosti na konkrétních substantivech (srov. oddíly VI.A.3.3 a VI.A.3.4.6; jde zejména o vedlejší větu (VV) a předložkové skupiny, výjimečně pak i o infinitiv).

(aa) Patrně nejčastější je kombinace ACT(2) ADDR(3) PAT(VV), srov. příklady (296) až (299). Tato kombinace se vyskytla u následujících verbálních a dějových substantiv (v závorce je vždy uveden počet výskytů): VS *oznámení* (2); DS *nabídka* (2), *návrh* (1), *příkaz* (1), *rozkaz* (1), *slib* (1) a *vzkaz* (1).

(296) *...a vedle toho ještě oznámení správní rady.ACT ministerstvu.ADDR, že vydala.PAT uvedený písemný souhlas... (ČNK)*

- (297) *Schránka ze září 1998 obsahuje nově vydaný almanach, vzkaz pedagogů. ACT budoucím generacím. ADDR, aby i ony stavěly. PAT na základech svých předků.* (ČNK)
- (298) *... jediný náznak odezvy byl patrný z rozkazu důstojníků. ACT hlídám. ADDR, aby se „dobře dívaly. PAT, jestli neuvidí nějaké ledovce“.* (ČNK)
- (299) *Cenný papír musí být pro tyto účely podložen zbožím a sepsaný jako takzvaná cizí směnka - tedy s bezpodmínečným příkazem výstavce. ACT směnečnému dlužníkovi. ADDR, aby zaplatil. PAT třetí osobě.* (ČNK)

(ab) Ojediněle může nastat i kombinace ACT(2) ADDR(3) PAT(PS); vyskytla se 1x u DS *nabídka*, srov. (300), a 2x u DS *návrh*, srov. (301).

- (300) *S odstupem několika týdnů a věcí následujících vyznívá v jiném světle i nabídka pana. ACT Luxe panu. ADDR Klausovi k osobnímu setkání. PAT.* (ČNK)
- (301) *Za možný důvod útoku označil včera návrh obecního úřadu. ACT okresnímu soudu. ADDR na zrušení. PAT třiceti kupních smluv.* (ČNK)

(ac) Mezi zkoumanými substantivy jsem našla pouze jediný doklad kombinace ACT(2) ADDR(3) PAT(Inf), a to u substantiva *doporučení*, srov. (302).

- (302) *Stanovisko ke vstupu Slovenska do NATO i doporučení rady. ACT poslancům. ADDR a funkcionářům. ADDR KDH vystupňovat. PAT odpor proti vládě současné koalice...* (ČNK)

(b) U substantiv, která umožňují vyjádření Patientu pomocí bezpředložkového genitivu (srov. oddíly VI.A.3.3.1.2 a VI.A.3.4.6), může nastat i kombinace PAT(2) ADDR(3). Aktor je v této variantě zpravidla vyjádřen formou posesiva. Tato kombinace je poměrně ojedinělá, vyskytla se pouze u dvou dějových substantiv (*nabídka* a *zákaz*), v obou případech jenom jednou, srov. příklady (303) a (304).

- (303) *Platí má. ACT nabídka sázky. PAT premiérovi. ADDR Mečiarovi o láhev koňaku, že...* (ČNK)
- (304) *Prezidentův. ACT zákaz vstupu. PAT Priebkemu. ADDR, který byl okamžitě předán imigrační službě a pohraniční policii, vychází podle ministra vnitra Coracha ze zákona...* (ČNK)

(iii) Pouze jeden bezpředložkový pád v souvýskytu všech tří aktantů

Třetí možností vyjádření všech tří aktantů je taková kombinace, při níž je Adresát vyjádřen bezpředložkovým dativem, Aktor formou posesiva a Patiens volí jednu z možností mimo PAT(2) (v datech se vyskytly pouze různé formy (a) vedlejší věty a (b) předložkových skupin).

(a) Kombinace ACT(pos) ADDR(3) PAT(VV) je co do počtu výskytů srovnatelná s kombinací ACT(2) ADDR(3) PAT(VV). Vyskytla se u následujících substantiv (v závorce je vždy uveden počet výskytů): VS *doporučení* (1), *sdělení* (2); DS *nabídka* (1), *příkaz* (1), *rada* (1), *slib* (2). ACT(pos) tu může mít jak formu posesivního zájmena (viz příklady (305) až (307)), tak formu posesivního adjektiva (srov. příklady (308) a (309)).

- (305) *Tou třetí, nesplněnou podmínkou bylo mé. ACT doporučení panu. ADDR Tošovskému, aby souhlasil. PAT se jmenováním...* (ČNK)

- (306) Ztratí se vzpurná gesta hráčů i jejich. ACT radý sudímu. ADDR, aby si koupil. PAT brejle, ... (ČNK)
- (307) Investiční fond PSIPS se stal velice úspěšným v první vlně kupónové privatizace zejména pro svůj. ACT slib akcionářům. ADDR, že do jednoho roku odkoupí. PAT jejich akcie... (ČNK)
- (308) Současně ale uvedl, že ho šéf lidovců Jan Kasal informoval o Vlkově. ACT sdělení Zemanovi. ADDR, jaká jména jsou. PAT pro církev nežádoucí. (ČNK)
- (309) To totiž ke Stráského. ACT nabídce Mackovi. ADDR, aby se stal. PAT náměstkem, přistupovalo od první chvíle chladně. (ČNK)

(b) Další poměrně ojedinělou kombinací všech tří aktantů je varianta ACT(pos) ADDR(3) PAT(PS); vyskytla se pouze u dvou dějových substantiv (*nabídka* a *návrh*), v obou případech jenom jednou, srov. příklady (310) a (311).

- (310) Jiráskovi se ke své. ACT nabídce městu. ADDR na odprodej. PAT domu nechtějí vyjadřovat... (ČNK)
- (311) Dreithaler je českým občanem německé národnosti a veřejnosti je znám především svým. ACT návrhem Ústavnímu soudu. ADDR na zrušení. PAT Benešových dekretů. (ČNK)

(c) Za zcela okrajovou lze považovat kombinaci ADDR(3) ACT(ze strany+2) PAT(VV), která se vyskytla pouze jednou, a to u substantiva *příkaz* (viz příklad (294) v oddíle VI.A.3.4.7).

Substantiva mluvení tedy umožňují pro vyjádření svých tří aktantů celkem šest základních kombinací (nezapočítávám první a poslední kombinaci (tj. kombinace (i) a (iii)(c)), protože jsou velmi okrajové). Jak se ukazuje, nejčastějšími kombinacemi všech tří aktantů jsou kombinace ACT(pos) ADDR(3) PAT(VV) a ACT(2) ADDR(3) PAT(VV), lišící se pouze vyjádřením Aktora. Můžeme si všimnout, že při genitivním vyjádření Aktora se opět vesměs jedná o taková substantiva, od nichž v podstatě nelze utvořit posesivum (např. *správní rada*, plurál substantiv *pedagog* a *důstojník*, srov. výše pododdíl (ii)(aa)). Z tohoto pohledu je tedy možné na druhou kombinaci pohlížet jako na nutnou obměnu kombinace první a oproti ostatním kombinacím je tak celkový počet této „dvojkombinace“ ještě výraznější.

Žádné substantivum se nevyskytlo se všemi uvedenými kombinacemi svých tří aktantů, nejvíce je však zastoupeno substantivum *nabídka* (nevyskytlo se pouze v kombinaci s infinitivem, srov. výše pododdíl (ii)(ac)).

VI.A.3.4.9 Problematika složených predikátů u substantiv mluvení

Pro substantiva mluvení je typické, že vstupují do tzv. složených predikátů (SP; k problematice složených predikátů srov. oddíl V), a to zejména jako jejich jmenná část, tedy např. *dát příkaz*, *složit slib*, *učinít oznámení*. Mohou se však vyskytovat i v pozici nominalizace slovesné části SP, srov. *vyhlášení zákazu*, *vyslovení důvěry*, *vyjádření podpory*. Vzhledem k výběru zkoumaných substantiv mluvení stojí v nalezených dokladech příslušná substantiva vždy v pozici jmenné části (a v PDT by jim byl tedy přiřazen funktor CPHR). Slovesná část těchto složených predikátů je pak typicky tvořena slovesem (*podat návrh*), ale může jít i o nominalizaci takového slovesa (tedy např. *podání návrhu*).

Složené predikáty, jejichž jmennou část tvoří nějaké substantivum mluvení, jsem zkoumala opět z hlediska přítomnosti nebo nepřítomnosti dativního doplnění. Jak už jsem naznačila v oddíle V.B.2, v rámci složených predikátů nemusí být vždy zřejmé, zda dativní doplnění rozvíjí slovesnou, nebo jmennou část příslušného složeného predikátu (dativní doplnění proto nazývám konkurenční nebo sdílené valenční doplnění, srov. i oddíl V.B.4). Ta dativní doplnění, která se vyskytla u substantiv mluvení stojících v pozici jmenné části složeného predikátu, jsem tedy nezapočítávala do celkového počtu nalezených dativních doplnění (srov. oddíly VI.A.3.4.3 a VI.A.3.4.4).

Zkoumaná substantiva mluvení se vyskytla ve složeném predikátu s následujícími slovesy nebo verbálními substantivy (u některých spojení slovesa a substantiva není jisté, zda se skutečně jedná o SP, např. *přijmout doporučení, předat radu, vyhlásit rozkaz*, pro jistotu je zde však také uvádím): VS *doporučení*: dát, dávat, podávat, přijmout, vydat, vznést; *oznámení*: podat, učinit; *sdělení*: podat; DS *nabídka*: činit, dělat, učinit, udělat, učinění, podání; *návrh*: činit, dát, podat, podávat, podání, *příkaz*: dát, dávat, podat, udávat, udělovat, udílet, vydat, udílení; *příslib*: dávat, vydat, získat, poskytování; *rada*: dát, dávat, mít, poskytnout, poskytovat, předat, předávat, udílet, poskytování; *rozkaz*: dát, vydat, vyhlásit, udělit, udílení, vyhlášení; *slib*: dát, dávat, poskytovat, složit, učinit, složení; *výtka*: udělit; *vzkaz*: nechat; *zákaz*: udělit, vydat, vyslovit.

U některých sloves je zřejmé, že dativní doplnění rozvíjí právě tato slovesa; jde zejména o slovesa *dát, dávat, poskytnout, poskytovat, udělovat* a *udílet*. V případě sloves, v jejichž valenčním rámci při jejich nepříznačném užití není dativní doplnění přítomno, jako např. *činit, učinit, dělat, udělat, složit* a *mít*, je naopak více pravděpodobné, že dativní doplnění patří k příslušnému substantivu mluvení. U sloves jako *podat* a *vydat* je však sporné, ke které z částí složeného predikátu dativní doplnění náleží. Tato slovesa sice ve svém bezpříznačném užití dativní doplnění ve valenčním rámci mají, ale jejich význam v rámci složeného predikátu se již natolik vyprázdnil, že není zřejmé, zda se skutečně jedná o *podání / vydání něčeho někomu*.

Pro složené predikáty, v nichž je konkurenčním valenčním doplněním dativ, platí, že se slovesná část (SČ), jmenná část (JČ) a konkurenční valenční doplnění (KVD) mohou vyskytovat v šesti různých slovosledných variantách (srov. oddíl V.B.4.2). Mým hlavním cílem bylo prozkoumat výskyt dativního doplnění substantiv mluvení mimo složené predikáty (tedy vlastně dativ v pozici neshodného přívlastku stojícího napravo od daného substantiva mluvení), navíc jsem pomocí dotazu předem vyloučila konstrukce, v nichž se mezi substantivem mluvení a dativním doplněním vyskytuje nějaké sloveso, je tedy logické, že se mezi zkoumanými doklady vyskytly pouze dvě z možných slovosledných variant, a to SČ – JČ – KVD, srov. (312), a JČ – KVD – SČ, srov. (313).

(312) Vyhlášením veřejné soutěže činí její vyhlášovatel návrh konkrétně neurčeným osobám.ADDR, aby podaly.PAT... (ČNK)

(313) Pokud tedy finanční skupina Investiční a Poštovní banky, která zde získala majoritu, nabídku ostatním akcionářům.ADDR učíní, bude to... (ČNK)

Při rozhodování, ke které z částí složeného predikátu dativní doplnění patří, je důležité vědět, zda může docházet ke křížení aktantů slovesné a jmenné části (srov. oddíly V.B.4.2.3 a V.B.4.2.4).

Specifikem složených predikátů je také fakt, že určitá valenční doplnění jmenné části mohou stát nalevo od ní (srov. (314), kde předložková skupina o+6 stojí nalevo od substantiva *oznámení*; viz také oddíl V.B.4.2.1).

(314) *Trestnost podplácení (161) a nepřímého úplatkářství (162) zaniká, jestliže pachatel úplatek poskytl nebo slíbil jen proto, že byl o to požádán, a učinil o tom.PAT dobrovolně bez odkladu oznámení prokurátoru.ADDR nebo bezpečnostnímu orgánu.ADDR. (ČNK)*

V rámci složených predikátů jsem našla i taková vyjádření Patientu, která se u některých substantiv mluvení mimo složené predikáty při současném vyjádření ADDR(3) vůbec nevyskytla. Týká se to zejména infinitivního vyjádření Patientu (vyskytlo se u substantiva *návrh* v rámci SP se slovesem *dát* a se substantivem *podání*, srov. (315), u DS *příkaz* v rámci SP se slovesy *dát*, *dávat* a *vydat*, srov. (316), a u DS *rozkaz* v rámci SP se slovesem *vydat*, srov. (317)), okrajově pak i Patientu vyjádřeného pomocí předložkové skupiny (tato forma se vyskytla u DS *rozkaz* v rámci SP se slovesy *dát* a *vydat*, srov. (318)).

(315) *Daniel Šmerda ..., dal v polovině roku návrh pražskému vedení.ADDR zřídit.PAT pobočku. (ČNK)*

(316) *Ale císař navíc na Valdštejnovu radu vydal neodkladný příkaz Tiefenbachově armádě.ADDR v Lužici stáhnout.PAT se zpět, ačkoliv... (ČNK)*

(317) *... Karel Rusov, který údajně vydal, bez konzultace s vrchním velitelem armády - prezidentem, rozkaz vojsku.ADDR nebojovat.PAT, a naopak aktivně spolupracovat.PAT s intervenčními armádami. (ČNK)*

(318) *Ale když ani to nepomohlo, Nikita Sergejevič odhodil veškeré skrupule: vydal rozkaz sovětským tankům.ADDR k útoku.PAT na Budapešť. (ČNK)*

VI.A.3.5 Dílčí závěr

Substantiva mluvení disponují větším počtem forem pro jednotlivé aktanty než substantiva dávání, a to zejména u Patientu. Detailní studium dokladů substantiv mluvení v ČNK ukázalo, že se alespoň u některých z těchto substantiv vyskytuje genitivní forma Patientu (celkově je to dokonce nejfrekventovanější forma vyjádření Patientu); u těchto substantiv by tedy bylo možné očekávat výskyt konstrukcí s třemi bezpředložkovými pády. Jak se však ukázalo, substantiva mluvení se vyhýbají vyjádření Aktora pomocí bezpředložkového instrumentálu, žádné substantivum mluvení se tedy v konstrukci se třemi bezpředložkovými pády nevyskytlo¹²⁸.

Relativní frekvence dativního doplnění je u substantiv mluvení nižší než u substantiv dávání, přesto je zřejmé, že je třeba s dativním doplněním u substantiv mluvení počítat. Pro substantiva mluvení je naopak charakteristický nezanedbatelný výskyt aktantu s významem Aktora (mnohem vyšší než u substantiv dávání). S častějším výskytem Aktora souvisí i vyšší frekvence současného výskytu všech tří aktantů (opět mnohem vyšší než u substantiv dávání). Z tohoto pohledu tedy substantiva mluvení využívají svůj valenční potenciál mnohem více než substantiva dávání. Zastoupení aktantů ve valenčním rámci však není jediným kritériem pro hodnocení valenčního chování substantiv. Důležité jsou i formy jednotlivých aktantů. Nulový výskyt Aktora ve formě

¹²⁸ Až na výjimku v oddíle VI.A.3.4.8(i).

instrumentálu a naopak výskyt Patientu ve formě o+6 u substantiv mluvení, u nichž se zároveň vyskytlo i dativní doplnění, naopak naznačují, že substantiva mluvení mají větší sklon k posunu významu od čistě dějového užití k výsledku děje než substantiva dávání.

V oddíle VI.A.3.4.5 jsme viděli, že verbální a dějová substantiva mluvení vykazují z hlediska zastoupení aktantů ve valenčním rámci velmi podobné chování. Z hlediska forem jednotlivých aktantů lze však mezi nimi sledovat určité rozdíly. Patří k nim zejména pravděpodobná nemožnost vyjádření ACT(7) a naopak téměř jednoznačná interpretace posesiva jako Aktora u DS mluvení. Z hlediska zastoupení aktantů ve valenčním rámci tedy dějová substantiva za substantivy verbálními nijak nezaostávají, možnosti formálního vyjádření aktantů však naznačují, že sklon k oslabení dějového významu je u dějových substantiv větší než u substantiv verbálních.

Nejtypičtější formy vyjádření Aktora a Patientu u substantiv mluvení a jejich kombinace při současném vyjádření ADDR(3) lze shrnout pomocí následujících pravidel. Tato pravidla by mohla sloužit za základ „algoritmu“ postihujícího nejtypičtější kombinace povrchového vyjádření aktantů u substantiv mluvení. Při zahrnutí všech možností vyjádření aktantů u substantiv mluvení, tedy i těch krajových (např. ACT(od+2)), by však bylo velmi složité nějaký obecný algoritmus sestavit. U každého substantiva je ještě navíc třeba přihlížet k jeho různým významům a vlastním specifikům.

Pro souvýskyt Aktora a Patientu u substantiv mluvení lze na základě mých výzkumů vyvodit tyto základní tendence:

- (1) Sklon k oslabení dějového významu $\Rightarrow$ eliminace ACT(7).
- (2) ACT nejvíce využívá formy posesiva. Není-li možné vyjádřit ACT(pos) $\Rightarrow$ Aktor volí formu ACT(2).
- (3) Posesivní formu u DS mluvení lze interpretovat téměř jednoznačně jako ACT $\Rightarrow$ DS se vyhýbají formě PAT(pos). Pro VS mluvení to platí pouze částečně.
- (4) U základového slovesa je možnost vyjádřit PAT(4) $\Rightarrow$ i u substantiva mluvení je pravděpodobná možnost vyjádření PAT(2).
- (5) U základového slovesa je možnost vyjádřit PAT(inf) $\Rightarrow$ i u substantiva mluvení je pravděpodobná možnost vyjádření PAT(inf) $\Rightarrow$ u substantiva mluvení je navíc pravděpodobná možnost vyjádření PAT pomocí předložkové skupiny.
- (6) ACT je vyjádřen formou bezpředložkového genitivu $\Rightarrow$ PAT musí zvolit jinou formu (vedlejší věta, infinitiv nebo předložková fráze, nikoli však posesivum). Z jiného úhlu pohledu: Patiens má více možností vyjádření, ne pouze PAT(2) $\Rightarrow$ Aktor může být vyjádřen bezpředložkovým genitivem.
- (7) ACT je vyjádřen formou posesiva $\Rightarrow$ PAT může zvolit libovolnou formu vyjádření uvedenou ve valenčním rámci (vedlejší věta, infinitiv, předložková fráze, genitiv), kromě posesiva.
- (8) ACT není vůbec vyjádřen $\Rightarrow$ PAT může zvolit libovolnou formu (u VS mluvení i formu posesiva).
- (9) Oslabení dějového významu $\Rightarrow$ možnost vyjádření PAT pomocí předložkové skupiny o+6.

Pokud jde o interpretaci souvýskytu genitivní a posesivní formy, lze zformulovat pravidlo (10):

- (10) U substantiva mluvení se vyskytuje zároveň genitiv i posesivum $\Rightarrow$ nikdy zřejmě nepůjde o kombinaci PAT(pos) ACT(2), ale vždy o kombinaci ACT(pos) PAT(2).

Z uvedených skutečností tedy vyplývá, že obecný valenční rámec substantiva mluvení při jeho nejdějovějším užití a při současném vyjádření ADDR(3) je možné stanovit pouze následujícím způsobem (formy označené otazníkem se vyskytují pouze u některých substantiv mluvení, jejich výskyt při nevyjádření ADDR(3) by bylo třeba ještě detailně prozkoumat):

ACT(2,pos,?7,?od+2,?ze strany+2) PAT(?2,?pos,?VV,?inf,?PS) ADDR(3,?PS).

VI.A.4 Srovnání valenčního chování substantiv dávání a substantiv mluvení

V tomto oddíle chci shrnout nejvýraznější rozdíly mezi substantivy dávání (SD) a substantivy mluvení (SM) popsané ve dvou předchozích oddílech. Toto shrnutí přináší tabulka č. 25.

Tabulka č. 25: Srovnání valenčního chování substantiv dávání a substantiv mluvení

Hledisko srovnání		Substantiva dávání (SD)	Substantiva mluvení (SM)
Typy deverbativních substantiv (tj. verbální vs. dějová substantiva)	distribuce jednotlivých typů	výrazně vyšší počet různých verbálních SD než u SM	výrazně častější užívání dějových SM než u SD
	zastoupení aktantů	menší podobnost valenčního chování VS a DS dávání než u SM	větší blízkost valenčního chování VS a DS mluvení než u SD
	formy aktantů	stejně formy aktantů u VS a DS dávání	DS mluvení: pravděpodobná nemožnost vyjádření ACT(7); téměř jednoznačná interpretace posesiva jako ACT
Relativní četnost (rel_celk) ADDR(3)		u VS téměř 6,5%, u DS pouze cca 1,8%	ani u jednoho z typů nedosahuje 1%
Aktor	celkový výskyt	téměř nulový výskyt	Aktor je mnohem důležitější než u SD, relativní četnost (rel_ADDR) kombinace ACT+ADDR je u obou typů cca 15%
	nejtypičtější formy	ACT(7)	ACT(pos), případně ACT(2)
Patiens	celkový výskyt	velmi vysoká relativní četnost (rel_ADDR) kombinace PAT+ADDR: u VS téměř 94%; u DS téměř 69%	zhruba dvojnásobná relativní četnost (rel_ADDR) kombinace PAT+ADDR než kombinace ACT+ADDR: u VS cca 38%, u DS cca 28%
	různé formy	pouze PAT(2) a PAT(pos); výrazně převažuje forma PAT(2)	mnoho forem: PAT(2), PAT(pos), PAT(VV), PAT(inf) a PAT(PS); nejfrekventovanější je forma PAT(2)
Vyjádření všech tří aktantů pomocí bezpředložkových pádů		ano, ale pouze výjimečně	vůbec se nevyskytuje
Postavení v rámci složených predikátů		spíše jako nominalizovaná slovesná část SP	převážně jako jmenná část SP

Vidíme, že příslušnost k jiné sémantické třídě s sebou nese odlišné valenční chování, a to přesto, že určité kombinace aktantů mohou být u daných substantiv obsazeny

stejnými formami. Závěrem tedy mohu shrnout, že substantiva dávání mají blíže k dějovému významu než substantiva mluvení. Tomuto faktu také odpovídá distribuce jednotlivých forem vyjádření, počínaje výběrem typu deverbativního substantiva, formou vyjádření a frekvencí jednotlivých aktantů konče. Na příkladu dvou různých sémantických tříd deverbativních substantiv s velmi podobným valenčním rámcem tedy můžeme sledovat různou distribuci jazykových prostředků vystihující rozložení sémantických rozdílů, které jsou mezi uvedenými třídami přítomné a které je zřejmě třeba nějakým „viditelným“ formálním způsobem i vyjádřit.

VI.A.5 Další substantiva s valenčním rámcem obsahujícím potenciálně tři bezpředložkové pády

V tomto oddíle se věnuji některým dalším substantivům, v jejichž valenčním rámci se při určitých kombinacích aktantů mohou, alespoň teoreticky, vyskytnout tři bezpředložkové pády, tato substantiva však nespádají do skupin zkoumaných ve dvou předchozích oddílech (VI.A.2 a VI.A.3). Jedná se zejména o substantiva s následujícími valenčními rámci a povrchovými realizacemi aktantů (srov. také oddíl VI.A.1.1):

- (a) PAT(2) ADDR(3) ACT(7); jde o substantiva s velmi podobným valenčním rámcem, jako mají substantiva zkoumaná ve dvou předchozích oddílech, ale nelze je přiřadit k substantivům dávání ani k substantivům mluvení, např. *podřizování vlastních zájmů dětem starostlivými rodiči*;
- (b) ADDR(2) PAT(3) ACT(7), např. *vystavení dítěte škodlivým podmínkám neopatrnými rodiči*;
- (c) EFF(2) ADDR(3) ACT(7), např. *vyprávění dobrodružných příběhů kamarádům staršími spolužáky*; jde sice o substantiva mluvení, oproti substantivům zkoumaným v oddíle VI.A.3 se však v jejich valenčním rámci vyskytuje syžet (PAT, např. ve formě $o+6$ nebo $na+4$) i diktum (EFF); souvýskyt těchto dvou aktantů v reálném užití je však málo pravděpodobný, srov. k tomu oddíl VI.A.3.3;
- (d) ACT(2) ADDR(3) PAT(7), např. *výhrůžky malého Petříka kamarádům prozrazením tajemství*; jde sice o substantiva mluvení, oproti substantivům zkoumaným v oddíle VI.A.3 se však v jejich valenčním rámci vyskytuje jiné bezpředložkové vyjádření Patientu (tedy PAT(7), nikoli PAT(2)).

Východiskem pro výběr konkrétních substantiv, jejichž valenční chování jsem ověřovala na datech ČNK, bylo opět především podrobné zpracování dokladů všech substantiv s dativní valencí v PDT (srov. oddíl IV.B.3). V PDT se vyskytla následující substantiva s dativním doplněním, která je možné přiřadit k jednomu z výše uvedených valenčních rámců¹²⁹ (v závorce je vždy uveden počet výskytů v PDT):

- (a) *garance* (2), *podřízení* (1), *podřizování* (1), *přizpůsobení* (1), *přizpůsobování* (1), *záruka* (1), *zprostředkování* (1);
- (b) *vystavení* (3), *vystavování* (1), *expozice* (2);
- (c) *odpověď* (3);

¹²⁹ Při tomto přiřazení nepřihlížím k obligatornosti jednotlivých aktantů.

(d) výhrůžka (1), pokynutí (1).

Z každé ze čtyř uvedených skupin jsem vybrala jednoho až dva zástupce a výskyt těchto substantiv se třemi aktanty vyjádřenými pomocí bezpředložkových pádů jsem ověřovala na datech ČNK. Detailnímu zkoumání jsem tedy podrobila substantiva (a) *zprostředkování*, (b) *vystavení* a *vystavování*, (c) *odpověď*, (d) *výhrůžka* (a *vyhrožování*). Doklady jednotlivých substantiv s dativním doplněním byly v ČNK vyhledávány opět pomocí dotazu ([lemma="lemma zkoumaného substantiva"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,4} [tag="N...[36].*"]) a správné doklady na dativní doplnění u daných substantiv byly poté mezi příslušnými nálezy dohledány ručně. Přehled absolutních i relativních četností dokladů s dativním doplněním nalezených u těchto substantiv a přehled četností jednotlivých kombinací dativního doplnění s dalšími dvěma aktanty přináší tabulka č. 26. V této tabulce jsou uvedeny pouze takové doklady dativního doplnění, které se u daných substantiv vyskytly mimo složené predikáty.

Tabulka č. 26: Doklady dativního doplnění u různých substantiv s možností tří bezpředložkových pádů

Substantivum	Celková frekvence lemmatu	Dat celkem		Dat + aktant ≠ ACT		ACT + Dat		tři aktanty	
		AbsČ	rel_celk	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR	AbsČ	rel_ADDR
<i>odpověď</i>	14152	99	0,70%	2	2,02%	39	39,39%	3	3,03%
<i>vyhrožování</i>	163	5	3,07%	0	0,00%	0	0,00%	0	0,00%
<i>výhrůžka / výhrůžka</i>	652+45	12+1	1,87%	2	15,38%	1	7,69%	0	0,00%
<i>vystavení</i>	405	31	7,65%	14	45,16% ¹³⁰	0	0,00%	0	0,00%
<i>vystavování</i>	146	8	5,48%	6	75,00%	0	0,00%	0	0,00%
<i>zprostředkování</i>	720	7	0,97%	7	100%	0	0,00%	0	0,00%
celkem	16283	163	1,00%	31	19,02%	40	24,54%	3	1,84%

Vzhledem k tomu, že zkoumaná substantiva přísluší k odlišným valenčním rámcům, není možné jejich valenční chování posuzovat společně. Pro všechna uvedená substantiva však platí, že se v ČNK nevyskytla ani jednou při takové kombinaci aktantů, při níž by všechny aktanty byly vyjádřeny formou bezpředložkových pádů.

Vidíme, že pouze u dějových substantiv mluvení se vyskytl spolu s dativním doplněním také Aktor. U substantiva *odpověď* dokonce kombinace ACT+ADDR(3) výrazně převažuje nad kombinací dativního doplnění s nějakým jiným aktantem. Pouze u substantiva *odpověď* se také vyskytly tři aktanty; jedná se o dvě kombinace aktantů, a to ACT ADDR EFF, srov. (319), a ACT ADDR PAT, srov. (320). U substantiva *odpověď* jsem při současném vyjádření ADDR(3) nenalezla ani jeden souvýskyt aktantů PAT a EFF (tedy např. *odpověď na otázku.PAT, že je.EFF třeba...*; k této problematice srov. oddíl VI.A.3.3 a VI.A.3.4.6(ii)(c)). Jako jediné ze zde zkoumaných substantiv se také DS

¹³⁰ Mezi doklady substantiv *vystavení* a *vystavování* s dativním doplněním a Patientem vyjádřeným bezpředložkovým genitivem jsem započítávala i doklady typu *vystavení se a vystavování se čemu*, přestože by na tyto doklady bylo možné pohlížet jako na doklady substantiv *vystavení se* a *vystavování se*. V PDT by však zvrtné zájmeno *se* bylo označeno funktorem PAT, proto jsem uvedené doklady hodnotila stejným způsobem.

odpověď vyskytuje v rámci složených predikátů, a to zejména se slovesem *dát*, srov. (321) a (322).

(319) *Zásadní vztah křesťana k dění ve světě, a tedy i k politice, je dán Kristovou. ACT odpovědí Pilátovi. ADDR, že jeho království není. EFF z tohoto světa. (ČNK)*

(320) *Odpořád' ministra. ACT kultury Zemským novinám. ADDR (6. ledna) na dotaz. PAT, co říká neověřeným zprávám... (ČNK)*

(321) *Pádnou odpořád' pochybovačům. ADDR o koncepci dal sám generální komisař, když... (ČNK)*

(322) *... který dal prvním vítězstvím své kariéry ráznou odpořád' všem kritikům. ADDR, kteří... (ČNK)*

Substantiva *vyhrožování* a *výhrůžka* / *výhrůžka* jsou specifická instrumentálovým vyjádřením Patientu, při současném vyjádření ADDR(3) se však tato forma vyskytla pouze jednou, a to u substantiva *výhrůžka*, srov. (323). U tohoto substantiva se vyskytl také Patiens vyjádřený vedlejší větou, viz (324), a Aktor vyjádřený posesivem, viz (325).

(323) *Bejček včera uvedl, že svědci potvrdili rasové výkřiky ze strany Romů, včetně výhrůžky městskému strážníkovi. ADDR zabitím. PAT jeho rodiny. (ČNK)*

(324) *... je to nepřímá výhrůžka politickým stranám. ADDR, že za jistých okolností by takto bylo. PAT možno obvinít i některé z vrcholných koaličních a opozičních politiků. (ČNK)*

(325) *... byl by totiž prvním arabským vůdcem, který by uskutečnil své. ACT výhrůžky židovskému státu. ADDR. (ČNK)*

Pro ostatní substantiva, tedy pro verbální substantiva *vystavení*, *vystavování* a *zprostředkování*, je vedle samostatného vyjádření dativního doplnění nejtypičtější kombinace genitivního a dativního doplnění, srov. (326) až (328).

(326) *Snad je to způsobeno skladováním, vystavení vína. ADDR slunci. PAT může resveratrol zničit. (ČNK)*

(327) *V oblasti zdravotnictví pak jde o neuvážené vystavování občanů. ADDR nepředvídatelným rizikům. PAT. (ČNK)*

(328) *O akci Hapestetika, která usiluje o zprostředkování výtvarného umění. PAT zrakově postiženým lidem. ADDR, jsme psali nedávno. (ČNK)*

Na závěr tohoto oddílu je možné konstatovat, že substantiva mluvení zkoumaná v tomto oddíle (tj. *odpověď*, *vyhrožování* a *výhrůžka* / *výhrůžka*) i přes odlišnosti ve valenčních rámcích vykazují určité obdobné rysy ve svém valenčním chování jako substantiva mluvení popsaná v oddíle VI.A.3. K těmto společným rysům patří zejména více možností vyjádření Patientu (tedy participantu „informace“), nezanedbatelný výskyt Aktora a pozice jmenné části v rámci složených predikátů. Naopak substantiva *vystavení*, *vystavování* a *zprostředkování* se svým valenčním chováním blíží substantivům dávání (je zde patrný nulový výskyt Aktora a naopak vysoké procento současného výskytu genitivního a dativního doplnění, tedy kombinace ADDR(2) PAT(3), resp. PAT(2) ADDR(3)). Pro přesnější srovnání by však bylo třeba prozkoumat valenční chování většího počtu takových substantiv.

VI.B SUBSTANTIVA S DALŠÍMI VALENČNÍMI RÁMCI OBSAHUJÍCÍMI DATIV

V tomto oddíle podávám přehled takových substantiv, která jsem získala pomocí obecného dotazu vyhledávajícího substantiva s dativní valencí v PDT (viz oddíl IV.B.3), v jejich valenčním rámci však nepředpokládám výskyt tří bezpředložkových pádů. Jedná se o následující substantiva (v závorce je vždy uveden počet výskytů v PDT):

VS: *nadbíhání* (1), *napomáhání* (3), *naslouchání* (1), *otevření_se* (2), *podbízení_se* (1), *podřízení_se* (2), *(ne)porozumění* (9), *předcházení* (1), *předsedování* (1), *přibližování_se* (2), *přizpůsobení_se* (1), *přizpůsobování_se* (3), *rozumění* (1), *vyhnutí_se* (1), *vyhýbání_se* (1), *zadostiučinění* (1), *zamezení* (2);

DS: *důvěra* (8), *odplata* (1), *omluva* (2), *poklona* (2), *pomoc* (38), *služba* (9), *ústupek* (1), *výsměch* (1), *vzdor* (1).

Valenční chování těchto substantiv jsem neověřovala na datech ČNK, jako tomu bylo v předchozích oddílech (ČNK jsem tu využila pouze jako zdroj pro rozšíření množiny substantiv, u nichž lze předpokládat obdobné valenční vlastnosti, viz tabulka č. 4 v oddíle IV.A.3.2, shrnující výsledky obecných dotazů vyhledávajících substantiva následovaná substantivem v dativu v ČNK).

Substantiva zkoumaná v tomto oddíle jsou v převážné většině dvojaktantová (např. *poklona*, *nadbíhání*), výjimečně i trojaktantová (např. *pomoc*, *napomáhání*). U dvojaktantových substantiv plní dativní doplnění funkci Patientu, u substantiv trojaktantových jde o Adresát.¹³¹ U některých ze zde zkoumaných substantiv může mít dativní doplnění i jiné varianty vyjádření, zejména různé předložkové skupiny (např. *přibližování se legislativě EU*, ale i *přibližování se ke standardům NATO*; *napomáhání daňovému úniku*, ale i *napomáhání k tomuto trestnému činu*), výjimečně i bezpředložkový genitiv (např. *zamezení čemu* i *zamezení čeho*).

Valenční chování zde zkoumaných substantiv provázejí i některé otevřené otázky. Jeden z problémů při určování příslušných substantivních valenčních rámců představuje polysémie některých z uvedených substantiv. Jednotlivým významům by měly odpovídat i různé valenční rámce, odlišení jednotlivých významů v kontextu však není vždy jednoduché (srov. např. *pomoc hospodářskému rozvoji*, *pomoc kamarádům s domácím úkolem*, *(finanční) pomoc uprchlíkům*). K dalším problémům patří otázka obligatornosti, nebo fakultativnosti některých valenčních doplnění (např. u výše zmíněného substantiva *pomoc* není jasné, zda je valenční doplnění *s čím / v čem* obligatorní, nebo fakultativní) a také samotná povaha některých valenčních doplnění (tedy nejistota, zda se jedná o aktant, nebo o volné doplnění, např. *omluva za pozdní příchod.PAT/CAUS*). Rovněž jednoznačné vymezení podmínek pro užití jednotlivých forem vyjádření Aktora u zde zkoumaných substantiv, zejména podmínek, za kterých může být Aktor vyjádřen pomocí bezpředložkového instrumentálu (např. *porozumění něčemu ?někým*), by si vyžádalo další studium. K zodpovězení naznačených otázek by bylo třeba shromáždit větší množství

¹³¹ V některých případech je však možné uvažovat i o volném doplnění s významem Benefaktora (BEN), např. *otevření se světu.PAT/BEN*.

dokladů uvedených substantiv, např. na základě dat ČNK, taková detailní analýza však již přesahuje rámec této práce.

VII ADNOMINÁLNÍ DATIV ODPOVÍDAJÍCÍ POZICI ADVERBÁLNÍHO AKUZATIVU NEBO GENITIVU

VII.A	SUBSTANTIVA ODVOZENÁ OD SLOVES MLUVENÍ S ADDR(4) NEBO ADDR(2) .	194
VII.A.1	<i>Různé formy vyjádření Adresátu u substantiv odvozených od sloves mluvení s ADDR(4) nebo ADDR(2)</i>	195
VII.A.1.1	Adresát vyjádřený bezpředložkovým dativem.....	195
VII.A.1.2	Adresát vyjádřený bezpředložkovým genitivem.....	197
VII.A.1.3	Adresát vyjádřený pomocí předložkových vazeb	200
VII.A.2	<i>Užití různých forem vyjádření Adresátu jako náznak posunu ve významu substantiva</i>	201
VII.A.3	<i>Faktory podporující výrazové posuny Ak → Dat/PS a Gen → Dat/PS</i>	204
VII.B	SUBSTANTIVA S PAT(3) PŘEJATÝM OD SLOVESNÉ ČÁSTI SLOŽENÝCH PREDIKÁTŮ	205
VII.B.1	<i>Typy substantiv s PAT(3) přejatým od slovesné části SP</i>	205
VII.B.2	<i>Faktory podporující výrazový posun Ak → Dat u substantiv vstupujících do SP</i>	206
VII.B.3	<i>Rozdíly mezi substantivy vstupujícími do SP a substantivy mluvení</i>	207
VII.B.4	<i>Různé formy vyjádření Patientu u substantiv vstupujících do SP</i>	207
VII.B.4.1	Patiens vyjádřený bezpředložkovým dativem.....	207
VII.B.4.2	Patiens vyjádřený bezpředložkovým genitivem.....	209
VII.C	SUBSTANTIVA OZNAČUJÍCÍ VÝSLEDEK DĚJE	211
VII.D	DÍLČÍ ZÁVĚR	213

V oddílech IV.A.3.2 a IV.B.3 jsem popisovala, jak jsem v ČNK a v PDT vyhledávala substantiva s dativní valencí pomocí obecných dotazů (v ČNK pomocí dotazů ([tag="N.*"] [tag="N...3.*"]) a ([tag="N.*"] [tag="[NAPC].*"] [tag="N...3.*"]); v PDT (na analytické rovině) pomocí dotazu [tag=N*]([tag=N???3*])). Většina nalezených substantiv byla odvozena od sloves, která sama mají dativní valenci, našla jsem však i taková substantiva, u nichž je určité valenční doplnění vyjádřeno dativní formou, přestože totéž valenční doplnění má u jejich základových sloves jiný pád (jde o formy bezpředložkového akuzativu a genitivu). Uvedený jev se vztahuje jak na substantiva dějová, tak na substantiva verbální. Vzhledem k obecným pravidlům pro posuny v povrchových realizacích participantů (např. Ak → Gen, srov. oddíl III.B.2), zde můžeme hovořit o posunech specifických, tj. Ak → Dat a Gen → Dat (srov. oddíl III.B.4.1). Počet takových substantiv s příslušným valenčním doplněním ve formě bezpředložkového dativu není zřejmě příliš vysoký (v PDT se vyskytlo 15 verbálních nebo dějových substantiv s touto vlastností, což je asi 13% celkového počtu všech lemmat verbálních a dějových substantiv s dativním valenčním potenciálem v PDT, počet jednotlivých výskytů těchto substantiv s dativem je v PDT 42, což je asi 14% všech výskytů verbálních a dějových substantiv s dativním doplněním v PDT, srov. blíže oddíl IV.B.3¹³²), přesto však jde o jev, který si zaslouží pozornost.

Skupinu substantiv, kterou jsem získala obecným dotazem z PDT, jsem postupně rozšířila o jejich synonyma, jejich protějšky mezi přejatými slovy, příp. alespoň o slova s obdobným významem (jako inspiraci jsem při tom využila i seznam substantiv získaný obecným dotazem z ČNK). Současný počet dosud nalezených substantiv činí celkem 45; patří mezi ně dvě substantiva, u jejichž základového slovesa je příslušný aktant v bezpředložkovém genitivu (tj. *dotaz, otázka*), pro všechna ostatní substantiva platí, že jejich základové sloveso má příslušný participant v bezpředložkovém akuzativu (tj. *cena, čest, hanba, chvála, informace, instrukce, napomenutí, návnada, obsílka, ocenění, odškodnění, ochrana, pobídka, pocta, podnět, podpora, pochvala, pokuta, políbení, polibek, políček, poučení, povzbuzení, pozvánka, pozdrav, preference, propagace, prosba, rána, sláva, trest, úder, upomínka, upozornění, uznání, varování, veto, výstraha, vyznamenání, výzva, zásah, zpráva, žádost*)¹³³. Obdobné valenční chování lze však předpokládat i u dalších substantiv, srov. např.: *pokárání, ponaučení, popud, pozdravení, pozvání, ujištění, ubezpečení, urážka*. U těchto substantiv jsem však v PDT ani v ČNK dativní doplnění nenašla, případně dané příklady byly sporné.

Je třeba říci, že v dostupné literatuře zabývající se valencí substantiv je tento jev zaznamenán pouze výjimečně.

Novotného monografie věnovaná valenci dějových substantiv si všímá substantivních konstrukcí, v nichž dativ koresponduje s příslušným valenčním doplněním v genitivu: „Někdy odpovídá dativ v druhé pozici valenční struktury substantivní genitivu

¹³² Při započítání substantiv s koordinovaným dativním doplněním se počet lemmat verbálních nebo dějových substantiv zvýší na 16, počet jejich výskytů s dativem pak na 50.

¹³³ Mezi uvedená substantiva řadím pro úplnost i některá substantiva nedeverbativní, např. *políček*.

v korespondující pozici valenční struktury verbální.“ (srov. Novotný, 1980, s. 116). Novotný tu uvádí substantiva *otázka* a *dotaz*, např. *otázat se někoho*. Gen vs. *otázka někomu*. Dat.¹³⁴

Na specifický výrazový posun adverbálního akuzativu na adnominální dativ upozorňuje Prouzová v krátkém, ale informativním pojednání otištěném v rámci „Drobností“ v Naší řeči (Prouzová, 1969, s. 260-261). Podle Prouzové se dativ vyskytuje často „ve spojení se jmény označujícími něco (zpravidla nikoli konkrétního), co lze někomu dát, poskytnout, srov. *informace účastníkům zájezdu, uznání Pražanům, podpora lesnímu hospodářství, pocta umělcům, odměny pracujícím* a další.“ (s. 261). Mezi další obdobná substantiva patří podle autorky např. substantivum *upozornění*. Prouzová se krátce zamýšlí i nad alternující vazbou těchto substantiv, která je spíše očekávána jako protějšek adverbálního akuzativu, totiž nad vazbou genitivní. Správně uvádí, že tato vazba „však není významově dost zřetelná, jednoznačná“ (srov. např. dvojí chápání konstrukce *upozornění čtenářů*, tj. *čtenáři upozornili*, nebo *někdo upozornil čtenáře*). Právě ve snaze vyhnout se takovému nejednoznačnému jazykovému prostředku pak autorka spatřuje příčinu užívání dativní vazby, která požadavek významové jednoznačnosti splňuje. K uvedeným autorčiným poznatkům je však třeba doplnit, že některá z dějových substantiv jdou ve své tendenci po zjednoznačnění příslušného valenčního doplnění ještě dál a vyjádření Adresátu formou genitivu se vyhýbají (srov. níže oddíl VII.A.1.2). Další oblastí, kterou Prouzová zřejmě pro krátký charakter svého pojednání („sloupku“) mohla pouze naznačit, je problematika významu jednotlivých substantiv. Podle Prouzové jsou některá z uvedených substantiv jména s významem dějovým (např. *upozornění, podpora, pocta, odměna*), zároveň však např. substantivum *upozornění* označuje nějaké „sdělení, informaci“. Samostatnou skupinou jsou pak substantiva, která nemají dějový charakter (např. *medaile vítězům*). Je zřejmé, že k osvětlení problematiky významu jednotlivých substantiv je třeba hlubší studium.

Domnívám se, že zkoumaná substantiva mají různé syntaktické i sémantické vlastnosti. Lze je však rozdělit do několika ucelených skupin. Můžeme si např. všimnout, že naprostá většina uvedených substantiv byla odvozena od sloves, která lze přiřadit ke slovesům „mluvení“. Přináležitost k „substantivům mluvení“ tedy bude mým východiskem při vymezení první ucelené skupiny substantiv (oddíl VII.A). Další skupinou, kterou zkoumám ve zvláštním oddíle (VII.B), jsou substantiva, která vstupují do složených predikátů. Třetí skupinou jsou pak substantiva, která již nemají dějový charakter (jedná se většinou o výsledky děje, viz oddíl VII.C).

VII.A SUBSTANTIVA ODVOZENÁ OD SLOVES MLUVENÍ S ADDR(4) NEBO ADDR(2)

Při vymezení skupiny sloves mluvení používám kritéria, která stanovili Daneš a Hlavsa (Daneš – Hlavsa, 1987, s. 149n). Jak už bylo řečeno v oddílech VI.A.3.1 a VI.A.3.3,

¹³⁴ Novotný však tento specifický výrazový posun dále nijak nevysvětluje a analogický (a jak vyplývá z dokladů z korpusů, dokonce častější) jev u substantiv odvozených od sloves s příslušným valenčním doplněním v akuzativu již vůbec ani nezmiňuje.

podle těchto autorů je pro valenční pole sloves mluvení nejtypičtějším participantem tzv. participant „informace“ (k popisu tohoto participantu viz oddíl VI.A.3.3). Dalšími charakteristickými participanty jsou „původce řečové činnosti“ a „partner promluвовého aktu“, tj. zpravidla osoba, k níž se mluvčí obrací, posluchač (protějšek aktantu Adresát (ADDR) v FGP). V oddíle VI.A.3.1 již také bylo uvedeno, že „partner promluвовého aktu“ (tj. ADDR) může být u sloves mluvení vyjádřen různými formami. Zatímco v oddíle VI.A.3 jsem se věnovala substantivům mluvení, u jejichž základových sloves je ADDR vyjádřen bezpředložkovým dativem (např. *radit, nabídnout, doporučit*), v tomto oddíle se zaměřím na taková substantiva mluvení, u jejichž základových sloves je ADDR vyjádřen bezpředložkovým akuzativem (např. *informovat, žádat, prosit, varovat, vyzývat*) nebo genitivem (např. *ptát se, tázat se*). Podle Daneše a Hlavsy naznačují některá „nedativní“ vyjádření participantu označujícího partnera promluвовého aktu, že daný adresát není pouze příjemcem informace, ale navíc se od něho něco žádá (jako je tomu u sloves *ptát se, tázat se*, u nichž se od adresáta, vyjádřeného bezpředložkovým genitivem, chce, aby podal informaci, srov. Daneš – Hlavsa, 1987, s. 186) nebo se na něj podavatel snaží zapůsobit (jako např. u sloves *žádat, prosit*, kde je adresát vyjádřen formou bezpředložkového akuzativu (srov. tamtéž, s. 189)). Ještě zřetelněji pak snaha na adresáta zapůsobit vystupuje v předložkových vazbách (např. *žádat něco od někoho / na někom / po někom*, srov. tamtéž, s. 189).

Jako kritérium přináležitosti ke skupině substantiv mluvení si tedy v tomto oddíle mohu stanovit skutečnost, že dané substantivum má ve svém valenčním rámci kromě „původce řečové činnosti“ (tj. Aktora, ACT) také participant s významem „informace“ (v PDT je mu nejčastěji přiřazován funktor PAT, tj. Patiens) a participant s významem Adresáta (ADDR), který je u základových sloves příslušných substantiv vyjádřen bezpředložkovým akuzativem nebo genitivem. Ve skupině substantiv, kterou zde zkoumám, je takových substantiv celkem 18 (verbální substantiva: *poučení, povzbuzení, upozornění, varování*; dějová substantiva: *dotaz, informace, instrukce, návnada, otázka, pobídka, podnět, pozvánka, prosba, upomínka, výstraha, výzva, zpráva, žádost*).

VII.A.1 Různé formy vyjádření Adresátu u substantiv odvozených od sloves mluvení s ADDR(4) nebo ADDR(2)

V tomto oddíle se budu nejprve věnovat vyjádření Adresátu u substantiv mluvení pomocí bezpředložkového dativu. Jak si ale ukážeme v následujících oddílech, některá substantiva mluvení využívají i další formy vyjádření Adresátu, a to bezpředložkový genitiv nebo předložkovou skupinu (PS).

VII.A.1.1 Adresát vyjádřený bezpředložkovým dativem

U všech výše uvedených substantiv odvozených od sloves mluvení s ADDR(4) nebo ADDR(2) jsem v ČNK nebo v PDT našla doklady s Adresátem vyjádřeným pomocí bezpředložkového dativu (doklady konkrétních substantiv s dativním doplněním jsem v ČNK SYN2000 vyhledávala pomocí dotazu: ([lemma="lemma zkoumaného substantiva"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,4} [tag="N...[36].*")]) within s; ke stanovení tohoto dotazu viz oddíl IV.A.3.1.2). Níže uvedené příklady jsou v naprosté většině převzaty z ČNK,

výjimečně jsem však mezi ně zařadila i doklady z PDT (týká se to např. substantiva *návnada*, které se s ADDR(3) v ČNK SYN2000 vůbec nevyskytlo). Tabulky č. 27 a č. 28 shrnují počty dokladů ADDR(3) u jednotlivých substantiv, jde však pouze o ty doklady, které jsem našla v ČNK. Pro větší názornost v těchto tabulkách uvádím i typy dalších valenčních doplnění, která se u příslušných substantiv vyskytla zároveň s ADDR(3).

Příklady (329) až (332) dokumentují doklady verbálních substantiv s ADDR(3) odvozených od sloves mluvení s ADDR(4):

(329) *Dejme událostem a osobám jejich správné místo v muzejních expozicích pro připomínku pamětníkům a snad i poučení našim potomkům.*ADDR.

(330) *Kardinál Arinze, který..., by ve funkci papeže znamenal mocné povzbuzení katolické církvi.*ADDR ve třetím světě...

(331) *A ovšem také sama přítomnost zákazníků je důležitým upozorněním všem manažerům.*ADDR, že je.PAT třeba odzkoušet politiku firmy...

(332) *Jedním z důvodů, proč ..., je varování Aliance.*ACT Miloševičovi.ADDR, aby se nedotýkal.PAT ani Albánie, ani Makedonie.

Příklady (333) až (347) dokládají výskyty dějových substantiv s ADDR(3) odvozených od sloves mluvení s ADDR(4) nebo ADDR(2):

(333) *... a tak jsem hovor o podezřelé zamračenosti večerní oblohy přerušil dotazem Slaměné vdově.*ADDR, byla-li.PAT odpoledne v lodním biografu.

(334) *Operativní informace uživatelům.*ADDR knihovny o mimořádných situacích.PAT v knihovně, ..., svědčí o vážnosti, s jakou se s uživateli zachází...

(335) *Zdálo se, že Karlovy.*ACT *instrukce* Grigorjevovi.ADDR na Smileyho velice hluboce zapůsobily.

(336) *Smrt a sex lze interpretovat jako návnadu lidskému podvědomí.*ADDR a atavismům.ADDR.

(337) *Přesto na otázku Komerční bance.*ADDR, zda bude třeba výhodnějšími úvěrovými podmínkami slabé regiony preferovat.PAT, jsem dostal...

(338) *Nechtěli bychom to přehnat, ale možná, že text je dobrou pobídkou lingvistice.*ADDR k explanativnímu pojetí.PAT jazyka a...

(339) *Do úvahy by připadal zejména podnět ministrov.*ADDR spravedlnosti, aby.PAT podal stížnost...

(340) *Faktická pozvánka ruské armádě.*ADDR, aby vstup do nového tisíciletí oslavila.PAT v nových, balkánských garnizónách, lechtá ruskou ješitnost.

(341) *Pětigolový příděl Žižkovu v posledním domácím zápase je pozvánkou Dukly.*ACT Příbram věrným divákům.ADDR na nedělní boj.PAT s Opavou.

(342) *Jako poznámku uvádíme prosbu autorům.*ADDR píšicím na počítači, aby pečlivě dbali.PAT na rozlišování písmene O od čísla 0.

(343) *...když jsou jména jeho ministrů málem tesána do žuly na upomínku budoucím generacím.*ADDR

(344) *Když v roce 1948 v pivnici U Pinkasů píše svou.*ACT *výstrahu* spisovatelům.ADDR před dobříšským zámekem.PAT, dotkne se i své národnostní dvojkolejnosti: Páni spisovatelé, ..., nejezděte do Dobříše, jsou tam ceny jak z dob Říše.

(345) *Walesova.*ACT *výzva* Polákům.ADDR, aby ignorovali.PAT zvýšení daní..., je časným startem do volebního boje...

(346) *Dva dny nato neoficiální posel Wendell Wilkie, ..., přijel do Anglie s osobní zprávou Winstonu Churchillovi.*ADDR od prezidenta.ACT Roosevelta.

(347) *Vláda si pro svou.*ACT *žádost* Českému statistickému úřadu.ADDR, aby výjimečně vypracoval.PAT revizi..., nemohla v současné zjištěné atmosféře vybrat lepší termín.

Korpusový materiál pouze do určité míry odráží skutečnou frekvenci užívání dativní formy Adresátu u substantiv mluvení. Podle ČNK SYN2000 ne všechna

substantiva odvozená od sloves mluvení s ADDR(4) nebo ADDR(2) možnost specifických posunů využívají. Jak už bylo uvedeno výše, nenašla jsem jediný doklad na ADDR(3) např. u substantiv *ponaučení*, *ujištění*, *ubezpečení* a *popud*, přestože se domnívám, že by u nich dativní vyjádření Adresátu mohlo být. Na druhou stranu údaje v tabulkách č. 27 a č. 28 jistě dokládají skutečnost, že (absolutní) četnost dativního vyjádření ADDR je u jednotlivých substantiv různá; u některých substantiv je velice nízká (srov. např. *dotaz* (1), *prosba* (2), *povzbuzení* (1)), u jiných značně frekventovaná (zejména u substantiva *výzva* (130)).

VII.A.1.2 Adresát vyjádřený bezpředložkovým genitivem

Kladla jsem si otázku, zda je vůbec možné vyjádřit u zkoumaných substantiv pozici Adresátu pomocí bezpředložkového genitivu, tedy pádu, který by měl u substantiv odvozených syntaktickou derivací nahradit původní adverbální akuzativ nebo genitiv. Zjistila jsem, že alespoň u některých substantiv je genitivní vyjádření Adresátu možné, jde však téměř výlučně o substantiva verbální (výsledky vyhledávání¹³⁵ shrnují rovněž tabulky č. 27 a č. 28). Požadovanou valenční strukturu jsem vyhledávala pouze v ČNK, a to pomocí dotazu ([lemma="lemma zkoumaného substantiva"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,2} [tag="N...2.*"]) within s. V tabulkách opět uvádím typy dalších valenčních doplnění, která se u příslušných substantiv vyskytla zároveň s ADDR(2).

U všech verbálních substantiv mluvení jsem tedy v ČNK Adresát ve formě genitivu našla, srov. příklady (348) až (351). Údaje v tabulce č. 27 však zároveň naznačují, že zatímco u některých substantiv je častější vyjádření ADDR pomocí genitivu, jiná substantiva se více vyskytují s dativem.

(348) *Obecná schémata mohou být použita pro celkové poučení stavebníků.ADDR o možnostech.PAT řešení všech otopných soustav...*

(349) *Pro morální povzbuzení vojáků.ADDR je na americký vojenský rozhlasový vysílač nasazen diskžokej Adrian Cronauer.*

(350) *Proto Vás v této souvislosti žádám o spolupráci ... a o upozornění Vašich členů.ADDR, aby odmítali.PAT uzavírat tak nevýhodné smlouvy...*

(351) *Prvním varováním řidičů.ADDR před podzimní sezónou.PAT byly včerejší ranní mlhy na území východních Čech.*

Naopak se zdá, že dějová substantiva mluvení se valenčnímu doplnění ve formě genitivu „vyhýbají“¹³⁶ (srov. *otázka se Petra.ADDR*, ale *??otázka Petra.ADDR*, *zpravit*

¹³⁵ Při procházení nalezených dokladů představuje velký problém homonymie Gen a Dat, srov. např. následující příklad: *Vysoké ocenění považujeme zároveň za povzbuzení slovenské společnosti.ADDR v jejím emancipačním úsilí.PAT*. Homonymní doklady nejsou do údajů v tabulkách započítány.

¹³⁶ V tomto je tedy třeba doplnit závěry, ke kterým došla Prouzová (1969, s. 261). Autorka se nemožností vyjádření příslušného valenčního doplnění pomocí genitivu vůbec nezabývá, takže její text je možné interpretovat i tak, že genitivní vyjádření je možné u všech zkoumaných substantiv.

Petra.ADDR, ale ??zpráva *Petra.ADDR*). Doklady s *ADDR(2)*, které jsem našla¹³⁷, se co do přijatelnosti liší; některé hodnotím jako nezvyklé, ale možné (viz (352) a (353)), jiné lze považovat snad dokonce za chybu (viz (354)). Výjimku mezi dějovými substantivy mluvení zřejmě tvoří substantivum *informace* (u tohoto substantiva jsem našla 7 dokladů s *ADDR(2)*); domnívám se, že častější výskyt dokladů s *ADDR(2)* u substantiva *informace* může být způsoben tím, že toto substantivum má dva významy (tj. (i) „informování“ a (ii) „informovanost, vědomosti, znalosti, povědomí“). Druhý z těchto významů má valenční doplnění ve formě genitivu s významem *ACT*. Valenční struktura substantiv s těmito významy se pak může navzájem ovlivňovat (pro větší názornost u tohoto substantiva uvádím všechny nalezené doklady, srov. (355) až (361) pro význam (i) a (362) až (365) pro význam (ii))¹³⁸.

Doklady dějových substantiv mluvení s *ADDR(2)*:

(352) *Vzývání těchto pracovníků ... se stalo častějším než prosba Boha.ADDR, oslovení Ježíše Nazaretského, či pouhé zavolání na rodičku.*

(353) *Stávající kompakty ... jsou však přece jen objemnější (hlavně delší) než žárovka stejného příkonu, proto se leckdy nedají zamontovat do kuchyňských stahovaček... To se stalo podnětem vývojářů.ADDR u Philipse pro miniaturizaci.PAT zářivek, jejichž nová generace nese označení Ecotone.*

(354) *To se dá pochopitelně prověřit dotazem letištního personálu.ADDR v Caracasu. Podle mého názoru zjistíte, že vraždy spáchal sám. Určitě si budete moci ověřit jeho první let do New Yorku a rozhodně nebudete mít problém s jeho návratem do Caracasu, ...*

Doklady substantiva *informace* s *ADDR(2)* (význam (i), tj. „informování“):

(355) *Po stanovení indikace k chirurgickému způsobu léčby následuje naprosto nutná a velmi často opomíjená detailní informace nemocného.ADDR o povaze.PAT operace se získáním jeho informovaného souhlasu.*

(356) *Nutná je informace nemocného.ADDR i rodiny.ADDR o terapii.PAT a ...*

(357) *Informace pacienta.ADDR je v intenzivní péči vzácná; v naprosté většině je pacient pod vlivem..., má poruchu vědomí nebo situace zcela vylučuje, že by si pacient tuto informaci přál.*

(358) *Měli bychom zajistit kontakt se speciálně školenou stomasestrou, která nemocnému může zprostředkovat i rekondiční pobyty nebo kontakty na existující kluby stomiků. Důležitá může být i informace rodinných příslušníků.ADDR.*

(359) *Pan náměstek se zcela vyhnul odpovědi na otázku, proč..., zda město něco udělá pro informaci občanů.ADDR o momentálním stavu.PAT ovzduší a jak se v krizových situacích chovat.*

(360) *Pět měřicích stanic s venkovními displeji pro informaci občanů.ADDR v hodnotě přes milion korun městský úřad pořídil před dvěma lety na leasing a má je splácet ještě čtyři roky.*

¹³⁷ Z důvodu obrovského množství dokladů, které odpovídaly výše uvedenému dotazu při zadání lemmatu dějového substantiva, jsem procházela u některých dějových substantiv mluvení pouze 50 až 100 náhodných výskytů a započítávala jsem pouze ty doklady, které jsem našla mezi náhodnými výskyty (nejde tedy o odhad skutečného výskytu, jako je tomu v jiných oddílech této práce). Takto získané údaje jsou v tabulce č. 28 uvedeny v závorkách.

¹³⁸ Je také třeba konstatovat, že odlišení jednotlivých významů substantiva *informace* není vždy jednoznačné, z čehož vyplývá i nejistota při určování významu jeho genitivního valenčního doplnění (vedle funktorů *ADDR* a *ACT* lze totiž zvažovat i volné doplnění Přináležitosti, *APP*).

(361) Smogový štáb, který organizuje policie, musí do budoucna hledat opatření, která vedou za hranice Prahy. Především se to týká informací řidičů.ADDR na dálnici...

Doklady substantiva *informace* s ACT(2) (význam (ii), tj. „informovanost, vědomosti, znalosti, povědomí“):

(362) Kritice je třeba podrobit i masová média, a především televizi jako nejdůležitější zdroj politických informací občanů.

(363) Hlavní úloha v prevenci případů samozřejmě matce. Ona by tudíž měla mít dostatek potřebných znalostí o zákonitostech vývoje dětské řeči. Jak však ukazuje dosavadní zkušenost, informace rodičů nejsou optimální.

(364) Myslím, že by jí sotva posloužilo, vyhlásit pro informaci jejího manžela její původ a stáhnout ji zas do hanby, které uniká už dvacet let a které může téměř jistě ujít do konce života.

(365) V souvislosti se spoluprací s průmyslem bychom uvítali možnost prezentovat na stránkách TT zajímavé výsledky studentské a doktorandské výzkumné činnosti pro informaci potenciálních uživatelů.

Tabulka č. 27: Doklady různých vyjádření ADDR u verbálních substantiv mluvení v ČNK

Substantivum	Frekvence lemmatu	ADDR(3)	ADDR(3) + další doplnění	ADDR(2)	ADDR(2) + další doplnění	ADDR(PS)
<i>poučení</i>	1393	4	ACT(2) PAT(dsp)	17	PAT(o+6)	<i>pro+4</i>
<i>povzbuzení</i>	429	1	-	8	-	<i>pro+4</i>
<i>upozornění</i>	1346	31	ACT(2) PAT(<i>na+4, o+6, VV</i>)	12	ACT(7) PAT(<i>na+4, VV</i>)	<i>pro+4</i>
<i>varování</i>	2071	49	ACT(2,pos) PAT(<i>před+7, VV</i>)	27	PAT(<i>před+7, VV</i>)	<i>pro+4</i>

Tabulka č. 28: Doklady různých vyjádření ADDR u dějových substantiv mluvení v ČNK

Substantivum	Frekvence lemmatu	ADDR(3)	ADDR(3) + další doplnění	ADDR(2)	ADDR(2) + další doplnění	ADDR(PS)
<i>dotaz</i>	5499	1	PAT(VV)	(1)	-	<i>na+4</i>
<i>informace</i>	43454	15	ACT(pos) PAT(o+6, VV)	(7)	PAT(o+6)	<i>pro+4</i>
<i>instrukce</i>	1502	6	ACT(2,pos) PAT(o+6, k+3)	(0)	-	<i>pro+4</i>
<i>otázka</i>	48635	21	ACT(2,pos) PAT(VV)	(0)	-	<i>na+4</i>
<i>pobídka</i>	402	6	PAT(k+3)	0	-	<i>pro+4</i>
<i>podnět</i>	3873	14	ACT(pos) PAT(k+3, <i>na+4, VV</i>)	(1)	PAT(<i>pro+4</i>)	<i>pro+4</i>
<i>pozvánka</i>	1185	4	ACT(2) PAT(<i>na+4, VV</i>)	(0)	-	<i>pro+4</i>
<i>prosba</i>	1181	2	PAT(VV)	(2)	-	<i>k+3, na+4</i>

<i>výstraha</i>	522	26	ACT(pos) PAT(<i>před</i> +7)	0	-	<i>k</i> +3
<i>výzva</i>	5993	130	ACT(2,pos) PAT(VV, <i>k</i> +3, <i>na</i> +4,inf)	(0)	-	<i>k</i> +3
<i>zpráva</i>	33177	40	ACT(2,pos, <i>od</i> +2) PAT(<i>o</i> +6,VV)	(0)	-	<i>pro</i> +4
<i>žádost</i>	9938	19	ACT(pos) PAT(<i>o</i> +4, <i>na</i> +4,VV)	(0)	-	<i>na</i> +4

VII.A.1.3 Adresát vyjádřený pomocí předložkových vazeb

U dějových substantiv mluvení dochází také k náhradě bezpředložkových pádů vazbami předložkovými¹³⁹, např. *dotaz / otázka / prosba / žádost na někoho; prosba / výzva k někomu; informace / zpráva pro někoho*. Je však třeba upozornit na skutečnost, že ani předložkové vazby nejsou u některých ze zde zkoumaných substantiv jednoznačné, srov. např. *dotaz na vedení.ADDR* vs. *dotaz na pravidla.PAT*; *výzva k lidu.ADDR* vs. *výzva k účasti.PAT*; *podnět pro redakci.ADDR* vs. *podnět pro miniaturizaci.PAT* *žárovek*.

Také verbální substantiva mluvení umožňují vyjádření Adresátu pomocí předložkové skupiny (PS), ale jedná se vlastně pouze o vazbu *pro*+4 (např. *upozornění pro cestující.ADDR*)¹⁴⁰. Ovšem ani tato vazba nemusí být u všech substantiv jednoznačná, srov. *povzbuzení pro pořadatele.ADDR* vs. *povzbuzení pro boj.PAT o záchranu*¹⁴¹.

Předložkové skupiny, které se u zkoumaných substantiv mluvení vyskytují nejčastěji, jsou uvedeny opět v tabulkách č. 27 a č. 28. Při užití Adresátu vyjádřeného předložkovou vazbou se mohou u substantiva mluvení vyskytnout i některá další valenční doplnění, srov. (366) až (369).

(366) ... a hledala v jeho prostorách nějaké viditelné upozornění pro zákazníky.ADDR, aby si pro jistotu schovávali.PAT čárový kód ze zde zakoupeného zboží.

(367) Tato skutečnost by měla být varováním pro naše čelné představitele.ADDR a zástupce.ADDR v parlamentu, že něco není.PAT v pořádku.

(368) Je to tedy dotaz na vedení.ADDR České televize, jak to bude vypadat.PAT s literárně-dramatickou tvorbou...

(369) Smyslem navrženého rozpočtu je především informace pro zadavatele.ADDR o předpokládaných nákladech.PAT výzkumu.

¹³⁹ Nahrazování odpovídající vazby vazbou předložkovou je běžné i u řady jiných dějových substantiv, např. u substantiv označujících duševní projevy (srov. Jirsová, 1966, s. 76; např. *obávat se koho* → *obavy z koho*, *obavy před kým*; *nenávidět koho* → *nenávisť ke komu*), ale i mnohých dalších (srov. Novotný, 1980, s. 93n, a také zde oddíl III.B.4.1).

¹⁴⁰ Vzhledem k jisté „univerzálnosti“ této předložkové vazby je možné ji pokládat také za volné doplnění s významem Benefaktora (BEN). Jednoznačné významové odlišení této vazby od jiných předložkových vyjádření ADDR by si však vyžádalo další studium.

¹⁴¹ Všechny příklady víceznačných užití předložkových vazeb jsou převzaty z ČNK SYN2000.

VII.A.2 Užití různých forem vyjádření Adresátu jako náznak posunu ve významu substantiva

V předchozích oddílech jsme mohli sledovat různé formy vyjádření participantu s významem Adresátu u verbálních i dějových substantiv mluvení a různou četnost výskytu příslušných forem. Na základě těchto dokladů vzniká otázka, jaký je rozdíl mezi užitím zkoumaných substantiv s různou formou Adresátu. Jde o pouhou variantu vyjádření, nebo užití forem, které neodpovídají vyjádření Adresátu u základových sloves příslušných substantiv (tj. ADDR(3) a ADDR(PS)), vyjadřuje jiný význam daného substantiva?

Pro chápání změny formy jako vyjádření jiného významu mluví stanovisko Jirsové (1966, s. 74): „Změna vazby u dějového jména není náhodná. Souvisí vždy se změnou významu, je jedním z projevů nového významového odstínu, kterého podstatné jméno nabývá. Změna vazby je projevem toho, jak se význam odvozeného jména vzdálil od významu základového slovesa.“

Pak by substantiva s Adresátem v genitivu označovala děj (v Kuryłowiczově pojetí by šlo o syntaktickou derivaci, srov. Kuryłowicz, 1936, a zde oddíl II.D.2.2.3), zatímco substantiva s Adresátem vyjádřeným pomocí dativu nebo předložkové skupiny by mohla být považována spíše za výsledek děje (v Kuryłowiczově pojetí by šlo o substantiva odvozená derivací lexikální, viz tamtéž).

Domnívám se, že rozdílné formy určitého participantu však nemusejí být vždy interpretovány jako změna významu příslušného substantiva. Různé formy vyjádření určitého aktantu lze také chápat pouze jako varianty. Opět ale musíme v konkrétních případech rozhodnout, zda různé vyjádření valenčních doplnění představuje posun ve významu příslušného substantiva, či nikoli.

Problematika významu jednotlivých substantiv úzce souvisí s otázkou tzv. syntaktické synonymie (srov. Panevová, 1980, s. 191n; ke kritériím pro stanovení syntaktické synonymie z hlediska FGP viz s. 192). Konstatování dějového významu u příslušného substantiva by totiž mělo být podmíněno skutečností, že konstrukce s takovým substantivem (tj. nominalizovaná struktura) a struktura se základovým slovesem jsou synonymní (viz i zde oddíl II.D.2.2.3.1; k užšímu chápání synonymie viz Sgall, 1992). Domnívám se, že příklad (370) lze považovat za synonymní se strukturou uvedenou v (371). Pak bychom ovšem skutečně museli připustit, že substantivum *dotaz* v (370) označuje děj, přestože zde došlo k výrazovému posunu Gen → Dat. Synonymie vět (372) a (373) však již vůbec není zřejmá a k jejímu ověření by bylo zřejmě třeba využít dalších kritérií.

(370) ... a tak jsem hovor o podezřelé zamračenosti večerní oblohy přerušil dotazem Slaměné vdově.ADDR, byla-li.PAT odpoledne v lodním biografu.

(371) ... a tak jsem hovor o podezřelé zamračenosti večerní oblohy přerušil tím, že jsem se dotázal Slaměné vdovy.ADDR, byla-li.PAT odpoledne v lodním biografu.

(372) Jako poznámku uvádíme prosbu autorům.ADDR píšícím na počítači, aby pečlivě dbali.PAT na rozlišování písmene O od čísla 0.

(373) Jako poznámku uvádíme (to), že prosíme autory.ADDR píšící na počítači, aby pečlivě dbali.PAT na rozlišování písmene O od čísla 0.

Problematika určení významu dějových substantiv mluvení, která se genitivnímu vyjádření Adresátu vyhýbají a dativní formu Adresátu u nich lze tedy považovat v určitém smyslu za bezpříznakovou, je velmi složitá a v této práci se jí dále nebudu zabývat. V dalším zkoumání významu jednotlivých substantiv mluvení se zaměřím pouze na verbální substantiva. Z těchto substantiv se omezím pouze na ta, u nichž se vyskytlo nejvíce dokladů¹⁴² jak na ADDR(3), tak na ADDR(2), tj. substantiva *upozornění* a *varování* (srov. tabulka č. 27). Pro konstatování posunu ve významu verbálního substantiva zde budu používat zejména dvě kritéria¹⁴³:

- (i) odlišné valenční chování substantiva s různou formou Adresátu;
- (ii) možnost rozvíjení substantiva pomocí adverbii.

(i) Odlišné valenční chování substantiva s různou formou Adresátu

Jak jsme viděli v oddíle VII.A.1 (srov. zejména údaje v tabulce č. 27), u substantiv *upozornění* a *varování* se při užití všech forem ADDR mohou vyskytovat alespoň některé formy Patientu, tedy participantu s významem „informace“ (tedy např. *upozornění někoho / někomu / pro někoho.ADDR*, *aby udělal.PAT*, *varování někoho / někomu / pro někoho.ADDR*, *aby nedělal / že je třeba udělat.PAT*). Přestože pro malé množství dokladů nebyly všechny potenciální formy PAT u obou substantiv při různém vyjádření ADDR doloženy, domnívám se, že jsou možné.

Ovšem u obou zkoumaných substantiv do valenční struktury vstupuje také valenční doplnění s formou o+6 a s významem, který lze parafrázovat jako „to, čeho se předávané sdělení, příp. daný výsledek děje týká“. Toto valenční doplnění často není přítomno ve valenční struktuře základového slovesa a je typické pro substantiva odvozená lexikální derivací (viz zejména oddíl II.D.2.2.3.3; v PDT je tomuto doplnění přiřazován funktor PAT, např. *potvrzení o čem.PAT*). Domnívám se, že u zde zkoumaných verbálních substantiv mluvení se toto doplnění může vyskytnout pouze při vyjádření ADDR(3) (srov. (374)) nebo ADDR(*pro*+4) (srov. (375)), nikoli však při vyjádření ADDR(2) (srov. (376))¹⁴⁴.

(374) *Upozornění řidičům.ADDR o výměně.PAT řidičských průkazů* (ČNK)

(375) *Upozornění pro řidiče.ADDR o výměně.PAT řidičských průkazů* (vl)

(376) ??*Upozornění řidičů.ADDR o výměně.PAT řidičských průkazů* (vl; správně by bylo *upozornění řidičů na výměnu řidičských průkazů*).

Podívejme se dále, jak je tomu s možností vyjádření všech potenciálních forem participantu s významem Aktora. Z dokladů vyplývá, že vyjádření ACT pomocí bezpředložkového genitivu nebo posesiva u substantiv s ADDR(3) není tak časté jako vyjádření Patientu, ale je možné. V dokladech substantiv s ADDR(2) z pochopitelných

¹⁴² U těchto substantiv je tedy největší pravděpodobnost, že bude možné na základě dokladů vyslovit určitou hypotézu.

¹⁴³ K odlišnému chování substantiv při jejich různých významech srov. také Karlík (2002, s. 14).

¹⁴⁴ Nenalezla jsem jediný doklad na substantivum *varování*, u něhož by byla doložena jakákoliv forma Adresátu společně s PAT(o+6), nicméně substantivum *varování* zřejmě toto valenční doplnění ve svém valenčním potenciálu má, srov. *varování o hrozícím nebezpečí.PAT* (ČNK).

důvodů nenajdeme jediný doklad na ACT(2); nevyskytl se dokonce ani žádný doklad na ACT(pos), ten by však podle mého názoru možný byl. Aktor vyjádřený pomocí instrumentálu se u deverbativních substantiv obecně vyskytuje málo (srov. Křížková, 1968, s. 123, a také zde oddíly VI.A.2.8 a VI.A.3.4.7), a to i u verbálních substantiv označujících děj, kdy dochází k pravidelným posunům v povrchových realizacích participantů, zde tedy např. *varování někoho, že se něco stane*. V mých dokladech verbálních substantiv mluvení je pouze jediný doklad s ACT(7), a to (377). U verbálních substantiv s ADDR(3) nebo ADDR(*pro*+4) však jeho výskyt pravděpodobně není vůbec možný¹⁴⁵, srov. (378) a (379), a také další ilustrativní příklady (380) až (382).

(377) Z tohoto upozornění myslivců.ADDR Dr. Novákem.ACT není naprosto zřejmé, které ustanovení zákona o myslivosti (či prováděcího předpisu) dnes určuje termín prodloužení loveckého lístku. (ČNK)

(378) ??Z tohoto upozornění myslivců.ADDR Dr. Novákem.ACT není naprosto zřejmé... (vl)

(379) ??Z tohoto upozornění pro myslivce.ADDR Dr. Novákem.ACT není naprosto zřejmé... (vl)

(380) Následovalo varování občanů.ADDR místní policií.ACT, aby nevycházeli.PAT (vl)

(381) ??Následovalo varování občanům.ADDR místní policií.ACT, aby nevycházeli.PAT (vl)

(382) ??Následovalo varování pro občany.ADDR místní policií.ACT, aby nevycházeli.PAT (vl)

Vidíme, že valenční chování verbálních substantiv s ADDR(2) se liší od valenčního chování stejných substantiv s ADDR(3) a ADDR(*pro*+4).

(ii) Možnost rozvití substantiva pomocí adverbii

Mezi doklady verbálních substantiv mluvení se v ČNK jednou vyskytlo substantivum *upozornění* rozvité adverbiiem s časovým významem (srov. (383)). Domnívám se, že struktury naznačené v (384) a (385) nejsou možné. Opět tedy vidíme rozdíl v syntaktických vlastnostech verbálních substantiv mluvení při vyjádření ADDR(2) a při vyjádření ADDR(3) nebo ADDR(*pro*+4).

(383) Jednou z variant byl pevný hlasovací den při jednání sněmovny, jinou upozornění poslanců.ADDR předem.TWHEN, že se brzy bude hlasovat.PAT. (ČNK)

(384) ??upozornění poslancům.ADDR předem.TWHEN, že se brzy bude hlasovat.PAT (vl)

(385) ??upozornění pro poslance.ADDR předem.TWHEN, že se brzy bude hlasovat.PAT (vl)

Zdá se, že z pohledu obou uvedených kritérií verbální substantiva s ADDR(2) a verbální substantiva s ADDR(3) nebo ADDR(*pro*+4) vykazují různé syntaktické vlastnosti, z čehož lze usuzovat i na rozdílné sémantické vlastnosti, tedy i mírně odlišný význam. Pro posun ve významu verbálních substantiv s ADDR(3) nebo ADDR(*pro*+4) mluví i skutečnost, že užití ADDR(3) je omezeno pouze na verbální substantiva odvozená od dokonavých sloves (např. *poučení, povzbuzení, upozornění*) nebo od sloves obouvidových (např. *varování*). Toto omezení samo o sobě vytváří předpoklad pro mírně odlišný význam, charakteristický ukončeností děje, jednorázovostí. Při užití verbálního

¹⁴⁵ Pro vyjádření ACT pomocí instrumentálu tu také není důvod, protože ADDR je vyjádřen dativem a genitivní pozice je tudíž volná pro ACT.

substantiva s ADDR(3) se tedy jedná spíše o „předávanou informaci“, než o „proces předávání informace“.¹⁴⁶

VII.A.3 Faktory podporující výrazové posuny Ak → Dat/PS a Gen → Dat/PS

V předchozích oddílech jsme sledovali distribuci možností vyjádření aktantu s významem Adresátu u substantiv mluvení (tj. dativ, genitiv, předložková skupina), viděli jsme také, že užití různých forem Adresátu zřejmě alespoň částečně odlišuje význam daného substantiva. V tomto oddíle se pokusím odpovědět na otázku, jaké faktory podporují užití různých forem Adresátu.

Prvním a zřejmě nejdůležitějším vysvětlením je tendence vyhnout se strukturní homonymii adnominálního genitivu¹⁴⁷, u substantiv odvozených od sloves mluvení umocněně ještě tím, že „z definice“ je tu jak Aktor, tak Adresát životný (toto vysvětlení nabízí již Prouzová (1969, s. 261)). Také užití předložkové vazby zřejmě úzce souvisí s nejednoznačností adnominálního genitivu: „Jedním z činitelů, kteří působí na užití předložkové vazby u dějového jména, je snaha vyhnout se formálnímu splnutí podmětového a předmětového genitivu“ (Jirsová, 1966, s. 76). V oddíle VII.A.1.3 jsme však mohli sledovat, že ani předložkové vazby nejsou vždy jednoznačné. Ve srovnání jak s předložkovými vazbami, tak s vazbou genitivní se tedy dativní vazba jeví jako nejednoznačnější¹⁴⁸ a tato skutečnost může být jedním z faktorů podporujících její celkem hojně užívání.

Dalším faktorem podporujícím užívání dativního vyjádření Adresátu je samotný význam daného valenčního doplnění. Daneš a Hlavsa po právu uvádějí, že nejpříznačnější formou participantu s významem Adresátu je u sloves mluvení bezpředložkový dativ (Daneš – Hlavsa, 1987, s. 165). Je možné, že u substantiv odvozených od sloves mluvení s ADDR(4) nebo ADDR(2), která neoznačují děj, převládne vliv specifického významu nad obecným pravidlem a tato substantiva umožní vyjádřit Adresát pomocí bezpředložkového dativu.

Na celou problematiku však vrhá nové světlo ještě další faktor. Pro naprostou většinu substantiv odvozených od sloves mluvení (zejména těch dějových) je totiž zcela přirozené, že vstupují do tzv. složených predikátů. Shodou okolností (pravděpodobně také ne náhodou) má většina sloves, se kterými dané substantivum nějaký složený predikát tvoří, jedno valenční doplnění s významem Adresátu, vyjádřené pomocí bezpředložkového dativu (srov. i zde oddíl V.B.1.1). Dativní doplnění u substantiv

¹⁴⁶ Domnívám se však, že případný rozdíl ve významu není velký. Toto mé přesvědčení vychází ze skutečnosti, že obě uvedená substantiva lze při všech vyjádřeních ADDR téměř neomezeně rozvíjet Patientem vyjádřeným pomocí vedlejší věty a Aktorem vyjádřeným pomocí posesiva. Pokud by se však významový rozdíl skutečně prokázal, mělo by to při slovníkovém zpracování valence zkoumaných substantiv za důsledek vytvoření dvou odlišných valenčních rámců pro příslušné významy, tj. (i) ACT(2,pos,7) ADDR(2) PAT(VV,PS) a (ii) ACT(2,pos) ADDR(3,pro+4) PAT(VV,PS,o+6).

¹⁴⁷ Např. *týrání vojáků*.ACT/PAT (srov. Karlík, 2002, s. 17); ke strukturní homonymii srov. více oddíl III.B.3.

¹⁴⁸ Na jednoznačnost dativní vazby upozorňuje i Prouzová (1969, s. 261).

odvozených od sloves mluvení je pak možné vnímat také jako vliv třetího valenčního doplnění slovesné části příslušného složeného predikátu (např. *položít někomu otázku* → *otázka někomu*, *dát (poskytnout) někomu informace* → *informace někomu*).

VII.B SUBSTANTIVA S PAT(3) PŘEJATÝM OD SLOVESNÉ ČÁSTI SLOŽENÝCH PREDIKÁTŮ

V tomto oddíle se zaměřím na substantiva, u nichž se vyskytuje adnominální dativ odpovídající pozici adverbálního akuzativu (dochází u nich tedy ke specifickému posunu Ak → Dat), tato substantiva vstupují do složených predikátů (SP), ale nejsou odvozena od sloves mluvení.

VII.B.1 Typy substantiv s PAT(3) přejatým od slovesné části SP

Mezi substantivy zkoumanými v tomto oddíle lze vyčlenit dvě podskupiny charakteristické jednotným a uceleným významem, a to (i) substantiva s významem „projevu nějakého hodnocení“, (ii) substantiva s významem „dotyku“. Pro obě tyto skupiny je typické, že jsou mezi nimi zastoupena jak substantiva s kladným významem, tak substantiva s významem záporným. K substantivům zkoumaným v tomto oddíle však patří i několik substantiv, která nelze přiřadit k předchozím dvěma podskupinám, tato substantiva ani sama žádnou specifickou podskupinu netvoří, nazývám je tedy „nezařazená“ substantiva (viz podskupina (iii)).

(i) Substantiva s významem „projevu nějakého hodnocení“

Tato podskupina je zřejmě početně zastoupena nejvíce. Jak už jsem naznačila výše, projev hodnocení může být kladný, např. *pocta*, *podpora*, *pochvala*, *ocenění*, *uznání*, *vyznamenání*, nebo záporný, např. *napomenutí*, *pokuta*, *trest*, *veto*. Jejich další valenční doplnění s formou *za*+4 je ve valenční teorii FGP považováno za doplnění volné a v PDT je mu přiřazován funktor CAUS (příčina), např. *pochvala za dobrou práci*.CAUS, *pokuta za špatné parkování*.CAUS.

Do této podskupiny patří i dějová substantiva *čest*, *chvála*, *sláva* a *hanba*. Tato substantiva se však s dativním doplněním vyskytují v podstatě pouze v provoláních (srov. následující příklady z ČNK: *Sláva vítězům*, *čest poraženým*, *Chvála počítačům!*), kdy jde o určité specifické užití, proto se jim zde zatím nevěnuji.

(ii) Substantiva s významem „dotyku“

Rovněž substantiva s významem „dotyku“ (nebo také „kontaktu“ v užším smyslu) mohou označovat „dotyk / kontakt“ pozitivní, např. *políbení*, *polibek*, nebo negativní, např. *rána*, *úder*, *zásah* a (nedeverbativní substantivum) *políček*. Zejména substantiva s významem negativního dotyku mohou být užitá i v přeneseném významu (tj. jako „pohroma“). Při nepřeneseném, konkrétním významu mohou někdy být rozvíta dalším valenčním doplněním s formou bezpředložkového instrumentálu; toto valenční doplnění je ve valenční teorii FGP považováno za doplnění volné a v PDT je mu přiřazován funktor MEANS (prostředek), např. *úder pěstí*.MEANS.

(iii) „Nezařazená“ substantiva

K „nezařazeným“ substantivům patří dějová substantiva *ochrana, pozdrav, preference a propagace*.

Domnívám se, že specifický posun Ak → Dat by se mohl projevit i u některých dalších substantiv spadajících do podskupin (i) a (ii), např. *urážka, pokárání, pohlazení, polaskání*, u těchto substantiv jsem však v PDT ani v ČNK dativní doplnění nenašla.

VII.B.2 Faktory podporující výrazový posun Ak → Dat u substantiv vstupujících do SP

Substantiva uvedená v předchozím oddíle se často vyskytují jako součást složeného predikátu, jehož slovesná část má dativní valenci (např. *vzdát chválu, vzdát poctu, vyjádřit podporu*¹⁴⁹, *dát / udělit pochvalu, dát polibek, dát / udělit pokutu, vyjádřit uznání*), je tedy možné, že se proto s dativem vyskytují i v případě, že se osamostatní a vyskytnou se v textu sama.¹⁵⁰

Častého výskytu dativního doplnění v rámci složených predikátů si všímá i Macháčková (1983, s. 153; tato autorka používá termín analytické predikáty, AP): „Zatímco u jednoslovných ekvivalentů se adresát vyjadřuje dativem (*přikázat komu co*), ale někdy i genitivem (*ptát se koho*), akuzativem (*informovat koho*), v přívlasku (*souhlasím s tvou cestou*), u AP se realizuje adresát převážně dativem: *Dal jim rady, svolení, informace, otázky*.“. Zajímavé je, že autorka zde uvádí zejména substantiva mluvení. V oddíle VII.A.3 jsem ukázala, že na užívání ADDR(3) u substantiv odvozených od sloves mluvení má vliv několik různých faktorů. Vliv třetího valenčního doplnění slovesné části SP je jistě jedním z dalších faktorů podporujících specifické posuny Gen → Dat a Ak → Dat u substantiv mluvení, nepatří však k faktorům nejdůležitějším. Potvrzuje to i skutečnost, že některá substantiva mluvení vstupují do složených predikátů s takovými slovesy, která vůbec nemají dativní doplnění ve svém valenčním rámci (např. *učinit výzvu, mít prosbu, vyslovit varování*). U substantiv, která vstupují do SP, ale nejsou odvozena od sloves mluvení, se však vliv třetího valenčního doplnění slovesné části SP nabízí jako faktor nejvýznamnější¹⁵¹.

¹⁴⁹ Na webových stránkách projektu „Možnosti a meze gramatiky češtiny...“ F. Štícha uvádí, že „bylo zjištěno, že ve spojení se slovesem „vyjádřit“ má substantivum „podpora“ pouze vazbu s dativem (jde patrně o jakousi funkční atrakci), ...“.

¹⁵⁰ Existují však i substantiva, která sice vstupují do SP, ale pro dativ u slovesné části SP není opora: např. *dělat propagaci čemu*.

¹⁵¹ Vliv třetího valenčního doplnění slovesné části SP je možné sledovat i u nedeverbativních substantiv, např. *pohlavek / políček komu*.PAT. K přebírání formy valenčního doplnění od slovesné části SP může navíc docházet i u jiných aktantů, např. *získat od někoho*.ORIG *slib* → *slib od někoho*.ACT, srov. zde oddíl V.B.3.2.

VII.B.3 Rozdíly mezi substantivy vstupujícími do SP a substantivy mluvení

Mezi dvěma zkoumanými skupinami substantiv vidím ještě následující rozdíly, vycházející z valenčního chování jejich základových sloves:

(a) Ve valenčním rámci substantiv, která sice vstupují do SP, ale nebyla odvozena od sloves mluvení, již není přítomen participant s významem „informace“.

(b) Dalším rozdílem od substantiv odvozených od sloves mluvení je to, že participant odpovídající tomu aktantu, který měl u substantiv mluvení význam Adresátu a byl „z definice“ životný¹⁵², tu má již pouze význam Patientu, což je doprovázeno i faktem, že tento participant nemusí být vždy „životný“ (např. *políbit studentku* vs. *políbit půdu*; *pochválit premiéra* vs. *pochválit kravatu*).

(c) Participant, který měl u substantiv mluvení význam Adresátu, mohl být u jejich základových sloves vyjádřen akuzativem nebo genitivem, kdežto odpovídající participant u dosud nalezených substantiv vstupujících do SP má u jejich základových sloves pouze formu akuzativu (má tedy smysl u nich hovořit pouze o posunu Ak → Dat).

VII.B.4 Různé formy vyjádření Patientu u substantiv vstupujících do SP

V následujících dvou oddílech naznačím, že si substantiva vstupující do SP kromě přejaté dativní formy zpravidla uchovávají i původní formu s bezpředložkovým genitivem.

VII.B.4.1 Patiens vyjádřený bezpředložkovým dativem

U všech substantiv uvedených v oddíle VII.B.1 jsem v ČNK nebo v PDT našla doklady s Patientem vyjádřeným pomocí bezpředložkového dativu (doklady konkrétních substantiv s dativním doplněním jsem v ČNK vyhledávala pomocí dotazu uvedeného v oddíle VII.A.1.1). Níže uvedené příklady jsou v naprosté většině převzaty z ČNK, výjimečně jsem však mezi ně zařadila i doklady z PDT (týká se to např. substantiva *preference*, které se s PAT(3) v ČNK SYN2000 vůbec nevyskytlo). Tabulka č. 29 shrnuje počty dokladů PAT(3) u substantiv označujících „projev hodnocení“, tabulka č. 30 zachycuje počty dokladů PAT(3) u substantiv s významem „dotyku“, jde však pouze o ty doklady, které jsem našla v ČNK.

Míra užívání dativního vyjádření Patientu se opět pro jednotlivá substantiva vstupující do SP liší. U některých je forma PAT(3) velmi frekventovaná (zejména

¹⁵² Výraz „životný“ zde užívám ze sémantického hlediska; tímto výrazem zde tedy označuji nejen maskulina, u nichž je možné určit gramatickou kategorii životnosti, ale i další substantiva označující lidskou bytost nebo skupinu osob, a to nezávisle na kategorii rodu (a tedy i životnosti), která jim z gramatického hlediska přísluší.

u substantiv *pocta* (318) a *podpora* (574)¹⁵³), u jiných je četnost tohoto participantu velmi nízká (srov. substantiva *polibek* (1), *propagace* (1)).

(i) Doklady substantiv označujících „projev hodnocení“:¹⁵⁴

Doklady verbálních substantiv s PAT(3):

(386) *Maně se v této souvislosti vybaví Ježíšovo.ACT napomenutí pečlivé Martě.PAT: „Marto, Marto, děláš si starosti a trápíš se pro mnoho věcí. Jen jednoho je třeba. Marie volila dobře; vybrala si to, oč nepřijde.“*

(387) *O kvalitách malého pařížského vydavatelství svědčí mimo četných mezinárodních ocenění jmenovaným interpretům.PAT i samotné výsledky hitparády...*

(388) *Je to jako uznání slávistických fanoušků.ACT Drulákovi.PAT, i když kope za Drnovice.*

(389) *Vyznamenání věrným sokolům.PAT (nadpis)*

Doklady dějových substantiv s PAT(3):

(390) *Tento program chápu jako poctu velkému básníkovi.PAT, od jehož narození uplyne koncem srpna dvě stě let.*

(391) *Autorem myšlenky masivní organizované podpory Spojených států.ACT poválečné Evropě.PAT byl ministr zahraničí George C. Marshall.*

(392) *Opoziční politici, ..., v projevech zdůraznili, že podpora prezidentovi.PAT znamená také podporu demokracii.PAT a svobodě.PAT, které na Slovensku ještě nebyly definitivně vybojovány.*

(393) *Odborový svaz zdravotnictví a sociální péče je přesvědčen, že pochvala premiéra Miloše Zemana.ACT téměř celému kabinetu.PAT za celoroční práci.CAUS znehodnotila práci těch ministrů, kterým se daří vést svůj úřad.*

(394) *Vedoucí referátu životního prostředí Okresního úřadu v Příbrami má do konce tohoto týdne podepsat návrh na pokutu Zemědělskému družstvu.PAT Kosova Hora za znečištění.CAUS vody v Sedlčanech letos v březnu.*

(395) *Unie otců a mužů, která sdružuje rozvedené manžely, prosadila do návrhu zákona přísnější tresty matkám.PAT, které nechťejí „půjčovat“ děti otcům.*

(396) *Přijetí rozpočtu spolu s vetem prezidenta Jelcína.ACT návrhu.PAT zákona o minimální mzdě položilo výborné základy pro jednání s MMF.*

(ii) Doklady substantiv s významem „dotyku“:

Doklady verbálních substantiv s PAT(3):

(397) *...avšak to políbení nebylo políbení mně.PAT, pikolíkovi.PAT od Zlaté Prahy, ale to bylo políbení těch dvou stovek.PAT, a vůbec těch peněz.PAT, které jsem měl já ,...*

¹⁵³ Výsledkem dotazu vyhledávajícího dativní doplnění u substantiva *podpora* bylo 883 dokladů; z těchto dokladů jsem prošla pouze 100 náhodných výskytů. Počet dokladů PAT(3) u substantiva *podpora* (tj. 574) uvedený v tabulce č. 29 je tedy pouze velmi hrubým odhadem skutečného počtu výskytů, a je proto označen hvězdičkou.

¹⁵⁴ U některých z těchto příkladů je těžké rozhodnout, zda se ještě jedná o substantiva označující děj, nebo zda jde již spíše o výsledek tohoto děje, tedy např. nějakou „medaili“ (týká se to zejména substantiv *ocenění* a *vyznamenání*, srov. také oddíl VII.C).

Doklady dějových substantiv s PAT(3):

(398) Už před hlasováním tisk zdůrazňoval, že pokud volba padne na třetího kandidáta, ministra zahraničních věcí Keiza Óbučiho (61), bude to polibek smrti.ACT vládě.PAT liberálních demokratů.

(399) Nejde tedy o nic menšího než o první vážnou ránu dosavadnímu monopolu.PAT SPT Telecom.

(400) Následnou slovní přestřelku pak ukončil až úder Wagnerovi.PAT pěstí.MEANS.

(401) Byl by to velký úder naší morálce.PAT, kdyby film selhal.

(402) Byl by to těžký zásah právnímu vědomí.PAT občanů za situace, že podle par. 91 a násl. trestního zákona byla nespravedlivě odsouzena řada nevinných lidí.

(iii) Doklady „nezařazených“ substantiv:

Příklady (403) až (407) dokumentují doklady „nezařazených“ dějových substantiv s PAT(3). U substantiv *ochrana* a *propagace* však nejde o přesvědčivé doklady, a to zejména z toho důvodu, že je tu možné dativní formu PAT chápat jako vliv valence substantiva, s nímž je zkoumané substantivum v koordinaci, tedy „podporu a ochranu silám OSN“ v (403) a „jak o službu čtenářům, tak propagaci pořadatelům“ v (407).

(403) Stejně jako doposud zahrnují výzvědné lety, leteckou podporu a ochranu silám.PAT OSN na zemi a bombardování Srbů.

(404) Pozdrav Gregory Pecka.ACT čtenářům.PAT Story

(405) „Bral jsem to jako pozdrav spoluhráčům.PAT“, komentoval rozruch před radnicí ženich.

(406) Před volbami 1996 vyhlásí odbory preferenci stranám.PAT, které podporují jejich požadavky.

(407) V obou případech se jedná jak o službu čtenářům, tak propagaci pořadatelům.PAT.

U většiny substantiv zkoumaných v tomto oddíle je Patiens vyjádřený dativem zpravidla „životný“, např. *pochvala ministrům*, srov. (393), ale ??*pochvala kravatě; políbení pikolíkovi*, ale ??*políbení penězům* (srov. (397), kde autor volí v rámci jedné věty pro životný PAT formu dativní, pro neživotný PAT formu genitivní). U jiných substantiv je však možný jak Patiens životný, tak neživotný (např. *podpora prezidentovi* i *podpora demokracii*, viz např. (392)). Substantiva s významem „negativního dotyku“ mohou být rozvíta dativní formou s neživotným Patientem zřejmě pouze při přeneseném významu (srov. *udeřit poslance* → *úder poslanci*, viz (400); ??*udeřit morálku*, ale *zasadit úder morálce* → *úder morálce*, viz (401)).

VII.B.4.2 Patiens vyjádřený bezpředložkovým genitivem

Snad právě v důsledku toho, že Patiens u substantiv vstupujících do SP nemusí být „životný“ (tudíž nedochází tak často ke strukturní homonymii genitivního doplnění), je i u většiny dějových substantiv z této skupiny možné vyjádření Patientu pomocí bezpředložkového genitivu¹⁵⁵. Patiens vyjádřený genitivem pak může být neživotný i tam, kde dativní forma předpokládala Patiens životný (tedy např. *pochvala premiéra* i *pochvala*

¹⁵⁵ Některá substantiva, jejichž základová slovesa předpokládají spíše Patiens životný, se však (obdobně jako dějová substantiva mluvení, viz oddíl VII.A.1.2) genitivnímu vyjádření PAT vyhýbají, srov. např. ??*úder poslance*.PAT.

kravaty, srov. níže příklady (415) a (416); *polibek studentky* i *polibek půdy*, srov. níže příklady (421) a (422)).

Požadovanou valenční strukturu jsem vyhledávala pouze v ČNK, a to pomocí dotazu uvedeného v oddíle VII.A.1.2. Počty dokladů PAT(2) u substantiv označujících „projev hodnocení“ shrnuje opět tabulka č. 29, tabulka č. 30 pak zachycuje počty dokladů PAT(2) u substantiv s významem „dotyku“.¹⁵⁶

(i) Doklady substantiv označujících „projev hodnocení“:

Příklady (408) až (411) dokládají výskyty verbálních substantiv s PAT(2):

(408) *Správný příklad a napomenutí dítěte.PAT je důležitým výchovným činitelem v době, kdy se snaží dosáhnout pláčem všeho, v čem mu nebylo vyhověno.*

(409) *Znamením mimořádného ocenění nějakého člověka.PAT bylo povstání starců, když mezi ně vešel.*

(410) *Mapování a uznání Hlaváčkova výtvarného díla.PAT však probíhá dodnes.*

(411) *Vyznamenáním vdovy.PAT Wilsonové Řádem.MEANS Johanky z Arku prvního stupně se zabije několik dalších much jednou ranou.*

Příklady (412) až (419) dokumentují doklady dějových substantiv s PAT(2):

(412) *Poctě patronky.PAT muzikantů, svatě Cecílie, bude věnován koncert Jiřího Stivína a souboru Collegium Quodlibet...*

(413) *Studentské skupiny na podporu prezidenta.PAT začal organizovat, když byl ještě na škole a prezident teprve seděl v Senátu.*

(414) *ČSSD nebere pochvalu české vlády.PAT od Mezinárodního měnového fondu.ACT vážně.*

(415) *Doby, kdy se světoví státníci překonávali v pochvalách Vladimíra Mečiara.PAT a Gyuly Horna.PAT za to, že..., jsou tytam.*

(416) *Přístupnější se každý naopak stane po úvodní drobné pochvale kravaty.PAT, účesu.PAT, nového oblečení.PAT.*

(417) *I dnes je možné právně řešit pokuty cizinců.PAT. Je třeba zpracovat spis včetně záznamu policisty...*

(418) *Dukla prošla bouřlivým převratem, snaha vrátit do mužstva kázeň a pořádek znamenala odchod nebo tresty mnoha hráčů.PAT/APP157.*

(419) *Prezidentovo.ACT veto novely.PAT zákona na ochranu zvířat přišlo pozdě.*

(ii) Doklady substantiv s významem „dotyku“:

Doklady verbálních substantiv s PAT(2):

(420) *A Isidor opakoval nepodařené políbení ruky.PAT tak, že se podařilo...*

¹⁵⁶ Z důvodu obrovského množství dokladů, které odpovídaly zadanému dotazu, jsem u některých substantiv vstupujících do SP procházela pouze 50 až 100 náhodných výskytů a započítávala jsem pouze ty doklady, které jsem našla mezi náhodnými výskyty (nejde tedy o odhad skutečného výskytu, jako je tomu v jiných oddílech této práce). Takto získané údaje jsou v tabulkách č. 29 a č. 30 uvedeny v závorkách (v případě častého výskytu PAT(2) uvádím údaj „běžné“).

¹⁵⁷ Význam genitivního valenčního doplnění u substantiva *trest* není zcela jednoznačný, proto ho prozatím označuji dvěma možnými funktory, tj. PAT/APP.

Doklady dějových substantiv s PAT(2):

(421) *Írán odsoudil Němce k smrti za polibek muslimské studentky*.PAT.

(422) *Polibkem litevské půdy*.PAT *zahájil papež návštěvu Pobaltí*.

(423) *Kromě jediného: pravděpodobnost zásahu cíle*.PAT *stále nedosahuje sta procent*.

(iii) Doklady „nezařazených“ substantiv:

Doklady „nezařazených“ substantiv *ochrana*, *propagace* a *preference* s PAT(2) jsou zcela běžné, proto je zde ani neuvádím. U substantiva *pozdrav* jsem však žádný doklad s PAT(2) nenašla, přestože teoreticky asi možný je, viz (424):

(424) *Za pozdrav paní učitelky dostal pochvalu* (vl).

Tabulka č. 29: Doklady různých vyjádření PAT u substantiv označujících „projev hodnocení“ (ČNK)

Substantivum	Frekvence lemmatu	PAT(3)	PAT(2)
<i>napomenutí</i>	197	2	3
<i>ocenění</i>	2925	9	běžné
<i>pocta</i>	1470	318	61 <i>k poctě koho</i> 3 <i>věnovat poctě koho</i>
<i>podpora</i>	21161	574*	běžné
<i>pochvala</i>	527	3	13
<i>pokuta</i>	5572	21	2
<i>trest</i>	10362	19	(8) (PAT/APP)
<i>uznání</i>	3013	20	běžné
<i>veto</i>	658	2	3
<i>vyznamenání</i>	936	4	8

Tabulka č. 30: Doklady různých vyjádření PAT u substantiv s významem „dotyku“ (ČNK)

Substantivum	Frekvence lemmatu	PAT(3)	PAT(2)
<i>políbení</i>	129	1	9
<i>polibek</i>	1406	1	3
<i>rána</i>	7096	36	(0)
<i>úder</i>	3085	11	(0)
<i>zásah</i>	7857	1	(9)

VII.C SUBSTANTIVA OZNAČUJÍCÍ VÝSLEDEK DĚJE

Další skupinou substantiv odvozených od sloves s akuzativní valencí, u kterých má příslušné valenční doplnění formu bezpředložkového dativu, jsou substantiva označující výsledek děje. Jde zejména o substantiva *cena*, *obsílka* a *odškodnění* (počty dokladů těchto substantiv s dativním doplněním nalezených v ČNK uvádím v tabulce č. 31; tyto doklady jsem vyhledávala opět pomocí dotazu uvedeného v oddíle VII.A.1.1). Patří sem však i některá substantiva, která jsou na pomezí mezi výsledky děje a předchozím typem substantiv vstupujících do složených predikátů, např. *ocenění*, *podpora*, *pozdrav*

a vyznamenání – u těchto substantiv je často velmi obtížné z kontextu určit, zda ještě označují děj, nebo již právě výsledek děje.¹⁵⁸

Tabulka č. 31: Doklady PAT(3) u substantiv označujících výsledek děje (ČNK)

Substantivum	Frekvence lemmatu	PAT(3)
<i>cena</i>	81879	28
<i>obsílka</i>	96	1
<i>odškodnění</i>	1640	18

Domnívám se, že mezi substantivy zkoumanými v tomto oddíle lze vyčlenit následující tři „sémantické třídy“:

(i) „medaile“ (např. *cena*, *ocenění*, *vyznamenání*), srov. (425):

(425) *Cena* dětské poroty. ACT animovanému filmu. PAT: Výbuch (ČNK)

(ii) zásilka (např. *obsílka*, *pozdrav* (tj. pohled)), srov. (426) a (427):

(426) Je mezi nimi ... policejní *obsílka* Karlu Havlíčkovi. PAT (ČNK)

(427) Na stole ležel *pozdrav* babičce. PAT (vl)

(iii) finanční částka (např. *odškodnění*, *podpora*), srov. (428) a (429):

(428) Česká republika totiž zůstává kromě pobaltských států poslední zemí v Evropě, které ještě Německo *odškodnění* obětem. PAT války neposkytlo. (ČNK)

(429) ...rozpočet na příští rok schválený už Sněmovnou, který v podstatě potvrdil masivní finanční *podporu* agrárnímu resortu. PAT. (ČNK)

Jedním z faktorů podporujících specifický posun Ak → Dat u zde zkoumaných substantiv může být opět vliv dativního valenčního doplnění sloves, v jejichž blízkosti se tato substantiva často vyskytují nebo se kterými přímo tvoří složený predikát (u substantiv označujících „medaili“ jde o slovesa *udělit*, *dát*, u substantiv označujících zásilku jsou to slovesa *zaslat*, *poslat*, u substantiv označujících finanční částku jde zejména o sloveso *poskytnout*). Dalším faktorem může být také skutečnost, že se většinou jedná o „věc“ určenou / adresovanou někomu, pak by bylo možné na tyto doklady s dativním doplněním pohlížet jako na specifický typ eliptických konstrukcí (nejčastěji by se jednalo právě o vypuštění (elipsu) deverbativních adjektiv s dativní valencí, např. *určený*, *adresovaný*, *věnovaný*). Takovéto konstrukce se často vyskytují v nadpisech článků (srov. i Prouzová, 1969, s. 261), příp. v různých sloganech a provoláních, a to nejen u deverbativních substantiv, srov. (430) a (431).

(430) *Ochrana podnikům*, bič na občany. (ČNK)

(431) *Pokuty* konzumentům, *vězení* dealerům, *léčbu* toxikomanům. (ČNK)

¹⁵⁸ Označují-li zde zkoumaná substantiva jednoznačně děj, příslušné valenční doplnění má formu bezpředložkového genitivu, srov. příklady v oddíle VII.B.4.2 a také následující příklad z ČNK: *O odškodnění Čechů*. PAT se jednalo tajně.

VII.D DÍLČÍ ZÁVĚR

V tomto oddíle jsem sledovala specifické valenční chování několika skupin deverbativních substantiv spočívající ve výskytu adnominálního dativu odpovídajícího pozici adverbálního akuzativu nebo genitivu. Viděli jsme, že zatímco některá substantiva si vedle dativní formy příslušného participantu uchovávají původní možnost vyjádření téhož participantu pomocí adnominálního genitivu odpovídajícího příslušným formám u základových sloves (jde především o verbální substantiva mluvení a o některá substantiva vstupující do SP), jiná substantiva se genitivnímu vyjádření příslušného participantu vyhýbají a vedle dativní formy využívají k jeho vyjádření různé předložkové vazby (zejména dějová substantiva mluvení; pro tato substantiva se tak dativní forma vyjádření Adresátu spolu s předložkovou vazbou jeví jako základní).

K faktorům podporujícím užití dativní formy příslušného participantu patří u substantiv mluvení zejména tendence vyhnout se strukturní homonymii adnominálního genitivu, u substantiv vstupujících do složených predikátů pak vliv třetího valenčního doplnění slovesné části SP. U některých substantiv označujících výsledek děje k uvedeným faktorům přistupuje ještě vypouštění (elipsa) deverbativních adjektiv s dativní valencí.

VIII DATIVNÍ VALENCE U DEVERBATIVNÍCH SUBSTANTIV SE ZABUDOVANOU ROLÍ

VIII.A	VÝBĚR ZKOUMANÝCH SUBSTANTIV	215
VIII.B	DERIVAČNÍ PROGRAM	216
VIII.C	OVĚŘOVÁNÍ VALENCE ČINITELSKÝCH JMEN, ZEJMÉNA DOPLNĚNÍ S VÝZNAMEM ADDR	216
VIII.C.1	<i>Vymezení zkoumaných činitelských jmen</i>	217
VIII.C.2	<i>Vyhledávání dokladů činitelských jmen s valenčním doplněním v dativu.</i>	217
VIII.C.2.1	Vyhledávání v ČNK (SYN2000)	218
VIII.C.2.2	Vyhledávání v PDT	219
VIII.C.3	<i>Činitelská jména s Adresátem v genitivu nebo ve tvaru posesiva</i>	220
VIII.C.3.1	Doklady s Adresátem vyjádřeným pomocí genitivu	220
VIII.C.3.2	Doklady s Adresátem vyjádřeným pomocí posesiva	220
VIII.C.4	<i>Srovnání počtu výskytů různých forem Adresátu u činitelských jmen.....</i>	221
VIII.D	OVĚŘOVÁNÍ VALENCE POJMENOVÁNÍ NÁSTROJŮ A POJMENOVÁNÍ MÍST.....	221
VIII.E	SUBSTANTIVA S ADDR(3) A ZABUDOVANÝM PATIENTEM	222
VIII.F	SPECIFICKÝ POSUN DAT → GEN / ADJ _{POS} /PRON _{POS} U SUBSTANTIV SE ZABUDOVANÝM AKTANTEM	225
VIII.F.1	<i>Porušení obecných pravidel pro posuny v povrchových realizacích participantů.....</i>	225
VIII.F.2	<i>Strukturní homonymie u substantiv se zabudovaným aktantem</i>	225
VIII.F.3	<i>Důsledky posunu ve významu substantiv pro význam zkoumaného valenčního doplnění.....</i>	226
VIII.G	DÍLČÍ ZÁVĚR	226

VIII.A VÝBĚR ZKOUMANÝCH SUBSTANTIV

Jak už bylo uvedeno v oddíle II.D.2.2.3, při zkoumání valence deverbativních substantiv je důležité určit, zda dané substantivum skutečně označuje děj (a je tedy odvozeno syntaktickou derivací), nebo zda je na postupu k substantivnímu užití, příp. již označuje přímo nějaký konkrétní předmět, osobu nebo místo (tedy je odvozeno derivací lexikální). V tomto oddíle se zaměřím na ověřování valenčního chování substantiv se zabudovanou rolí (se zabudovaným aktantem nebo volným doplněním) – tato substantiva lze v naprosté většině označit za jednoznačné lexikální deriváty (k nejednoznačným případům substantiv, u nichž může docházet k zabudování Patientu, viz oddíl VIII.E).

U takových substantiv se zabudovanou rolí, která byla odvozena od víceaktantových sloves, vzniká otázka, zda si derivované substantivum uchovává ve svém valenčním rámci všechny ostatní (tj. nezabudované) aktanty. V oddíle II.D.2.2.3.3 jsem popisovala zejména možnosti vyjádření Aktora a Patientu u substantiv se zabudovanou rolí, v tomto oddíle se zaměřím na ověřování výskytu Adresátu u lexikálních derivátů.

Mezi substantivy nalezenými pomocí obecných dotazů v ČNK (viz oddíl IV.A.3.2) a v PDT (viz oddíl IV.B.3) bylo velmi málo jednoznačných lexikálních derivátů, hledala jsem tedy jiný způsob získání výchozího seznamu substantiv se zabudovanou rolí, u nichž bych mohla výskyt Adresátu ověřovat. Podobně jako tomu bylo u jiných skupin substantiv zkoumaných v této disertační práci, i valenční vlastnosti substantiv se zabudovanou rolí jsem chtěla zkoumat u substantiv odvozených od nějaké ucelené třídy trojaktantových sloves. Jak už jsem uvedla v oddíle IV.B.3, jedna ze studií věnovaných extrakci valenčních rámců sloves z Pražského závislostního korpusu (PDT) ukázala, že nejfrekventovanějším valenčním rámcem sloves se subjektem a dvěma objekty, tedy sloves se třemi aktanty, je v PDT valenční rámec ACT(1) PAT(4) ADDR(3) (celkový počet 1892 výskytů, 448 lemmat, např. *dodávat*; srov. Ondruška – Panevová – Štěpánek, 2003). Východiskem pro následné odvození lexikálních derivátů, u nichž by se alespoň potenciálně mohl vyskytovat Adresát vyjádřený bezpředložkovým dativem, se mi tedy stalo necelých 450 sloves s uvedeným valenčním rámcem¹⁵⁹.

Od uvedené skupiny sloves je možné odvodit tři nejtypičtější skupiny substantiv se zabudovanou rolí, všechny pomocí určité množiny přípon: činitelská jména (např. přípony *-ce*, *-č*, *-ec*, *-tel*), pojmenování nástrojů (např. přípony *-dlo*, *-ák*, *-č*) a pojmenování míst (např. přípony *-iště*, *-ovna*, *-rna*). Abych získala co nejúplnější seznam odvozených substantiv, zdálo se mi jako výhodné aplikovat na daný seznam sloves generativní složku tzv. derivačního programu (srov. oddíl VIII.B a Klímová – Kolářová-Řezníčková, v tisku). Po ověření výskytu odvozených substantiv v ČNK a v dostupných elektronicky uložených slovnících češtiny jsem v ČNK a v PDT zkoumala jejich valenční vlastnosti (k činitelským jménům viz oddíl VIII.C, k pojmenování nástrojů a pojmenování míst viz oddíl VIII.D).

¹⁵⁹ Za poskytnutí elektronického seznamu těchto sloves děkuji Janu Štěpánkovi.

Substantiva, u nichž došlo k zabudování Patientu (PAT), není možné jednoduše odvodit pomocí nějaké typické přípony, jde totiž nejčastěji o běžná dějová substantiva (např. *dodávka, odkaz, výplata*). V tomto oddíle se jim tedy věnuji pouze okrajově (viz oddíl VIII.E).

VIII.B DERIVAČNÍ PROGRAM

Derivační program (Klímová, 2001) je schopen automaticky vytvářet (generovat) slova z dané množiny kmenů a afixů a rovněž analyzovat textová slova a určit tak jejich derivační základ, afixy a jejich paradigmatické a sémantické vlastnosti. Algoritmus tohoto programu byl vytvořen na základě zjištěných vztahů mezi slovy základovými a slovy odvozenými.

Tvorba nových slov má obecně dvě základní omezení (viz Dokulil, 1962; Šmilauer, 1971). Prvním omezením je skutečnost, že každý sufix má svou funkci (sémantické vlastnosti) a tu dodává nově vytvořenému slovu. Druhým omezením je kombinovatelnost sufixu pouze s určitou formou kmene, např. činitelská jména odvozená pomocí sufixu *-tel* jsou tvořena od slovesného kmene minulého.

Při formálním popisu derivace slov nelze jednoznačně rozhodnout, zda je daný sufix kombinovatelný s daným kmenem, při postupu podle algoritmu tedy dochází k tzv. nadgenerování slov (*overgeneration*). Některá z těchto slov se však v jazyce alespoň ojedinele vyskytnou, jejich užití závisí na individuálním rozhodnutí uživatele. Algoritmicky vytvářená slova můžeme členit zhruba podle stupnice: uvedená v jednom z elektronicky dostupných slovníků (SSČ nebo SSJČ), použitelná, podivná, nepoužitelná.

Sémantické vztahy ve slovtvorbě lze ilustrovat na příkladu sufixu *-tel*, kterému je přidělen sémantický kód označující vykonavatele intelektuální činnosti. Tento sufix je možno připojit ke slovesům vyjadřujícím intelektuální činnost. Některé příklady slov z ČNK SYN2000 ukazují, že v běžném jazyce je používána řada slov, která ve slovnících uvedena nejsou a dokazují tak teoreticky neomezenou potencialitu tvoření českých slov.

Příklady automaticky odvozených lexikálních derivátů jsou uvedeny v následujících oddílech.

VIII.C OVĚŘOVÁNÍ VALENCE ČINITELSKÝCH JMEN, ZEJMÉNA DOPLNĚNÍ S VÝZNAMEM ADDR

U činitelských jmen odvozených od sloves s valenčním rámcem ACT(1) PAT(4) ADDR(3) došlo k zabudování aktantu s významem Aktor (ACT), z původních tří aktantů zbývá tedy ověřit výskyt pouze dvou – Patientu (PAT) a Adresátu (ADDR). Jak už bylo uvedeno v oddíle II.D.2.2.3.3, výskyt valenčního doplnění s významem Patientu není nijak problematický (typické je zejména genitivní vyjádření PAT, srov. (432), objevuje se však i jeho posesivní vyjádření, srov. (433)).

(432) *pronajímatel* bytu.PAT (ČNK)

(433) *rozhodují o výběru zboží a jeho*.PAT *dodavateli* (ČNK)

Mnohem problematičtější je výskyt valenčního doplnění s významem Adresátu, zejména jeho vyjádření pomocí bezpředložkového dativu. V tomto oddíle se tedy zaměřuji na participant s funkcí ADDR; doplnění s významem PAT uvádím pouze v případě, že se vyskytlo zároveň s doplněním s významem ADDR.

VIII.C.1 Vymezení zkoumaných činitelských jmen

Od výše zmíněného seznamu sloves (celkem 448 lemmat, srov. oddíl VIII.A) bylo pomocí derivačního programu odvozeno a v korpusu ČNK SYN2000 ověřeno 59 činitelských jmen (u jednotlivých jmen uvádím v závorce i jejich celkovou frekvenci v SYN2000):

- 38x sufix *-tel*: *činitel* (5456), *dodavatel* (4979), *dokazovatel* (11), *doporučovatel* (2), *doručitel* (83), *doručovatel* (142), *navrhovatel* (410), *nositel* (2397), *obstaratel* (4), *obstaravatel* (12), *oznamovatel* (28), *podatel* (2), *podavatel* (3), *poskytovatel* (789), *pronajímatel* (429), *předkladatel* (386), *předložitel* (3), *představitel* (19612), *přípravovatel* (7), *půjčitel* (11), *půjčovatel* (4), *sdělovatel* (4), *sjednavatel* (2), *svěřitel* (6), *účtovatel* (1), *ukazatel* (3045), *ukladatel* (5), *věřitel* (2507), *vydatel* (1), *vydavatel* (2073), *vystavovatel* (1685), *zadavatel* (367), *zajistitel* (27), *zajišťovatel* (10), *zapůjčovatel* (1), *zasílatel* (3), *zprostředkovatel* (653), *způsobil* (1);
- 4x sufix *-ník*: *nájemník* (3128), *náhradník* (1188), *obětník* (6), *podrazník* (7);
- 10x sufix *-č*: *donašeč* (74), *myč* (29), *nabízeč* (3), *naháněč* (16), *podávач* (3), *prodavač* (1331), *předávач* (1), *připomínач* (3), *sdělovač* (2), *vypravěč* (1528);
- 6x sufix *-ce*: *dárce* (1652), *nájemce* (2660), *poradce* (4977), *prodejce* (2533), *průvodce* (2165), *rádce* (618);
- 1x sufix *-ec*: *kupec* (1242).

Dále pracuji se substantivem *garant* (973), které nebylo odvozeno pomocí žádné přípony. Pracuji ale i s několika dalšími činitelskými jmény, jejichž základové sloveso se nevyskytlo v seznamu sloves s valenčním rámcem ACT(1) PAT(4) ADDR(3). Jde o činitelská jména *odesílatel* (148), *odesilatel* (125), *rozesílatel* (5), *vykladač* (173) a *vysvětlovač* (5) (v seznamu sloves se vyskytl pouze vidový protějšek jejich základových sloves) a dále o substantiva *dlužník* (2040) a *plátce* (2389), jejichž základová slovesa se nevyskytla ve zmíněném seznamu sloves z toho důvodu, že kromě tří uvedených valenčních doplnění (tj. ACT(1), PAT(4) a ADDR(3)) se s nimi často vyskytuje ještě doplnění s formou *za+4*.

V počáteční fázi zkoumání jsem tedy pracovala s celkovým počtem 67 činitelských jmen.

VIII.C.2 Vyhledávání dokladů činitelských jmen s valenčním doplněním v dativu

Vzhledem k tomu, že derivační program neobsahuje informaci o tom, z kterého významu slovesa může odvodit činitelské jméno, byla vygenerována i některá činitelská

jména, která jsou odvozena od takového významu základového slovesa, který vůbec nemá dativní valenci (jde o substantiva *činitel*, *nositel*, *představitel*, *ukazatel*, *věřitel*, *vydavatel*, *vystavovatel*, *náhradník*, *podrazník*, *průvodce*). Ve valenčním rámci základového slovesa těchto substantiv není valenční doplnění s formou dativu přítomno, a zřejmě tedy nemá smysl ani u příslušných činitelských jmen o doplnění v dativu uvažovat (např. substantivum *vystavovatel* bylo odvozeno od slovesa *vystavovat něco* (např. *zboží*), nikoli od slovesa *vystavovat něco někomu* (např. *účet*), podobně substantivum *náhradník* bylo odvozeno od slovesa *nahradit někoho*, nikoli od slovesa *nahradit něco někomu*).

Výchozí počet substantiv, u nichž jsem zkoumala, zda se vyskytují s valenčním doplněním v dativu, je tedy 57.

VIII.C.2.1 Vyhledávání v ČNK (SYN2000)

V korpusu ČNK SYN2000 jsem pomocí korpusového manažeru GCQP zadala následující dotaz: ([lemma="lemma zkoumaného substantiva"] [!(tag="[Z|R|V|J].*")]{0,6} [tag="N...[36].*"]) within s (sestavení tohoto dotazu jsem popisovala v oddílech IV.A.3.1.1 a IV.A.3.1.2).

Jak už bylo naznačeno v oddíle IV.A.3.1.2, uvedený dotaz je pochopitelně určitým zjednodušením. Zanedbává např. potenciální případy několikanásobných valenčních doplnění určitého typu, srov. (434), předpokládám však, že podobných případů není mnoho, a procházení velkého množství nežádoucích dokladů (srov. např. (435) a (436)) by bylo zbytečně časově náročné.

(434) *dodavatel* pšenice.PAT, žita.PAT a dalších obilovin.PAT pekárnám.ADDR (vI)

(435) je samozřejmě připravena zajistit funkci generálního <*dodavatele* celého díla.PAT a k provádění> těchto náročných funkcí má dostatek (ČNK)

(436) Jde o výjimečnou příležitost pro <*dodavatele* výrobků.PAT a služeb.PAT, směřujících k odběratelům> (ČNK)

Ze zkoumaných 57 činitelských jmen jsem mezi doklady, které odpovídaly zadanému dotazu, pouze u čtyř našla valenční doplnění v dativu (srov. příklady (437) až (442)). Jde o následující substantiva (číslo v závorce za substantivem označuje počet dokladů s dativním doplněním, viz také tabulka č. 32): *dodavatel* (11), *poskytovatel* (1), *rádce* (1), *dárce* (1).

(437) hlavní *dodavatel* zbraní.PAT severní Koreji.ADDR (ČNK)

(438) ČZ je *dodavatelem* převodovek.PAT mladoboleslavské Škodě.ADDR i významným exportérem (ČNK)

(439) Každý tým je *dodavatelem* následujícím jednotkám.ADDR, zároveň ale zákazníkem jednotky předcházející (ČNK)

(440) Franšízor - *poskytovatel* licence.PAT nabyvateli.ADDR, za úplatu poskytuje... (ČNK)

(441) muži většinou *rádce* laikům.ADDR na téma, jak kultivovat vztahy, nečtou (ČNK)

(442) Mezi čelnými *dárci* prezidentu.ADDR Clintonovi byli...(ČNK)

Je-li nalezený doklad součástí klauze, v níž je obsaženo také nějaké sponové sloveso, je těžké rozhodnout, zda je nalezené doplnění v dativu valenčním doplněním

zkoumaného substantiva, nebo zda se jedná o volné doplnění s významem Benefaktora (BEN; vyjádřené posesivním dativem¹⁶⁰ (Dat_{pos})) rozvíjející přítomné sponové sloveso, srov. (443) a (444).

(443) Podstatné je, že zdravotní nezávadnost musí kontrolovat stát, jenž je garantem daňovým poplatníkům.ADDR/BEN(Dat_{pos}), stejně jako garantem zdravotní nezávadnosti při exportu (ČNK)

(444) Bude i nerozlučným rádcem všem Číňanům.ADDR/BEN(Dat_{pos}), kteří při pobytu v naší zemi potřebují zvládnout základy češtiny. (ČNK)

Dalším problémem při určování řídicího slova nalezeného dativního doplnění je přítomnost dalšího substantiva s dativní valencí uvnitř řetězce odpovídajícího zadanému dotazu. V příkladu (445) jde o konkurenci dativního valenčního doplnění substantiv *garant* a *služba*, v příkladu (446) si v podobě tvaru *zemím* konkurují dativní valenční doplnění substantiva *poskytovatel* a substantiva *pomoc*.

(445) Není třeba zdůrazňovat, že aspirace stát se garantem kompletní služby podnikatelské sféry jako celku vyžaduje mnoho úsilí ze strany Hospodářské komory (ČNK)

(446) Česká republika je nejen příjemcem, ale rovněž i poskytovatelem technické pomoci rozvojovým zemím. (ČNK)

Výše uvedené sporné příklady je třeba odlišit od jednoznačně interpretovatelných dokladů, kdy je substantivum v dativu např. zřejmým valenčním doplněním nějakého slovesa, které se nachází vlevo nebo vpravo od řetězce odpovídajícího zadanému dotazu, srov. (447) a (448).

(447) Kupní smlouvu společně s potřebnými doklady předloží zprostředkovatel katastrálnímu úřadu k vydání rozhodnutí...(ČNK)

(448) Ten totiž jako jediný z dlužníků pojišťovně nemusí dodatečně zaplatit. (ČNK)

Problémům při vyhledávání syntaktických vztahů v ČNK jsem se věnovala i v oddíle IV.A.2.

VIII.C.2.2 Vyhledávání v PDT

Vyhledávání činitelských jmen s dativním doplněním je v PDT díky zachycené závislostní struktuře vět výrazně jednodušší (srov. oddíly IV.B.2 a IV.B.3), v tomto korpusu jsem však našla pouze jediné činitelské jméno rozvité dativním doplněním, a to substantivum *dárce*, srov. (449).

(449) Mohou se tak stát nedobrovolnými dárci peněz.PAT nadaci.ADDR jménem stát. (PDT)

Připočteme-li tento jediný doklad k dokladům z ČNK SYN2000, získáme následující celkový počet jednoznačných dokladů na činitelská jména rozvitá valenčním doplněním v bezpředložkovém dativu: *dodavatel* (11), *poskytovatel* (1), *rádce* (1), *dárce* (2).

¹⁶⁰ K posesivnímu dativu srov. např. Buzáskyová, 1980, s. 92n.

Jak vidíme, jedná se téměř ve všech případech pouze o jednotky dokladů. Kladla jsem si otázku, proč je dokladů s tímto typem valenčního doplnění tak málo. Role Adresátu zůstává podle mého názoru u mnohých ze zkoumaných činitelských jmen i nadále důležitá. Zjišťovala jsem tedy, není-li jiná možnost vyjádření hloubkového Adresátu.

VIII.C.3 Činitelská jména s Adresátem v genitivu nebo ve tvaru posesiva

VIII.C.3.1 Doklady s Adresátem vyjádřeným pomocí genitivu

Na alternativní vyjádření dativního doplnění u činitelských jmen upozorňuje Šmilauer (1966, s. 172): „Ale u činitelských jmen se dativ měnívá v genitiv: *veleti vojsku* → *velitel vojska*, *pomáhati dobrým duším* → *pomahač dobrých duší*, *učiti anglickému jazyku* → *učitel anglického jazyka*.“. Pokusila jsem se tedy v ČNK vyhledat doklady činitelských jmen s valenčním doplněním v genitivu, které ovšem není Patientem, ale plní úlohu Adresátu. Tyto konstrukce jsem v ČNK vyhledávala pomocí následujícího dotazu¹⁶¹:

```
[(lemma="lemma zkoumaného substantiva") [!(tag="[Z|R|V|J].*")]]{0,2}
[tag="N.[FMN].2.*")] within s.
```

Výsledky vyhledávání shrnuje tabulka č. 32, některé konkrétní doklady jsou dokumentovány příklady (450) až (453) (k funktoru APP viz oddíl VIII.F.3).

(450) *Výrobce součástí motorových vozidel, německá firma Eberspächer, dodavatel velkých evropských automobilek.ADDR/APP, představila...*(ČNK)

(451) *Patřili k největším dlužníkům banky.ADDR* (ČNK)

(452) *Bernard Schwartz je totiž nejštědřejším jednotlivým dárcem Clintonových demokratů.ADDR* (ČNK)

(453) *rádci pana.ADDR/APP primátora stáli před těžkým úkolem* (ČNK)

VIII.C.3.2 Doklady s Adresátem vyjádřeným pomocí posesiva

Genitivní vyjádření valenčního doplnění s významem ADDR může i u činitelských jmen alternovat s formou posesivního adjektiva nebo zájmena (srov. k tomu oddíl III.B.1). Konstrukce s posesivy jsem v ČNK vyhledávala pomocí dotazu `[(tag="PS.*") | (tag="AU.*")] [lemma="lemma zkoumaného substantiva"] within s`. Podle očekávání jsou běžnější doklady s ADDR vyjádřeným pomocí posesivního zájmena (srov. (454) a (455)) než doklady s ADDR ve formě posesivního adjektiva (srov. (456)). Výsledky vyhledávání ADDR(pos) u zkoumaných činitelských jmen shrnuje opět tabulka č. 32 (k funktoru APP viz oddíl VIII.F.3).

(454) *...tlačit na jejich.ADDR/APP poskytovatele přístupu.PAT do Internetu* (ČNK)

(455) *kdo je jeho.ADDR dárcem kostní dřevě.PAT* (ČNK)

(456) *hlavní Miloševičův.ADDR/APP dodavatel této strategické suroviny.PAT* (ČNK)

¹⁶¹ Tento dotaz je sestaven obdobně jako dotaz uvedený v oddíle VIII.C.2.1, počítá však s menším počtem libovolných pozic a z potenciálních doplnění v genitivu vylučuje ta, která mají značku N.I.*, tj. maskulinum inanimatum. Takovéto omezení jsem zvolila z toho důvodu, že doplnění s touto morfologickou značkou mají v naprosté většině případů význam Patientu, např. *dodavatel oděvů.PAT*.

VIII.C.4 Srovnání počtu výskytů různých forem Adresátu u činitelských jmen

V tabulce č. 32 uvádím činitelská jména, u nichž se vyskytla alespoň jedna z možných forem vyjádření valenčního doplnění s významem Adresátu (tj. Dat, Gen nebo posesivum)¹⁶², a počty dokladů jednotlivých vyjádření Adresátu v ČNK (čísla v hranatých závorkách odpovídají počtu konstrukcí, v nichž se vyskytl jak Adresát, tak Patiens).

Tabulka č. 32: Srovnání počtu výskytů různých forem Adresátu u činitelských jmen v ČNK

Činitelské jméno	ADDR(3) [+PAT(2)]	ADDR/APP(pos) [+PAT(2)]	ADDR/APP(2)	Frekvence lemmatu (ČNK)
<i>dárce</i>	1 [0]	7 [2]	1	1652
<i>dlužník</i>	0	48 [0]	49	2040
<i>dodavatel</i>	11 [10]	109 [13]	58	4979
<i>garant</i>	1 [0]	1 [0]	2	973
<i>poradce</i>	0	450 [0]	1350	4328
<i>poskytovatel</i>	1 [1]	9 [6]	1	789
<i>rádce</i>	1 [0]	35 [0]	80	602
<i>zprostředkovatel</i>	0	2 [0]	14	653

Většina z 57 zkoumaných činitelských jmen se nevyskytla se žádnou formou Adresátu (tj. ani Dat, ani Gen, ani posesivum). Tato skutečnost může být způsobena jednak celkově nízkou frekvencí některých z těchto substantiv, především však tím, že daná substantiva již neoznačují děj, nýbrž nějakou osobu, a z valenčních doplnění svých základových sloves si tudíž uchovávají jen sémanticky nejméně vymezený aktant, tj. Patiens (viz oddíl II.D.2.2.3.3), případně ztrácejí oba nezabudované aktanty, tedy jak ADDR, tak PAT. Přetíženost valenční struktury je zřejmě u jednotlivých činitelských jmen vnímána s různou intenzitou; záleží tu na komunikační potřebě (tj. některá valenční doplnění jsou ještě pro bližší specifikaci dané osoby důležitá, jiná už ne). Podle M. Dokulila (1962, s. 33-34) záleží na tom, zda má určující složka (v terminologii, kterou zde užívám, aktant) diferenční charakter, dále pak na míře obecnosti dané určující složky (např. *stavitel tohoto domu* vs. *povolání stavitel*). ČNK podává obraz o valenčních pozicích obsazených nějakým konkrétním jazykovým výrazem, hloubková obligatornost daných valenčních doplnění však i nadále zůstává otevřenou otázkou.

VIII.D OVĚŘOVÁNÍ VALENCE POJMENOVÁNÍ NÁSTROJŮ A POJMENOVÁNÍ MÍST

U pojmenování nástrojů odvozených od sloves s valenčním rámcem ACT(1) PAT(4) ADDR(3) došlo k zabudování role s významem prostředek, resp. nástroj (pro tuto

¹⁶² Poslední dvě varianty vyjádření původního dativního doplnění (tj. Gen nebo posesivum) se vyskytují také u činitelských jmen odvozených např. od sloves *asistovat*, *konkurovat*, *pomoci*, *příslužovat*, *svědčit*, *škodit*, *velet* a *vládnout*, tedy u substantiv *asistent*, *konkurent*, *pomocník*, *přísluhovač*, *svědek*, *škůdce*, *velitel* a *vládce* (srov. následující příklady z PDT: *škůdce českého jazyka*, *velitelé rot*). Ve valenčním rámci základových sloves uvedených činitelských jmen však chybí doplnění v akuzativu, proto jsem se jim v tomto oddíle nevěnovala. Za pomoc při shromažďování těchto substantiv děkuji Alevtině Bémové.

roli je v PDT užíván funktor MEANS), u pojmenování míst došlo k zabudování role s významem místa (pro tuto roli je v PDT užíván funktor LOC). Jak už bylo uvedeno v oddíle II.D.2.2.3.3, u názvů míst a nástrojů nedochází k zabudování valenčního doplnění z rámce základového slovesa, zabudování role v tomto smyslu nemá důsledky pro podobu valenčního rámce příslušných lexikálních derivátů. Z původních tří aktantů by se tedy u těchto substantiv mohly teoreticky vyskytovat všechny tři (tj. ACT, PAT i ADDR).

V oddíle II.D.2.2.3.3 jsme viděli, že si některá substantiva se zabudovaným volným doplněním uchovávají určitá valenční doplnění (zejména Patiens, např. *podavač papíru*, *půjčovna automobilů*, u některých názvů míst se může vyskytnout i Aktor, např. *působíště umělce*). V tomto oddíle se pokusím odpovědět na otázku, zda se u pojmenování nástrojů a míst vyskytuje doplnění s významem Adresátu.

Od skupiny sloves vymezené v oddíle VIII.A bylo pomocí derivačního programu odvozeno a v korpusu ČNK SYN2000 ověřeno 13 pojmenování nástrojů a 12 pojmenování míst (u jednotlivých substantiv uvádím v závorce i jejich celkovou frekvenci v SYN2000):

Pojmenování nástrojů:

- 9x sufix *-dlo*: *činidlo* (169), *hradidlo* (4), *hradlo* (147), *přibližovadlo* (5), *srážedlo* (7), *tvrdidlo* (1), *umyvadlo* (492), *umývadlo* (136), *vratidlo* (11);
- 4x sufix *-č*: *otevírač* (6), *podavač* (239), *ukladač* (2), *uvolňovač* (4).

Pojmenování míst:

- 3x sufix *-rna*: *oblékárna* (7), *plnárna* (168), *vazárna* (5);
- 2x sufix *-elna*: *podatelna* (104), *zprostředkovatelna* (34);
- 4x sufix *-ovna*: *půjčovna* (655), *rozdělovna* (15), *zajišťovna* (46), *zprostředkovna* (1);
- 3x sufix *-iště*: *hradiště* (3626), *působíště* (527), *stanoviště* (2019).

Z uvedených substantiv je opět třeba vyloučit ta, která byla odvozena od takového významu základového slovesa, který vůbec nemá dativní valenci (např. *hradidlo*, *stanoviště*).

Při vyhledávání v ČNK jsem použila stejné dotazy a prostředky jako při vyhledávání různých forem vyjádření Adresátu u činitelských jmen (srov. oddíl VIII.C). Nenalezla jsem ale jediný doklad, v němž by zkoumané pojmenování nástroje nebo pojmenování místa bylo rozvito doplněním ve významu Adresátu, ať už ve formě dativu nebo genitivu, příp. v alternující formě posesivního adjektiva nebo zájmena. Zdá se, že role Adresátu již pro označení místa, kde děj probíhá, příp. nástroje, pomocí kterého se daná činnost provádí, není důležitá.

VIII.E SUBSTANTIVA S ADDR(3) A ZABUDOVANÝM PATIENTEM

Substantiva, u nichž dochází k zabudování Patientu, často nejsou odvozena žádnou specifickou příponou, jako je tomu u činitelských jmen, názvů míst a prostředků, ale jde

především o běžná dějová substantiva. Z tohoto důvodu jsem při získávání seznamu substantiv se zabudovaným Patientem nevyužila derivační program, ale vycházela jsem ze seznamů substantiv nalezených pomocí obecných dotazů v ČNK (viz oddíl IV.A.3.2) a v PDT (viz oddíl IV.B.3).

Substantiva se zabudovaným PAT označují nejčastěji výsledky děje. Jak už bylo uvedeno v oddíle II.D.2.2.3.3, třída výsledků děje je otevřená a díky tomu i značně široká. Domnívám se, že mezi výsledky děje odvozenými od sloves s valenčním rámcem ACT(1) PAT(4) ADDR(3) lze vydělit zejména následující dvě sémanticky ucelené skupiny substantiv:

(i) výsledky činnosti dávání (z verbálních substantiv např. *podání*, převážně jsou však zastoupena substantiva dějová, např. *dar*, *dárek*, *dodávka*, *odkaz*, *přínos*, *věno*), v užším významu pak také peněžní obnosy jako výsledky činnosti dávání (např. dějová substantiva *dávka*, *dluh*, *dotace*, *kompenzace*, *náhrada*, *plat*, *poplatek*, *přídavek*, *půjčka*, *splátka*, *úhrada*, *výplata*, a dále sem lze zařadit i některá nedeverbativní a specifická deverbativní substantiva, jako např. *částka*, *mzda*, *prémie*, *odstupné*);

(ii) výsledky činnosti mluvení, příp. psaní (např. verbální substantiva *sdělení*, *věnování*, a dějová substantiva *nabídka*, *vzkaz*)¹⁶³.

Jak výsledky činnosti dávání, tak výsledky činnosti mluvení (resp. psaní) se mohou vyskytovat s Adresátem vyjádřeným pomocí bezpředložkového dativu, srov. (457) až (463); v některých případech je u daného substantiva přítomen i Aktor (k dalším příkladům viz i oddíly VI.A.2.7 (výsledky činnosti dávání) a VI.A.3.4.6 (výsledky činnosti mluvení)).

(457) *Peníze považujeme za určitý dar městu.ADDR a použijeme je pro další výstavbu ...* (ČNK)

(458) *Frankův.ACT dluh Německu.ADDR byl nemalý.* (ČNK)

(459) *Kritériem přínosu plastů.ACT lidstvu.ADDR bude spíš kvalita než množství.* (ČNK)

(460) *Přívod vody zdravé - odkaz stavebního rady.ACT pražským domácnostem.ADDR* (ČNK)

(461) *Jeden názor říká, že tento dopis je první splátka Jelcina.ACT armádě.ADDR za podporu proti pučistům.* (ČNK)

(462) *Dále se v dražbě objeví knihy s autorovým.ACT věnováním manželce.ADDR Vivien, ale také výtisky ...* (ČNK)

(463) *A ve sklepech sochy, obrazy a montrace bez ladu a skladu, lidé zachraňující - ve chvílích kdy jiní počítají mrtvé - alespoň úlomky vzkazů příštím generacím.ADDR.* (ČNK)

Jak už bylo uvedeno v oddílech II.D.2.2.3.3, VI.A.2.7 a VI.A.3.4.6, u substantiv, u nichž může docházet k zabudování Patientu, je často v konkrétních výpovědích obtížné stanovit, zda tato substantiva ještě označují nějakou činnost a Patiens je v těchto výpovědích pouze elidován, nebo zda jde již spíše o výsledek takové činnosti, a je tedy možné hovořit o zabudování PAT. Toto rozhodování jistě ztěžují i příklady, v nichž se

¹⁶³ Do této sémantické skupiny substantiv jistě patří i substantiva *dopis*, *psaní* a další artefakty, jako např. *fax*, *list*, *telegram*, u těchto substantiv se však spíše předpokládá zabudování aktantu s významem Efektu (EFF), srov. např. Panevová, 2000, s. 177, a Panevová, 2002, s. 33.

taková substantiva vyskytují s Patientem, i když bychom ho u daných substantiv již spíše nečekali (mám na mysli zejména substantiva *dar*, *dluh*, *plat* a *půjčka*, srov. (464) až (467)). Přestože je tedy možné většinu výskytů uvedených substantiv dávání hodnotit jako výsledky této činnosti (tj. jako substantiva označující „peněžní obnosy“; ve významu daných substantiv je zabudován Patiens, totiž právě onen finanční obnos, který je dáván, dlužen, splácen, příp. půjčován), tato substantiva se patrně přesto mohou, v ještě ne zcela „předmětném“ významu, s Patientem vyskytnout, a to v případě, že je třeba daný finanční obnos nějak blíže specifikovat (opět tedy narážíme na diferenční charakter daného valenčního doplnění, na nějž poukazuje Dokulil, srov. výše oddíl VIII.C.4).

(464) *Věřím, že více než z úžasné radosti nad velkorysým darem krojů.PAT městu.ADDR Letohrad, než...* (ČNK)

(465) *... sama o holobyt požádala, aby se vyhnula soudnímu sporu s městem o dluh nájemného.PAT.* (ČNK)

(466) *Původně jim vedení organizace slibovalo pět měsíčních platů odstupného.PAT.* (ČNK)

(467) *Mezinárodní měnový fond (MMF) vyčetl Německu, že poskytnutím půjčky jedné miliardy.PAT dolarů Maďarsku podřívá finanční jednání, která vedou...* (ČNK)

U takových substantiv, která již jednoznačně v jednom ze svých významů označují výsledek činnosti dávání (jedná se totiž o nějaký „předmět“), může patrně docházet k obdobnému jevu jako u činitelských jmen, totiž že vedle dativního vyjádření Adresátu lze u těchto substantiv uvažovat i o alternativních formách tohoto aktantu – genitivním nebo posesivním vyjádření ADDR. Mám na mysli níže uvedené introspektivní příklady (468) až (475) (k funktoru APP viz oddíl VIII.F.3). Je však třeba zdůraznit, že se zatím jedná pouze o hypotézu, která není ověřena na korpusových datech. Tuto hypotézu zde uvádím pouze pro úplnost, aby lépe vynikly případné souvislosti ve valenčním chování substantiv se zabudovaným aktantem (srov. i níže oddíl VIII.F).

(468) *Nemá na výplaty zaměstnancům.ADDR (vl)*

(469) *Tohle je Maruščina.ADDR/APP první výplata (tj. to, co bylo vyplaceno Marušce) (vl)*

(470) *Tohle je první výplata naší Marušky.ADDR/APP (tj. to, co bylo vyplaceno Marušce) (vl)*

(471) *Můj.ACT dárek / dar Marušce.ADDR (vl)*

(472) *To je Maruščin.ADDR/APP dárek / dar! (tj. Marušce byl darován) (vl)*

(473) *To je dárek / dar naší Marušky.ADDR/APP! (tj. Marušce byl darován) (vl)*

(474) *Maruščino.ADDR/APP věno (tj. to, co bylo věnováno Marušce) (vl)*

(475) *věno naší Marušky.ADDR/APP (tj. to, co bylo věnováno Marušce) (vl)*

Závěrem tohoto oddílu je třeba konstatovat, že problematika valence substantiv se zabudovaným Patientem je značně složitá a přesnější popis valenčního chování těchto substantiv by si vyžádal další detailní studium korpusového materiálu.

VIII.F SPECIFICKÝ POSUN DAT → GEN / ADJ_{pos}/PRON_{pos} U SUBSTANTIV SE ZABUDOVANÝM AKTANTEM

VIII.F.1 Porušení obecných pravidel pro posuny v povrchových realizacích participantů

Z výše uvedených dokladů alternativních vyjádření Adresátu u činitelských jmen (a patrně také některých výsledků děje) vyplývá, že forma bezpředložkového dativu jakožto nestrukturního pádu se ve valenčních rámcích substantiv se zabudovaným aktantem může změnit. Oproti obecným pravidlům při obsazování valenčních pozic deverbativ (srov. oddíly III.B.2 a III.B.5.1) se zde tedy jedná o specifický posun v povrchových realizacích participantů, totiž Dat → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos} (srov. oddíl III.B.4.2).

U zde zkoumaných lexikálních derivátů patrně dochází k tomu, že při zabudování aktantu se ve valenčním rámci substantiva uvolňuje nejen jedna aktantová pozice, ale s ní i možné formy jejího vyjádření (tedy její potenciální povrchově-syntaktické realizace). Ostatní (tj. nezabudované) aktanty mohou těchto „volných“ povrchově-syntaktických realizací využívat ke svému vyjádření a vznikají tak některé nestandardní varianty vyjádření těchto aktantů (zejména ADDR(3,2,pos)). Zdá se tedy, jako by genitivní pozice u substantiv se zabudovaným aktantem měla tendenci využít svého prominentního postavení, a je-li to možné (tj. je-li tato pozice částečně uvolněna díky zabudování některého aktantu původně u slovesa vyjádřeného pomocí Nom nebo Ak), „přetáhne“ na sebe další aktant vyjádřený bezpředložkovým pádem, tj. Adresát, a to bez ohledu na to, že šlo původně o nestrukturní pád (podobný jev lze patrně sledovat i u činitelských jmen, u nichž došlo ke specifickému posunu PS → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos}, např. *spolupracovník mého kamaráda*, srov. oddíl III.B.4.2).

VIII.F.2 Strukturní homonymie u substantiv se zabudovaným aktantem

U substantiv odvozených syntaktickou derivací od některých sloves s participanty vyjádřenými pomocí Nom a Ak může za určitých podmínek dojít k tzv. strukturní homonymii, např. *malování (naší) Heleny* (srov. např. Karlík – Nübler, 1998, s. 110-111, a zde oddíl III.B.3). O genitivní pozici se tu dělí dva aktanty, nejčastěji Aktor a Patiens, např. *střílení vojáků*.ACT/PAT.

Ke strukturní homonymii však může docházet i u substantiv se zabudovaným aktantem, tedy u lexikálních derivátů. Jak jsem ukázala výše, u substantiv se zabudovaným Aktorem nebo Patientem dochází k tomu, že jeden z aktantů vyjádřených formou Nom nebo Ak je zabudován, a genitivní pozici tak může obsadit další aktant, tentokrát Adresát. O genitivní pozici se tedy opět dělí dva aktanty: PAT vs. ADDR u činitelských jmen, příp. ACT vs. ADDR u výsledků děje. Ke strukturní homonymii pak dochází nejen u této genitivní pozice, srov. (476) a (478), ale i u alternujících forem s posesivním adjektivem nebo zájmenem, srov. (477), (479) a (480).

- (476) *Mezi hlavní dodavatele jaderné elektrárny.PAT/ADDR/APP patří Škoda Praha (ČNK)*
 (477) *Zprostředkovaný vztah spotřebitele tepla k jeho.PAT/ADDR/APP dodavateli vytváří... (ČNK)*
 (478) *dárek mojí sestry.ACT/ADDR/APP (sestra ho darovala / sestře byl darován) (vl)*
 (479) *sestřin.ACT/ADDR/APP dárek (sestra ho darovala / sestře byl darován) (vl)*
 (480) *jejich.ACT/PAT/ADDR/APP výplata (tj. např. někdo.ACT vyplácí (dividendy.PAT) vs. to, co jim.ADDR (např. zaměstnancům) bylo vyplaceno) (vl)*

VIII.F.3 Důsledky posunu ve významu substantiv pro význam zkoumaného valenčního doplnění

Pro doklady substantiv se zabudovaným Aktorem nebo Patientem, u nichž původní dativní Adresát může být vyjádřen formou genitivu, příp. alternující formou posesivního adjektiva nebo zájmena, je typické, že se jedná o deverbativní substantiva označující nějakou osobu nebo „předmět“; jde tedy o jednoznačné lexikální deriváty. Význam zkoumaného valenčního doplnění je u některých z těchto substantiv na hranici mezi Adresátem a pouhým vágním významem Přináležitosti (Appurtenance, APP), proto pro něj volím označení ADDR/APP. Pro většinu příkladů platí, že dané spojení lze přeformulovat pomocí konstrukce se slovesem *mít* (např. *člověk má nějakého dárce, banka má dlužníky, prezident má poradce, já mám dárek, já mám výplatu*). Činitelská jména navíc často označují pojmenování nějaké „funkce“, příp. povolání¹⁶⁴, např. *naš dodavatel, jeho poradce*; u substantiv se zabudovaným Patientem si zase často můžeme představit konkrétní předmět, např. *Tohle je moje první výplata* (balíček peněz), *To je můj dárek*.

Z opačného pohledu lze konstatovat, že právě možnost vyjádření původního dativního Adresátu formou genitivu nebo posesiva potvrzuje skutečnost, že činitelská jména a výsledky děje podléhají procesu substantivizace, a jejich valenční doplnění jsou tudíž vyjádřena převážně genitivem, tj. pádem typickým pro doplnění sémantických substantiv.

VIII.G DÍLČÍ ZÁVĚR

V tomto oddíle jsem se zaměřila na ověření výskytu valenčního doplnění s významem ADDR u substantiv se zabudovanou rolí (zejména u činitelských jmen), odvozených od sloves s valenčním rámcem ACT(1) PAT(4) ADDR(3). K odvození činitelských jmen a pojmenování nástrojů a míst jsem využila derivační program automaticky generující tyto deriváty od všech vybraných sloves.

Zjistila jsem, že toto valenční doplnění se vyskytuje pouze u substantiv, u nichž došlo k zabudování některého z aktantů (zde ACT nebo PAT, tj. nikoli LOC nebo MEANS). Pokud jde o substantiva se zabudovaným Aktorem, očekávaná dativní forma Adresátu se s činitelskými jmény sice vyskytuje, jde však o formu pouze okrajovou. Oproti tomu se vyskytuje běžnější forma genitivní a alternující formy s posesivním adjektivem nebo zájmenem (podobný jev lze sledovat i u některých substantiv se zabudovaným Patientem). Význam tohoto běžnějšího vyjádření však směřuje od významu

¹⁶⁴ Není tomu tak ale ve všech případech, srov. např. substantiva *dárce* a *dlužník*; u nich volím pro zkoumané valenční doplnění pouze označení ADDR.

Adresátu k pouhému vyjádření Přináležitosti, což souvisí obecně s procesem substantivizace u substantiv se zabudovaným aktantem. Bez ohledu na význam zkoumaného valenčního doplnění je však zřejmé, že je třeba u substantiv se zabudovaným aktantem počítat vedle obecných pravidel pro posuny v povrchových realizacích participantů také s některými posuny specifickými (zde zejména Dat → Gen / Adj_{pos}/Pron_{pos}). Specifikum tohoto posunu, výše zmíněná nejednoznačnost významu daného doplnění i samotná problematičnost výskytu Adresátu (v jakékoli formě) u některých ze zde zkoumaných substantiv potvrzují skutečnost, že substantiva odvozená od sloves lexikální derivací vyžadují zvláštní popis valenčního chování a není možné u nich počítat pouze s primárními principy při obsazování valenčních pozic deverbativ jako u některých syntaktických derivátů.

IX ZÁVĚR

V této disertační práci jsem zkoumala především valenční chování deverbativních substantiv s dativní valencí. Korpusový materiál mi umožnil detailní zkoumání valenčního chování u poměrně velkého množství substantiv (v PDT se jednalo zhruba o 120 lemmat substantiv, viz oddíl IV.B.3; pokud jde o vyhledávání v ČNK, výskyt dativního doplnění jsem ověřovala a následně vyhodnocovala u celkového počtu 86 substantiv – jde o součet lemmat substantiv uvedených v tabulkách v oddílech VI.A.2.4, VI.A.2.5, VI.A.3.4.3, VI.A.3.4.4, VI.A.5, VII.A.1, VII.B.4, VII.C a VIII.C.4; skutečný počet substantiv, jejichž valenční chování jsem v ČNK ověřovala, byl však mnohem vyšší).

Jak se ukázalo, adnominální dativ v naprosté většině případů odpovídá pozici dativu adverbálního, vyskytují se však i případy, kdy adnominální dativ odpovídá pozici adverbálního akuzativu nebo genitivu. Na základě svých zjištění mohu říci, že výskyt adnominálního dativu není vůbec zanedbatelný, a to i přesto, že dativ je u substantiv druhým nejméně frekventovaným pádem. Je tedy třeba s ním počítat i při sestavování valenčních rámců jednotlivých substantiv.

Z mých pozorování také vyplývá, že si adnominální dativ s významem Adresátu (někdy i Patientu) může konkurovat s jinými formami vyjádření, a to (kromě různých předložkových vazeb) překvapivě i s adnominálním genitivem. V některých případech je sice adnominální dativ primární formou vyjádření určitého aktantu a adnominální genitiv je tu formou sekundární, přesto je tato sekundární forma častější (např. u činitelských jmen, viz oddíl VIII.C), u jiných typů substantiv je tomu naopak (tj. primární formou vyjádření určitého aktantu je tu adnominální genitiv, přesto se u daného aktantu prosazuje forma sekundární, tentokrát adnominální dativ, např. u některých substantiv mluvení, viz oddíl VII.A.1). Na základě uvedených pozorování byly také identifikovány některé specifické posuny v povrchových realizacích participantů (oddíl III.B.4) a následně byly zformulovány obecné (primární i sekundární) principy při obsazování valenčních pozic deverbativních substantiv (oddíl III.B.5).

Navzdory bohatému materiálu jistě ani v této disertační práci není problematika dativní valence u českých substantiv zpracována vyčerpávajícím způsobem. Stranou mé pozornosti zůstala zejména substantiva nedeverbativní, dále pak některá deverbativní substantiva s dativní valencí, v jejichž valenčním rámci jsem nepředpokládala výskyt tří bezpředložkových pádů. Rovněž přesnější vymezení významu některých valenčních doplnění u zkoumaných substantiv (např. ADDR vs. BEN, ADDR vs. APP, ACT vs. AUTH, ACT vs. APP) a stanovení hloubkové obligatornosti, nebo fakultativnosti některých valenčních doplnění by si vyžádalo další studium. Možnosti dalšího zkoumání vidím také např. v hledání univerzálií ve valenčním chování substantiv mluvení odvozených od sloves s různým valenčním rámcem nebo v popisu problematiky nominalizací složených predikátů.

Poznatky obsažené v této disertační práci mohou být využity při vytváření valenčních slovníků substantiv, zejména při případném rozšiřování již existujících valenčních slovníků založených na valenční teorii FGP, tj. PDT-vallexu a VALLEXu.

X SEZNAM ZKRATEK

Nejčastěji užívané zkratky funktorů:

ACT	Aktor	EFF	Efekt
ADDR	Adresát	LOC	Místo (kde)
APP	Přináležitost	MAT	Partitiv
AUTH	Autor	MEANS	Prostředek
BEN	Benefaktor	MANN	Způsob
CAUS	Příčina	ORIG	Origo
CPHR	funktor pro jmennou část složených predikátů	PAT	Patiens

Některé formy valenčních doplnění a jejich zápis ve valenčních rámcích:

Adj _{pos}	posesivní adjektivum	Pron _{pos}	posesivní zájmeno
Dat _{pos}	posesivní dativ	PS	předložková skupina
inf	infinitiv	VV	vedlejší věta
pos	posesivum		

Zkratky názvů publikací:

ESČ	Encyklopedický slovník češtiny	SSČ	Slovník spisovné češtiny
MČIII	Mluvnice češtiny III	SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
PMČ	Příruční mluvnice češtiny	SaS	Slovo a slovesnost
SSSAVS	Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení		

Ostatní zkratky:

a.	anglicky	rel_celk	četnost výskytu určitého
AbsČ	absolutní četnost		valenčního doplnění
ČNK	Český národní korpus (část nazvaná SYN2000)		relativně k celkové četnosti lemmatu zkoumaného substantiva
DS	dějové substantivum		nebo slovesa
FGP	funkční generativní popis	SČ	slovesná část
JČ	jmenná část	SD	substantiva dávání
KVD	konkurenční valenční doplnění	SM	substantiva mluvení
MST	model „smysl $\Leftrightarrow$ text“	SP	složený predikát
MVT	modifikovaná valenční teorie	TGG	transformační generativní gramatika
NSČ	nominalizovaná slovesná část	TR	tektogramatická reprezentace, tektogramatická rovina
PDT	Pražský závislostní korpus (Prague Dependency Treebank)	vl	vlastní (introspektivní)
RelČ	relativní četnost	VS	verbální substantivum
rel_ADDR	četnost výskytu kombinace aktantů relativně k četnosti výskytu zkoumaného substantiva s dativním doplněním	VR	valenční rámec

XI LITERATURA

- ALEXIADOU, A. (2001): *Functional Structure in Nominals. Nominalization and ergativity*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia.
- APRESJAN, J. D. (1995): *Leksičeskaja semantika. Sinonimičeskie sredstva jazyka*. Moskva, Vostočnaja literatura, RAN.
- ATKINS, S. – FILLMORE, CH. J. – JOHNSON, CH. R. (2003): Lexicographic Relevance: Selecting Information from Corpus Evidence. *International Journal of Lexicography*, Vol. 16, No. 3, s. 251-280.
- BAKER, M. (1988): *Incorporation: A Theory of Grammatical Function Changing*. Chicago-London: University of Chicago Press.
- BÉMOVÁ, A. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (1989): Znovu k významu prostých a předložkových pádů. *SaS*, 50, s. 128-136.
- BENEŠOVÁ, V. (2004): *Delimitace lexií českých sloves z hlediska jejich syntaktických vlastností*. Diplomová práce, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, FF UK, Praha.
- BENEŠOVÁ, V. (v tisku): Valency and Semantic Features of Verbs. In: *Proceedings of Week of Doctoral Students*, Praha.
- BLATNÁ, R. – ČERMÁK, F. (eds.) (2005): *Jak využívat Český národní korpus*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- BOAS, H. U. (2003): Frame-bearing Nominals. In: Hajičová, E. – Kotěšovcová, A. – Mírovský, J. (eds.): *Proceedings of CIL17*, CD-ROM. Matfyz Press, MFF UK. Prague, 2003. ISBN: 80-86732-21-5
- BORER, H. (1997): *Parallel Morphology*. Seminář Atelier de Morphologie, Université de Nantes, September 1997.
- BUZÁSSYOVÁ, K. (1980): Posesívny datív v slovenčině a ekvivalentné maďarské konštrukcie. In: *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Philologica*, roč. 31, Bratislava, s. 87-104.
- CINKOVÁ, S. – KOLÁŘOVÁ, V. (2005): Nouns as Components of Support Verb Constructions in the Prague Dependency Treebank. In: Šimková, M. (ed.): *Insight into Slovak and Czech Corpus Linguistics*. Bratislava, Veda, pp. 113-139.
- ČERMÁK, F. (1974): Vícetvarová pojmenování typu verbum – substantivum v češtině (Příspěvek k syntagmatice tzv. abstrakt). *SaS*, 4, 35, s. 287-306.
- ČERMÁK, F. (1991): Podstata valence z hlediska lexikologického. In: Rytel-Kuc, D. (ed.): *Walencja czasownika a problemy leksykografii dwujęzycznej*. Wydawnictwo polskiej akademii nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 15-40.
- ČERMÁK, F. (1997): *Jazyk a jazykověda. (Přehled a slovníky)*. Praha, Pražská imaginace.
- ČERMÁK, F. – HOLUB, J. (1991): *Syntagmatika a paradigmatica českého slova I. Valence a kólabilita*. Univerzita Karlova, Karolinum.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. (1987): *Větné vzorce v češtině*. Praha, Academia.
- DI SCIULLO, A. – WILLIAMS, E. (1987): *On the Definition of Word*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- DOKULIL, M. (1962): *Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov*. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd.
- DOKULIL, M. (1982): K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. *SaS*, 43, s. 257-271.
- EMONDS, J. (1997): *Syntacticon*. Seminář Atelier de Morphologie, Université de Nantes, September 1997.
- ENCYKLOPEDICKÝ SLOVNÍK ČEŠTINY (2002). Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- EYNDE, K. VAN DEN (1998): From verbal to nominal valency. Some methodological reflections. In: Van Durme, K. – Schürsler, L. (eds.): *Studies in Valency IV. Valency and Verb Typology*. Odense: Odense University Press, Rask supplement vol. 8, pp. 147-167.
- FELLBAUM, C. (ed.) (1998): *WordNet: An Electronic Lexical Database*. Cambridge, Mass. and London: MIT Press.

- FILIPEC, J. (1972): K otázce konverze a přechodu slovních druhů v dnešní češtině. *SaS*, 33, s. 122-129.
- FILLMORE, CH. J. (1968): The Case for Case. In: Bach, E. – Harms, R. T. (eds.): *Universals in Linguistic Theory*. New York, pp. 1-90.
- FILLMORE, CH. J. (1969): Types of Lexical Information. In: Kiefer, F. (ed.): *Studies in Syntax and Semantics*. Dordrecht - Holland, pp. 370-392. (Přeloženo v: *Studie z transformační gramatiky I*. Praha 1975, s. 49-74.)
- FILLMORE, CH. J. (1975): An Alternative to Checklist Theories of Meaning. In: Cogen, C. et al. (eds.): *Proceedings of the First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, CA: Berkeley Linguistics Society, pp. 123-131.
- FILLMORE, CH. J. (1977a): The Need for a Frame Semantics in Linguistics. In: Karlgren, H. (ed.): *Statistical Methods in Linguistics*, pp. 5-29.
- FILLMORE, CH. J. (1977b): The Case for Case Reopened. In: Cole, P. – Saddok, J. M. (eds.): *Syntax and Semantics 8*, New York - San Francisco - London, pp. 59-82.
- FILLMORE, CH. J. (1985): Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di Semantica*, 6.2, s. 222-254.
- FILLMORE, CH. J. – JOHNSON, CH. R. – PETRUCK, M. R. L. (2003): Background to FrameNet. *International Journal of Lexicography*, Vol. 16, No. 3, pp. 235-250.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia.
- GRIMSHAW, J. (1991): *Argument Structure*. Cambridge, Mass: The MIT Press.
- GRUBER, J. S. (1967): *Functions of the lexicon in formal descriptive grammar*. Tech. Rep. (TM)-3770/00, Systems Development Corporation, Santa Monica.
- HAIČ, J. (2001): Statistické modelování a automatická analýza přirozeného jazyka (morfologie, syntax, překlad). In: *Slovenčina a čeština v počítačovom spracovaní*. Bratislava, Veda, s. 11-33.
- HAIČ, J. (2004): *Disambiguation of Rich Inflection (Computational Morphology of Czech)*. Praha, UFAL MFF UK.
- HAIČ, J. ET AL. (2003): PDT-VALLEX: Creating a Large-coverage Valency Lexicon for Treebank Annotation. In: *Proceedings of The Second Workshop on Treebanks and Linguistic Theories* (eds. J. Nivre, E. Hinrichs). Vaxjo, Sweden, November 14 - 15, 2003. Vaxjo University Press, pp. 57-68.
- HAIČ, J. – PANEVOVÁ, J. – BURÁŇOVÁ, E. – UREŠOVÁ, Z. – BÉMOVÁ, A. (1999): *Anotace Pražského závislostního korpusu na analytické rovině: pokyny pro anotátory*. (dostupné na adrese: <http://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/a-layer/html/index.html>)
- HAIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (2000): Coreference in Annotating a Large Corpus. In: *Proceedings of LREC 2000*. Athens, Greece, vol. 1, pp. 497-500.
- HAIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (2002a): *Úvod do teoretické a počítačové lingvistiky. I. svazek - Teoretická lingvistika*. UK Praha, Karolinum.
- HAIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (2002b): K nové úrovni bohemistické práce: Využití anotovaného korpusu (1. část: *SaS*, 63, č. 3, s. 161-177; 2. část: *SaS*, 63, č. 4, s. 241-262).
- HAIČOVÁ, E. – HAVELKA, J. – SGALL, P. – VESELÁ, K. – ZEMAN, D. (2004): Issues of Projectivity in the Prague Dependency Treebank. In: *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 81. Prague, Charles University, pp. 5-22.
- HLAVÁČOVÁ, J. (v tisku): Korpusové chyby. In: *Sborník z konference Gramatika a korpus*, Praha, listopad 2005.
- CHOMSKY, N. (1970): Remarks on Nominalization. In: Jacobs, R. – Rosenbaum, P. (eds.): *Readings in English Transformational Grammar*. Waltham, MA: Ginn – Co., pp. 184-221.
- CHOMSKY, N. (1972): Remarks on Nominalization. In: *Studies on Semantics in Generative Grammar*, Mouton, The Hague, pp. 11-61.
- JELÍNEK, M. (1967): Jména dějová. In: Daneš, F. – Dokulil, M. – Kuchař, J. (red.): *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha, Academia, s. 562-653.
- JELÍNEK, M. (1974): Stylistické aspekty gramatického systému (gramatické dublety a konkurenty). In: *Stylistické studie II*. Praha, ÚJČ ČSAV, s. 1-129.
- JELÍNEK, M. (2003): O verbonominálních spojeních ve spisovné češtině. In: *Přednášky a besedy z XXXVI. běhu LŠSS*. MU Brno, s. 37-51.
- JELÍNEK, J. – BEČKA, J. V. – TĚSITELOVÁ, M. (1961): *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů v českém jazyce*. Praha, SPN.

- JIRSOVÁ, A. (1966): Vazby u dějových podstatných jmen označujících duševní projevy. *Naše řeč*, 49, s. 73-81.
- KARLÍK, P. (1996): Syntaktické sloveso. *Naše řeč*, 79, s. 66-72.
- KARLÍK, P. (1998): Ke klasifikaci genitivu adnominálního. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 46, s. 121-130.
- KARLÍK, P. (2000a): Hypotéza modifikované valenční teorie. *SaS*, 61, s. 170-189.
- KARLÍK, P. (2000b): Valence substantiv v modifikované valenční teorii. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzálie a specifika 2*. Brno, MU, s. 181-192.
- KARLÍK, P. (2002): Ještě jednou k českým deverbálními substantivům. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzálie a specifika 4*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, s. 13-23.
- KARLÍK, P. (2003): K syntaxi českého infinitivu. In: *Přednášky a besedy z XXXVI. běhu LŠSS*. MU Brno, s. 56-65.
- KARLÍK, P. (2004a): Mají dějová substantiva slovesný rod? In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzálie a specifika 5*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, s. 33-46.
- KARLÍK, P. (2004b): Kam s ním? (Problém stupňování adjektiv). In: Karlík, P. – Pleskalová, J. (eds.): *Život s morfémy. Sborník studií na počest Zdenky Rusínové*. MU Brno, s. 73-93.
- KARLÍK, P. (2004c): Mikrosyntax českých deverbálních jmen. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, A 52, s. 71-81.
- KARLÍK, P. – NÜBLER, N. (1998): Poznámky k nominalizaci v češtině. *SaS*, 59, s. 105-112.
- KARLÍK, P. – NÜBLER, N. (1999): Substantivische Nominalisierungen im Tschechischen. *Zeitschrift für Slavistik*, 44, s. 167-180.
- KINGSBURY, P. – PALMER, M. – MARCUS, M. (2002): Adding Semantic Annotation to the Penn TreeBank. In: *Proceedings of the Human Language Technology Conference*. San Diego, California.
(preprint viz: <http://www.cis.upenn.edu/~ace/HLT2002-propbank.pdf>)
- KIRCHMEIER-ANDERSEN, S. (1997): *Lexicon, Valency and the Pronominal Approach. An Application of the Pronominal Approach to Danish Verbs and Nouns*. Ph.D. Dissertation submitted at the University of Odense.
- KLIMEŠ, L. (1955): K vazbám některých substantiv, zvláště dějových. *Naše řeč*, 38, s. 289-297.
- KLÍMOVÁ, J. (2001): *Počítačové zpracování vybraných slovtvorných typů v češtině*. Disertační práce, MFF UK, Praha.
- KLÍMOVÁ, J. – KOLÁŘOVÁ-ŘEZNÍČKOVÁ, V. (v tisku): Využití ČNK a PZK pro ověřování valenčních vlastností deverbálních substantiv se zabudovanou rolí. In: *Sborník z konference Slovanské jazyky v počítačovom spracovaní* (Bratislava, říjen 2003).
- KOCEK, J. – KOPŘIVOVÁ, M. – KUČERA, K. (eds.) (2000): *Český národní korpus. Úvod a příručka uživatele*. Praha, FF UK.
- KOLÁŘOVÁ, V. (2004): Valence deverbálních substantiv: Některé specifické posuny v povrchových realizacích participantů. In: Karlík, P. (ed.): *Korpus jako zdroj dat o češtině*. Brno, MU, s. 113-125.
- KOPŘIVOVÁ, M. (2005): *Valence českých adjektiv v Českém národním korpusu*. Disertační práce, FF UK, Praha.
- KOVÁČOVÁ, K. (2005): *Konverzívnost jako systémový vztah*. Disertační práce, ÚSVS, FF UK, Praha.
- KRÁLÍK, J. (1978): On the dispersion and its computation. In: *Prague studies in mathematical linguistics*. Praha, Academia, pp. 149-158.
- KŘÍŽKOVÁ, H. (1968): Substantiva s dějovým významem v ruštině a v češtině. In: *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české III. O ruském slovese*. Praha, Academia, s. 81-152.
- KUČEROVÁ, I. – ŘEZNÍČKOVÁ, V. (2003): Korpus jako výzva k syntaktické analýze. Poznámky k syntaktické derivaci deverbálních substantiv v češtině. *Slavia*, 72, s. 267-274.
- KUČOVÁ, L. – KOLÁŘOVÁ, V. – ŽABOKRTSKÝ, Z. – PAJAS, P. – ČULO, O. (2003): *Anotování koreference v Pražském závislostním korpusu*. Technical Report TR-2003-19, Praha, MFF UK.
- KURYŁOWICZ, J. (1936): Dérivation lexicale et dérivation syntaxique. *Bulletin de la Société linguistique de Paris*, 37, pp. 79-92 (český překlad In: *Principy strukturní syntaxe I.*, MFF UK, Praha 1974, s. 87-94).
- KURYŁOWICZ, J. (1949): Le problème du classement des cas. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, 9, pp. 20-43.

- LEES, R. B. (1960): *The Grammar of English Nominalizations*. The Hague: Mouton.
- LEVIN, B. (1993): *English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation*. Chicago, University of Chicago Press.
- LOPATKOVÁ, M. (2003): *O homonymii předložkových skupin v češtině (Co umí počítač?)*. Praha, Karolinum.
- LOPATKOVÁ, M. – BOJAR, O. – SEMECKÝ, O. – BENEŠOVÁ, V. – ŽABOKRTSKÝ, Z. (2005): Valency Lexicon of Czech Verbs VALLEX: Recent Experiments with Frame Disambiguation. In: Matoušek, V. – Mautner, P. – Pavelka, T. (eds.): *Proceedings of TSD 2005*. LNAI 3658, Springer, ISBN 3-540-28789-2, pp. 99-106.
- LOPATKOVÁ, M. – PANEVOVÁ, J. (2004): Valence vybraných typů sloves (k některým slovesům dandi a recipiendi). In: *Čeština – univerzália a specifika 5*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, s. 348-356.
- LOPATKOVÁ, M. – PANEVOVÁ, J. (2005): Recent developments in the theory of valency in the light of the Prague Dependency Treebank. In: Šimková, M. (ed.): *Insight into Slovak and Czech Corpus Linguistics*. Bratislava, Veda, pp. 83-92.
- LOPATKOVÁ, M. – PANEVOVÁ, J. (v tisku): Valence vybraných sloves pohybu v češtině (antonyma, nebo synonyma?).
- LOPATKOVÁ, M. – ŘEZNIČKOVÁ, V. – ŽABOKRTSKÝ, Z. (2002): Valency Lexicon for Czech: From Verbs to Nouns. In: *Proceedings of TSD 2002*, Brno, Czech Republic. Springer 2002, pp. 147-150.
- LOPATKOVÁ, M. – ŽABOKRTSKÝ, Z. – SKWARSKA, K. – BENEŠOVÁ, V. (2003): *Valency Lexicon of Czech Verbs VALLEX 1.0*. Technical Report TR-2003-18, Praha, CKL/UFAL MFF UK.
- MACLEOD, C. – GRISHMAN, R. – MEYERS, A. – BARRETT, L. – REEVES, R. (1998): NOMLEX: A Lexicon of Nominalizations. In: *Proceedings of EURALEX'98*, Liege, Belgium, August 1998. (preprint viz: <http://nlp.cs.nyu.edu/nomlex/euralex-98.ps>)
- MACHÁČKOVÁ, E. (1983): Analytické predikáty. Substantivní názvy dějů a statických situací ve spojení s funkčními slovesy. Jazykovědné aktuality, 10, 1983, č. 3 a 4, s. 122-176.
- MEL'ČUK, I. (1988): *Dependency Syntax: Theory and Practice*. Albany, N.Y., SUNY Press.
- MEL'ČUK, I. (2003): Actants. In: *Meaning-text theory 2003. Proceedings of the First International Conference on Meaning-text theory*. Paris, pp. 111-127.
- MEL'ČUK, I. (2004a,b): Actants in Semantics and Syntax. I. Actants in Semantics, Linguistics, 42-1 (2004), pp. 1-66; II. Actants in Syntax, Linguistics, 42-2 (2004), pp. 247-291.
- MEL'ČUK, I. A. – ŽOLKOVSKIJ, A. K. (1984): *Tolkovo-kombinatornyj slovar' sovremennogo russkogo jazyka*. Wiener Slawisticher Almanach, Sonderband 14, Vídeň.
- MIKULOVÁ ET AL. (2005): *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu. Anotátorská příručka*. Technical Report TR-2005-28, Praha, ÚFAL MFF UK.
- MÍROVSKÝ, J. – ONDRUŠKA, R. (2002): NetGraph System. Searching through the Prague Dependency Treebank. In: *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 77. Prague, Charles University, pp. 101-104.
- MLUVNICE ČEŠTINY III. SKLADBA (1987). Praha, Academia.
- NÁDENÍČEK, P. (2004): Několik postřehů k vnitřní struktuře a mikrosyntaxi verbálních substantiv podle SYN2000. In: Karlík, P. (ed.): *Korpus jako zdroj dat o češtině*. Brno, MU, s. 127-133.
- NOVOTNÝ, J. (1980): *Valence dějových substantiv v češtině*, Sb. pedagogické fakulty v Ústí nad Labem, Praha, SPN.
- NÜBLER, N. (2002): Neurčité tvary českého slovesa. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 4*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny, s. 277-283.
- ONDRUŠKA, R. – PANEVOVÁ, J. – ŠTĚPÁNEK, J. (2003): An Exploitation of the Prague Dependency Treebank: A Valency Case. In: Kiril Simov and Petya Osenova (eds.): *Proceedings of the Workshop on Shallow Processing of Large Corpora (SProLaC 2003) held in conjunction with the Corpus Linguistics 2003 conference*. UCREL technical paper number 17. UCREL, Lancaster University, pp. 69-77.
- PANEVOVÁ, J. (1966): Nesoglasovannoe opredelenie s točki zrenija analiza dlja mašinnogo perevoda. In: *Prague Studies in Mathematical Linguistics 1*, pp. 219-239.
- PANEVOVÁ, J. (1973): Věty se všeobecným konatelem. In: *Studia Slavica Pragensia*. Praha, UK, s. 133-144.
- PANEVOVÁ, J. (1980): *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha, Academia.

- PANEVOVÁ, J. (1996): More Remarks on Control. In: Hajičová, E. – Leška, O. – Sgall, P. – Skoumalová, Z. (eds.): *Prague Linguistic Circle Papers*, Vol. 2. J. Benjamins Publ. House: Amsterdam – Philadelphia, pp. 101-120.
- PANEVOVÁ, J. (1998a): Ještě k teorii valence. SaS, 59, s. 1-14.
- PANEVOVÁ, J. (1998b): Ellipsis and Zero Elements in the Structure of the Sentence. In: *Tipologija, grammatika, semantika. K 65-letiju Viktora Samuiloviča Chrakovskogo*. Sankt-Peterburg: Nauka, pp. 67-76.
- PANEVOVÁ, J. (2000): Poznámky k valenci podstatných jmen. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 2*. Brno, MU, s. 173-180.
- PANEVOVÁ, J. (2002): K valenci substantiv (s ohledem na jejich derivaci). In: *Zbornik Matice srpske za slavistiku*, br. 61, s. 29-36.
- PANEVOVÁ, J. (v tisku): Povaha stupňování adjektiv (K nestupňovacímu užití stupňovaných forem). In: Ondrejovič, S. (ed.): *Proceedings of Jazyk – kultúra – spoločnosť* (Bratislava, Slovakia, May 31 - June 1, 2005).
- PANEVOVÁ, J. – ŘEZNÍČKOVÁ, V. – UŘEŠOVÁ, Z. (2002): The theory of control Applied to the Prague Dependency Treebank (PDT). In: *Proceedings of the 6th International Workshop on Tree Adjoining Grammars and Related Frameworks*. Università di Venezia, 2002, pp. 175-180.
- PIŘHA, P. (1980): Case frames of nouns. In: Alkemade, D. J. – Feitsma, A. – Meys, W. J. – van Reenen, P. – Spa, J. J. (eds.): *Linguistic Studies offered to B. Siersema*, pp. 91-99.
- PIŘHA, P. (1981): On the case frames of nouns. In: *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, Vol. 7, Praha, Academia, pp. 215-224.
- PIŘHA, P. (1982): K otázce valence u adjektiv. SaS, 43, s. 113-118.
- PIŘHA, P. (1984): Case frames of nouns. In: Sgall, P. (ed.): *Contributions to functional syntax, semantics, and language comprehension*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, pp. 225-238.
- PIŘHA, P. (1992): *Posesivní vztah v češtině (Possessive relation in Czech)*. Praha, Aved.
- PROKOPOVIČ, N. N. (1955): K voprosu o roli slovoobrazovatel'nych svyazej častej reči v postroenii slovosocetaniy. In: *Issledovaniya po grammatike russkogo literaturnogo jazyka*. Moskva.
- PROUZOVÁ, H. (1969): Upozornění cestujícím? Naše řeč, 52, s. 260-261.
- PROUZOVÁ, H. (1983): K valenčním vlastnostem primárních adjektiv v češtině. SaS, 44, s. 265-274.
- PŘÍRUČNÍ MLUVNICE ČEŠTINY (1997). Praha, Nakladatelství Lidové noviny.
- RAZÍMOVÁ, M. (2004): *Funkce adverbálního dativu v hloubkové a povrchové stavbě české věty*. Diplomová práce, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, FF UK, Praha.
- REKTORYS, K. A KOL. (1963): *Přehled užití matematiky*. Praha, SNTL.
- RUPPENHOFER, J. – ELLSWORTH, M. – PETRUCK, M. R. L. – JOHNSON, CH. R. (2005): *FrameNet: Theory and Practice*.
(dostupné na http://framenet.icsi.berkeley.edu/index.php?option=com_wrapper&Itemid=126)
- ŘEZNÍČKOVÁ, V. (2002): PDT: Two Steps in Tectogrammatical Annotation with respect to some Issues of Deletion. In: *The Prague Bulletin of Mathematical Linguistics*, 78. Prague, Charles University, pp. 37-52.
- ŘEZNÍČKOVÁ, V. (2003): Czech Deverbal Nouns: Issues of Their Valency in Linear and Dependency Corpora. In: Kiril Simov and Petya Osenova (eds.): *Proceedings of the Workshop on Shallow Processing of Large Corpora (SProLaC 2003) held in conjunction with the Corpus Linguistics 2003 conference*. UCREL technical paper number 17. UCREL, Lancaster University, pp. 88-97.
- ŘEZNÍČKOVÁ, V. - UŘEŠOVÁ, Z. (2005): K syntaktické anotaci textů z Českého národního korpusu: od analytické k tektogrammatické rovině. In: *Proceedings of Aktuálne otázky súčasnej syntaxe*. Budmerice, Slovakia, Nov 7 - 8 2002. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra. Bratislava, Veda, s. 57-72.
- SAVICKÝ, P. – HLAVÁČOVÁ, J. (2002): Measures of Word Commonness. *Journal of Quantitative Linguistics*, Vol. 9, No. 3, pp. 215-231.
- SGALL, P. (1967): *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha.
- SGALL, P. (1992): Underlying Structure of Sentences and Its Relations to Semantics. In: Reuther, T. (ed.): *Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 33. Festschrift für V. Ju. Rozencvejk*, pp. 273-282.
- SGALL, P. (1998a): Teorie valence a její formální zpracování. SaS, 59, s. 15-29.

- SGALL, P. (1998b): Revisiting the classification of the dependents. In: *Issues of Valency and Meaning. Studies in Honour of Jarmila Panevová*. Praha, Karolinum, pp. 15-26.
- SGALL, P. (2001): Volnost jako univerzální vlastnost jazyka. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 3*. Brno, MU, s. 49-57.
- SGALL, P. A KOL. (1986): *Úvod do syntaxe a sémantiky*. Praha, Academia.
- SGALL, P. – HAJČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. (1986): *The Meaning of the Sentence in Its Semantic and Pragmatic Aspects*. Dordrecht, Reidel, and Prague, Academia.
- SGALL, P. – PANEVOVÁ, J. – PIŘHA, P. – PALA, K. (1961): Ze syntaktické analýzy češtiny (Přípravné práce ke strojovému překladu). *Acta Universitatis Carolinae – Philologica 3, Slavica Pragensia III*, s. 181-196.
- SLOVNÍK SPISOVNÉ ČEŠTINY (1998). Praha, Academia.
- SLOVNÍK SPISOVNÉHO JAZYKA ČESKÉHO (1989). Praha, Academia.
- SOUČKOVÁ, K. (2005): *Valence sloves mluvení*. Diplomová práce, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, FF UK, Praha.
- SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. (1997): *Slovesa pro praxi. Valenční slovník nejčastějších českých sloves*. Praha, Academia.
- SVOZILOVÁ, N. – PROUZOVÁ, H. – JIRSOVÁ, A. (2005): *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Praha, Academia.
- ŠMILAUER, V. (1966): *Novočeská skladba*. Praha, SPN.
- ŠMILAUER, V. (1971): *Novočeské tvoření slov*. Praha, SPN.
- ŠTÍCHA, F. (1987): Komunikativní a jazykové funkce lexikálního nevyjádření objektu děje ve větě. *Naše řeč*, 70, s. 184-193.
- TESNIÈRE, L. (1959): *Eléments de syntaxe structurale*. Paris.
- TĚŠITELOVÁ, M. (1974): *Otázky lexikální statistiky*. Praha, Academia.
- TĚŠITELOVÁ, M. (1980): *Využití statistických metod v gramatice*. Praha, Academia.
- TĚŠITELOVÁ, M. A KOL. (1985): *Kvantitativní charakteristiky současné češtiny*. Praha, Academia.
- TĚŠITELOVÁ, M. A KOL. (1987): *O češtině v číslech*. Praha, Academia.
- TEUBERT, W. (1979): *Valenz des Substantivs*. Düsseldorf, Schwann.
- TEUBERT, W. (2003): Die Valenz nichtverbaler Wortarten: das Substantiv. In: Agel, V. – Eichinger, L. M. – Eroms H.-W. – Hellwig, P. – Heringer, H. J. – Lobin, H.: *Dependenz und Valenz / Dependency and Valency*. 1. Halbband / Volume 1. Berlin, de Gruyter, pp. 820-836.
- TRÁVNÍČEK, F. (1956): K článku L. Klimeše „K vazbám některých substantiv, zvláště dějových“. *Naše řeč*, 39, s. 18-23.
- UHLÍŘOVÁ, L. (1987): *Knížka o slovosledu*. Praha, Academia.
- UREŠOVÁ, Z. (2005): Verbal Valency in the Prague Dependency Treebank from the Annotator's Point of View. In: Šimková, M. (ed.): *Insight into Slovak and Czech Corpus Linguistics*. Bratislava, Veda, pp. 93-112.
- VAN DURME, K. (ed.) (1997): *The Valency of Nouns*. Odense Working Papers in Language and Communication 15. Odense: Institute of Language and Communication, OU.
- VESELOVSKÁ, L. (2001a): Od bariér k minimalismu: Některé aspekty poslední vývojové změny chomskyánského modelu jazyka. *SaS*, 62, s. 274-292.
- VESELOVSKÁ, L. (2001b): K analýze českých deverbálních substantiv. In: Hladká, Z. – Karlík, P. (eds.): *Čeština – univerzália a specifika 3*. Brno, MU, s. 11-27.
- VLKOVÁ, V. (1990): Příspěvek k analýze multiverbálních spojení typu provádět rekonstrukci. *SaS*, 51, č. 1, s. 1-15.
- ŽABOKRTSKÝ, Z. (2005): *Valency Lexicon of Czech Verbs*. Doctoral Thesis. Praha, ÚFAL, MFF UK.
- ŽABOKRTSKÝ, Z. – LOPATKOVÁ, M. (2004): Valency Frames of Czech Verbs in VALLEX 1.0. In: Meyers, A. (ed.): *HLT-NAACL 2004 Workshop: Frontiers in Corpus Annotation*. Association for Computational Linguistics, Boston, Massachusetts, pp. 70-77.

XII SUMMARY

The present dissertation deals with valency properties of deverbal nouns in Czech. After an overview of foreign and Czech approaches to the valency of nouns and a summary of current knowledge concerning some special issues of valency of Czech deverbal nouns (in particular relations between surface expressions of valency complementations of deverbal nouns and forms of the corresponding participants of their source verbs), the thesis presents my own results consisting of both detailed studies describing syntactically and semantically compact groups of deverbal nouns as well as theoretical conclusions following from the examined language material.

I have focused my attention on Czech deverbal nouns that can be modified by a participant expressed by prepositionless dative. Such nouns were searched for in two Czech electronic corpora, Czech National Corpus (CNC) and Prague Dependency Treebank (PDT). The obtained occurrences were manually sorted and analysed and their valency behaviour is described within the theoretical framework of the Functional Generative Description (FGD).

First I collected about 120 lemmas of deverbal nouns modified in PDT by a participant expressed by prepositionless dative. Most of the nouns were derived from verbs which can be modified by a valency complementation expressed by prepositionless dative as well, but searching through PDT has also revealed that there is a group of nouns exhibiting specific valency behaviour: the nouns can be modified by a complementation in the form of prepositionless dative corresponding to the valency complementation of their source verbs expressed by prepositionless accusative or genitive (e.g. *prosit někoho*.Acc ‘to ask sb.Acc’, but *prosba někomu*.Dat, lit. ‘request to-sb.Dat’). This phenomenon can be described as a specific shift in the surface expressions of participants, i.e. Acc → Dat or Gen → Dat.

I divided nouns found in PDT into several groups reflecting their syntactic and semantic properties. The classification criteria applied to the nouns were as follows: (i) the type of word-formative process (i.e. nouns derived from verbs by a syntactic, or a lexical derivation, e.g. nouns denoting action vs. actor nouns); (ii) the origin of the dative form of the examined participant (distinguishing nouns derived from verbs that can also be modified by a valency complementation expressed by prepositionless dative from those where the corresponding valency complementation of the source verb is expressed by prepositionless accusative or genitive); (iii) the number and the form of other valency complementations of the nouns (special attention was paid to nouns with three participants which can potentially be expressed by prepositionless cases); (iv) the semantic class of the nouns (e.g. nouns of giving vs. nouns of saying); (v) classification of nouns possibly denoting action according to the productivity of means of their derivation (i.e. nouns derived from verbs by productive means, e.g. *doručování* / *dodávání* ‘delivering’, vs. nouns derived from verbs by non-productive means or by the zero suffix, e.g. *dodávka* ‘delivery’).

In the next stage I selected several subsets of nouns found in PDT representing the most distinct and the most dominant subgroups of the above classification adding to them some nouns obtained by a general query searching in CNC nouns followed by a noun in prepositionless dative, and then checked valency behaviour of each selected noun in CNC (a detailed manual evaluation was carried out for all found occurrences of 86 different lemmas of nouns modified by the participant in dative, but also the valency behaviour of some other nouns was checked to illustrate some related phenomena).

A detailed analysis of valency behaviour of nouns found in CNC not only confirmed the existence of specific shifts $\text{Acc} \rightarrow \text{Dat}$ and $\text{Gen} \rightarrow \text{Dat}$ in valency frames of the respective nouns (a sufficient number of lemmas has made it possible to identify several semantic classes of such nouns, i.e. the nouns of saying, e.g. *varování* ‘warning’, *otázka* ‘question’, the nouns denoting (e)valuation, e.g. *vyznamenání* ‘award’, and the nouns denoting “touch”, e.g. *polibek* ‘kiss’), but has also revealed further specific shifts in surface expressions of participants exhibited in valency frames of nouns derived from verbs by a lexical derivation. This concerns specific shifts $\text{Dat} \rightarrow \text{Gen}$ / Adj_{poss} / $\text{Pron}_{\text{poss}}$ observed especially in valency frames of actor nouns, e.g. *dodavatel zbraní Miloševičovi.Dat* ‘supplier of-weapons to-Miloševič.Dat’, but also *dodavatel Miloševiče.Gen* ‘supplier of-Miloševič.Gen’ and *Miloševičův.Adj_{\text{poss}}* / *jeho.Pron_{\text{poss}}* *dodavatel* ‘Miloševič’s.Adj_{\text{poss}} / *his.Pron_{\text{poss}}* *supplier*’.

Using the language material obtained from CNC, I have also studied valency properties of nouns that inherit the dative form of their participant from their source verbs. I focused on two distinct semantic classes, i.e. nouns of giving (e.g. *věnování* ‘giving / donating’, *dodávka* ‘delivery’) and nouns of saying (e.g. *oznamování* ‘announcing / reporting’, *návrh* ‘suggestion’). It turned out that the two groups of nouns exhibit different valency behaviour, even though they potentially have a very similar valency frame. The differences are reflected esp. in the frequency and forms of expression of their Actor, and in their typical position within so-called support verb constructions (SVCs; while nouns of giving typically represent a nominalised verbal component of a SVC, e.g. *věnování pozornosti*, lit. ‘paying of-attention’, nouns of saying occupy the position of a noun component of a SVC, e.g. *podání návrhu*, lit. ‘giving of-suggestion’).

On the basis of examined corpus-based material and insights of other authors general (primary as well as secondary) principles have been formulated that are important for the filling up of particular positions in valency frames of deverbal nouns. Primary general principles concern typical shifts in the surface expressions of participants (e.g. $\text{Acc} \rightarrow \text{Gen}$ and $\text{Dat} \rightarrow \text{Dat}$; e.g. *dodávky tepla odběratelům*, lit. ‘deliveries of-heat to-customers’) and describe the valency behaviour of most Czech deverbal nouns, secondary general principles involve various specific shifts in surface expressions of participants and cover valency properties of just a limited subset of Czech deverbal nouns. However, for an exhaustive description of the valency behaviour of Czech deverbal nouns it is necessary to take into account not only the primary general principles but also the secondary ones. It is also important to realize that the dative form of a participant of a noun can, under certain conditions, compete with other forms of surface expression, i.e., in addition to various prepositional groups, surprisingly also with prepositionless genitive.

Results of the present dissertation can be exploited in building-up valency dictionaries of Czech nouns, esp. during the future extension of existing valency dictionaries based on the valency theory of the Functional Generative Description, i.e. PDT-vallex and VALLEX.